

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PRAKSİS

DÖRT AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ | SAYI:62 | 2023

Otoriterleşme
ve
Direniş

PRAKSİS

Praksis, sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısını savunmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlar. **Praksis**, sosyal bilimlerin her alanından kuramsal makalelere, ampirik araştırmalara, kitap eleştirilerine ve bilimsel etkinlik değerlendirmelerine açıktır. **Praksis**, tarihsel materyalizm içerisindeki belirli bir yaklaşım ya da akımı benimsemez, tarihsel materyalist geleneği bir bütün olarak sahiplenir.

Yayın Kurulu: Adem Yeşilyurt, Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ali Rıza Güngen, Ali Yalçın Göymen, Aslı Kayhan, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Burak Gürel, Bülent Batuman, Cenk Saracoğlu, Coşku Çelik, Çağlar Dölek, Çiğdem Demircan-Simon, Demet Özmen, Deniz Parlak, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Elif Karaçimen, Emre Arslan, Erden Atilla Aytekin, Erkal Tülek, Ersin Aslıtürk, Ezgi Pınar, Ferda Uzunyayla, Fuat Özdiç, Gökhan Demir, Gökem Akgöz, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Kasım Akbaş, Koray Yılmaz, M. Gürsan Şenalp, Melahat Kutun, Melda Yaman, Melek Zorlu, Melih Yeşilbaş, Muammer Kaymak, Mustafa Bayram Mısır, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Kütküt, Remzi Altunpolat, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Sümercan Bozkurt, Taylan Koç, Tolga Tören, Umut Ulukan, Ümit Akçay, Zeynep Ceren Eren

Danışma Kurulu: Ahmet Haşim Köse, Ahmet Öncü, Asuman Türkün, Ateş Uslu, Berna Muftuoğlu, Besime Şen, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Fadime Gök, Ferdan Ergut, Galip L. Yalman, H. Tarık Şengül, Hakan Güneş, Hatice Kurtuluş, Işıl Ünal, İlaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayüz, Mehmet Türkay, Metin Altıok, Mustafa Kemal Coşkun, Nail Satılğan, Ömür Sezgin, Özgür Müftuoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Selime Güzelsarı, Semra Purkis, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yasemin Özgün, Yücel Demirel, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

Uluslararası Danışma Kurulu: Adam Hanieh, Adam Morton, Al Campbell, Alberto Toscano, Alessandra Mezzandri, Afredo Saad Filho, Alexander Gallas, Barbara Foley, Bob Jessop, Christos Boukalas, Claudio Katz, Costas Douzinas, Devan Pillay, Etienne Balibar, Farhang Morady, Greg Albo, Jamie Gough, Joachim Becker, Jonathan Joseph, Kees van der Pijl, Leo Panitch, Leslie Gates, Lin Chun, Marc Edelman, Marcel van der Linden, Michael Löwy, Mustafa Koç, Nicos Trimikliniotis, Panagiotis Sotiris, Patrick Bond, Paul Reynolds, Sedef Arat-Koç, Sonja Buckel, Tamas Krausz, Ursula Huws, Werner Bonefeld

Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi: **Sayı 62, 2023/2**

ISSN: 977-1302-8618-62

Editör: Ali Rıza Güngen

Yayın Sekreteri: Ümit Özger

61. Sayı Editörleri: Ecehan Balta, Ali Yalçın Göymen

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti. adına Emirali Türkmen

Sorumlu Yazışleri Müdürü: Mustafa Bayram Mısır

Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan, yerel, süreli, bilimsel hakemli dergi

Yayın Yeri: Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay Ankara

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek

Kapak Uygulama: Duysal Tuncer

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Yayınları

Basım Yeri: Sözkese Matbaacılık A.Ş. (Sertifika No: 46586)

İvedik OSB 1518 Sok. Mat-Sit İş Merkezi 2/40 Yenimahalle/Ankara.

Satış ve Dağıtım: Dipnot Yayınları

Selânik Cad. 82/24 Kızılay, Ankara. Tel: 312 419 29 32

Praksis eski sayılarını www.dipnotkitap.com adresinden alabilirsiniz.

Abonelik koşulları için lütfen www.praksis.org / www.dipnotkitap.com siteleri i ziyaret edi

Praksis' in bütün yayın, dağıtım ve satış hakları **Dipnot Yayınları'** na aittir.

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisiletisim@gmail.com, praksis@praksis.org

Praksis **ULAKBİM** Sosyal Bilimler Veritabanı ve **EBSCOHOST** tarafından taranmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

İçindekiler

- 5 | Bu Sayıda
- 9 | Hukukun 'Namevcut Mevcudiyeti': Türkiye'deki "Anayasasızlaştırma"
Konjonktürünün Analizi *Muharrem Enes Kaya*
- 25 | Otoriterlik Koşullarında İşçi Sınıfı Eylemleri: 2015 Sonrası Türkiye Vakası
Alpkan Birelma, Ebru Işıklı ve Deniz Sert
- 51 | Katalizatör Olarak Virüs: Türkiye'de Hegemonya Mücadeleleri
Alp Kayserilioğlu
- 75 | Eski Mücadele, Yeni Gerilim: İstanbul Taksi Krizi Üzerine Bir Değerlendirme
Müge Neda Altınoklu
- 97 | "Salgın Bir Toplumsal Düzen Sorunudur":
Covid-19 Döneminde Batı Avrupa'da Polis Pratikleri *Taşkın Toprak İpek*
- 111 | Yunanistan'daki Pakistanlı Topluluğu ve 2010'larda Altın Şafak'a
Karşı Antifaşist Mücadeleye Katkısı *Costas Gousis*
- 131 | Altın Şafak'tan Sonra: Yunanistan'da Aşırı Sağın Yayılması ve Dönüşümü
Rosa Vasilaki George Souvlis
- 155 | Avrupa ve Tarihsiz Halklar *Baran Şahinli*

Contents

- 9 | The 'Non-Existing Existence' of Law: Analysis of the "Deconstitutionalization"
Conjuncture in Turkey *Muharrem Enes Kaya*
- 25 | Working Class Actions Under Authoritarian Conditions: The Case of Post-2015
Turkey *Alpkan Birelma, Ebru Işıklı ve Deniz Sert*
- 51 | Virus as a Catalyst: Struggles for Hegemony in Turkey *Alp Kayserilioğlu*
- 75 | Old Struggle, New Conflict An Evaluation On The İstanbul
Taxi Crisis *Müge Neda Altınoklu*
- 97 | "The Epidemic is a Problem of Social Order": Police Practices in Western Europe
in the Time of COVID-19 *Taşkın Toprak İpek*
- 111 | The Pakistani Community in Greece and Its Contribution to the Antifascist
Struggle against Golden Dawn during the 2010s *Costas Gousis*
- 131 | After Golden Dawn: Diffusion and Transformation of the Far Right in Greece
George Souvlis
- 155 | Europe and the People Without History *Baran Şahinli*

Bu Sayıda

Otoriterleşme ve Direniş başlıklı Tarihsele Materyalizm Özel Sayımız, 2022 yılı Nisan ayında gerçekleştirdiğimiz *Historical Materialism Istanbul 2022* konferansında yapılan sunumlar içerisinde yapılan bir seçkiden oluşuyor. Bu etkinlik ise, blog, kitap serisi ve konferanslar gibi bir dizi etkinlik aracılığıyla tarihsel materyalizmin gelişimine katkı sunmayı amaçlayan *Historical Materialism* (HM) dergisi ile yapmış olduğumuz işbirliğine dayanmaktadır.

Söz konusu işbirliği, 10 yılı aşkın bir süredir Toronto, New York, Barcelona, Atina, Beyrut, Delhi ve Sydney gibi şehirlerde düzenlenen konferans serisini, son yıllarda küresel şartlar ve Türkiye ekonomisinin ve ülkedeki siyasal koşulların da etkisiyle uluslararası etkinliklerden uzaklaşmak zorunda olan Türkiyele Marksist entelektüeller için ulaşılabilir kılma amacı da taşıyordu. Ayrıca, konferansın düzenleyici ve katılımcı tabanını mümkün olduğunca geniş tutmak amacıyla işbirliklerimizi de genişlettik. Praksis Dergisi ile birlikte Türk Sosyal Bilimler Derneği, Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Mülkiyeliler Birliği organizasyonu üstlendiler.

Konferansın bahsetmiş olduğumuz kurumların temsilcilerinden oluşan Düzenleme Komitesi ise alfabetik sırayla şöyleydi Ali Rıza Güngen, Ali Yalçın Göymen, Aylin Topal, Cemil Yıldızcan, Cihan Özpinar, Deniz Parlak, Ecehan Balta, Ezgi Doğru, Fuat Özdiç, Galip Yalman, Özgür Narin, Özgür Orhangazi, Paul Reynolds ve Saygun Gökarkınel.

Konferansın başlığını küresel konjonktürdeki değişimin ruhunu yansıtacak şekilde *Sistemik Kırılganlıklar ve Karşı-Stratejiler* olarak belirledik. 2013 sonrası yükselişte olan otoriter rejimlerin sistem açısından istikrar yaratamadığı, düzen içi solun buna karşı alternatif bir birikim ve bölüşüm modeli oluşturamadığı bir konjonktürü, kapitalizmden çıkış için üretilmesi gereken karşı-stratejilerle birlikte konuşma zamanının geldiğini düşünerek tartışmaya açtık.

Bu genel başlık altında Otoriterleşme, Ekoloji, Doğu Avrupa, İslam ve Marksizm ile Strateji alt başlıklarına dair oturumlar planladık. Tüm bu genel başlık ve altbaşlıklar dahilinde, konferansımızda 40 paralel oturum, 3 de panel yer aldı. Bu oturumlarda toplam 144 adet tebliğ sunuldu. Sonuç olarak, 62'si yurtdışından gelen 176 panelistin ve bunlara ek olarak organizasyonda görev alan kişilerin, oturumları modere etmeleri için davet ettiğimiz dostlarımızın ve dinleyici olarak katılanların hazır bulunduğu bir ortamı pandemi sonrasında yaratmayı başardığımız söylenebilir.

Konferans kapsamında kaleme alından ve sayımızın genel başlığı ile uyumlu olduğu düşündüğümüz sunuşlar arasında gerçekleştirdiğimiz seçkiye Muharrem Enes Kaya'nın *Hukukun 'Namevcut Mevcudiyeti': Türkiye'deki "Anayasasızlaştırma" Konjonktürünün Analizi* isimli çalışması ile başlıyoruz. Türkiye'deki Anayasasızlaştırma fenomenini Konjonktürel Marksizmin kavramsal çerçevesi içerisinde ve Kültürel Çalışmalar Okulu tarafından geliştirilen Konjonktür Analizi'nin yöntemsel araçlarıyla ele alan çalışma, hukuku güç ilişkilerinin biçim-belirlenimli bir yoğunlaşması olarak kavramlaştırmaktadır. Metin, hukukun siyasal iktidarın örgütlenmesi ve sınırlandırılması açısından sahip olduğu fonksiyonu öne çıkarmakta ve bunun hegemonya istikrarsızlığı koşullarında geçirdiği niteliksel dönüşümün, istisnai bir rejimin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması bakımından önemini vurgulamaktadır. Türkiye'nin mevcut konjonktürü göz önüne alınarak, anayasasızlaştırma pratiklerinin rejim değişimine etkisi incelenmektedir.

Otoriterlik Koşullarında İşçi Sınıfı Eylemleri: 2015 Sonrası Türkiye Vakası adlı ikinci makale Alpkan Birelma, Ebru Işık ve Deniz Sert tarafından kaleme alındı. Yazarlar 2015 yılından bu yana otoriterliğin artışıyla

birlikte önceki döneme göre düşüş gösteren işçi eylemlerinin 2021'de ve 2022'nin ilk iki ayında yaşanan eylemlerin etkisiyle önemli bir yükseliş kaydettiğini ileri sürüyor ve bu yükselişi dört faktörle açıklıyorlar: 2021'den 2022'ye sürekli artan yüksek enflasyon; AKP'nin bu dönemde artan eylemlere görece toleranslı davranmak zorunda kalması; pandemi ve özellikle 2022 başındaki grev dalgası için sosyalist/militan nitelikli bağımsız sendikacılığın olumlu katkısı. Yazarların çalışmada yer verdiği veriler, kırk yılı aşkın süredir otoriterlik ve neoliberalizmin ikili baskısı altındaki Türkiye işçi sınıfının kayda değer bir mücadele ortaya koyduğunu gösteriyor.

Katalizatör Olarak Virüs: Türkiye'de Hegemonya Mücadeleleri, Alp Kayserilioğlu'nun sayımıza yapmış olduğu katkının başlığını oluşturuyor. Kayserilioğlu, koronavirüs pandemisinin Türkiye'de ondan öncesinde varolan AKP önderliğindeki rejimin hegemonya krizini şiddetlendirdiğini ifade ediyor. Yazara göre, Haziran 2013'deki isyan dalgalarında belki de en keskin şekilde ifadesini bulan ve aslen başlayan bu kriz süreci içinde, AKP öncü siyasi pozisyonunu ancak devlet içinde yeni ittifaklar kurarak, söylem ve siyasal pratikte neo-milliyetçi bir tarza geçerek ve neoliberal ortodoksiden gitgide ayrışan bir ekonomi politikası ekseninde geliştirdiği bir otoriterleşme süreciyle koruyabildi. Yazıda bu otoriterleşme sürecinin siyasal istikrarı değil, tam tersine kapsamlı bir istikrarsızlık getirdiği gösteriliyor. Toplumun hemen hemen her konuda keskin bir biçimde yarı yarıya bölündüğü, devlet içinde kışkırmaların süregittiği dile getiriliyor. 2019 yerel seçimlerinin ilk kez seçimler ekseninde bir toplumsal eksen kaymasını ortaya koyduğu belirtiliyor. Ardından da Koronavirüs pandemisinin var olan kriz öğelerini ve çelişkileri şiddetlendirdiği tezi savunuluyor.

Sayımız, Müge Neda Altınoklu'nun *Eski Mücadele, Yeni Gerilim: İstanbul Taksici Krizi Üzerine Bir Değerlendirme* adlı çalışmasıyla devam ediyor. Altınoklu çalışmasında, kent içi ulaşımdaki toplumsal mücadelelerin özgün ve güncel koşullardaki uzantısı anlamına gelen taksici krizinin, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde devlet-toplum ilişkisinin değişen niteliği çerçevesinde farklı bir anlama sahip olduğunu belirtiyor. Bu gerilim içerisinde bir mesleki örgüt olarak İstanbul Taksici Esnafı Odası krizin tırmanmasında ve değişen güç dengesinde eski ittifakların pekişmesinde önemli rol oynadığı görüşünü dile getiriyor. Ayrıca, 2022 senesinde odanın düzenlediği İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) karşıtı eylemin yanı sıra benimsediği söylemler, ideolojik konumlanış itibarıyla taksici esnafının AKP'nin çok boyutlu hegemonya projesinin yeniden üretiminde oynadığı çevresel rolünün önemine değiniyor. Çalışma, İstanbul Taksici Esnafı Odasının yapı ve işleyiş mekanizmaları, hegemonik mücadeleye dahil olma motivasyonları, örgütlenmeleri, karar alma süreçleri ve bunların siyasi sonuçlar üzerindeki fiili etkileri üzerinden taksicilerin neoliberal devletin otoriterleşme sürecindeki meşrulaştırıcı rolünü değerlendiriyor.

Koronavirüsün toplumsal ve siyasi etkileri tartışan bir diğer çalışma ise Taşkın Toprak İpek'in kaleme almış olduğu *"Salgın Bir Toplumsal Düzen Sorunudur": Covid-19 Döneminde Batı Avrupa'da Polis Pratikleri* isimli makale. Çalışma salgının, küresel eşitsizliği ve yeniden dağıtım sorunlarını arttırdığı tespiti üzerine oturmaktadır. Giderek bozulan toplumsal yapıyı dengelemek için polis gücünün seferber edildiği altı çizilen önemli noktalardan birisidir. Bu süreçte polisin dört çekirdek ilkeyi temel aldığı ifade edilmektedir: özel mülkiyet, düzen, güvenlik ve pasifikasyon. İpek, Covid-19 salgınında polisin bu ilkeler üzerinden orta ve alt toplumsal sınıfları, şehirli yoksulları ve etnik azınlıkları disipline etmeye çalıştığını öne sürmektedir. Polis pratiklerinin madun sınıfları kurbanlaştırdığı görüşünü savunmaktadır.

Costas Gousis'in *Yunanistan'daki Pakistanlı topluluğu ve 2010'larda Altın Şafak'a Karşı Antifaşist Mücadeleye Katkısı* isimli çalışması Ecehan Balta tarafından Türkçeye çevrildi. Gousis bu çalışmada, Altın Şafak davasının, Nürnberg mahkemelerinden bu yana faşist bir suç örgütüne yönelik en büyük dava olarak nitelendirildiğini belirtiyor. Altın Şafak'a karşı kazanılan zaferin, önceki yıllarda Altın Şafak'la yüzleşen daha geniş antifaşist hareketin bir parçası olan sivil eylem avukatlarına, mağdur ailelerine,

sendikacılara ve göçmen topluluklarına ait büyük bir siyasi ve hukuki başarı olduğunu belirtiyor. Göçmen toplulukların antifaşist hareket içindeki rolünün anlaşılmasına katkıda bulunan bu makale, Yunanistan'da yaşayan Pakistanlılar Topluluğu *Birlik*'in 2010'larda yükselen ırkçılık ve faşist tehditle ilgili yeni zorlukların üstesinden gelmek için faaliyetlerini nasıl yeniden düzenlediğini araştırıyor.

Sayımız Rosa Vasilaki ile George Souvlis'in kaleme aldığı ve Kasım Akbaş'ın çevirdiği, *Altın Şafak'tan Sonra: Yunanistan'da Aşırı Sağın Yayılması ve Dönüşümü* isimli çalışmayla devam ediyor. Yazarlara göre, Yunanistan'daki günümüz aşırı sağına ilişkin mevcut literatür, Altın Şafak'ın parlamento içi ve dışı faaliyet ve söylemlerine odaklanmış; hukuki varlığını muhafaza ettiği dönemde ve hakkında yargı verildikten sonra, retorik ve pratiklerinin sosyal yapıya nasıl yayıldığı, diğer siyasi aktörler tarafından nasıl benimsendiği meselesini bir kenara bırakmıştır. Kaleme almış oldukları makale ise Ekim 2020'de Nazi Partisinin mahkûm edilmesinin ardından, Altın Şafak tarafından kullanılanlara benzer söylemsel kalıpların çeşitli örgütler, önde gelen medya organları ve gazeteler, silahlı kuvvetler subayları ve Yunan Ortodoks kilisesi rahiplerinin yanı sıra feminist ve LGBTQI aktörler tarafından nasıl kullanıldığını ele alıyor. Yazarlar her ne kadar bu ideoloji, ele alınan her bir kurumun mesleki/profesyonel ve siyasi merceği tarafından yeniden tanımlanmış ve dolayımlanmış olsa da, bu fikirlerin Altın Şafak'ın destekçileri ve üyeleriyle sınırlı istisnai bir söylem olmaktan çok uzak olduğunu, Yunan toplumunun daha geniş katmanlarına tam da bu kurumlar tarafından yayıldığını ortaya koyuyor. İddialarını yapmış oldukları kapsamlı saha araştırması ile destekliyorlar.

Sayımızda son olarak bir kitap eleştirisine yer veriyoruz. Baran Şahinli, Eric R. Wolf'un *Avrupa ve Tarihsiz Halklar* başlıklı kitabını Praksis okurları için değerlendiriyor. Şahinli, kapitalizmin doğuşu ve yayılmasını anlatan bu klasikleşmiş eserin Marksist teoriden faydalanarak söz konusu süreçte halkların tarihinin aslında birbirine ne kadar bağlı olduğunu ortaya koymayı başardığını ifade ediyor.

Tarihsel Materyalizm Türkiye Konferanslarının ikincisini 2024 yılında yapmayı planlıyoruz. Bu konferansa hem sunum yaparak, hem de dinleyici olarak katkı vermek için www.praksis.org web sitemizi takip edebilirsiniz.

İyi okumalar.

Hukukun 'Namevcut Mevcudiyeti': Türkiye'deki "Anayasasızlaştırma" Konjonktürünün Analizi¹

Muharrem Enes Kaya ²

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki Anayasasızlaştırma fenomenini Konjonktürel Marksizmin kavramsal çerçevesi içerisinde ve Kültürel Çalışmalar Okulu tarafından geliştirilen Konjonktür Analizi'nin yöntemsel araçlarıyla ele almaktadır. Hukuku güç ilişkilerinin biçim-belirlenimli bir yoğunlaşması olarak kavramlaştırarak; hukukun siyasi iktidarın örgütlenmesi ve sınırlanması açısından sahip olduğu fonksiyonu öne çıkarmakta ve bunun hegemonya istikrarsızlığı koşullarında geçirdiği niteliksel dönüşümün, istisnai bir rejimin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması bakımından önemini vurgulamaktadır. Türkiye'nin mevcut konjonktürü göz önüne alınarak, anayasasızlaştırma pratiklerinin rejim değişimine etkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Konjonktürel Marksizm, konjonktür analizi, anayasasızlaştırma, hegemonya*

The 'Non-Existing Existence' of Law: Analysis of the "Deconstitutionalization" Conjuncture in Turkey

Abstract

This study examines the phenomenon of Deconstitutionalization in Turkey within the conceptual framework of Conjunctural Marxism and with the methodological tools of Conjunctural Analysis developed by the Cultural Studies. By conceptualizing law as a form-determined condensation of power relations, this study addresses the function of law in organizing and limiting political power, and emphasizes the importance of its qualitative transformation corresponding to a hegemonic instability for the emergence and institutionalization of an exceptional regime. Considering the current conjuncture in Turkey, it analyzes the impact of deconstitutionalization on regime change

Keywords: *Conjunctural Marxism, conjunctural analysis, deconstitutionalization, hegemony*

Giriş

"[Yasal zemini] ortadan kaldırma, mücadelelerin yoğunlaşmasının bir belirtisidir, tersi değil... Bir mücadele yasal olarak çözülebiliyorsa, kesinlikle tehlikeli değildir; tam da yasal denge-
nin imkânsız olduğu kabul edildiğinde tehlikeli hale gelir. (Fakat bu, barometreyi bozarak kötü hava şartlarından kurtulabileceğiniz anlamına gelmemektedir.)" (*Gramsci*, 1992: 256-257)

¹ Geliş tarihi: 22.02.2023, Kabul tarihi: 21.03.2023.

² <https://orcid.org/0000-0002-3301-5685>, Siyaset Bilimi Bölümü / Kassel Üniversitesi, enes.kaya@uni-kassel.de
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Louis Bonaparte'in *On Sekiz Brumarie*'i kitabında Karl Marx, “kamu güvenliği” zırhıyla korunan 1848 Fransız Anayasası'nın Aşıl gibi tek bir zayıf noktası olduğunu yazar; fakat Anayasa'nın zayıf noktası “topuğu değil de kafası, daha doğrusu ileri doğru uzanan iki kafası, *yasa koyucu meclis* ve *cumhurbaşkanlığı*”dır (2016: 49) der. Genel oy hakkıyla seçilmiş ve birçok yetki ile donatılmış ulusal meclis ile doğrudan halk tarafından seçilmiş ve yürütme gücünün tüm kuvvetini haiz cumhurbaşkanı arasındaki çelişki, anayasanın ve parlamenter-demokratik siyasetin aşıl tendonudur. Türkiye’de 12 Eylül 1980 Darbesi’nin yerleştirdiği rejimin çelişkileri de, cumhurbaşkanının halk oyuyla seçilmesini öngören anayasa değişikliği ve Recep Tayyip Erdoğan’ın 2014 yılında halk oyuyla seçilen ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başlaması sonucunda keskinleşmiştir. Temsili yetkilere sahip olmasına rağmen artık halk egemenliğinin somutlaştığı bir makama dönüşen cumhurbaşkanlığının doğurduğu sorunlar, “konuşmadan da anlaşılan, sadece bakışlarla da çözülecek meseleler”in (*“Müdahil Olma Söz Konusu Değil”*, 2015) ötesine geçmiş ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri Devlet Bahçeli’nin önerdiği gibi “fiili duruma hukuki boyut kazandırılması” gerekmiştir. 2017 Referandumu ile geçilen bu yeni boyutun Türkiye açısından sonucu ise, can çekişen parlamenter-demokratik siyasetin sona erdirilmesi ve “Anayasasızlaştırma” sürecinin kurumsallaşması olmuştur.

Yasama ve yürütme organları arasındaki bu ilişki, kamu hukuku doktrininde tartışıldığı sekliyle devlet iktidarının bu organlar arasında paylaşımını ve karşılıklı denetimini öngörmesi sebebiyle değil; fakat siyasal iktidarının örgütlenmesinde bu organların oynadığı rolden ötürü önem taşır (Poulantzas, 1982: 303). Bu açıdan tıpkı 1848 Fransa’sında olduğu gibi Türkiye’de yaşanan süreç de bu iki organın denge-denetim mekanizmasında bir altüst oluşun ötesinde siyasal iktidarın ve hegemonyanın örgütlenme tarzında bir dönüşümü belirtir. Bu sebeple, Türkiye’deki rejim değişikliği ve anayasasızlaştırma pratiklerini, 2010’lu yıllardan itibaren gözlemlenen bu dönüşümle ilişkili olarak ele almak gerekmektedir. 2008 Finansal Krizi’nin toplumsal etkilerinin görünür olması ve 2013 Gezi Direnişi’yle başlayan bir örgütleyememe krizinin politik sahneyi biçimlendirmesi ile yoğunlaşmış bu durum, mevcut anayasanın kırılabilirliği ile aşılamadığı için kapitalist devletin cephaneliğinde yer alan istisnai bir rejimin, tüm toplumsal aktörlerin üzerinde *Demokles’in kılıcı* gibi yükselmesi gerekmiştir.

Türkiye’de yaşanan bu süreç; özellikle de rejim değişimi ve otoriterleşme tartışmalarına dair son dönemde yükselen bir akademik ilginin olduğu yadsınamaz. Bu alanda yapılan çalışmaların, teorik ve metodolojik arka planları farklılaşsa da, 2010’lu yıllardan itibaren Türkiye’de otoriter bir rejimin hüküm sürdüğüne dair bir uzlaşıya vardıklarını söyleyebiliriz. Bu uzlaşıya rağmen, Türkiye’deki rejim tartışmalarına ilişkin çalışmalar, toplumsal ilişkilerin açıklanmasına yönelik yaklaşımları açısından, iki kategoriye ayrılabilir.

İlk yaklaşım, Türkiye’deki rejimi, IMF politikalarına dayalı neoliberal kalkınmacı ve Avrupa Birliği uyum kriterlerine dayalı demokratikleşme politikalarından saparak, ekonomik ve politik alanda 2010’dan itibaren artan devlet müdahalesinde somutlaşan bir otoriterleşme eğilimine dayandırmaktadır (Esen ve Gümüşcü, 2020:1077). Bu yaklaşım, devlet-toplum ve devlet-piyasa ikiliklerini verili kabul ederek (Bedirhanoglu, 2021a: 70), demokrasi ile otoriterlik ve serbest piyasa ile devlet kapitalizmi ikilemleri üzerinden rejimi kavramsallaştırmaya çalışmaktadır. Bu sebeple kullanılan

terminoloji de hibrit rejimleri betimleyen *yarışmacı/seçimli otoriterlik* veya *sağ popülizm* etrafında gelişmektedir. Bununla birlikte son dönemde Türkiye'nin tam otoriterliğe doğru bir kayış yaşadığını belirten çalışmalar da vardır.³

İkinci yaklaşım ise, AKP iktidarı süresince neoliberal birikim rejimiyle uyumlu otoriter politikaların devamlılığını tespit etmekte ve ilk yaklaşıma karşı eleştirel bir tutum almaktadır. Bununla birlikte bu yaklaşım içinde Türkiye'deki mevcut otoriterliği, 2008 Krizi sonrası yükselişe gecen küresel ölçekli otoriterleşme ile ilişkili olarak açıklama eğilimi ağır basmaktadır (Tansel, 2018: 2). Bu sebeple bu yaklaşım içinde de neoliberalizme vurgu yapan *otoriter neoliberalizm* veya *neoliberal popülizm* kavramlaştırmaları öne çıkmaktadır.⁴ Bunun yanı sıra küresel kapitalizmin çelişkilerini göz ardı etmeksizin, Türkiye'deki rejimin özgünlüğünü ve değişen rejimin ayırt edici özelliklerini tespit eden çalışmalar da vardır.⁵

Her iki yaklaşım içerisinde de rejim değişikliğinin hukukun ve hukuksal kurumların dönüşümüne ve/ya hukuksal kurumların bu dönüşüme etkisine ilişkin çalışmalar yer almaktadır.⁶ Bu çalışmalarda dikkat çeken husus ise, her iki yaklaşımın da devlet formuna aşırı değer atfederek hukuku ve hukuksal kurumları araçsallaştırması ve bunların özerkliklerini çoğunlukla göz ardı etmesidir. Sonja Buckel, devlet ile ilişkisinde hukuku tali kılan bu anlayışın aşılması ve hukuk formu ile politik form arasındaki ilişkiselliğin anlaşılması açısından; bu iki formun bir yandan yapısal ilkeler (Strukturprinzipen) diğer yandan ise tarihsel-mekânsal gelişimleri üzerinden alınması gerektiğini belirtmektedir (2021: 257 vd.). Hukuk formu, toplumsal pratikleri ve bunlardan doğan normları yasalaştırır ve uygulanabilir bir biçime kavuştururken; politik form, kendi işleyişi içerisinde bu normları yönetim modellerine ilişkin hegemonya mücadelesine dahil eder (2021: 258). Bununla birlikte hukuk formu, yönetsel bir şekle büründüğü ve aynı zamanda politik formun sahip olduğu uygulama gücünden yararlandığı için, her iki form karşılıklı ilişki içerisinde gelişirler. Bunun yanı sıra kurumsal düzeyde her iki form, modern devletin ortaya çıkışından itibaren fonksiyonel olarak karşılıklı ilişki içerisinde gelişmektedir (Weber, 1978: 1394). Hukuk, bir yandan toplumsal güçler dengesinin ve bu dengede yaşanan değişimlerin siyasal iktidarın örgütlenişi açısından öngörülebilir olmasını sağlarken; diğer yandan kendisi de güç ilişkilerinin özgün bir yoğunlaşması olması sebebiyle, devletin ve devlet aygıtlarının müdahale sınırlarını belirler (Poulantzas, 1979: 321).

Güçler dengesinin yoğunlaşmış ifadesi olan hukuk, güçler dengesinin stabil olmadığı ve hegemonya kriziyle nitelenen bir istisna durumunda ise bu denge durumunu yasalaştırma niteliğini kaybeder. Böylece devlet, siyasal iktidarın ve hegemonyanın yeniden örgütlenmesinde geniş bir hareket serbestisine kavuşur (Poulantzas, 1979: 322). Aynı zamanda bu, güç ilişkilerinin yoğunlaşması olarak hukukun, devletin ve devlet aygıtlarının müdahalelerine sınır koyma fonksiyonunun istisna durumunda işlevsiz kalmasının bir sonucudur. Nicos Poulantzas, devlet ile hukuk arasındaki ilişkinin niteliksel dönüşümler geçirmesi sebebiyle istisnai devletin/rejimin analizinde hukukun

³ Bkz. (Çalışkan, 2018) ve (Tuğal, 2016).

⁴ Bkz. (Altınörs ve Akçay, 2022) ve (Tansel, 2018)

⁵ Bkz. (Oğuz, 2016) ve (Yılmaz, 2022)

⁶ Bkz. (Yılmaz, 2022), (Özenc, 2020), (Özgen, 2019) Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir (Poulantzas, 1979: 321). Bu sebeple Türkiye'deki yeni siyasal rejiminin anlaşılması bakımından hukuk alanında yaşanan dönüşümlerin önemli bir kriter olarak ele alınması gerekmektedir.

Türkiye'deki siyasal dönüşümü veya rejim değişimini belirleyen en önemli etmenlerden biri, hukukun siyasal güçler dengesini yasalaştırma ve devlet aygıtlarının müdahalelerine sınır koyma açısından namevcut mevcudiyeti; siyasi iktidarın örgütleniş ve uygulanmasına ilişkin bir kurallar ve sınırlar sistemi olarak hukukun namevcudiyetinin, Türkiye'deki istisnai rejim aracılığıyla siyasi iktidarın ve hegemonyanın örgütlenişindeki mevcudiyetidir.⁷ Bu durumu açıklamak üzere kamu hukuku literatüründe son dönemde "anayasasızlaştırma"⁸ kavramı kullanılıyor olsa da; hukuk dogmatığının sınırları içerisinde bu kavram, anayasal normların ihlal edildiği veya etkisiz kılındığı bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Kaygusuz ve Aydın, 2020: 45). Oysaki Türkiye'de anayasasızlaştırma pratikleri, siyasi iktidarın örgütleniş ve sınırlanması bakımından anayasal sistemin topyekûn ortadan kaldırıldığı bir süreci belirtmektedir.

Bu çalışma, hukuk dogmatığının sınırlarının ötesine geçmeye imkân sağlayacak kavramsal bir çerçeve ve bu kavramsal çerçevenin Türkiye'deki anayasasızlaştırma pratiklerinin analizine yönelik işlevselleştirilebileceği yöntemsel bir yaklaşım önermektedir. Böylece yazının başında zikrettiğimiz Marx'ın *Louis Bonaparte'nin On Sekiz Brumaire*'i eseri, yalnızca Fransa'da dönemin siyasal gelişmelerine ilişkin çözümlemeler veya günümüzde yükselişe geçen otoriterleşmeyle bağdaştırılarak okunacak bir metin olmanın ötesinde, kapitalist devletin istisnai biçimlerini analiz etmek açısından kavramsal ve yöntembilimsel bir kılavuz ortaya koymaya imkân sağlayacaktır.

Marx'ın çözümlemelerinden hareketle, kapitalist devletin toplumsal güçler arasındaki denge durumunda yaşanan değişimlere denk düşen farklı biçimlerini analiz eden Poulantzas, bu türden bir analizin ancak o ülkenin içinde bulunduğu özgün konjonktür göz önüne alınarak yapılabileceğini belirtir (2014: 206). Farklı çelişkilerin ve kriz dinamiklerinin yoğunlaşma uğrağı olan bir konjonktürün analizi, toplumsal güçler arasındaki ilişkinin mevcut durumunu ve bu durumun devlet aygıtında yarattığı dönüşümleri içermelidir. Bu sebeple bu çalışma, bir hegemonya krizine denk düşen Türkiye'nin mevcut konjonktüründe devlet ile hukuk arasındaki ilişkide yaşanan dönüşümün anayasasızlaştırma pratikleri bağlamında bir analiz ortaya koyacaktır. Bu teorik çerçeveyi işlevsel kılmak adına ise Konjonktür Analizi'nin yöntemsel araçlarından yararlanılacaktır.

Konjonktür Analizi

Latince "coniungere" (bağlamak, birleştirmek) fiilinden türeyen ve tarihsel bir anda birçok koşul veya nedenin yoğunlaşması ve eklemlenmesi anlamını karşılayan (Kivistö&Lahtinen, 2012: 267) konjonktür kavramı, Marksist siyaset biliminde merkezi bir rol oynamaktadır. Üretim tarzı ve toplumsal formasyon gibi farklı soyutlama dü-

⁷ Zafer Yılmaz da benzer bir yaklaşımla sistemi yeniden düzenlemeyi olanaklı kılmak için kurumsal ve yasal belirsizliğin sistemin merkezine yerleştirildiğini ifade etmektedir (Yılmaz, 2022: 45).

⁸ Bkz. (Gözler, 2016)

zeylerinin yanı sıra bu kavramsallaştırma, "modern çağda bu sürecin genel doğası hakkında daha uzun vadeli bir hipoteze bağlı kalırken" tarihsel bir durumu incelemenin bir aracı olarak geliştirilmiştir. (Rosenberg, 2005: 30). Antonio Gramsci, bir yapıyı incelerken organik hareketler ile konjonktürel hareketler arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde saptamanın önemine dikkat çekmektedir (1971: 177). Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Türkiye'deki rejim değişikliği ve anayasasızlaştırma pratiklerinin analizinde, ekonomik ve politik bir fenomen olarak neoliberalizmin son dönemde artan çelişkileri önemli bir düğüm noktası olmakla birlikte, farklı kriz dinamiklerinin yoğunlaştığı Türkiye'nin mevcut konjonktürü ve bu konjonktürün güçler dengesinde yarattığı değişim temel dayanak noktası olacaktır. Bunun sonucu olarak Türkiye'deki rejim değişikliği ve anayasasızlaştırma pratikleri, neoliberalizmin organik çelişkilerinden doğan bir otoriterleşmenin ötesinde; bu organik çelişkilerin ulusal düzeyde ekonomik, siyasi ve ideolojik kriz dinamikleri ile yoğunlaştığı konjonktürün bir sonucu olarak ele alınacaktır.

Marx'ın "birçok belirlenimin yoğunlaşması, dolayısıyla çeşitliliğin birliği" (1993: 101) olarak tanımladığı konjonktür, kapitalist formasyonda sürekli olarak yeniden üretilen genel kriz unsurlarının "üstbelirlenimi" ya da eklemelenmesi ile oluşur (Jessop, 2012: 16) ve "yapıların, bütünlükleri içinde, siyasi sınıf mücadelesi alanında yoğunlaşan pratikler alanındaki etkileri şeklinde ortaya çıkar" (Poulantzas, 1982: 95); fakat siyasi sınıf mücadelesi, siyasi düzleme toplumsal güç ilişkileri olarak yansır. Yoğunlaşan çelişkilerin güç dengesini bozması, konjonktürü toplumsal güçler arasındaki hegemonya mücadelesinde bir kriz olarak anlamamıza yol açar (Grossberg, 2006: 14). Bu durum, Vladimir Lenin ve Gramsci'nin sıklıkla vurguladığı gibi, farklı toplumsal güçlerin müdahale edebileceği bir tarihsel durum yaratır. Ancak siyasi pratiklerin çerçevesi yapılar tarafından sınırlandırılır. Bu nedenle, toplumsal güçler arasındaki ilişki bir konjonktürün analizinde önemli bir rol oynasa da, bu analiz güç ilişkileriyle sınırlandırılmaz. Tarihselci bir konjonktür anlayışının ötesine geçmek için siyasi pratiklerin nesnesi olan konjonktürü, siyasi pratiklerin hedefi ve sınıfsal antagonizmanın yoğunlaştığı bir alan olan devlet ile ilişkilendirmek gerekir (Poulantzas, 1982: 42); çünkü siyasi olan, kapitalist toplumda bu çelişkilerin yoğunlaştığı düzeydir ve güç ilişkileri etkisini bu düzeyde gösterir. Dolayısıyla Türkiye'deki mevcut konjonktürün analizine yönelik olarak bu konjonktürde yoğunlaşan çelişkileri, bu çelişkilerin güçler dengesinde yarattığı değişimi ve bu değişimin hukuki-siyasal yapıya etkilerini dikkate almamız gerekmektedir.⁹

Sıklıkla kullanımlısına rağmen konjonktür analizine yönelik teorize edilmiş bir yöntem eksikliği göze çarpmaktadır (Grossberg, 2018: 155). Bu eksikliğin giderilmesine dair en önemli cabalardan bir tanesi, Moritz Ege ve Alexander Gallas'ın Avrupa mülteci krizi bağlamında Merkelizm'in tükenişini analiz eden çalışmalarında ortaya koydukları Kültürel Çalışmalar okulunun Konjonktür Analizi ile Poulantzas'ın Konjonktürel Marksizmini birleştiren yöntemsel çerçevedir (2019). Kapitalist üretim tarzının genel çelişkilerinden tarihsel bir anda toplumsal aktörlerin taktik ve stratejilerine kadar farklı soyutlama düzeylerinde sistematik bir süreç izleyen bu çerçeve, bu çok

⁹ Poulantzas, karmaşık bir olgu olarak faşist devletin kapitalist devletin totaliter özelliklerine referansla anlaşılamayacağını ve toplumsal güçler arasındaki ilişkilerin konjonktürel bir incelemeye tabi tutulması gerektiğini belirtmektedir (1982: 293).

yönlü yapıyı analiz etmek üzere üç bileşenden oluşmaktadır. İlk bileşen, bir konjonktürün çelişkili doğasını yansıtan ve somutlaştıran bir temadır. İkinci bileşen, bu temayla ilişkili olan ancak daha geniş bir perspektif sunan nesnedir. Son bileşen ise bu nesnenin ortaya çıkışını ve farklı aşamalarını ortaya koyan dönemselleştirmedir.

Bu çerçeveye uygun olarak bu çalışmanın teması, Türkiye’deki toplumsal krizi çözmeye yönelik ortaya çıkan anayasasızlaştırma fenomenidir. Anayasasızlaştırma pratikleri, devlet yapısında yarattığı dönüşümlerle istisnai rejimin kurumsallaşmasına yönelmiş olduğu için bu çalışmanın konusu, Türkiye’deki istisnai rejimdir. Bu rejimi ortaya çıkaran konjonktür ise, 2010 yılında yapılan Anayasa Referandumu’ndan bu yana yaşanan kırılma noktaları üzerinden dönemselleştirilecektir.

Tema: “Anayasasızlaştırma”

Bir konjonktür, farklı bağlamların ve çelişkilerin eklemlenme ve yoğunlaşma durumunu belirttiği için; konjonktür analizinin başlangıç noktası, bu durumu yansıtan bir tema belirlenmesidir (Ege ve Gallas, 2019: 92). Ekonomik, siyasi ve ideolojik kriz dinamiklerinin yoğunlaştığı ve küresel kriz dinamikleri ile eklemlendiği Türkiye’nin mevcut konjonktürü, bu durumun güçler dengesinde yarattığı istikrarsızlığa siyasi iktidarın anayasal çerçevede bir çözüm üretemediği ve bunun sonucu olarak hukukun niteliksel bir dönüşüm geçirdiği bir sürece işaret etmektedir. Bu süreç, son yirmi yılda küresel ölçekte yükselişe gecen hukuk devletinin aşındırılması fenomeniyle paralellikler göstermekle birlikte Türkiye’nin son on yılını betimleyen özgün nitelikler, yaşanan sürecin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. 11 Eylül saldırılarının ardından terörle mücadele yasaları vasıtasıyla güvenlik politikalarının temel yönetim stratejisi olmasının hukuk güvenliği ve bireysel haklar açısından yarattığı tahribatın yanı sıra 2008 Krizi’nin ardından uygulamaya konan ekonomi politikalarının karar alma süreçlerinde merkezileşme ve otoriterleşmeyi doğuran etkisi, Türk siyasetinde ve hukuk sisteminde de bir dönüşüm yaratmıştır. Bununla birlikte küresel çelişkilerin ulusal ölçekte yoğunlaşan kriz dinamiklerine eklemlenmesi, hukuk devletinin tahribatı veya otoriterleşmenin ötesinde Türkiye’de kapitalist devletin “normal/demokratik” biçimi olarak anayasal yönetim modelinin ortadan kaldırıldığı bir durumu ortaya çıkartmıştır.

Kapitalist devlet açısından hukuk, devletin örgütlenme şemasında üç kuvvetten biri olarak kurumsallaşmış olması sebebiyle değil; fakat güç ilişkilerinin biçim-belirlemlimli yoğunlaşması olmasından ötürü siyasi iktidarın örgütlenmesi açısından kurucu ve siyasi iktidarın uygulanması açısından sınırlayıcı bir etkiye sahiptir. Toplumsal güçlerin ve onların çıkarlarının hukuksal kurumlar ve kurallar aracılığıyla ve hukuksal düzenlemeler/talepler olarak *stratejik seçimli* bir şekilde hayata geçirildiği bu modelin hegemonya mücadelesi açısından anlamı, bu mücadelelerin anayasal kurumlar ve kurallar aracılığıyla ve anayasal sınırlar dahilinde gerçekleştirileceğidir. Hegemonya krizi ile nitelenen bir konjonktürde ise hukuk, bu yönden niteliksel bir dönüşüm geçirerek hegemonya mücadelesinde öngörülebilirliği sağlama işlevini kaybetmektedir.

Bu anlamda Türkiye’de anayasasızlaştırma pratikleri, istikrarsızlık koşullarında bir hegemonya projesinin hayata geçirilmesi adına ortaya çıkan istisnai rejimin örgütlenme prensipleridir ve anayasasızlaştırma sürecinin istisnai rejimin kurumsallaşma

süreci ile birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu sebeple bu pratiklerin istisnai rejimi ortaya çıkaran bağlama oturtulması, bu çalışmanın temel gayesidir.

Konu: İstisnai Rejim

Konjonktür analizi, toplumsal gerçekliğin farklı unsurlar arasındaki ilişkilerin bileşik bütünlüğü içerisinde tanımlandığı anlayışına dayanır. Dolayısıyla bu bütünlüğü kuran unsurlar, bu ilişkisellikten soyutlanarak ele alınamaz (Grossberg, 2010: 20). Stuart Hall'un da belirttiği gibi:

"İrki sadece bir siyah sorunu olarak ele alırsanız, kanun ve düzen politikalarının yerel topluluklar üzerindeki etkisini görebilirsiniz; fakat ırk ve suç sorununun bir ölçüde çok daha büyük bir toplumsal krizi açığa vurduğunu asla göremezsiniz." (Drew, 1998: 192)

Türkiye'deki anayasasızlaştırma fenomeni de ancak toplumsal bütünlüğün bir unsuru olarak ve ilişkisellik içerisinde değerlendirildiğinde Türkiye'nin mevcut konjonktürünün anlaşılmasına imkân sağlar. Bu ilişkiselliğin ortaya konulması için de bir üst soyutlama düzeyine çıkmak ve anayasasızlaştırma fenomenini geniş bir bağlama yerleştirmek gerekmektedir. Böylece Türkiye'deki anayasasızlaştırma pratiklerine ilişkin bir analiz, hukuk dogmatığının sınırlarının ötesinde, bu pratikler aracılığıyla devlet yapısında yaşanan dönüşümün nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koyacak bir nitelik kazanabilecektir.

Türkiye'nin mevcut konjonktüründe yoğunlaşan ekonomik, siyasi ve ideolojik krizin ortaya çıkardığı çelişkiler, kapitalist devletin demokratik-parlamentar çerçevesinde aşılamadığı için anayasasızlaştırma pratikleri aracılığıyla devlet yapısında ciddi dönüşümler yaratmıştır. Bu sebeple anayasasızlaştırma süreci, mevcut konjonktürün temel unsuru ve sorun alanı olan Türkiye'deki istisnai rejimle ilişkili bir şekilde ele alınmalıdır.

İstisnai bir rejimi ayırt etmeye yarayan temel kriter, hegemonya istikrarsızlığı ile nitelenen belirli bir konjonktürde toplumsal güçler arasındaki mücadelenin somut yöntemleridir (Poulantzas, 1979: 311). Türkiye'nin mevcut konjonktüründe bu yöntemler, hukuk alanında anayasasızlaştırma pratikleri olarak ortaya çıkmaktadırlar. Farklı toplumsal güçlerin eylemlerinin veya eylemsizliklerinin sonucu olarak Türkiye'nin anayasal düzeni ve devlet yapısı dönüşüme uğramış ve böylece hegemonya istikrarsızlığı aşılmaya çalışılmıştır.

Ernesto Laclau'ya göre, herhangi bir konjonktürün analizinin iki temel amacı vardır: konjonktürün kurucu unsurlarını ve yoğunlaşma sürecinin kendisini analiz etmek (1977: 93). Bu çalışma, anayasasızlaştırma pratikleri ile istisnai rejim arasındaki ilişkiselliği ortaya koyarak, bu krizin kurucu unsurlarını analiz etmeyi hedeflemektedir. Bunu mümkün kılmak adına ise bu yoğunlaşma sürecinin kendisini, farklı çelişkileri tanımlamaya imkân sunan ve farklı zamansallalar kapsayan bir dönemselleştirme ile analiz etmek gerekmektedir.

Dönemselleştirme: The Decade of Decadence¹⁰

Althusser, tarihsel zamana ancak onu toplumsal bütünlüğün özgül bir varoluş biçimi olarak tanımlamakla içerik kazandırılabilceğini belirtir (2009: 120). Türkiye'nin içinde bulunduğu konjonktür, farklı çelişkilerin ulusal düzeyde yoğunlaşmasının Türkiye'ye özgü bir görünümüdür. Bu sürecin doğru bir şekilde anlaşılması için bu konjonktürün ayırt edici özelliklerinin ve çelişkilerin yoğunlaşma noktalarının tespit edilmesi gerekmektedir (Spielmann, 2018). Ancak bu şekilde devlet yapısındaki dönüşümleri ortaya koymaya imkan sunacak bir dönemselleştirme yapılabilir.

Bir konjonktürün dönemselleştirilmesi, doğrusal ve sürekli bir tarih algısını ima ettiği için kuramsal sorunlar doğurma ihtimalini barındırır. Bu sorunu ortadan kaldırmak üzere Jessop, bir dönemselleştirmeyi kronolojik bir tarih anlatısından ayırmak üzere üç farklı kriterin gerekliliğine vurgu yapar.

Bir dönemselleştirmeyi niteleyen ilk unsur, olayları tek bir doğrusal zaman ölçeğinde sıralayan kronolojik anlatının aksine, farklı zaman ölçeklerinde çalışmasıdır (Jessop, 2008b: 88). Bir dönemselleştirme, bir krizin ortaya çıkış koşullarını, belirleyici noktalarını ve kırılmalarını gösteren çok katmanlı zamansallıkları içerir. Dolayısıyla, bir konjonktürün dönemselleştirilmesi, "gelişmekte olan bir krizin doğrusal bir görünümü" olmanın ötesinde bu türden bir zamansallıkla işlemelidir (Clarke, 2010: 341).

Bir dönemselleştirmeye ilişkin ikinci unsur, olayların zamansal çakışmasına ve birbirini izlemesine dayalı bir tarih akışı inşa eden kronolojik bir şemanın aksine, farklı dönemleri, olayları ve eylemleri konjonktürel etkilerine göre sınıflandırmasıdır (Jessop, 2008b: 88).

Olaylar ve eylemler arasındaki kronolojik ilişkiye dair tek bir zamansallığa dayalı basit bir açıklama sunmak yerine, "birden fazla silsilenin bağımlı ve üstbelirlenmiş etkileşimine yönelik açıklayıcı bir çerçeveye" dayanması, bir dönemselleştirmenin üçüncü unsurudur (Jessop, 2008b: 89).

Söz konusu tarihsel sürecin genişliği ve tüm anayasasızlaştırma pratiklerinin teferuatlı bir şekilde ele alınmasının bir makalenin kapsamını aşacağı göz önüne alındığında; bu çalışmada özellikle istisnai rejimin ihtiyaç duyduğu hareket serbestisini sağlamak adına politik sahneye etki eden anayasasızlaştırma pratikleri üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu kriterler doğrultusunda, anayasasızlaştırma pratikleri aracılığıyla istisnai rejimin ortaya çıkışı ve kurumsallaşmasını içeren Türkiye'nin mevcut konjonktürü, bu konjonktürün ayırt edici özelliklerini ve çeşitli yoğunlaşma noktalarını tespit etmek amacıyla aşağıdaki şekilde dönemselleştirilecektir:

2013-2016 Sınırlı Hegemonyanın Çıkmazı ve Hegemonya Krizi

2016-2018 İstisnai Rejimin Ortaya Çıkışı ve Kurumsallaşması

2018-2020 İstisnai Rejimin Kurumsallaşmış İfadesi Olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

2020-2022 İstisnai Rejimin Krizi ve "Güçlendirilmiş" Parlamenter Sistem Tartışmaları

¹⁰ İng. Çöküşün on yılı

Türkiye'nin İstisnai Rejimi ve "Anayasasızlaştırma" Pratikleri

"Bazen on yıllarca süren bir kriz meydana gelir. Bu istisnai süreç, onulmaz yapısal çelişkilerin kendilerini ortaya koyduğu (...) ve buna karşın, mevcut yapıyı korumak ve savunmak için mücadele eden siyasi güçlerin, bunlara belirli sınırlar dahilinde çözüm bulmak ve üstesinden gelmek için her türlü çabayı gösterdikleri anlamına gelir. Bu aralıksız ve ısrarlı çabalar (...) "konjonktürel" zemini oluşturur ve muhalefet güçleri bu zemin üzerinde örgütlenir." (Gramsci: 178)

Siyasi iktidarın örgütlenme ve uygulanma prensipleri olarak anayasal sistemi aşındırmaya yönelik uygulamalar Türkiye Cumhuriyeti tarihine yayılan uzun bir geçmişe sahip olsa da; özellikle 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası parlamenter-demokratik siyaseti tasfiye ederek istisnai bir rejim kurma ve bu istisnai rejimi kurumsallaştırma amacına yönelmiş bir anayasasızlaştırma sürecini deneyimlemekteyiz. AKP'nin hegemonik projesindeki dönüşümle de ilişkili olan bu "kırılma", söylemsel düzeyde de yansımalarını göstermektedir. Statüko ve vesayet rejiminin ürünü olarak tanımlanan mevcut Anayasa'ya karşı çoğulcu ve demokratik bir anayasa talebi içeren söylemler, 2010 Anayasa Referandumu'ndan itibaren yerini anayasal kuralları ve kurumları Türkiye'nin gelişimi önünde en büyük engel olarak gören anlayışa bırakmıştır. Dönemin TBMM Adalet Komisyonu Başkanı Ahmet İyimaya'nın "Bu parlamentonun kurucu iktidar yetkisi içerisinde yürürlükteki anayasayı yürürlükten kaldırması gerçek bir demokratik kazanım olacaktır." ("*Beş Yıl Anayasasız Kalabiliriz*", 2016) sözleri, 2017 Anayasa Referandumu'na yönelik bir propaganda afişinde yazılı "Hukuk engelini yıkmak için EVET!" ifadesinde somutlaşmaktadır.

Gerek yasama faaliyetleri ve idari işlemlerde gerekse siyasi iktidarın meşruiyet üretme biçiminde hukukun bir referans noktası olarak işlevini yitirmesi, kişisel tercihlerin ötesinde Türkiye'nin son on yılına damgasını vuran ekonomik ve politik gelişmelerin sonucudur. 2008 Krizi'nin etkileriyle iktidar bloku içerisinde yaşanan denge değişimi, AKP'nin hegemonya stratejisine de farklı bir istikamet çizmiştir. 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin geniş bir toplumsal kabul bulan hegemonik projesi, üçlü bir sacayağı üzerine inşa edilmişti; 1) farklı sermaye gruplarının çıkarlarına denk düşen neoliberal ekonomi politikaları; 2) alt gelir grubu toplumsal kesimleri kapsayan sosyal politikalar; ve 3) siyasette sivilleşmeyi amaçlayan reformist politikalar (Özden vd, 2017: 192). Bu dönemde Post-Washington Konsensus'un gereksinimleri karşılanmaya çalışılmış olsa da; 2008 Krizi öncesi yüksek miktarda yabancı sermaye girişi ile sağlanan ekonomik büyüme, farklı sermaye gruplarının çıkarlarına uygun yapısal dönüşümler ile desteklenemediği için ekonominin yabancı sermaye yatırımlarına bağımlı kırılganlığı ortadan kaldırılamamıştır (Ercan ve Oguz, 2020: 98 vd.). Kriz sonrası sıcak para akışının kapitalist merkez ekonomilere geri çekilmesi ile birlikte bağımlı gelişen ülkelerde krediye dayalı finansallaşmanın sağladığı büyüme sekteye uğramış ve bununla bağlantılı olarak neoliberal hegemonik proje kendini bir kriz içinde bulmuştur (Bedirhanoglu, 2021b: 201). Bu noktada AKP'nin emek-yoğun sektörler olan inşaat ve tekstil alanında faaliyet gösteren şirketlerin çıkarlarını önceleyen ekonomi yönetimi, tüm toplumu içeren bir hegemonik projenin "maliyetini" karşılamaktan uzaklaşmıştır. Bu tercih, bir toplumsal kutuplaştırma yaratarak kendi tabanının toplumsal desteğini sağlamlaştırmayı amaçlayan politik bir görünüm almıştır.

Hegemonik bir projenin toplumun tüm üyelerinin onayına ihtiyaç duyduğunu ileri sürmek yanıltıcı olur (Jessop, 2008a:284). Geniş kapsamlı ve tüm toplumu kapsayan hegemonik projelerin yanı sıra, toplumun bir bölümü üzerinde baskıyı yoğunlaştırırken diğer bölümüne imtiyazlar sağlayarak bu imtiyazlı grubun desteğiyle örgütlenen hegemonik projeler de vardır (Jessop, 2008a: 284). Türkiye’de istisnai bir rejimi ortaya çıkaran sürecin ilk kırılma noktası, geniş kapsamlı bir hegemonik projeden sınırlı bir hegemonik projeye doğru yer değiştirme ve bu projenin Gezi Direnişi’nin etkisiyle çözüldüğüdür (Özden vd., 2017: 199 vd.).

“İki ulus” ayrımı üzerine dayanan bir hegemonik proje, her ne kadar karşıt kutbun bölünmüş yapısından yararlanarak varlık sürse de, düşmanlaştırılmış “ikinci ulus”un kimi alanlarda direniş örgütlemesine de imkân tanır (Jessop, 1984:52). Gezi Direnişi, bu ikinci ulusun bir yandan AKP’nin organik ilişkide olduğu Anadolu burjuvazisinin şehirlerde ranta dayalı sermaye birikim rejimine, diğer yandan da İslamcı ideolojiye karşı bir direniş oluşturarak, AKP’nin iki ulus ayrımına dayalı hegemonik projesinde ciddi bir tahribat yaratmıştır. Gezi Direnişi’nin ve 17-25 Aralık soruşturmalarının ilk şokunu, her ikisi de 2014 yılında düzenlenen ve plebisite dönüştürülen Yerel Seçimler ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nde kendi tabanını ‘milli irade’ retoriği ile pekiştirerek zaferle atlatan AKP, 7 Haziran 2015 seçimleri öncesinde parti içinde ortaya çıkan çelişkilerin siyasal bir krize evrilmesine ve “evlerinde zorla tutulan yüzde elli”nin çözülüşüne ise engel olamamıştır.

2013-2016 Sınırlı Hegemonyanın Çıkmazı ve Hegemonya Krizi

7 Haziran 2015 tarihli Genel Seçimler, AKP’nin iki ulusa dayalı hegemonik projesinin sınırına ulaştığının ve Gezi Direnişi’nin AKP’nin hegemonya örgütleme kapasitesinde açtığı gediğin politik sahnede en net yansıması olmuştur. İktidarı süresince parlamentoda mutlak çoğunluğa sahip olan AKP, ilk kez bu çoğunluğu kaybetmiş ve Kürt siyasal hareketinden bir parti ilk kez seçim barajını aşarak meclise girmiştir. Bu tarih, aynı zamanda Türkiye’deki anayasasızlaştırma pratikleri açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur (Kaygusuz ve Aydın: 2020:47). Dönemin AKP Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu’nun muhalefet partileriyle gerçekleştirdiği “istikşafı” görüşmelerin sonuçsuz kalmasının ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, hükümet kurma görevini seçimlerde en çok oyu alan ikinci parti olan CHP’nin lideri Kemal Kılıçdaroğlu’na vermek yerine Anayasa’nın kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir (Cumhurbaşkanı Kararı No: 68244839-120.02-1-503, 2015). Bu dönemde MHP lideri Bahçeli’nin muhalefet blokunun koalisyon hükümeti kurmasını engellemeye yönelik çabası, 15 Temmuz sonrası ortaya çıkacak fiili koalisyonun ve bu koalisyonun örgütlediği yeni hegemonik projenin ilk işareti olmuştur.

Hegemonya istikrarsızlığını aşmak üzere ortaya konulan bu yeni hegemonik proje, halkın bir kesimi üzerinde açık şiddet uygulayarak ve bu şiddete eşlik eden Türk-İslam ideolojisiyle örgütlenmektedir. Kürt illerinde ve sınır ötesinde gerçekleşen askeri operasyonlar, bu proje kapsamında ekonomik çıkarları öncelenen Anadolu burjuvazisinin sermaye birikimine alan açmakta ve bu projenin gerektirdiği meşruiyeti sağlamakta-

dır. Toplumsal muhalefete karşı sürdürülen bu manevra savaşı, istisnai rejimi kurumsallaştırmak amacıyla politik sahneyi biçimlendirmektedir. Belediye Kanunu'nun 45. Maddesi'nde 674 sayılı OHAL KHK'si ile yapılan değişiklikle İçişleri Bakanı ve valiler eliyle belediyelere kayyım atanmasının önü açılmış ve bu tarihten itibaren DBP ve HDP'nin kazandığı belediyelerde *kayyım rejimi* uygulamaya konmuştur. Anayasa'ya eklenen bir geçici maddeyle milletvekillerinin dokunulmazlıklarının meclis kararı olmaksızın kaldırılmasına imkân verilmiş¹¹ ve HDP Es Genel Başkanları dahil toplamda 9 HDP Milletvekili tutuklanmıştır. Böylece bir yandan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'yle birlikte zirve noktasına ulaşacak olan meclisin etkisizleştirilmesinin ilk adımları atılmış; diğer yandan ise, 2017 Referandumu'nda ve 2019 Yerel Seçimleri'nde tekrarlanacak olan seçim ilkesinin fiili olarak etkisizleştirilmesine yönelik uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Dokunulmazlıkların kaldırılmasının ardından hakkında fezleke düzenlenerek yarğılandığı dava sonucunda tutuklanan bir diğer isim ise CHP İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu olmuştur. Bu sürece tepki olarak CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun başlattığı 'Adalet Yürüyüşü' ve bu yürüyüşün ardından Maltepe'de düzenlenen 'Adalet Mitingi', toplumsal mücadelenin yoğunlaşan anayasasızlaştırma sürecine karşı anayasa ve hukuka saygı talepleri etrafında örgütlenen kitlesel bir adalet talebine evrilmesine ön ayak olmuştur.

Her anayasal sistem, siyasi iktidara hukuk dışı veya hukuka karşı eylemde bulunma imkânı sunmaktadır (Poulantzas, 2014: 84-86). Bu sebeple bir istisnai rejim, fiziksel baskının hukuki mevzuatla yasaklandığı değil, ideolojik olarak anayasal çerçevede meşrulaştırılmadığı durumlarda ortaya çıkar (Poulantzas, 1979:316). 7 Haziran sonrası AKP, manevra savaşını yoğunlaştırarak Meclis'te mutlak çoğunluğu elde etmiş olsa da; Erdoğan'ın görev onay oranının düşüklüğü, bu sürece ilişkin yeterli meşruiyetin sağlanamadığını göstermektedir (METROPOLL, 2021). 15 Temmuz darbe girişimi, devlet yapısında dönüşüm yaratacak istisnai yetkilere imkan sağlamasının yanı sıra toplumsal muhalefete karşı uygulanan fiziksel baskıya meşruiyet kazandıracak bir ideolojik dönüşüm için de siyasi iktidara "Allah'ın büyük bir lütfu" olmuştur. İstisnai devletin egemen ideolojinin örgütlenmesi bakımından oynadığı rol dikkate alındığında; 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ardından ilan edilen OHAL'in sağladığı yetkilerin, baskı ile örgütlenen bir hegemonik proje açısından ne büyük bir lütuf olduğu anlaşılabilir. En az bunun kadar önemli olan bir diğer nokta ise, istisnai devletin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması süresince MHP ile fiili bir koalisyona ve dolayısıyla yeni hegemonik projenin meşruiyetini sağlayacak bir ideolojik birlikteliğe kapı açmasıdır. Devlete ve lidere sorgusuz biat içeren Türk-İslam ideolojisi, kurumsallaşma süresince istisnai devletin tüm aygıtlarında hukukiliği ikame etmek üzere egemen konuma gelmiştir.

2016-2018 İstisnai Rejimin Ortaya Çıkışı ve Kurumsallaşması

15 Temmuz darbe girişiminin ardından uygulamaya konan 'OHAL' rejimi, 18 Temmuz 2018 tarihine kadar gecen iki yıllık sürede 7 kez uzatılmıştır. Bu süreçte

¹¹ 6718 No'lu Kanun'un genel gerekçesi, bu düzenlemenin özellikle HDP milletvekillerini hedeflediğini göstermektedir.

OHAL'in sağladığı yetkiler kullanılarak istisnai rejimin kurumsallaşması amacına yönelik devlet yapısındaki dönüşüm tamamlanmış ve istisnai rejimin kurumsallaşmış ifadesi olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişin ardından OHAL yürürlükten kaldırılmıştır.

Kriz anlarında yürütme erkine istisnai yetkiler tanıyan OHAL, istisnai yetkilerde yaşanan sivilleşmenin tarihsel bir sonucudur (Neocleous, 2007) ve yürütme erkini siyasi iktidarın örgütlenişinde baskın rolü oynadığı kapitalist devletin yeni biçiminde anayasal bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kapitalist devletin anayasal çerçevesinin öngördüğü sınırlara tabidir. Anayasa Mahkemesi'nin daha önceki içtihadından dönerek verdiği 12 Ekim 2016 tarihli karar (AYM, 2016) ise, bu sınırı ortadan kaldırarak istisnai rejimin gereksindiği hareket serbestisini sağlaması açısından Türkiye'nin mevcut konjonktüründe bir dönüm noktası olmuştur. OHAL KHK'larının şekil ve esas bakımından denetlenemeyeceği Anayasa'da belirtilmişse de; yer, zaman ve konu bakımından OHAL kapsamına girmeyen KHK'ları inceleyebileceğine dair yerleşik içtihadını terkederek Mahkeme, böylece siyasi iktidarın sınırsız yetki kullanımının önünü açmıştır. Siyasal ve anayasal denetim mekanizmalarının etkisizleştirildiği bu süreçte, süre bakımından OHAL sonrası döneme etki eden ve konu bakımından OHAL ilanı gerekçesiyle bağdaşmayan birçok düzenleme hayata geçirilmiştir.¹² OHAL kapsamında çıkarılan 36 KHK ile toplumun ve devlet aygıtının yeni rejimin politik ve ideolojik ilkelerine uyumlu kılınması (Gleichshaltung) sağlanmıştır.

Anayasasızlaştırma pratiklerinin yoğunlaştığı bu dönemde, yürütme erkini mutlaklaştırmaya ve kişiselleştirmeye yönelik dönüşümün yanı sıra seçim güvenliği ve adil seçim ilkesinin filli ve hukuki olarak askıya alındığına şahit olunmuştur. Yüksek Seçim Kurulu eliyle önce 17 Nisan 2017'de yapılan Referandum'da yasal düzenleme aksini belirtmesine rağmen mühürsüz zarfların içindeki oy pusulalarının sayıma dahil edilmesi (Yüksek Seçim Kurulu, 2017) ve ardından 31 Mart 2019 günü gerçekleşen Yerel Seçimler'de sandık görevlileri gerekli şartları sağlamadığı için yalnızca İstanbul Büyükşehir Belediyesi seçimlerinin iptal edilmesi (Yüksek Seçim Kurulu, 2019), öngörülebilirlik ilkesinin siyasi iktidarın örgütlenmesi bakımından geçerliğini yitirdiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra 17 Nisan 2017'deki Referandumu sonucunda Anayasa'da yapılan değişiklik ile adil ve güvenli bir seçim ortamı sağlamak adına seçimlerden önce İçişleri Bakanı, Adalet Bakanı ve Ulaştırma Bakanı'nın istifasını düzenleyen madde yürürlükten kaldırılmıştır. Doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlı ve Meclis'e karşı siyasal sorumluluğu olmayan bakanların sahip oldukları siyasal güç göz önüne alındığında; bu konuya ilişkin düzenlemenin namevcudiyetinin, siyasal iktidarın örgütlenme ve meşruiyet biçimini gösteren seçim ilkesine etki edecek bir mevcudiyete sahip olduğunu söyleyebiliriz.

¹² Bu dönemde çıkartılan KHK'ların bir kısmına ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. (Akca vd., 2017)

2018-2020 İstisnai Rejimin Kurumsallaşmış İfadesi Olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Türkiye'deki istisnai rejimin kurumsallaşmış ifadesini, 2017 Referandum'unda kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bulmuştur. Anayasada yapılan düzenlemeye göre bir geçiş süreci öngörülmüş olmasına rağmen henüz yeni sisteme yönelik uyum yasaları çıkartılmadan verilen seçim kararı ile 24 Haziran 2018 tarihli Genel Seçimler'in ardından yeni sisteme geçilmiştir. Böylece Türkiye'deki konjonktürün gerektirdiği devlet yapısındaki dönüşüm, yeni sisteme geçilen günden bu yana çıkarılan 116 adet Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin getirdiği yeniliklerin en önemlilerinden biri, anayasa değişikliği öncesi cumhurbaşkanı seçilen kişinin parti ile ilişkisinin kesileceğini düzenleyen Madde 101/4'ün anayasadan çıkartılması sonucunda partili cumhurbaşkanlığına imkân sağlamasıdır. Yürütme erkine sahip olan cumhurbaşkanının milletvekili listelerine doğrudan müdahale etmesine imkân sağlayan bu düzenleme, Türkiye'nin mevcut konjonktürünün gerektirdiği yasama organının etkisizleştirilerek yürütme organına mutlak tabiiyetinin bir sonucu olmanın yanı sıra istisnai bir rejimde hegemonyanın örgütlenmesi açısından partinin işleviyle de uyumludur. Poulantzas'ın faşizm özelinde gösterdiği gibi, faşizmin iktidardaki ilk evresinde faşist parti, devlet aygıtını denetlemenin bir aracıyken; faşizmin kurumsallaştığı evrede kitlelerin rızasını üretmeye yönelik olarak ideolojik aygıtları kontrol altında tutmak ve bu aygıtları devlet aygıtına bağlamak adına önemli bir rol üstlenir (Poulantzas, 1979: 332). Erdoğan, partili cumhurbaşkanı olarak katıldığı ilk meclis grubu toplantısında, milletle irtibatın zayıflığının gerekçesi olarak gördüğü "metal yorgunluğu"nu aşmak amacıyla partisinin il, ilçe ve belde teşkilatlarını güncelleyeceklerini beyan etmiştir ("*Metal Yorgunluğu Var*", 2017). Bu açıklamaların ardından İstanbul, Ankara ve Bursa başta olmak üzere belediye başkanlarının istifaları ile başlayan süreçte milletvekilleri ve parti kadroları büyük bir değişim geçirmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yürütme erkini şahsında somutlaştıran cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunu oldukça daraltırken, siyasal denetim mekanizmalarını da etkisizleştirerek ona sınırsız bir yetki bahşetmiştir (Özenç, 2020: 132). Yasama organı aleyhine yürütme organının güçlendirilmesi, kapitalist devletin son elli yılda geçirdiği dönüşümün doğal bir sonucu olsa da; farklı toplumsal güçlerin temsil edildiği ve siyasi iktidarın örgütlenmesinde bu kesimlerin çıkarlarının ifade bulduğu bir alan olarak yasama organı, parlamenter-demokratik devlet biçiminde yürütme organına karşı çeşitli denetim yetkilerini haizdir. Türkiye'de uygulamaya konulan yeni sistem ise özellikle bütçe hazırlama ve yürütmenin denetlenmesi alanlarında meclisin yetkilerini daraltarak hegemonyanın örgütlenmesi açısından istisnai rejimin ihtiyaç duyduğu özerkliği sağlamaktadır.

2020-2022 İstisnai Rejimin Krizi ve "Güçlendirilmiş" Parlamenter Sistem Tartışmaları

İstisnai devletin hegemonyayı örgütlemek amacıyla güçlendirdiği özerklik ve devlet aygıtları arasında iktidar ilişkilerine getirdiği kısıtlama, bu devlet formunun sahip ol-

duğu gücün yani sıra onun değişen güç ilişkilerine yanıt üretme açısından güçsüzlüğünün de temel sebebidir (Poulantzas, 1976: 91). 2008 Krizi sonrası yoğunlaşan ilişkiler, istisnai bir rejime başvurarak ve bu rejimi kurumsallaştırmak amacıyla Türk-İslam ideolojisinden yararlanarak çözülmese çalışıldıysa da; 2018 yılından itibaren ortaya çıkan yeni dinamikler, rejimin ihtiyaç duyduğu kitlesel desteği günden güne eritmektedir. 2017 Referandumu sonuçlarına paralel olarak 2019 Yerel Seçimleri'nde İstanbul ve Ankara basta olmak üzere büyükşehirlerde muhalefet blokunun sayısal üstünlük kazanması, bu rejime verilen onayın azaldığının bir işaretidir.

Yürütme gücünü şahsında somutlaştıran cumhurbaşkanının bu sistemde sahip olduğu istisnai yetkiler, parlamenter-demokratik modelin öngördüğü uzlaşılı siyasetine imkan vermemesi sebebiyle ancak geniş bir mutabakata dayalı olarak kullanılabilir niteliktedir. Bu sebeple, toplumsal onayı 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri öncesindeki orana gerileyen Cumhurbaşkanı Erdoğan (METROPOLL, 2021), bu istisnai yetkileri meşru bir şekilde kullanamaz duruma gelmiştir. Muhalefet bloku ise, parçalı yapısı itibarıyla bu meşruiyeti veya daha doğru bir ifadeyle bu meşruiyetin sürekliliğini sağlamaktan uzak gözükmemektedir. Bu sebeple geniş bir mutabakatı amaçlayan hegemonya projesini örgütlemek amacıyla parlamenter sistemin meşruiyet araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu durumun en somut ifadesi, Türkiye'nin tekrardan parlamenter sisteme dönüşüne yönelik altı partinin mutabakat metnidir. *Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem* olarak adlandırılan bu yeni model, yasama ve yürütme aygıtları arasında dengeli bir ilişki ve hukuk sisteminin "olağan" fonksiyonlarına geri dönüşü ve böylece kriz içerisindeki istisnai rejimden kapitalist devletin "normal" biçimine geçişi öngörmektedir.

Sonuç Yerine veya "Duvardaki Yazı"

Eski Ahit'te anlatılan bir efsaneye göre, Tanrı'nın insan krallıkları üzerinde egemenlik sürdüğünü unutan Kral Belşassar, kutsal kaselerden şarapların içildiği bir şölenle tandırda bir mesaj alır. Birdenbire zuhur eden bir el, şölenin yapıldığı odanın duvarına kimsenin çözemediği bir yazı yazarak ortadan kaybolur. Uzun arayışların sonunda nihayet yazıyı okuyabilecek bir bilge bulunur. Daniel isimindeki bilge, duvarda yazılı üç kelimenin anlamını Kral Belşassar'a şöyle açıklar:

"MENE (Sayıldı): Tanrı senin hükümdarlık günlerini saydı ve ona son verdi. TEKEL (Tartıldı): terazide tartıldın ve çok hafif bulundun. PERES (Bölündü): krallığın ikiye bölünerek Perslere ve Medlere verildi."

Aynı gece Kral öldürülür ve Medli Darius kralın tahtına oturur.

Modern devlette siyasi iktidar, tanrısal bir lütfun sonucu olarak değil; egemenliğin kaynağı olan halk-ulus'un hegemonik bir projeye onayını rıza ve/ya zor araçlarıyla harekete geçirdiği ölçüde bu yetkiye sahiptir. İktidarı ise, tanrısal bir iradeyle değil; güçler dengesinde yaşanan değişimin sonucu olarak bu onayın örgütlenemediği veya tükendiği durumlarda sona ermektedir. Siyasi iktidarın onay üretme kapasitesi, parlamento içi veya parlamento dışı süreçlerin sonrasında ortaya konur ve güçler dengesindeki ağırlığının kaybetmesi bir siyasi iktidarın sonuna işaret eder.

Türkiye'de siyasi iktidar, parlamentoyu etkisizleştirerek kendi gücünü mutlaklaştırmayı başarmış olsa da; "ayakları kilden yapılmış bu dev" (Poulantzas, 1979: 329), hegemonik projesine halkın onayını üretme yeteneğini bir kez daha kaybetmiş gözüküyor (METROPOLL, 2021). Bu şartlarda gerçekleşecek seçimlerin, siyasi iktidar açısından ciddi bir sınav olacağı şüphesiz. Anayasasızlaştırma pratikleri sonucunda te-razinin dengesi bozulmuş olsa da¹³; kefenin diğer tarafında çoğulcu bir rejim önerisiyle temsil ve onay kapasitesini yükselterek ağırlık kazanmış bir muhalefet bloku yer alıyor. Bu blokun bölünmüşlüğü onu kırılğan kılmakla birlikte doğru bir proje etrafında örgütlendiği şartlarda başarı ihtimalini artırıyor. Bu ihtimal, halk için mutlak bir demokratikleşme vadetmiyor; fakat adalet mücadelesine yönelmiş bir mücadelenin geleceği açısından umut veriyor.

Kaynakça

- Akça, İ. vd. (2018) "Olağanlaşan Ohal: KHK'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri", Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf (Erişim Tarihi: 15 Subat 2023)
- Althusser, L. (2009), "The Object of Capital.", *Reading Capital*, London: Verso.
- Altınörs, G. ve Ü. Akçay (2022) "Authoritarian neoliberalism, crisis, and consolidation: the political economy of regime change in Turkey", *Globalizations* 19:7, 1029-1053.
- Anayasa Mahkemesi (2016, 4 Ağustos) E:2016/6 K:2016/12
- Bedirhanoglu, P. (2021a) "Kapitalizmin Finansallaşması, AKP'nin Kriz Devleti ve Türkiye'de Modern Demokratik Devlet Yapısının Çözülüşü", *Toplum ve Bilim*, 155, 187-211.
- Bedirhanoglu, P. (2021b). "Global class constitution of the AKP's "authoritarian turn" by neoliberal financializati ", Babacan, E. vd. (der.), *Regime Change in Turkey* içinde, London: Routledge, 68-84.
- "Beş Yıl Anayasasız Kalabiliriz", (2016, 2 Nisan) *Hürriyet*.
- Buckel, S. (2020). *Subjectivation and Cohesion*, Leiden: Brill.
- Clarke, J. (2010). Of Crises and Conjunctures: The Problem of the Present. *Journal of Communication Inquiry*, 34(4), 337-354
- Cumhurbaşkanı Kararı No: 68244839-120.02-1-503 (2015, 24 Ağustos) *Resmi Gazete*.
- Drew, J. (1998) "Cultural Composition: Stuart Hall on Ethnicity and the Discursive Turn", *JAC*, 18 (2), 171-196.
- Ege M. ve A. Gallas (2019) "The Exhaustion of Merkelism: a Conjunctural Analysis.", *New Formations*, 96-97, 89-131.
- Ercan, F. ve Ş. Oğuz (2020) "Understanding the Recent Rise of Authoritarianism in Turkey in Terms of the Structural Contradictions of the Process of Capital Accumulation", Bedirhanoglu, P. vd. (der.), *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion* içinde, London: Zed, 97-117.
- Esen, B. ve S. Gümüşçü (2020) "Why did Turkish democracy collapse? A political economy account of AKP's authoritarianism", *Party Politics*, 27 (6), 1075-1091.
- Gramsci, A. (1992) *Selections From the Prison Notebooks*, New York: International.
- Grossberg, L. (2018) *Under the Cover of Chaos: Trump and the Battle for American Right*, London: Pluto.
- Grossberg, L. (2010) *Cultural Studies in the Future Tense*, London: Duke University.
- Hall S. vd. (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, London: Macmillan.
- Jessop, B. vd. (1984). "Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism", *New Left Review*, 147(1), 32-60.
- Jessop, B. (2008a), *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, çev. A. Özcan, Ankara: Epos.
- Jessop, B. (2008b), *State Power*, Cambridge: Polity.
- Jessop, B. (2012). *Left Strategy. Transform*, (10), 9-17.
- Kaygusuz, Ö. ve O. Aydın (2020) "Deconstitutionalization and the state crisis in Turkey: The Role of the Turkish Constitutional Court and the European Court of Human Rights", Bedirhanoglu, P. vd. (der.), *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion* içinde, London: Zed, 42-63.
- Koivisto, J. ve M. Lahtinen (2012) "Conjuncture", *Historical Materialism*, 20 (1), 267-277.
- Laclau, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, London: NLB.
- Marx, K. (1993) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, London: Penguin.
- Marx, K. (2016) *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim.

¹³ Bu pratiklerin en güncel örneklerinden biri 7393 No'lu Kanun'la seçim sisteminde yapılan değişikliklerdir. Kanun'un 11. Maddesi'yle yeni sisteme uygun olarak 298 Sayılı Kanun'da seçim sürecinde başbakan ve bakanlara ilişkin yasakları düzenleyen 65. Madde'den "Başbakan" ibaresi kaldırılmış; fakat "Cumhurbaşkanı" ifadesi eklenmemiştir. Böylece cumhurbaşkanına seçim yasakları süresinde propaganda yapma imkanı sağlanmıştır. <https://rantey.org>

- "Metal Yorgunluğu Var, Teşkilatları Yenileyeceğiz" (2017, 30 Mayıs) *Evrensel*.
- METROPOLL (2021), "Türkiye'nin Nabızı: Aralık 2021"
- "Müdahil Olma Söz Konusu Değil" (2015, 9 Nisan) *Aljazeera*.
- Neocleous, M. (2007) "Whatever happened to Martial Law?", *Radical Philosophy*, 143, 13-22.
- Oğuz, Ş. (2016) "Yeni Türkiye'nin siyasal rejimi", Tören, T. ve M. Kutun (der), *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar* içinde, İstanbul: SAV, 81-127.
- Özbudun, E. (2015) "Turkey's Judiciary and the Drift toward Competitive Authoritarianism", *The International Spectator*, 50 (2), 42-55.
- Özden, B. A. vd. (2017) "Antinomies of Authoritarian Neoliberalism", Tansel, C. B. (der.), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order* içinde, London: Rowman & Littlefield, 189-209.
- Özenç, B. (2020) "Türkiye'de Anayasal Düzenin Dönüşümü", *Ayrıntı Dergi*, 20, 126-133.
- Poulantzas, N. (1976) *The Crisis of the Dictatorships*, London: NLB.
- Poulantzas, N. (1979), *Fascism and Dictatorship*, London: Verso.
- Poulantzas, N. (1982) *Political Power and Social Classes*, London: Verso.
- Poulantzas, N. (2014) *State, Power, Socialism*, London: Verso.
- Rosenberg, J. (2005) "Globalization Theory: A Post Mortem", *International Politics*, 42, 2-74.
- Spielman, D. (2018) "Marxism, Cultural Studies, and the "Principle Of Historical Specification: On the Form of Historical Time i Conjunctural Analysis", *Lateral*, 7.1.
- Tansel, C. B. (2018) "Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress", *South European Society and Politics*, 23(2), 197-217.
- Yılmaz, Z. (2022), *Erdoğan'ın Başkanlık Rejimi: İstisnai Cumhuriyetten Parsellenmiş Devlete*, İstanbul: İletişim
- Yüksek Seçim Kurulu (2017, 16 Nisan) K: 560
- Yüksek Seçim Kurulu (2019, 4 Mayıs) K: 4219
- Weber, M. (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, California: University of California

Otoriterlik Koşullarında İşçi Sınıfı Eylemleri: 2015 Sonrası Türkiye Vakası¹

Alpkan Birelma, Ebru Işıklı ve Deniz Sert²

Öz

Türkiye 2010'ların başından itibaren derinleşen bir otoriterleşme süreci içindedir. Süreci besleyen bir takım özel politik faktörler bulunsun da söz konusu süreç, kapitalizme içkin otoriterliğin ekonomik durağanlık koşullarında belirginleşmesi olarak okunabilir. İlgili literatür otoriterleşmenin protesto eylemi sayısını azalttığına işaret etmektedir. 2015'ten itibaren Türkiye'de basına yansıyan işçi sınıfı eylemlerini inceleyen araştırmanın bulguları bu vurguyu genel olarak doğrulamaktadır. 2015'ten 2020'ye eylem vakası sayıları ve eylemci sayılarında genel bir düşüş eğilimi gözlenmiştir. Öte yandan 2021'de ve 2022'nin ilk iki ayında yaşanan eylemler, düşüş eğilimini tersine çevirmiş ve önemli bir yükseliş kaydetmiştir. Bu yükseliş dört faktörle açıklanmıştır. Birinci faktör 2021'den 2022'ye sürekli artan yüksek enflasyondur. İkinci faktör AKP'nin bu dönemde artan eylemlere görece toleranslı davranmak zorunda kalmasıdır. Yaklaşan seçimler ve AKP'nin anketlerde enflasyon sebebiyle oy kaybetmesi, emek hareketi için politik bir fırsat işlevi görmüştür. Üçüncü faktör ise pandemidir. Pandemide çalışma koşullarının pek çok işyerinde kötüleşmesi, öte yandan kuryeler ve sağlık emekçileri gibi emekçilerin önemlerinin ve yapısal güçlerinin artmış olması bir birikim yaratmış ve bu birikim 2021 yılı ve 2022'nin ilk aylarında açığa çıkmıştır. Son faktör, özellikle 2022 başındaki grev dalgası için sosyalist/militan nitelikli bağımsız sendikacılığın olumlu katkısıdır. Makalede sunulan veriler, kırk yılı aşkın süredir otoriterlik ve neoliberalizmin ikili baskısı altındaki Türkiye işçi sınıfının kayda değer bir mücadele ortaya koyduğunu göstermektedir. Ülkede görece bir demokratikleşme yaşanması halinde işçi sınıfı eylemliliğinin ciddi bir şekilde artacağını öngörmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Çalışma Sosyolojisi, Grevler, Sendikalar, Sosyal Hareketler*

Working Class Actions Under Authoritarian Conditions: The Case of Post-2015 Turkey

Abstract

Turkey has been in the process of deepening authoritarianism since the beginning of the 2010s. Although some specific political factors have fed the process, the recent authoritarianization can be read as the strengthening of authoritarianism inherent in capitalism in the face of economic stagnation. According

¹ Yazı geliş tarihi: 20.01.2023, Kabul tarihi: 22.03.2023.

² Alpkan Birelma, ORCID: 0000-0003-1667-8556, Özyeğin Üniversitesi, alpkan.birelma@ozyegin.edu.tr,

H. Deniz Sert, ORCID: 0000-0002-2660-3315, Koç Üniversitesi, denizhsert@gmail.com

Ebru Işıklı, ORCID: 0000-0002-5335-6495, University College Dublin, ebruuisikli@gmail.com

to the literature, authoritarianism reduces the number of protests. This study examines the working-class protests in Turkey by scanning newspapers since 2015, and its findings confirm this statement. From 2015 to 2020, a general downward trend was observed in the number of working-class protest cases and participants. Protests in 2021 and the first two months of 2022, however, reversed the downward trend and recorded a significant increase. Four factors account for this increase. The first is the ever-increasing high inflation from 2021 to 2022. The second factor was that the AKP had to be relatively tolerant of the growing protests during this period. The upcoming elections and the AKP's loss of support in the polls due to inflation served as a political opportunity for the labour movement. The third factor was the pandemic. The deterioration of working conditions in many workplaces during the pandemic and the increased structural power of workers such as couriers and health workers created growing tension, which became visible in 2021 and the first months of 2022. The final factor is the contribution of socialist/militant independent trade unionism, particularly during the strike wave in early 2022. The data presented in the article show that the working class of Turkey, under the dual pressure of authoritarianism and neoliberalism for more than forty years, put up a remarkable struggle. It is possible to foresee that working-class protests will increase significantly if there is relative democratisation in the country.

Keywords: *Industrial relations, sociology of work, strikes, labour unions, social movements*

Giriş

Otoriterlik, sermaye birikimini sürdürmenin daha kırılgan hale geldiği dönemlerde, devlet ve egemen elitlerin ortaklaşan çıkarları doğrultusunda başvurdukları bir yönetim pratiğine işaret eder. Bu rejimde idari, yasal ve güvenlik mekanizmalarında gerçekleştirilen niteliksel bir değişimle toplumsal hayatın her alanında baskıcı kontrol artar (Tansel, 2017: 4-6; Kaygusuz, 2018: 282; Güven, 2022: 2-4). Otoriterlik, her ne kadar kapitalizme içkin bir yönetim eğilimi olarak kabul edilse de ekonomik durgunluk dönemlerinin bir siyasi krize (meşruiyet sorununa) evrilmesini önlemek için işe koşulan, emekçi sınıflar üzerindeki dışlayıcı ve baskıcı politikaların artarak devam ettiği bir düzen tahkimi aracıdır (Kaygusuz, 2018: 284; Yalman, 2021: 14-17).

1980'li yıllardan itibaren egemenliğini tedricen ilan eden neoliberalizm, emeğin örgütsel gücünün zayıflatıldığı, çalışma rejiminin daha güvencesiz ve esnek hale getirildiği bir sermaye birikim modelidir (Harvey, 2005). Neoliberalizm aynı zamanda düzenin yeniden üretiminin daha kırılgan hale geldiği ve yapısal olarak otoriter eğilimlerin istisnadan norma evrildiği bir dönemi imler (Kaygusuz, 2018: 284). 2008 ekonomik krizi özellikle küresel güneyde olumlu ekonomik dalgalanının sonlanmasına sebep olmuş ve emekçi sınıflar aleyhine eşitsizliği daha da yoğunlaştırmıştır (Hung, 2021). Bu bağlamda özellikle küresel güneyde otoriter rejim pratikleri yaygınlaşmıştır (Akçay, 2021: 89-90; Tansel, 2017: 1). Fakat unutulmalıdır ki neoliberalizm sirayet ettiği her ulusal ölçekte benzer bir ekonomik-siyasi seyir izlemez. Rejimin işleyişi ve ürettiği otoriterlik pratikleri söz konusu ülkenin tarihsel izleşimine –egemen bloğun nasıl oluştuğu, uluslararası siyasi konjonktürdeki konumlanışı, küresel piyasa eklemlenışı ve işçi sınıfının görece gücüne– göre çeşitlilik arz etmektedir (Tansel, 2017: 12,16; Akçay, 2021; Erol ve Edgücan-Şahin, 2022: 3-4). Bu anlamıyla Türkiye'deki otoriter rejimin inşası ve işçi sınıfı ile olan ilişkisi de 2008 krizi sonrası küresel güney bağlamında çeşitli nüanslar barındırmaktadır.

Türkiye’de otoriterlik yazını otoriterleşmenin derinleşmesine paralel olarak son yıllarda gittikçe genişlemektedir. AKP dönemini merkezine alan çalışmalar, Türkiye’deki otoriterleşme deneyimini iki farklı açıdan ele almaktadır. Bir kısım çalışma AKP iktidarını değerlendirirken AKP döneminin 12 Eylül’ün mirasını devralan bir süreklilik arz ettiğini iddia etmektedir (Çelik, 2015; Özden vd., 2017; Bozkurt-Güngün, 2018; Kaygusuz, 2018; Akçay, 2021; Bedirhanoglu, 2021). Diğer çalışmalar ise 2011 sonrasını bir eşik olarak görmekte ve AKP’nin yönetime pratiğinin niteliksel bir sıçramayla otoriter bir yöne doğru evrildiği tespitini yapmaktadır (Öniş, 2019; Gümüşçü, 2021; Adaman ve Akbulut, 2021).

Türkiye’de neoliberalizmin otoriterlikle ilişkisi 1980’den günümüze seyri gerçekten de belli bir sürekliliğe işaret eder. 12 Eylül darbesinin mirası kalıcılaştırmış, sendikal örgütlülük giderek güç kaybetmiş, çalışma koşullarında işçiler aleyhine erozyon devam etmiş, özelleştirmeler hız kazanmıştır. 12 Eylül darbesinin endüstri ilişkileri ve sendikal haklar üzerindeki etkisi, darbenin diğer alanlardaki etkilerinden daha kalıcı olmuştur (Çelik, 2015: 619). Teitelbaum (2010) hükümetlerin 1990’lı yıllarda işçi haklarını ihlal etme eğilimlerini ölçmüş, buna göre Türkiye, en azdan en çok ihlal gerçekleşen ülke sıralamasında 160 ülke arasında sondan 22. sıraya yerleşmiş, ancak Çin, Sudan, Suudi Arabistan gibi ülkeleri geride bırakabilmiştir. Ücretli çalışanlar içinde toplu iş sözleşmeli çalışanların oranı 1980’lerin sonunda %27 gibi yüksek bir orandan 2013’ta %6’ya kadar gerilemiştir (Birelma, 2022b). 1990’larda başlayıp 2000’lerde yoğunlaşan özelleştirme, kırım çözülmesi, Kürt sorunu ile ortaya çıkan göç, hızlı proleterleşme, esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşması ve sınıfı bölmesi sendikasılaşmayı etkileyen faktörler olmuştur (Birelma, 2017; Özden vd., 2017). Sendikasılaşma ve grev yasakları nedeniyle yasal grevlerin sayısı 1990’ların ikinci yarısından itibaren keskin bir şekilde düşmüştür (Çelik, 2012: 113; Çelik, 2018). AKP’nin 12 Eylül’den devralıp sürdürdüğü, belli açılardan da dönüştürdüğü otoriter neoliberal çerçeveye önemli katkılarının başında 2003 yılında İş Kanunu’nda yaptığı değişikliklerle işgücü piyasasını esnekleştirilmesi gelir (Bozkurt-Güngün, 2018; Erol, 2019). Mevcut dar sendikal alanın giderek artan şekilde AKP tarafından kontrol edilmesi (Arıcan, 2018; Çelik, 2015: 632; Doğan, 2014; Gürcan ve Mete, 2017: 111-119; Moudouros, 2021; Erol ve Edgücan Şahin, 2022) işçi hareketleri üzerinde baskı yaratan bir diğer faktör olmuştur. Örneğin kamu görevlileri (memurlar) arasında AKP’nin güdümündeki Memur-Sen’in üye oranı %6’dan (2002) %58’e (2021) yükselmiştir (Birelma, 2022b).

Türkiye tecrübesinde otoriterliğin neoliberalizme içkin olduğu muhakkaktır. Ancak son dönemde niteliksel olup olmadığı tartışılır olsa bile niceliksel bir dönüşümün, otoriterleşmede bir artışın yaşandığı da bir gerçektir. 2010 Anayasa referandumu sonrası otoriterleşme artarken (Kaygusuz, 2018) 2015 sonrası bu eğilim hızlanmıştır (Kutun, 2021; Arslanalp ve Erkmen, 2020). 2015 Haziran ayındaki genel seçimlerden sonra siyasi atmosfer hızlı bir şekilde değişmiş, Kasım ayındaki revize edilen seçimlere kadar, artan silahlı çatışmalar ve onlarca kişinin hayatını kaybettiği çok sayıda bombalama olayı yaşanmıştı (Arslanalp & Erkmen, 2020: 107). 2016 yılında, başarısız bir darbe girişiminin ardından iki yıl süren olağanüstü hâl dönemi ilan edilmişti. Bu gelişmeler doğrultusunda AKP döneminin ikinci on yılında otoriter yönetime pratiklerinin giderek daha baskın hale geldiğini söylemek yanlış olmaz (Arslanalp ve Erkmen,

2020; Bozkurt-Güngen 2018: 233; Çalışkan 2018; Özkiziltan 2019: 231). International Trade Union Confederation'ın (ITUC) yıllık sendikal hak ihlalleri raporlarında Türkiye'nin 2016'da sendikal haklar açısından dünyadaki en kötü on ülke arasına girmesi ve 2022 de dahil olmak üzere sonraki yıllarda bu yerini koruması boşuna değildir. AKP yirmi yıllık iktidarı boyunca yaklaşık 200 bin işçinin grevini erteleme görünümünde yasaklarken, bu sayının yaklaşık 150 bini 2017 ve 2018 yıllarında yaşanmıştır (Birelma, 2022b: 6). Grev yasaklarındaki bu muazzam yoğunlaşma 2015 sonrası emek alanındaki otoriterleşmedeki artışın önemli bir göstergesidir.

Toplumsal hareketler ve işçi hareketi literatürlerinde demokratik rejimlerin daha yüksek sayıda protesto gerçekleşmesine zemin hazırladığı tespiti yapılır (Robertson ve Teitelbaum, 2010; Tilly, 2004: 124). Siyasi otoriterleşme ve işçi hareketleri arasındaki ilişki kimi yazarlar tarafından savaş bağlamında kurulmuştur. Beverly Silver (2015: 7) 20. yüzyıl başında militarizmin ve milliyetçiliğin etkisiyle azalan işçi eylemlerinden bahseder. Bir başka araştırma polisin işçi eylemlerine fiziki müdahalesinin eylem sayısını düşürdüğünü tespit eder (Barrie ve Ketchley, 2018:196). Rusya'daki gibi yasal grev engellemeleri eylem sayısını düşüren bir diğer nedendir (Biziukov, 2012: 46). Dolayısıyla ilgili literatür otoriterleşmenin genel olarak işçi sınıfı eylemlerinin sıklığını azalttığını tespit etmektedir. Makalenin sunacağı verilerin göstereceği üzere, 2015 sonrası Türkiye vakası bu tespiti genel olarak doğrulamaktadır. Öte yandan bu veriler 2021 yılında ve 2022'nin ilk iki ayında kayda değer bir eylemlilik artışı tespit etmektedir. Makale bu yükselişi de irdelenecek ve bir açıklama getirecektir.

Türkiye emek hareketi yazını 2006 Novamed grevi (Fougner ve Kurtoğlu, 2011; Saygılıgil, 2018), 2010 Tekel direnişi (Türkmen, 2012; Yalman ve Topal, 2019), 2015 Metal Fırtına (Erdinc, 2020; Özveri, 2016; Tokol ve Güler, 2016), 2018 İstanbul Havalimanı inşaatı grevi (Bayraktar vd., 2020), çeşitli sendikalaşma mücadelesi vakaları (Arslan ve Odman, 2012; Birelma, 2014; Birelma, 2018; Dinler, 2012; Fichter ve Helfen, 2013; Korkmaz, 2015; McGrath ve Dinler, 2011), görece yeni oluşan işçi dernekleri ve ağları (Koçak, 2013; Tartanoğlu, 2015; Dinler, 2018; Gürcan ve Mete, 2017) gibi tekil mücadele/eylem vakaları üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar tekil vakalara ve mikro düzeye ilişkin bilgi dağarcığımızı genişletse de Türkiye işçi sınıfının kamuya açık eylemlerde cisimleşen direnişinin büyük resmi ufukumuzun dışında kalmaktadır. Bu açıdan sahip olduğumuz tek veri ilgili bakanlığın yayınladığı yasal grev verileridir. İncelenen dönemde artan sayıdaki erteleme görünümüne yasaklar sebebiyle yasal grev yapmak neredeyse imkansızlaşmıştır. Böyle bir bağlamda, Türkiye işçi sınıfı bir bütün olarak ne sıklıkla protesto eylemi yapmakta, bu sıklık yıllara göre nasıl değişmekte, hangi eylem biçimleri, hangi eylem sebepleri ve hangi özneler ön plana çıkmaktadır? Bu makale bu boşluğu doldurmak için 2015'ten beri sürdürülen uzun erimli bir araştırmaya dayanmaktadır. Protesto olayı analizi yöntemiyle basın taramasına dayalı olarak 2015'ten günümüze işçi sınıfı eylemlerinin seyri incelenecektir. Otoriterleşme ve işçi eylemleri arasındaki ilişki sorgulanacak, otoriterleşme altında işçi eylemlerinin genel görünümü ortaya konacak ve 2015'ten 2020'ye yaşanan eylem sayısındaki düşüş irdelenecektir. Öte yandan 2021'de ve özellikle 2022'nin ilk iki ayında gözlemlenen görece eylem artışı analiz edilecektir.

Makalenin geri kalanında önce araştırmanın metodu açıklanacak, ardından 2015-2021 yılları arasında işçi sınıfı eylemlerinin genel görünümü ortaya konacaktır. Bir

sonraki bölümde ise 2021 yılında gözlemlenen göreceli eylemlilik artışı incelenecek, ardından 2022 yılının ilk iki ayında yaşanan büyük grev dalgası irdelenecektir.

Metodoloji

Bu makalede protesto olayı analizi (POA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem protesto eylemlerinin sıklığını ve niteliğini sistematik ve büyük ölçekli bir şekilde incelemek ve yorumlamak için geliştirilmiştir. POA yöntemi gazete haberleri ve polis kayıtları gibi kaynakları içerik analizine tabi tutup sayısallaştırmaktadır (Hutter, 2014; Koopmans ve Rucht, 2002: 231; Franzosi, 1995:16; Earl vd., 2004: 65-6). Açık resmi verilerin sınırlılığı ya da polis kayıtları gibi verilere erişimin güçlüğü, protesto olay analizini kullanan araştırmacıları özgün veri setleri oluşturmaya sevk etmiştir (Franzosi, 1995; Silver, 2003; Biziukov, 2012; Hutter, 2014: 342). Bu doğrultuda, geriye doğru izlenebilir, sürekliliğe sahip ve erişime açık kaynak olarak gazeteler elverişli bir bilgi kaynağıdır (RWGWL, 1986; Franzosi, 1987; Oliver vd., 2000; Silver, 2003). Ulusal ve yerel gazeteler (Oliver ve Maney, 2000), iki ana-akım gazete (McCarthy vd., 1996; Myers ve Caniglia, 2004), sol/sosyalist eğilimli gazeteler (Franzosi, 1995), bir ana-akımla çalışma hayatında uzmanlaşmış bir gazetenin karşılaştırılmalı taramaları (Martin, 2005) benzer sonuçlar vermektedir. Kaynak çeşitliliği verinin tutarlılığını ve kapsamını artırmaktadır (McCarthy vd., 1996; Oliver ve Maney, 2000, Koopmans ve Rucht, 2002).

Protesto olayı analizinde tanımları, analiz birimini ve veri toplama yöntemini ortaya koymak elzemdir (Hutter, 2014: 359; Koopmans ve Rucht, 2002: 236; Silver, 2003: 180). Araştırmanın temel kavramı işçi sınıfı protesto eylemidir. İşçi sınıfı, ücretli çalışanlar anlamında kullanılmıştır. Sendikalar ya da işçi dernekleri gibi işçi sınıfı kitle örgütleri ya da kendi işyerlerindeki bir soruna tepki olarak eylem yapan örgütsüz işçilerin eylemci olarak tespit edildiği vakalar içerilmiştir. Protesto eylemi kavramı işyerinde veya kamusal alanda gerçekleşen ve işverene veya devlete yönelik bir talebi ya da eleştiriye dile getiren eylemler olarak tanımlanmıştır. Sendika binası içindeki basın toplantıları, dava açma, toplu dilekçe verme gibi eylemler kapsam dışı bırakılmıştır.

İşçi sınıfı eylemleri ya işverene ya da devlete yöneliktir (Silver, 2003: 183). Grev literatüründe üç temel grev türü ön plana çıkmaktadır: (işverene yönelik olan) endüstriyel grevler, (devlete yönelik olan) politik grevler ve sempati (dayanışma) grevleri (Makal, 1987: 27-29; Chiu, 2011: 327; Fisher, 1993: 99; ILO, 2018). Kaygısız'dan (2014) da ilhamla bu üçlemenin sadece grevler değil tüm işçi sınıfı eylemleri için de kullanışlı olduğu görülmüş ve üç temel işçi sınıfı protestosu türü tanımlanmıştır: Endüstriyel eylemler, politik eylemler ve dayanışma eylemleri. İster kamu emekçisi (memur) ister işçi olsun kamu çalışanlarının iş yeri sorunlarından kaynaklanan eylemleri (muhatapları işveren olarak devlet olsa da) endüstriyel eylem olarak kabul edilmiştir.

Protesto olayı analizinde birbirleriyle bağlantılı bir dizi protestonun nasıl ayrıştırılacağı ya da birleştirileceği, analiz biriminin netleşmesi açısından temel meselelerden biridir (Hutter, 2014: 347). Araştırmada analiz birimi olarak eylem vakası kavramı kullanılmıştır. Eylem vakası, tekil protesto eyleminden farklıdır. Örneğin aynı iş yerinde aynı sorun sebebiyle birkaç ay içerisinde farklı zamanlarda gerçekleşen bir dizi

tekil eylem aynı eylem vakasının altında birleştirilmiştir.³ Örneğin, sendikalaştıkları için işten atılan ve iş yeri önünde üç ay sürecek bir kalıcı direniş eylemine başlayan ve üç ay içinde ikisi kent merkezinde, ikisi iş yeri önünde dört basın açıklaması ve bir saatlik bir fiili grev gerçekleştiren işçilerin mücadelesi tek bir eylem vakası olarak kodlanmıştır. Bu eylem vakasının içinde altı tekil eylem (bir kalıcı direniş, dört basın açıklaması, bir fiili grev) yapıldığı belirtilmiştir. Benzer şekilde, örneğin bir bakanlığın memurlarının o bakanlığın farklı illerdeki binaları önünde aynı gün aynı taleplerle yaptığı basın açıklamaları da tek bir eylem vakası olarak kabul edilmiştir. Politik eylem için de benzer bir vakalaştırmaya gidilmiştir. Örneğin bir sendikanın kıdem tazminatı için bir meydanda beş gün boyunca imza standı kurması ve o beş gün içinde iki kitlesel basın açıklaması yapması (üç tekil eylem içeren) tek bir genel eylem vakası olarak kodlanmıştır. Farklı şehirlerde yapılan 1 Mayıs mitingleri katılımcı sayısı, içerdği siyasi özne ve kurumların çeşitliliği sebebiyle ayrı birer vaka olarak sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın verisi asıl olarak basın taraması yoluyla elde edilmiş, bunun için dört aşamalı bir yol izlenmiştir. İlk aşamada, emek haberleri üzerine uzmanlaşmış üç haber sitesinin (Evrensel gazetesi, Kızıl Bayrak, Sendika.org⁴) sendika ve işçi konularına odaklanan sekmeleri bütünüyle taranıp, bunlardan eylem haberi olanlar kullanılmıştır. İkinci olarak, tüm yerel ve ulusal yazılı basını tarayan profesyonel bir medya takip ajansının arama motoru aracılığıyla, işçi kelimesi aratılıp çıkan tüm haberlerin başlıkları incelenerek bunlardan eylem haberi olanlar kullanılmıştır. Birinci ve ikinci aşama ile basında çıkmış eylem vakaları büyük ölçüde veriye eklenmiş olsa da kimi vakalarda bazı bilgiler eksik kalmaktadır. Üçüncü aşamada, eksik kalan bilgileri tamamlamak için internet ve sosyal medya taraması yapılmaktadır. İşçi eylem haberleri yapan farklı siteler, sendikaların internet siteleri, sosyal medya hesapları ve bazı eylemci işçilerin açmış olduğu sosyal medya hesapları incelenmektedir. Son aşamada ise, sendikaların müdahil olduğu vakalarda eksik bilgiler varsa ilgili sendikalarla irtibata geçilerek bilgi alınmaktadır.

Araştırmada basına yansıyan eylemler büyük ölçüde taransa da basına yansımayan ve eksik yansıyan eylemler bulunduğu unutulmamalıdır (Franzosi, 1987:13; Koopmans ve Rucht, 2002: 232; Earl vd., 2004: 68; Martin, 2005: 172; Uysal, 2017: 152). Araştırmanın bir diğer kısıtı, basına yansıyan kamu emekçisi (memur) eylemlerinden kaçırılan olma ihtimalinin yüksekliğidir. Medya takip ajansı aramasında işçi kelimesi kullanıldığı için üç ana haber kaynağına (Evrensel gazetesi, Kızıl Bayrak, Sendika.org) yansımayan kamu emekçisi eylemlerinin kapsam dışı kaldığı belirtilmelidir.

2015-2021 Yıllarında İşçi Sınıfı Eylemlerinin Genel Seyri

2015-21 arasında gerçekleşen işçi sınıfı eylemlerinin en özet resmi aşağıdaki Tablo 1'de görülmektedir.⁵ Araştırma bu yedi yıl boyunca 8.574 tekil işçi sınıfı protesto eylemi tespit etmiştir. Bir başka deyişle Türkiye işçi sınıfı bu dönemde günde ortalama

³ Benzer bir vakalaştırma uygulayan araştırmalar için bkz. Dolenc vd., 2020: 157; Koopmans ve Rucht, 2002: 237; Pereyra vd., 2015: 336.

⁴ Sendika.org 2018 ve 2019'da taranmamış, 2020'den itibaren yeniden taramaya dahil edilmiştir.

⁵ Bazı vakalar birden fazla yıl içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle örneğin 2015 yılında başlamış ve 2016 yılında devam eden bir vaka her iki yılın satırında da görülmüştür. Tablo 1'de her satırın ilk sütununda eylemin başladığı yıl, ikinci sütunda eylemin toplam sayıları, üçüncü sütunda eylemin sona erdiği yıl, dördüncü sütunda eylemin toplam sayıları görülmektedir.

3,4 eylem yapmıştır. Aynı mesele için art arda yapılan tekil eylemler tek bir vaka altında birleştirildiğinde 8.574 tekil eylem, 4.554 eylem vakasında toplanmaktadır. Yıllara göre eylem vakası sayılarına bakıldığında Metal Fırtına'nın damga vurduğu 2015'teki zirveden sonra otoriterleşmenin derinleştiği dört yıl boyunca gözlenen bir düşüş, 2020'de ve 2021'de ise yeniden ve ciddi bir yükseliş görülmektedir. Öyle ki 2021'de toplam vaka sayısı 2015 yılının bile üzerine çıkmıştır.

Tablo 1. Yıllara Göre Eylem Vakası ve Yaklaşık Eylemci Sayıları (2015-2021)

Yıl	Eylem Vakası Sayısı	Yaklaşık Eylemci Sayısı
2015	749	220.050
2016	608	139.105
2017	614	156.294
2018	633	144.803
2019	624	371.544
2020	710	66.803
2021	826	122.857
Toplam	4.554	1.179.156

Eylemci sayısı ise biraz daha nüanslı bir tablo ortaya koymaktadır. 2019'da 1 Mayıs mitinglerinin önceki yıllara göre çok daha kitlesel olması sebebiyle 2019'da eylemci sayısı çok yüksek çıkmıştır. Bu özel durumun sebep olduğu sapma göz ardı edilirse eylemci sayısında 2015'ten 2020 pandemi yılına kadar süren ve 2020'de dibi gören bir düşüş yaşanmıştır. 2021'de ise eylemci sayısı 2020'ye göre iki katına çıkarak ciddi bir yükseliş kaydetmiş, ancak yine de 2015'teki sayının epey altında kalmıştır. Yine de eylemci sayısında 2021'de gözlemlenen yükselişin önemini daha iyi kavramak için sadece 2020'de değil 2021'de de 1 Mayıs mitinglerine pandemi gerekçesiyle izin verilmediği vurgulanmalıdır. Eylemler aylık bazda incelendiğinde en az eylem vakasının darbe girişiminin olduğu 2016 Temmuz ve onu izleyen Ağustos ayında ve pandemi kısıtlamalarının başladığı 2020 Nisan ayında gerçekleştiği görülür.

Araştırmada üç temel işçi sınıfı protestosu türü tanımlandığını belirtmiştik. Bunlar işvereni hedef alan endüstriyel eylemler, devleti hedef alan politik eylemler ve başka bir eylemle dayanışmak için yapılan dayanışma eylemleridir. Aşağıdaki Tablo 2 vakaları yıllara ve türlerine göre göstermektedir. Grev literatüründe görüldüğüne paralel şekilde (Makal, 1987: 27-29) endüstriyel eylemler çoğunluğu (%65) oluşturmakta, politik vakalar (%31) daha az sayıda, dayanışma eylemleri (%4) ise daha da az sayıda gözlenmektedir.

Tablo 2. Yıllara ve Türlerine Göre Eylem Vakası Sayıları (2015-2021)

	Endüstriyel	Politik	Dayanışma	Toplam
2015	610	109	30	749
2016	420	172	16	608
2017	436	142	36	614
2018	420	174	39	633
2019	428	177	19	624
2020	390	305	15	710
2021	467	347	12	826
Toplam	2.961	1.426	167	4.554

Tablo 2’de görülen endüstriyel ve politik vakaların seyrini ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır. Bir iş yerinde aynı sene içinde iki farklı eylem vakası yaşanması çok nadir gözlenen bir olgudur. Dolayısıyla endüstriyel eylem vakası sayılarının o sene içinde yaklaşık olarak kaç iş yerinde eylem gerçekleştiğini gösterdiği söylenebilir. Bu yanıyla endüstriyel vaka sayısı ülkedeki işçi sınıfı eylemliliğine dair net ve önemli bir göstergedir. Endüstriyel vakalarda 2015’ten 2016’ya gerçekleşen düşüş toplam vaka sayısında gerçekleşen düşüşten daha keskindir. 2015’ten 2016’ya endüstriyel vaka sayısı yaklaşık olarak üçte bir oranında azalmış ve 2016-2019 arasında hemen hemen aynı seviyede seyretmiştir. 2020’de pandemiden ötürü daha da düşerken, 2021’de ciddi bir yükselişle 2016-2020 yıllarındaki sayının üzerine çıkmıştır.

Politik vakalarda ise 2020 ve 2021’de gözlenen artış çarpıcıdır. 2020’nin Haziran ve Kasım aylarında gündeme getirilen, kıdem tazminatını zedeleyici yasa tasarılarına karşı DİSK ve TÜRK-İŞ’in yaptığı, toplamda 124 genel eylem vakasında toplanan eylemler, 2020’deki artışın temel sorumlusudur. 2021’de devam eden artışın sebebi ise “geçinemiyoruz”, “adil vergilendirme”, “halk için bütçe” gibi ana başlıklarla yapılan eylemlerin 2021’de derinleşen ekonomik kriz ve yüksek enflasyon sebebiyle sayıca artmasıdır. Ayrıca 1 Mayıs eylemleri de sayıca artmıştır. Hükümet 2021’de salgınla mücadeleye yönelik tam kapanma uygulamak için 1 Mayıs dönemini tercih etmiş, bu sebeple kitlesel 1 Mayıs mitingleri gerçekleştirilememiş, ancak işçiler 1 Mayıs öncesinde katılımcı sayısı açısından küçük ama sayıca fazla 1 Mayıs eylemleri örgütlemiştir. Bu bağlamda 1 Mayıs’a ilişkin eylemlerin 2015-2021 arasında gerçekleşen politik eylem vakalarının çok büyük bir bölümünü (%38) oluşturduğu belirtilmelidir. Bu dönemde gerçekleştirilen politik eylem vakaları içinde ikinci sırada gelen eylem nedeni kıdem tazminatına yönelik saldırılara ilişkin eylemler (13%), üçüncü sırada gelen neden ise işçi sağlığı ve iş güvenliğine (10%) ilişkin eylemlerdir. Politik eylemler ile endüstriyel eylemler gerek nedenleri gerekse biçimleri açısından büyük farklılıklar arz eden bu yüzden ayrı ayrı incelenmesi gereken eylem türleridir. 2015-2021 dönemi işçi sınıfı eylemlerinin genel seyrini incelediğimiz bu bölümün kalan kısımlarında endüstriyel eylemlere odaklanılacaktır.

Tablo 3. Endüstriyel Eylem ve ÇSGB Yasal Grev Verileri Karşılaştırması (2015-2021)

	Endüstriyel Eylem Vaka Sayıları	Endüstriyel Vakalarda Yaklaşık Eylemci Sayısı	ÇSGB Yasal Grev Sayısı	ÇSGB Yasal Greve Çıkan İşçi Sayısı
2015	610	119.131	27	7.940
2016	420	63.779	21	2.518
2017	436	77.315	26	3.733
2018	420	69.184	13	1.296
2019	428	83.701	12	767
2020	390	45.985	12	544
2021	467	82.705	16	519
Toplam	2.961	499.500	127	17.317

Tablo 3'te endüstriyel eylemlerin vaka ve eylemci sayıları, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB, 2022) yayınladığı yasal grev ve grevci sayıları ile beraber sunulmuştur. Yasal grevlerle tüm vakaların değil endüstriyel vakaların mukayese edilmesi yerinde olur, çünkü yasal grevler doğaları gereği endüstriyel eylemlerdir. Ülkemizde politik grev zaten yasadışıdır. Tablo 3'te yasal grev ve grevci sayısının giderek azaldığı, hatta sifıra doğru yakınsadığı görülmektedir. AKP'nin toplamda yaklaşık 200 bin işçinin yasal grevini yasaklarken, bu sayının yaklaşık dörtte üçünün 2016 sonrasında yaşandığını belirtmiştik. Öte yandan tablonun sağ ile sol yarısındaki sayılar arasındaki büyük fark, yasal grevler yok denecek kadar az raddeye indirgense de işçi sınıfının farklı eylem biçimleriyle mücadelesine devam ettiğini göstermektedir.

Araştırmada eylemlere polisin (veya jandarmanın) müdahalesi de irdelenmiştir. Polisin eylemlere hafif/sınırlandırıcı ya da sert/şiddetli müdahalesinin otoriterleşmeyle paralel olarak arttığı görülmüştür. Polis 2015'te endüstriyel vakaların %9'una müdahale etmişken bu oran 2016'da %15'e, 2017'de %18'e çıkmış, 2019'da %13, 2020'de %14, 2021'de %9 olarak gözlenmiştir. Polis müdahalesi OHAL'in söz konusu olduğu 2016-2018 döneminde zirve yapmıştır. Polis müdahalesinin görece azalmasının 2021'deki vaka sayısı artışına bir katkısının olduğunu düşünmek mümkündür.

Tablo 4. Endüstriyel Eylem Vakalarının Gerçekleştiği İş ve Hizmet Kolları (2015-2021)

		Sayı	%
1.	Metal	538	18
2.	Genel işler	375	13
3.	İnşaat	332	11
4.	Sağlık ve sosyal hizmetler (hizmet kolu)	258	9
5.	Dokuma, hazır giyim ve deri	205	7
	Toplam	2961	100

Tablo 4'te ilk beş sırada gelen iş ve hizmet kolunda gerçekleşen endüstriyel vaka sayısı ve oranı verilmiştir. İş kolu ve hizmet kolları yasal mevzuata göre tanımlanmıştır. Yasal tasnifte iş kolları işçiler, hizmet kolları ise kamu görevlileri (memurlar) için kullanılmaktadır. Metal iş kolu %18 ile endüstriyel eylemler içinde en sık görülen iş koludur. Öte yandan sadece grevlere odaklandığımızda metal iş kolunun ağırlığı daha da artmaktadır. 2015-2021 arasında yapılan fiili grevlerin %32'si bu iş kolunda gerçekleşmiştir. Metal işçileri tarihsel olarak Batı ülkelerinde işçi sınıfının en militan katmanını oluşturduğunu (Haimson, 1989), 20. yüzyılda bu durumun Türkiye de dahil olmak üzere (Şafak, 2012: 49-65) dünya çapında genelleştiğini (Silver, 2003: 43-66) söylemek mümkündür. Türkiye'de 1963-80 arasındaki grevlerin %21'i (Tayanç, 1987: 50), 1984-2005 arasındaki grevlerin de %38'i bu iş kolunda gerçekleşmiştir (Millioğulları, 2007: 139). Metal işçilerinin öncülüğü günümüzde de devam etmektedir. Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) ile üç metal sendikası arasında iki yılda bir imzalanan grup toplu iş sözleşmeleri metal iş kolunda eylemliliğin ana gündemidir.

Genel işler iş kolu asıl olarak belediye işçilerinden oluşur. Nitekim 2015-21 arasında bu iş kolunda gerçekleşen eylemlerin %43'ünü DİSK'e bağlı Genel-İş sendikası örgütlemiştir. Türkiye'de belediye işçileri 1970'lerden günümüze işçi eylemlerinde ön saflarda yer almıştır (Tayanç, 1987: 50). Bu durumu belediyelerin kamu kesimi içindeki özel yeri ve belediye hizmetlerinin kritik niteliğinin iş kolundaki grevlerin gücünü artırması ile açıklamak mümkündür (T.S.A., 1996: 149).

2000'li yıllardan itibaren inşaatı dayalı büyüme ile beraber inşaat iş kolunun istihdam içindeki payı artmıştır (Orhangazi ve Yeldan, 2021: 477). Taşeronlaşmanın en yaygın görüldüğü, en düşük sendikalaşma oranına sahip inşaat iş kolunda 2010'ların başından itibaren alternatif örgütlenme arayışları gelişmiş, önce çeşitli dernekler (Koçak, 2013) ardından İnşaat-İş gibi bağımsız sendikalar kurulmuş, DİSK'e bağlı Dev-Yapı-İş de aynı dönemde aktifleşmiştir. İnşaat iş kolundaki eylem vakalarının %66'sı örgütsüz gerçekleşmiş, %18'ini ise İnşaat-İş örgütlemiştir.

Dördüncü sırada gelen sağlık hizmet kolunu ilk sıralara çeken 2020'nin pandemi şartları olmuştur. 2020 yılında pandemi sebebiyle çektikleri sıkıntılara karşı çok sayıda eylem gerçekleştiren kamu emekçisi sağlıkçılar iş/hizmet kolu sıralamasında ilk sıraya oturmuş, 2021'de de ikinci sırada gelmiştir. KESK'e bağlı SES ve Türk Tabipler Birliği bu hizmet kolundaki eylemlerin başını çekmektedir. Beşinci sıradaki tekstil iş kolu (dokuma, hazır giyim ve deri), inşaat iş kolu gibi örgütsüz eylemlerin (%38) ön plana çıktığı bir iş koludur.

Tablo 5. Endüstriyel Eylem Vakalarının Nedenleri (2015-2021)

		Sayı	%
1.	İşten Atılma (KHK dışı)	764	26
2.	Toplu İş Sözleşmesi (TİS)	577	19
3.	Ücretlerin Ödenmemesi	484	16
4.	Sendikalaşma	398	13
5.	Düşük Ücret (TİS Dışı)	200	7
	Toplam	2.961	100

Tablo 5'te ilk beş sıradaki eylem nedeni gösterilmiştir. Eylem vakaları birden fazla nedenle gerçekleşebilmektedir. Toplamda 2.961 endüstriyel eylem vakasında 4.333 neden kaydedilmiştir. Birinci sırada işten atılma nedeni gelmektedir. Özel bir yönü olduğu için KHK'lar aracılığıyla işten atılmalara karşı yapılan eylemler ayrıca kodlanmıştır. Bunlar da dahil edildiğinde eylemlerin yaklaşık üçte birinde işten atılma nedeni gözlenmiştir. İşten atılma nedeniyle eylem yapılması diğer eylem nedenlerine göre daha kolaydır, çünkü işten atılma riski zaten gerçekleşmiştir (Lee, 2007: 175–76).

İkinci sırada gelen TİS (toplu iş sözleşmesi) nedeniyle yapılan eylemler sendikali işyerlerinde gerçekleşen TİS görüşmelerini işçi lehine etkilemek için yapılan eylemlerdir. Görüşmelerin uzlaşmazlıkla sonuçlanması sonucunda yapılan yasal grevler de, görüşmeler sürerken yapılan fiili grevler ya da iş yerinde yapılan (yürüyüş gibi) basit eylemler de bu kapsama girer. Endüstriyel eylem vakalarının yaklaşık beşte biri TİS nedeniyle yapılmıştır. Bunların yaklaşık yarısı metal iş kolunda gerçekleşmiştir.

Üçüncü sırada endüstriyel vakaların %16'sında gözlemlenen ücretlerin ödenmemesi gelmektedir. En örgütsüz, en zorlu iş kollarında görülen bu soruna karşı yapılan eylemlerin yaklaşık yarısı inşaat iş kolunda gerçekleşmiştir. Sendikal yasalar ve bu yasaların uygulanma biçimi yüzünden Türkiye'de bir iş yerinin sendikalaşması son derece zordur ve bu süreç genellikle eylemsiz gerçekleşmez (Özveri, 2013; Birelma, 2014; Birelma, 2022a). Bu sebeple sendikalaşma nedeniyle gerçekleşen endüstriyel eylem vakaları %13'le dördüncü sıraya yerleştirmiştir. Sendikalaşma nedeniyle gerçekleşen vakaların %70'inde işten atılma da gerçekleşmiş, eylemlerin başını işten atılan işçiler çekmiştir. 2022'nin ilk aylarında yaşanan fiili grev dalgasının ana nedenini oluşturan düşük ücret⁶ nedeni 2015-2021 dönemindeki endüstriyel eylem nedenleri içinde beşinci sıradadır.

Tablo 6. Endüstriyel Eylem Vakalarında Eylem Biçimi (2015-2021)

		Sayı	%
1.	Basın açıklaması	1808	61
2.	Fiili grev	697	24
3.	Kalıcı direniş	367	12
4.	İşyerinde basit eylem	298	10
5.	Yasal grev	102	3
	Toplam	2961	100

Tablo 6'da endüstriyel vakalarda ilk beş sırada görülen eylem biçimleri gösterilmiştir. Endüstriyel vakaların %61'inde gözlenen basın açıklaması açık ara en sık görülen biçimdir. Çelik (2012: 118) basın açıklamasının 2000'lerin işçi eylemlerinde en yaygın biçim haline geldiğini, bunun yasal grevlerin azalması ve Toplantı ve Gösteri

⁶ Düşük ücret nedeni TİS süreci söz konusu olan vakalarda kodlanmamış, bunların dışındaki vakalar için kullanılmıştır. Öte yandan hemen her TİS'nin işçiler açısından ücretleri yukarı çekmek için yapıldığı, dolayısıyla TİS eylemlerinde de düşük ücret nedeninin içinde olduğu belirtilmelidir.

Yürüyüşleri Yasası ile alakalı olduğunu belirtir. Uysal da (2017: 301) 2000’ler Türkiye’sindeki tüm protesto eylemleri üzerine yaptığı araştırmasında basın açıklamasının en yaygın biçim olduğunu tespit eder.

İkinci sırada %24 gibi yüksek bir oranla fiili grev gelmektedir. Araştırmada yasal olmayan tüm grevlere fiili grev adı verilmiştir. En kısıası 15 dakikaya kadar düşen fiili grevlerin ortalama süresi yaklaşık 2 gündür. İncelenen dönemde otoriterleşme sebebiyle yasal grev yapmak neredeyse imkânsız hale geldiği için fiili grevler ön plana çıkmıştır. Fiili grev gerçekleşen vakaların %32’sinin metal iş kolunda gerçekleştiğini belirtmiştik. Bunların büyük çoğunluğu, yasal grevlerinin yasaklanacağını öngören sendikaların TİS süreçlerini etkilemek için gerçekleştirdiği kısa süreli uyarı grevleridir. Kısa süreli grevler literatürde görece az incelenmiş, ancak dikkatli kullanıldığında etkili olma potansiyeli yüksek bir grev biçimidir (Kallas, 2022). Fiili grevlere, yasal grevleri ve iş yavaşlatma gibi üretimi olumsuz etkileyen diğer türleri de eklediğimizde 2015-21 döneminde endüstriyel vakaların yaklaşık üçte birinde (%31) üretimi durduran ya da yavaşlatan bir eylem gerçekleştiği görülür.

Üçüncü sırada gelen kalıcı direniş, çoğunlukla iş yerinin önünde çadır kurulması şeklinde gerçekleştirilen uzun süreli eylemlere işaret eder. Bunların büyük çoğunluğu sendikalaşma sürecinde işten atılan işçilerin örgütlediği eylemlerdir. Dördüncü sırada gelen iş yerinde basit eylem, iş yeri içinde yapılan, üretime yönelik olmayan, çoğunlukla alkışlı veya yürüyüşlü protestolara işaret eder. Yasal grevler endüstriyel vakalar içinde %3 gibi küçük bir oranla beşinci sırada gelir.

Tablo 7. Endüstriyel Vakaları Örgütleyen Sendikaların Konfederasyonları (2015-2021)

	Sayı	%
Kurumsuz	802	27
DİSK	678	23
KESK	590	20
TÜRK-İŞ	574	19
Bağımsız sendikalar	146	5
HAK-İŞ	81	3
T. KAMU-SEN	60	2
BİRLEŞİK KAMU-İŞ	37	1
MEMUR-SEN	22	1
TOPLAM	2961	100

Tablo 7’de endüstriyel vakaları örgütleyen sendikaların konfederasyonlara göre dağılımı gösterilmiştir. Vakaların yaklaşık çeyreği (%27) herhangi bir sendikanın dahil olmadan sadece o iş yerinde çalışan işçiler tarafından örgütlenmiştir. Kurumsuz başlığı altında Metal Fırtına örneğinde olduğu gibi örgütlü oldukları sendikaya eleştirel tavırla inisiyatif alan ve sendikanın dahil olmadan eylem yapan işçilerin örgütlediği va-

kaların da bulunduğunu akılda tutmak gerekir. Konfederasyonlar arasında ise ilk sırada DİSK, ikinci sırada KESK, üçüncü sırada ise TÜRK-İŞ gelmektedir. Bu konfederasyonların vaka sayılarını ve oranlarını değerlendirirken 2022 itibariyle DİSK'in 220 bin, KESK'in 150 bin, TÜRK-İŞ'in ise 1,3 milyon üyeye sahip olduğu hatırlanmalıdır. DİSK içinde Birleşik Metal-İş 237 vakayla ilk sırada gelirken, KESK içinde SES 233 vakayla ilk sırada gelir. TÜRK-İŞ'te ise Türk Metal sendikası 154 vakayla ilk sıradadır. 2000'li yıllarda AKP'nin sendikalar üzerindeki hegemonyasının artması sendikaların eylem sıklığında görülen azalmanın nedenlerinden biridir (Çelik, 2012: 117). HAK-İŞ ve MEMUR-SEN konfederasyonları, Çin (Chan, 2021), Vietnam (Anner, 2018), Rusya (Crowley ve Olimpieva, 2018) gibi otoriter ülkelerde görülen, nadiren protesto eylemi düzenleyen, hükümet güdümündeki sendikaların Türkiye'deki örnekleridir. MHP güdümündeki T. KAMU-SEN'in de MHP'nin AKP'ye yakınlaşması sonrasında benzer bir konuma geldiği söylenebilir. Tablodaki veriler değerlendirilirken 2022 itibariyle HAK-İŞ'in 762 bin, MEMUR-SEN'in 1 milyon, T. KAMU-SEN'in ise 500 bin üyesi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

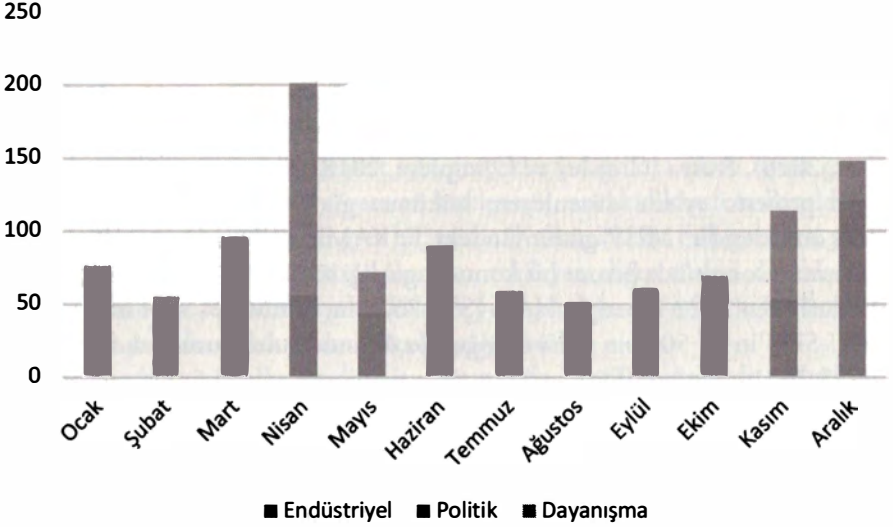
2015-2021 yıllarında Türkiye işçi sınıfının protesto eylemi örgütlenme performansını özetlemek gerekirse şu hususları vurgulamak gerekir. Yıllara göre eylem vakası sayısı ve eylemci sayısını birlikte değerlendirecek olursak, 2015 yılında zirvenin yaşandığı, otoriterleşmenin yoğunlaştığı sonraki yıllarda eylemlerin önemli oranda azaldığı, ancak 2021 yılında kayda değer bir yükselişin gerçekleştiği belirtilmelidir. Endüstriyel vakalar büyük çoğunluğu oluşturmakta, politik ve dayanışma vakaları onu takip etmektedir. Endüstriyel vakalarda metal iş kolu açık ara birinci sırada gelmektedir. Endüstriyel vakaların yaklaşık üçte birinde eylem nedeni işten atılmadır, ikinci sırada gelen toplu iş sözleşmesi görüşmeleri nedeniyle yapılan eylemler ise vakaların beşte birini oluşturmaktadır. Eylem biçimleri incelendiğinde endüstriyel vakaların çoğunluğunda basın açıklaması yapıldığı görülür. İkinci sırada gelen eylem biçimi ise endüstriyel vakaların çeyreğinde görülen fiili grevdir. Bu araştırmadan önce elimizdeki tek ulusal çaplı veri yasal grevler üzerineydi. Bu araştırmaya göre yasal grev, endüstriyel vakaların sadece %3'ünde görülmektedir. Otoriterleşmeyle artan grev yasakları sebebiyle işçi sınıfı mücadelesinde yasal grev marjinalleşmiş, başta fiili grev olmak üzere başka eylem biçimleri ön plana çıkmıştır. Endüstriyel vakaları örgütleyen öznelere incelendiğinde ise herhangi bir sendikanın müdahil olmadığı, işçilerin kendileri tarafından örgütlenen vakalar toplamın çeyreğini oluşturduğu görülür. Kurumsuz eylemleri yakın oranlarla DİSK (%23), KESK (%20) ve TÜRK-İŞ (%20) izlemektedir. Bu oranlar değerlendirilirken söz konusu konfederasyonların üye sayılarındaki büyük farklar göz önünde bulundurulmalıdır. Makalenin sonraki bölümlerinde 2021 yılında yaşanan yükseliş ve 2022'nin Ocak ve Şubat aylarında görülen fiili grev dalgası incelenecektir.

2021'deki Yükseliş

2021 yılında basına yansıyan 1.476 tekil eylem tespit edilmiş, bir diğer deyişle, Türkiye işçi sınıfı 2021'de her gün ortalama 4 eylem gerçekleştirmiştir. Aynı mesele için art arda yapılan tekil eylemler tek bir vaka altında birleştirildiğinde bu eylemler 826

eylem vakası altında toplanır. Bunlar içinde endüstriyel vaka sayısı 467, politik vaka sayısı 347, dayanışma vakası sayısı ise 12'dir.

Grafik 1. Aylara Göre Eylem Vakası Sayıları, 2021

Grafik 1 o ay içinde gerçekleşen toplam eylem vakası sayılarını göstermektedir. Aylık ortalama vaka sayısı 2020'de 73 iken, 2021'de 91'e çıkmıştır. Nisan ayında yapılan 1 Mayıs eylemleri sebebiyle politik eylemler zirveyi görmüştür. Hükümet 2021'de salgınla mücadeleye hedefiyle tam kapanma uygulamak için 1 Mayıs haftasını seçmiş, bu sebeple miting gerçekleştirilememiştir. Ancak işçiler başka biçimlerde, örneğin basın açıklamaları düzenleyerek 1 Mayıs eylemleri örgütlemiştir. Nitekim 2021'de politik eylem vakalarının %46'sı 1 Mayıs eylemleridir. Kasım ayındaki politik eylem vakalarındaki yükseklik ise özellikle DİSK'e bağlı sendikalarca yapılan "Geçinemiyoruz" eylemleri ile alakalıdır. 2021'de politik vakaların %20'sini ekonomik kriz ve enflasyona karşı "Geçinemiyoruz" şiarıyla yapılan eylemler oluşturmuştur. Aralık ayında endüstriyel eylemlerin sayısındaki ciddi artış sebebiyle oluşan yükseklik ise metal iş kolundaki TİS süreci ve metal sendikalarının bu bağlamda örgütledikleri eylemlerle alakalıdır.

2020'de 710 olan toplam vaka sayısı 2021'de önemli bir artışla 826'ya çıkmıştır. Endüstriyel eylem vakası sayısı 390'dan 467'ye, politik eylem vakası sayısı ise 305'ten 347'ye çıkmıştır. Eylemciler sayılarındaki artış daha da çarpıcıdır. 2020'den 2021'e endüstriyel eylem vakalarına katılan eylemci sayısı 46 binden 83 bine, politik ve dayanışma vakalarına katılan eylemci sayısı ise 20 binden 40 bine çıkmıştır. 2015 yılında 610 olan endüstriyel eylem vakası sayısı, sürekli derinleşen bir otoriterleşmenin yaşandığı 2016-2019 yıllarında 420-428 bandına düşmüş, 2020'de de hükümetin salgında patronları kollayan uygulamaları sonucunda 390'a kadar inmişti. Ancak bu sayı 2021'de 2016'dan bu yana en yüksek düzeye, 467'ye yükselmiş oldu.

Araştırmada incelenen eylemler mevcut hakları genişletmek, koşulları iyileştirmek üzere yapıldıysa bunlar hak geliştirme niteliğine sahip eylemler olarak kodlanmıştır.

Ücretlerin ödenmemesi ya da işten atılma gibi durumlarda ise eylemler hak savunma niteliğindedir. Örneğin sendikalaştığı için işten atılan işçilerin eylemi asıl olarak sendikalaşmayı hedeflediği için hak geliştirme olarak kodlanmıştır. 2021’de endüstriyel eylem vakalarının %66’sı hak geliştirme niteliğine sahiptir. 2015-2020 döneminde endüstriyel eylemlerin sadece %41’i hak geliştirme niteliğindedir. 2015’de %44, 2016’da %34, 2017 ve 2018’de %49 civarında seyreden hak geliştirme nitelikli eylem oranı 2019’da %29’a 2020’de de %26’ya kadar inmiştir. 2021’de hak geliştirme oranında görülen bu dramatik yükseliş, Türkiye işçi sınıfının 2021’de bir adım ileri çıktığının bir diğer önemli göstergesidir. Gerek salgın döneminde çekilen sıkıntılar gerekse 2021’de %11 oranında büyüyen ekonomiden pay alma arayışı hak geliştirme niteliğindeki eylemlerin sayısının artmasına vesile olmuş görünmektedir. Tüm bu veriler 2021 yılında işçi sınıfı mücadelesinde önemli bir yükseliş yaşandığına işaret etmektedir. İşçi sınıfı 2021’de hak arayışını güçlendirmiş, pandemi sürecinde kaybettiği mevzileri geri kazanmak için bir adım öne çıkmıştır. Bu yükseliş 2022’nin ilk iki ayında yaşanan grev dalgasının da habercisidir.

2021’in endüstriyel eylem nedenlerindeki en belirgin özgünlük TİS görüşmeleri ve sendikalaşma nedeniyle yapılan eylemlerin oranındaki yüksekliktir. 2016-2020 döneminde eylemlerin her yıl ortalama %20’si TİS nedeniyle yapılmışken bu oran 2021’de %32’ye çıkmıştır. Bu bağlamda yine başı çeken metal iş kolunu anmak gerekir. Bu iş kolunda Eylül 2021-Ağustos 2023 arasında geçerli olacak Grup Toplu İş Sözleşmesi görüşmeleri sürecinde 2021 Aralık ayında gerçekleşen 52 endüstriyel eylem vakası tespit edilmiştir. TİS nedeniyle yapılan eylemlerdekine benzer bir artış sendikalaşma nedeniyle yapılan eylemlerde de yaşanmıştır. 2016-2020 yılları arasında sendikalaşma nedeninin ortalaması %13 iken bu oran 2021’de %18’e çıkmıştır. 2020’de sendikalaşma nedeniyle 54 endüstriyel eylem vakası yaşanmışken bu sayı 2021’de 86’ya ulaşmıştır. 2021’de sendikalaşma vakalarıyla ilgili yapılan pek çok haberde ilgili iş yerindeki işçilerin çoğunluğunun birkaç ay gibi kısa bir sürede sendikaya üye olduğu vurgusu mevcuttur. Pek çok vakada gözlemlenen bu süratli sendikalaşma olgusu 2021 yılında artan sendikalaşma arzusuna yönelik başka bir göstergedir. İşçi sınıfı arasında bu artan sendikalaşma gayretine karşı işverenler rekor sayıda işten atmalarla yanıt vermiştir. Araştırmada 2021 yılında en az 1.634 işçinin sendikalaştığı için işten atıldığı tespit edilmiştir. Bu sayı 2015’ten beri tespit edilen en yüksek sayıdır. Bu veri de 2021’de sınıf mücadelesinin yakın geçmişe göre keskinleştiğinin bir diğer göstergesidir.

2015-2019 yıllarında kurumsuz eylemlerin ortalaması %30 iken, pandemi yılları olan 2020 ve 2021’de %15’e inmesi dikkat çekicidir. Salgın sebebiyle eylem yapmanın belli açılardan zorlaştığını, bu durumdan en çok etkilenenlerin potansiyel kurumsuz eylemciler olduğunu düşünmek mümkündür. 2021’de en çok eylem vakası örgütleyen sendikalar listesinde birinci sırada KESK’e bağlı SES (51 vaka), ikinci sırada Birleşik Metal-İş (49 vaka), üçüncü sırada ise Türk Metal (43 vaka) gelmektedir. SES’in birinci sırada gelmesi kamu sağlık emekçilerinin artan sıkıntıları ve talepleriyle ilintilidir.

Tablo 8. Endüstriyel Eylem Vakalarında Kazanım Durumu, 2021

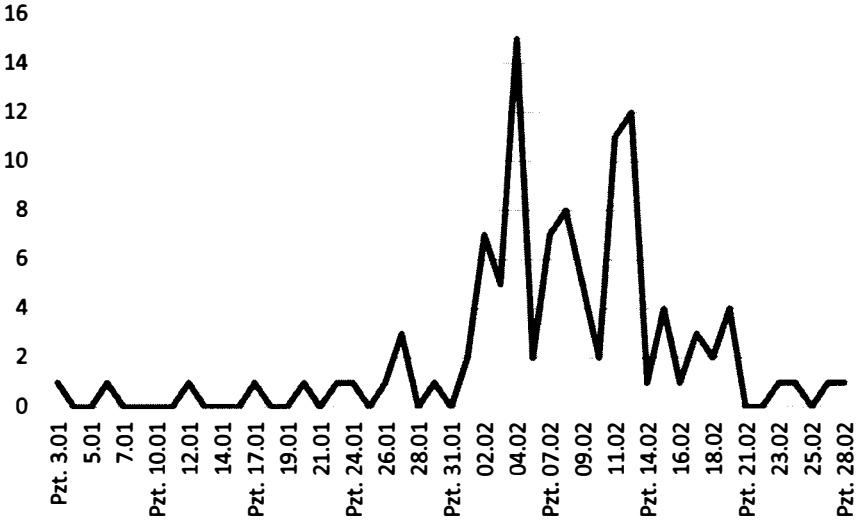
	Sayı	%
Tam kazanım	57	12%
Kısmi kazanım	101	22%
Kazanım yok	109	23%
Bilinmiyor	201	43%
Toplam	468	100%

2021’de ilk kez eylemlerin kazanım durumuna dair veri toplanmış ve yukarıdaki Tablo 8’de özetlenmiştir. Kazanım durumunun belirlenmesi çok fazla emek gerektiren oldukça zor bir konudur. Nitekim endüstriyel vakaların %43’ünde kazanım durumuna dair bilgiye ulaşılamamıştır. Kazanım durumu verileri incelendiğinde ortaya çıkan en belirgin sonuç, eylemin üretime yönelik olmasının kazanım elde etme ihtimalini ciddi şekilde arttırdığıdır. Tam ya da kısmi kazanım olan eylem vakalarının %39’unda üretimi durduran ya da yavaşlatan bir eylem yapılmıştır. Kazanım elde edilmeyen ya da kazanım durumu bilinmeyen eylemler içinde üretime yönelik olma oranı %12’dir. Bir diğer deyişle, üretime yönelik olan endüstriyel eylem vakalarının %63’ünde bir kazanım elde edilirken, üretime yönelik olmayan eylemlerde bu oran %26’ya iner. Bu veri üretime yönelik eylemlerin sadece daha militan eylemler olmakla kalmayıp daha güçlü ve sonuç alıcı eylemler olduklarını somut bir şekilde göstermektedir. Eylem vakasının bir sendika tarafından örgütlenmesi de (bir sendikanın dahil olmadan örgütlenmesine göre) kazanım durumunu olumlu yönde etkilemektedir. Ancak aradaki farkın istatistiki olarak oldukça küçük olduğu vurgulanmalıdır.

2022 Ocak-Şubat Grev Dalgası

2022 senesinin başında Türkiye’de büyük bir fiili grev dalgası yaşanmıştır. 2022 Ocak ve Şubat aylarında 107 fiili grev⁷ gerçekleşmiş, bu grevlere yaklaşık 25 bin emekçi katılmıştır. Bir diğer deyişle Türkiye’deki her bin ücretliden biri bu iki ay içinde fiili grev yapmıştır. 2018’de Çin menşeli Alibaba tarafından satın alınan e-ticaret platformu Trendyol’un motokuryelerinin 24 Ocak’ta başlattıkları grev kamuoyunun en çok dikkatini çeken grev olmuştur. “Esnaf kurye” olarak çalışan, yani ücretli işçi değil, serbest çalışan statüsündeki yaklaşık bin kuryenin üç gün boyunca kontak kapatarak önemli bir kazanım elde etmesinin grev dalgasını tetiklediğini söylemek yanlış olmaz. Öncesinde normale yakın bir sıklıkla görülen fiili grevlerin sayısı Trendyol kuryelerinin grevi sonrasında artarak bir dalga niteliği kazanmıştır. 2022’nin Ocak-Şubat aylarında gerçekleşen 107 fiili grevi başlangıç tarihlerine göre gösteren Grafik 2’de Şubat ayının ilk yarısında zirveye ulaşan dalga net bir şekilde görülmektedir.

⁷ Bu aylar da iki de yasal grev gerçekleşmiştir. Fiili grevlerle yasal grevler nitelik olarak çok farklı eylem biçimleri olduğu için fiili grevlere odaklanmak tercih edilmiş ve bu iki yasal grev analize katılmamıştır.

Grafik 2. Başlangıç Günlerine Göre Fiili Grevler, Ocak-Şubat 2022

107 fiili grevin 103'ü özel sektörde gerçekleşirken, kamuda gerçekleşen dört grevin ikisi belediye işçileri diğer ikisi ise sağlık emekçileri tarafından örgütlenmiştir. 107 grevin 97'si (%91'i) işverenlerin sene başında vermiş olduğu zammı yükseltmek amacıyla (bir başka deyişle, düşük ücret nedeniyle) yapılmıştır. Dolayısıyla grevlerin büyük bölümü hak geliştirme maksatlıdır, yani emekçilerin mevcut haklarını geliştirmek için yapılmıştır. 2015-2021 yıllarında yapılan fiili grevlerin %46'sı hak geliştirme amaçlı yapılmış iken Ocak-Şubat 2022 grev dalgasında bu oran %93 olarak kaydedilmiştir. Ocak-Şubat 2022'de gerçekleşen fiili grevlerin 60'ı bir gün ya da daha kısa sürerken grevlerin ortalama süresi 3 gündür. 2015-2021 yıllarında yapılan fiili grevlerin ortalama süresi ise 2 gündü. Ocak-Şubat 2022 grev dalgasında emekçiler 2015-2021 döneminin ortalamasına göre hem daha ofansif (hak geliştirme maksatlı) hem daha uzun süreli bir grev iradesi göstermiştir. Öte yandan 107 grevin yarısında (53) emekçiler bir kazanım elde etmeyi başarmıştır.

Tablo 9. Ocak-Şubat 2022 Fiili Grev Dalgasında Belirgin Gruplar

	Grev sayısı
Gaziantep	32
Aliğa Gemi Söküm	21
İstanbul Çorap İşçileri	17
Kuryeler	8
Metal	7
Diğer	22

Kamuoyunda ön plana çıkan 8 kurye grevine, Gaziantep Başpınar Organize Sanayi Bölgesi'nde gerçekleşen ve ağırlıklı tekstil işçilerinin yaptığı 32, İzmir Aliğa'da aynı

hava içindeki gemi söküm işçilerinin yaptığı 21, İstanbul'da çorap işçilerince yapılan 17 ve metal işçilerinin yaptığı 7 grev ve başka 22 grev eşlik etmiştir.

Grevler büyük ölçüde sendikasıız işçilerce yapılmıştır. 107 grevden sadece 4'ü iş yerinde yetkisi bulunan bir sendika tarafından örgütlenmiştir. 107 grevin yaklaşık dörtte biri başından itibaren bir (ya da birden fazla) sendika tarafından örgütlenmiştir. Geri kalanı ise işçiler tarafından örgütlenmiş, bazı vakalarda kimi sendikalar başlamış olan greve destek olup katkı sunmuştur. 26 greve bağımsız sendikaların, 16'sına Türk-İş sendikalarının, 11'ine ise DİSK sendikalarının örgütleyici ya da destekleyici olarak müdahil olduğu görülmüştür. Grevlerin yarısına (54 grev) grevler başladıktan sonra dahi hiçbir sendikanın dahil olmamıştır.

Bağımsız, sol/mücadeleci sendikaların 26 vakadaki dahil dikkat çekicidir. Üye sayısı bakımından henüz hala çok küçük olsalar da bu türdeki sendikaların son yıllarda etkilerini arttırdıkları gözlenmektedir (Birelma, 2022b: 17). Bağımsız sendikaların bu grev dalgasında Türkiye emek hareketine yakın dönemdeki en etkili müdahalelerini yapmış olduklarını söylemek yanlış olmaz. Grev dalgasının en yüksek profilli, kamuoyunda en çok dikkat çeken iki grevi olan Trendyol ve Migros deposu grevleri Umut-Sen tarafından örgütlenmiştir. Umut-Sen'in benimseyip uyguladığı militan taktikler ve kamuoyu desteği örgütlenme konusundaki becerisi bu grevlerin zaferle sonuçlanmasını sağlamıştır. Gaziantep'te yeni kurulmuş olan bağımsız tekstil sendikası Birtek-Sen'in desteğinin bu kentteki grevler üzerinde etkisi olmuştur (Birtek-Sen, 2022). Grevlere tek bir Türk-İş sendikası müdahil olmuştur. Bu sendika, sol/mücadeleci nitelikli ve baraj altı kalmış küçük bir sendika olan ve İstanbul'daki çorap işçilerinin grevlerine müdahil olan Deriteks'tir. DİSK sendikalarının üçüncü sırada gelmesi DİSK adına düşündürücüdür. Bu sendikalar arasında Birleşik Metal-İş 5 vakayla yine birinci sıradadır.

Tablo 10. Ocak-Şubat 2022 Fıli Grev Dalgasında İş Kolları

	Grev sayısı
Tekstil	45
Gemi Yapımı vd.	24
Taşımacılık	10
Petrokimya	8
Metal	7
İnşaat	4
Sağlık (Kamu görevlileri)	2
Gıda sanayi	2
Madencilik	2
Genel işler (Belediye)	2
Enerji	1

Grevlerin resmi olarak tanımlanan iş kollarına göre dağılımı Tablo 10'da gösterilmiştir. Gaziantep'teki vakaların çoğunluğunu oluşturan tekstil grevleri İstanbul'daki çorap işçileri grevleriyle birleşince tekstil (resmi adıyla "dokuma, hazır giyim ve deri") iş kolunu açık ara birinci sıraya taşımıştır. İkinci sırada gelen iş kolunun resmi adı

“gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk”tur. Uluslararası sınıflandırmalara uymayan, oldukça keyfi bir şekilde tanımlanmış bu iş kolunun ikinci sırada olmasının sebebi Aliğa’daki gemi söküm grevleridir. Tek bir havzada gerçekleşse de 21 farklı iş yerini kapsayan bu grevler sebebiyle bu iş kolu ikinci sıraya yerleşmiştir. Öte yandan, örneğin Migros deposunda gerçekleşen grev de bu iş kolundadır. Üçüncü sırada gelen taşımacılık iş kolunda asıl olarak kuryelerin grevleri bulunmaktadır.

Tablo 11. Karşılaştırma: 2015-2021 ve 2022 Ocak-Şubat Fiili Grevleri

	2015-2021	2022 Ocak-Şubat
Ortalama süre (gün)	2	3
Hak geliştirme / ofansif (%)	46	93
Sendika Tarafından Örgütlenme (%)	55	25
İşyerinde Yetkili Sendika Var (%)	40	5
Bağımsız Sendika Tarafından Örgütlenen (%)	3	11
Birinci Sırada Gelen İşkolu ve Oranı (%)	Metal (%32)	Tekstil (%42)

Tablo 11, 2015-2021 yılları arasında yapılan fiili grevlerle 2022 Ocak-Şubat dalgasında gerçekleşenleri karşılaştırmaktadır. 2022 Ocak-Şubat fiili grevleri önceki grevlere göre daha uzun süreli ve çok daha ofansiftir. 2015-2021 arasında fiili grevlerin yarısından biraz fazlası bir sendika tarafından örgütlenmişken bu oran 2022 Ocak-Şubat dalgasında dörtte bire düşer. Bir başka deyişle 2022 Ocak-Şubat dalgasının dörtte üçü örgütsüz işçilerce herhangi bir sendikanın örgütleyiciliği olmadan gerçekleşmiştir ve bu oran 2015-2021 dönemdeki oranın yaklaşık iki katıdır. 2015-2021 arasında gerçekleşen fiili grevlerin %40’ında o iş yerinde yetkili bir sendika bulunmaktadır. Fiili grev, bu yetkili sendika tarafından ya da Metal Fırtına örneğinde olduğu gibi iş yerinde örgütlü olan sendikaya rağmen, ona tepki olarak işçilerce örgütlenmiş olabilir. Her halükârda iş yerinde yetkili bir sendikanın varlığı o iş yerindeki işçilerin önemli bir güç kaynağına sahip olduğuna işaret eder. 2015-2021 döneminde %40 olan bu oran 2022 Ocak-Şubat dalgasında sadece %5’tir. Bu veri 2022 Ocak-Şubat dalgasına rengini verenin örgütsüz işçiler olduğunun bir diğer göstergesidir.

2015-2021 dönemindeki fiili grevlerin sadece %3’ü bağımsız sendikalar tarafından örgütlenmişken bu oran 2022 Ocak-Şubat dalgasında neredeyse dört katına çıkar ve %11’i bulur. Örgütlemeseler de basına yansıyan belirgin bir katkı sundukları vakaları da dahil edersek bağımsız sendikaların etkide bulunduğu vaka oranı %25’e çıkar. Son olarak 2015-2021 fiili grevlerinde birinci sırada %32’yle metal iş kolu gelirken 2022 Ocak-Şubat dalgasında birinci sırada %42’yle tekstil iş kolu gelmektedir. Metal iş kolu sendikaların ciddi bir ağırlığının bulunduğu bir iş koluyken tekstil için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Özetlersek, 2015-2021 fiili grevlerine yetkili ve kurumsal sendikalar ağırlığını koyarken, 2022 Ocak-Şubat dalgasında örgütsüz işçiler ve bağımsız sendikalar ön plana çıkmıştır. 2022 Ocak-Şubat dalgası öncekilere göre daha uzun ve çok daha ofansif grevlerden meydana gelmiştir. 2022 Ocak-Şubat fiili grev dalgası, sadece beklenmedik oluşuyla değil, önceki yılların fiili grev eğilimleriyle karşılaştırıldığında da ilginç ve farklı bir fenomen görünümündedir. Peki böylesine bir fenomen nasıl açıklanabilir?

2022 Ocak-Şubat fiili grev dalgasına sebebiyet veren en belirgin faktör yüksek enflasyondur. Aksi yönde kimi farklı bulgular bulunsa da (örn. Barrie ve Ketchley, 2018: 196) enflasyonun genel olarak grevlerin sayısını arttıran bir role sahip olduğu görülmüştür (Franzosi, 1995: 38). Ocak 2022’de Türkiye’de yıllık enflasyon TÜİK’in güven vermekten uzak verilerine göre %49, bağımsız araştırmacılara göre ise %115 idi (Evrensel, 2022). En geç 2023 Haziran ayında yapılacak bir seçimle yüz yüze olan ve 2022 başında yapılan anketlere göre seçimleri kaybetme ihtimali çok yüksek olan AKP asgari ücreti Ocak 2022’de %50 oranında arttırdı. 107 fiili grevin %91’inde emekçilerin talebi işverenlerin yeni yıl için yapmış olduğu zammı arttırmak idi. Asgari ücret %50 oranında artarken, işverenlerin aynı oranda bir artış yapmaması sebebiyle pek çok iş yerinde ücretler asgari ücrete ya da ona yakın bir seviyeye inmiş oldu. Fiili grevlerin arkasındaki en önemli motivasyon, oluşan bu spesifik bu durumu değiştirmek idi. Nitekim yüksek enflasyon pek çok Avrupa ülkesi ve ABD’de de grevlerin sayısının 2021 ve 2022’de artmasına vesile olmuştur (Kallas vd., 2022; Bloomberg, 2022).

İkinci faktör olarak hükümetin grevlere görece toleranslı davranmak zorunda kalmasını zikretmek gerekir. Yaklaşan seçimler ve hükümetin anketlerde enflasyon sebebiyle oy kaybı yaşaması işçi hareketi için bir fırsat oluşturmıştır. Bu durum, toplumsal hareketler literatüründe çokça vurgulanan ve protestoların sayısının artmasına vesile olan bir “politik fırsat” örneğidir (Della Porta ve Diani, 2006: 210). Grevlerin ana sebebi tam da AKP’nin yumuşak karnı olan yüksek enflasyondur ve AKP bu sebeple grev dalgasına görece daha toleranslı davranmak zorunda kalmıştır. Polisin çok sert müdahale ettiği Farplas ve Migros gibi vakalar da mevcuttur. Ancak genel olarak kolluk kuvvetlerinin 2015-2021 arasındaki eğilimlerine göre grevlere daha az müdahil olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin kamuoyunun en çok dikkatini çeken ve görece uzun süren Trendyol ve Yemeksepeti grevlerine polis müdahalesi yok denecek kadar az olmuştur. Benzer şekilde 2021 yılında da polis müdahalesi oranının azaldığını ve bu durumun 2021’deki vaka artışına katkı sunduğunu belirtmiştik.

Üçüncü faktör olarak pandemiye anmak gerekir. Pandemi sırasında örneğin e-ticaret şirketleri ciddi şekilde büyürken işverenler elde ettikleri yüksek karları kuryeleriyle paylaşmamıştır. Pandemiye pek çok kişi evde kalabilirken kuryeler normalden daha çok ve daha yoğun çalışmak durumunda kalmıştır. Öte yandan ekonominin önemli bir bölümü ve gündelik hayatın akışı kuryelerin emeğine daha çok bağımlı hale gelmiştir. Bu artan bağımlılığın kuryelerin sermaye karşısındaki “yapısal gücü”nü (Wright, 2000) arttırdığından bahsetmek mümkündür. Nitekim kuryelerin eylemleri son yıllarda dünya çapında büyümekte ve bu durum artan bir akademik ilgiye vesile olmaktadır (Trappman vd., 2020; CLB, 2022). Pandemi esnasında daha yoğun ve fazla çalışan, diğer yandan da Ocak-Şubat 2022 dalgasında aktif rol üstlenen bir diğer grup ise kamu sağlık çalışanlarıdır. Bu grubun yaptığı grev sayısı iki olsa da, bu iki grev ulusal çaplı grevlerdir ve Ocak-Şubat 2022 dalgasındaki toplam grevci sayısının yaklaşık dörtte birini oluşturur. Yapısal güç argümanı sağlık çalışanları için de aynen geçerlidir. Benzer bir durumdan pandemiye yoğun bir şekilde çalışmaya devam eden fabrika işçileri için de kısmen söz etmek mümkün olabilir. Birtek-Sen’i kuracak olan sendikacıların örneğin Gaziantep’teki tekstil işçilerinin pandemi döneminde ne koşullarda çalışmaya devam ettiklerini ortaya koyan raporu bu dönemki çalışma koşullarının vahametine dair bir fikir vermektedir (Türkmen, 2021). Ocak-Şubat 2022 grev

dalgası pandemi döneminde maruz kalınan çalışma koşullarına bir tepki olarak da okunabilir. Bu tepki, pandemi dönemine has kimi faktörlerden ötürü belli emekçilerin artan yapısal gücü sayesinde gün yüzüne çıkıp sermaye karşısında kazanım elde edebilmiştir. Türkiye’de otoriterleşmeye rağmen süregiden bir işçi sınıfı mücadelesi olduğunu, 2015’ten itibaren trendin aşağı yönlü olsa da 2021’de pandeminin yarattığı tepki ile ciddi bir eylem yükselişi olduğunu göstermiştik. Ocak-Şubat 2022 dalgası işte bu zemin üzerinde yükselmiştir.

Son olarak sosyalist/militan nitelikli bağımsız sendikacılığın etkisini anmak gerekir. 107 grevin sadece dörtte biri bir sendika tarafından örgütlenmiştir. Bunlara sendikaların başladıktan sonra desteğe gidip katkı sundukları vakaları da eklediğimizde sendikaların etki alanı hemen hemen vakaların yarısına ulaşmaktadır. Dalganın içindeki Trendyol, Migros, Yemek Sepeti gibi yüksek profilli örneklerde bağımsız sendikaların etkisi belirleyici olmuştur. Gaziantep’teki grevlerde yeni kurulan bağımsız bir sendikanın etkisi vardır. Türkiye’de sosyalistler ülke genelinde geniş bir etki alanına sahip olmasalar da emek hareketi içinde hala oldukça aktif ve yer yer etkilidir (Birelma, 2018; Birelma, 2022a). Bu sendikaların militan ve mücadeleci tarzı ve bu özel momentte bu tarzın somut kazanım yaratabilmiş olması, grev dalgasının bu kadar büyümesini açıklayan bir diğer faktördür.

Sonuç

Türkiye 2010’lardan günümüze derinleşen bir otoriterleşme süreci içindedir. Süreci besleyen bir takım özel politik faktörler bulunsun da söz konusu otoriterleşmenin kapitalizme içkin olan otoriterliğin ekonomik durağanlık koşullarında belirginleşmesi olarak okunması mümkündür. 2008 ekonomik krizinin etkilerinin sürdüğü günümüzde sadece Türkiye’de değil tüm dünyada otoriterleşme eğilimlerinin güçlendiği malumdur. Sosyal hareketler ve emek hareketleri literatürleri otoriterleşmenin genel olarak protesto eylemi sayısı azalttığını vurgulanmaktadır. 2015 sonrası Türkiye’de basına yansıyan işçi sınıfı eylemlerini inceleyen bir protesto olayı analizine dayanan araştırma bu vurguyu genel olarak doğrulamaktadır. 2015’ten 2020’ye eylem vakası sayıları ve eylemci sayıları birlikte düşünüldüğünde bir düşüş eğilimi söz konusudur. Grev yasakları ve polisin eylemlere müdahalesinde gözlemlenen oransal artış, 2015 sonrasında otoriterleşmenin işçi eylemleri üzerindeki en belirgin ve doğrudan ölçülebilir etkileridir. Bu dönemde işçi sınıfı eylemleri sayıca azalsa da belli bir hattı korumuş ve yasal grevin neredeyse imkansızlaştığı koşullarda fiili grev bir eylem biçimi olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan 2021 yılında ve 2022’nin ilk iki ayında yaşanan eylemler 2015’ten beri yaşanan düşüş eğilimini tersine çevirmiş, 2015’teki zirve noktasına ulaşmasa da ciddi bir yükseliş kaydetmiştir.

Makalede 2021 ve 2022’nin başında gözlenen yükseliş dört faktörle açıklanmıştır. Birinci faktör 2021’de yükselişe geçen ve yükselişini 2022’de de sürdüren enflasyondur. Literatürde enflasyonun grevleri arttırdığı vurgusu ağırlıktadır ve bu dönemde Türkiye’de enflasyonun ekstrem derece yükselmesi eylemlilik artışının arkasındaki muhtemelen en büyük faktördür. İkinci faktör AKP’nin bu dönemde eylemlere görece toleranslı davranmak zorunda kalmasıdır. Yaklaşan seçimler ve AKP’nin anket-

lerde enflasyon sebebiyle oy kaybetmesi, işçi hareketi için politik bir fırsat işlevi görmüştür. Nitekim polisin eylemlere müdahalesi oransal olarak 2021’de azalmış, 2022’nin ilk aylarındaki grev dalgasında da müdahale oranı düşük seyretmiştir. Üçüncü faktör ise pandemidir. Pandemide çalışma koşullarının pek çok iş kolunda kötüleşmesi, öte yandan kuryeler ve sağlık emekçileri gibi örneklerde emekçilerin konjonktürel olarak önemlerinin ve yapısal güçlerinin artmış olması bir birikim doğurmuş ve bu birikim 2021 ve 2022’nin ilk aylarında açığa çıkmıştır. Son faktör olarak, özellikle 2022 başındaki grev dalgası için sosyalist/militan nitelikli bağımsız sendikacılığın etkisi vurgulanmıştır. Bu sendikaların militan taktikleri ve bu taktiklerin bu özel momentte somut kazanım üretebilmiş olması, grev dalgasının bu denli büyümesini açıklayan bir diğer faktördür.

Makalede sunulan veriler, kırk yılı aşkın süredir otoriterlik ve neoliberalizmin ikili baskısı altındaki Türkiye işçi sınıfının tüm engellere rağmen kayda değer bir mücadele ve eylemlilik ortaya koyabildiğini göstermektedir. 2015’teki yüksek eylemlilik, derinleşen otoriterleşme ile birkaç adım geri çekilmek zorunda kalsa bile belli bir hattı adeta özenle korumuş, bu hattan geri adım atmamıştır. Otoriterlik, pandemi ve yüksek enflasyonun birleşik etkisi işçi sınıfındaki tepkiyi büyütmüş ve bu tepki 2021’den itibaren gün yüzüne çıkarak eylemlilikte yükselişe sebebiyet vermiştir. Türkiye’nin yakın dönemde görece bir demokratikleşme yaşaması halinde işçi sınıfı eylemliliğinin ciddi bir şekilde artacağını öngörmek için iyimser olma gerektir.

Kaynakça

- Adaman, F. ve Akbulut, B. (2021) “Erdoğan’s Three-Pillared Neoliberalism: Authoritarianism, Populism and Developmentalism”, *Geoforum*, 124: 279-289.
- Akçay, Ü. (2021) “Authoritarian Consolidation Dynamics in Turkey”, *Contemporary Politics*, 27(1): 79-104.
- Anner, M. (2018) “Strikes in Vietnam”, Nowak, J. vd., (der.), *Workers’ Movements and Strikes in the Twenty-First Century*. London: Rowman & Littlefield, 63-80.
- Arcan, Y. F. (2018) “Sınıf, Siyaset ve Kimlik Arasında: Hak-İşçi Sendikaları Konfederasyonu”, Savaşkan, O. ve Ertan, M. (der.), *Türkiye’nin Büyük Dönüşümü* içinde, İletişim: İstanbul, 475-499.
- Arslanalp, M., ve Erkmen, T. E. (2020) “Repression without Exception: A Study of Protest Bans during Turkey’s State of Emergency (2016-2018)”, *South European Society and Politics*, 2(1), 99-125.
- Arslan, H., ve Odman, A. (2012) “Vakıf Üniversitesinde Akademik Kapitalizm ve Akademik Sendikacılık: Laureate Edu., Inc. İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Sosyal-İş/Disk Örneği”, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Petrol-İş, 119-132.
- Barrie, C., ve Ketchley, N. (2018) “Opportunity Without Organization: Labor Mobilization in Egypt after the 25th January Revolution”, *Mobilization: An International Quarterly*, 23(2): 181-202.
- Bayraktar, K. vd., (2020) 3. Havalimanı İşçileri Mistik Tülü Kaldırdı, İstanbul: Ayrıntı.
- Bedirhanoglu, P. (2021) “Global Class Constitution of the AKP’s ‘Authoritarian Turn’ by Neoliberal Financialization”, Babacan, E. vd. (der.), *Regime Change in Turkey: Neoliberal Authoritarianism, Islamism and Hegemony* içinde, London: Routledge, 68-84.
- Birelma, A. (2014) *Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi*, İstanbul: İletişim.
- Birelma, A. (2017) “Subcontracted Employment and Labor’s Response in Turkey”, Durrenberger, P. (der.) *Uncertain Times: Anthropological Approaches to Labor in a Neoliberal World* içinde, Boulder: University Press of Colorado, 261-286.
- Birelma, A. (2018) “When Local Class Unionism Meets International Solidarity: A Case of Union Revitalisation in Turkey”, *Global Labour Journal*, 9(2): 215-230.
- Birelma, A. (2022a) “Militant Minority at Work: A Successful Case of Unionisation of Garment Workers in Istanbul”, *Canadian Journal of Development Studies*, 1-18.
- Birelma, A. (2022b) *Türkiye’de Sendikalar 2022*, İstanbul, Friedrich-Ebert-Stiftung.

- Birtek-Sen (2022) *Gaziantep Başpınar OSB’de 2 Şubat – 9 Mart 2022 Tarihleri Arasında Yaşanan Fıllı İşçi Grevlerine Dair Rapor*, Gaziantep: Birtek-Sen.
- Biziukov, P. (2012) “The Dynamics of Labor Protests in Russia, 2008 to 2011”, *Sociological Research*, 51(5): 45-63.
- Bloomberg (2022) “A Wageflation Hangover Is Coming for European Companies”, 9 Kasım.
- Bozkurt-Güngen, S. (2018) “Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities under the AKP Governments in Turkey”, *South European Society and Politics*, 23(2): 219-238.
- Çalışkan, K. (2018) “Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive Toward Full Authoritarianism”, *New Perspectives on Turkey*, 58: 5-33.
- Çelik, A. (2012) “Türkiye’de 2000’li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında “Pax Romana” mı?”, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Petrol-İş, 109-132.
- Çelik, A. (2015) “Turkey’s New Labour Regime Under the Justice and Development Party in the First Decade of the Twenty-First Century: Authoritarian Flexibilization”, *Middle Eastern Studies*, 51(4): 618-635.
- Çelik, A. (2018) “Industrial Relations in Turkey: Still Waiting for a Strong and Modern System”, Hayter, S. ve Lee, C.H. (der.) *Industrial Relations in Emerging Economies* içinde, London: Edward Elgar, 182-218.
- Chan, J. (2021) “Worker Organizing in China: Challenges and Opportunities”, Obertz, R. (der.), *Workers’ Inquiry and Global Class Struggle: Strategies, Tactics, Objectives* içinde, London: Pluto, 197-217.
- China Labor Bulletin (2022) *Reimagining Workers’ Rights in China*, Hong Kong: China Labor Bulletin.
- Chiu, S. (2011) “The Reign of Market: Institutional Setting, Business Cycle, and Strikes in Hong Kong”, Broadbent, J., ve Brockman, V. (der.), *East Asian Social Movements: Power, Protest, and Change in a Dynamic Region* içinde, New York: Springer, 319-346.
- Crowley, S., ve Olimpieva, I. (2018) “Labor Protests and Their Consequences in Putin’s Russia”, *Problems of Post-Communism*, 65(5): 344-358.
- ÇSGB (2022) *Yıllara Göre Grev ve Lokavt İstatistikleri*, Ankara: ÇSGB. https://www.csgeb.gov.tr/media/31747/grev_lokavt.pdf
- Della Porta, D., ve Diani, M. (der.) (2006) *Social Movements: An Introduction*, 3rd Edition, Wiley Blackwell.
- Doğan, G. (2014) “The Deradicalisation of Organised Labour”, Akça, İ. vd. (der.), *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, London: Pluto, 188-202.
- Dinler, D. Ş. (2012) *Trade Unions in Turkey*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Dinler, D. Ş. (2018) “New Workers’ Struggles in Turkey since the 2000s: Possibilities and Limits”, Azzellini, N.D., ve Kraft, M. (der.) *Possibilities and Limits, The Class Strikes Back* içinde, London: Brill, 217-237.
- Dolenec, D., vd. (2021) “Protest Event Dataset for Croatia, Portugal, Serbia and Spain: Focus on Strike Data”, *Croatian Political Science Review*, 57(4): 155-68.
- Earl, J. vd., (2004) “The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Action”, *Annual Review of Sociology*, 30(1): 65-80.
- Erdinc, İ. (2020) “Local Dynamics as a Resource for Labour Protests: The Case of Wildcat Strikes in the Metal Industry in Turkey, 2012-2016”, *Global Labour Journal*, 11(3): 206-221.
- Erol, M. E. (2019) “State and Labour under AKP Rule in Turkey: An Appraisal”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21(6): 663-677.
- Erol, M. E., ve Şahin, Ç. E. (2022) “Labour Unions Under Neoliberal Authoritarianism in the Global South: The Cases of Turkey and Egypt”, *Canadian Journal of Development Studies*, 1-20.
- Fichter, M. ve Helfen, M. (2013) “Building Transnational Union Networks across Global Production Networks: Conceptualising a New Arena of Labour-Management Relations”, *British Journal of Industrial Relations*, 51(3): 553-76.
- Fisher, M. (1993) *Measurement of Labour Disputes and Their Economic Effects*, Paris: OECD.
- Franzosi, R. (1987) “The Press as a Source of Socio-Historical Data: Issues in the Methodology of Data Collection from Newspapers” *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(1): 5-16.
- Franzosi, R. (1995) *The Puzzle of Strikes: Class and State Strategies in Postwar Italy*, Cambridge: Cambridge University.
- Gümüşçü, Ş. (2021) “AKP’nin Siyasal İktisadi ve Patrimonyal Rejimin Yükselişi”, *Toplum ve Bilim*, 158: 53-68.
- Gürcan, E., ve Mete, B. (2017) *Neoliberalism and the Changing Face of Unionism: The Combined and Uneven Development of Class Capacities in Turkey*, London: Palgrave.
- Güven, A. B. (2022) “Towards a New Political Economy of Turkish Capitalism: Three Worlds”, *Turkish Studies*, 1-20.
- Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University.
- Haimson, L. H. (1989) “The Historical Setting in Russia and the West”, Haimson, L.H., ve Tilly, C. (der.), *Strikes, Wars, and Revolutions in an International Perspective: Strike Waves in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries* içinde, Cambridge: Cambridge University, 18-32.
- Hung, H. (2021) “Recent Trends in Global Economic Inequality” *Annual Review of Sociology*, 47(1): 349-367.

- Hutter, S. (2014) "Protest Event Analysis and Its Offspring", Della Porta, D. (der.), *Methodological Practices in Social Movement Research* içinde, Oxford: Oxford University, 335–367.
- ILO (2018) *Freedom of Association. Compilation of decisions of the Committee on Freedom of Association, 6th edition*, Geneva: ILO.
- ITUC (2021) *2021 ITUC Global Rights Index*, Brussels: ITUC.
- Kallas, J. (2022) "Retooling Militancy: Labour Revitalization and Fixed-duration Strikes", *British Journal of Industrial Relations*, 1-22.
- Kallas, J., Grageda, L. ve Friedman, E. (2022) *Labor Action Tracker Annual Report 2021*, ILR Worker Institute.
- Kaygısız, İ. (2014) "2013 Yılı İşçi Sınıfı Eylemleri Üzerine Değerlendirme", *DİSK-AR*, 2: 108-115.
- Kaygısız, Ö. (2018) "Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an 'Exceptional State' under AKP", *South European Society and Politics*, 23(2): 281-302.
- Koçak, H. (2013) "İnşaat İşkolunda Sendikal Yapı, Direniş Biçimleri ve Yeni Örgütlenme Arayışları", *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 47: 3-17.
- Koopmans, R. ve Rucht, D. (2002) "Protest Event Analysis", Klandermans, B., ve Staggenborg, S. (der.), *Methods of Social Movement Research* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press, 231–259.
- Korkmaz, E. (2015) "Building Coalitions for Transnational Trade Union Solidarity: Comparative Analysis of Three Campaigns from Turkey", *Global Labour Journal*, 6(1): 24–40.
- Kutun, M. (2021) "Making the New- Neoliberal State in Turkey: Beyond the Prevailing Master Narrative", Babacan, E. vd. (der.), *Regime Change in Turkey: Neoliberal Authoritarianism, Islamism and Hegemony* içinde, London: Routledge, 49-67.
- Lee, C. K. (2007) *Against the Law: Labor Protests in China's Rustbelt and Sunbelt*, Los Angeles: University of California Press.
- Makal, A. (1987) *Grev: Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar*. Ankara: V.
- Martin, A.W. (2005) "Addressing the Selection Bias in Media Coverage of Strikes: A Comparison of Mainstream and Specialty Print Media", P. G. Coy (der.), *Research in Social Movements, Conflicts and Change* içinde, Emerald, 141-178.
- McCarthy, J. D., McPhail, C., ve Smith, J. (1996) "Images of Protest: Dimensions of Selection Bias in Media Coverage of Washington Demonstrations, 1982 and 1991", *American Sociological Review*, 61(3): 478-499.
- McGrath, M.E., ve Dinler, D.Ş. (2011) "Strategic Campaigning in Multinational Companies: The Case of United Parcel Service (UPS) in Turkey." *Juridikum*, 3: 374–85.
- Millioğlu, Ö. (2007) *Türkiye'de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moudouros, N. (2021) "Constructing New Turkey's Desired Worker: The Denial of Social Class in the AKP Era", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1-18.
- Myers, D. J., ve Caniglia, B. S. (2004) "All the Rioting That's Fit to Print: Selection Effects in National Newspaper Coverage of Civil Disorders 1968-1969", *American Sociological Review*, 69(4): 519-543.
- Oliver, P. E., ve Maney, G. M. (2000). "Political Processes and Local Newspaper Coverage of Protest Events: From Selection Bias to Triadic Interactions", *American Journal of Sociology*, 106(2): 463-505.
- Orhangazi, Ö., ve Yeldan, A. E. (2021) "The Re-making of the Turkish Crisis", *Development and Change*, 52(3): 460-503.
- Öniş, Z. (2019) "Turkey under the Challenge of State Capitalism: The Political Economy of the Late AKP Era", *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(2): 201– 225.
- Özden, B.A., Akça, İ., ve Bekmen, A. (2017) "Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era", Tansel, C.B. (der.), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order* içinde, London, New York: Rowman & Littlefield, 189–210.
- Özkıltan, D. (2019) "Authoritarian Neoliberalism in AKP's Turkey: An Industrial Relations Perspective", *Industrial Relations Journal*, 50(3): 218-239.
- Özveri, M. (2013) *Türkiye'de Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikalaştırma (1963-2009)*, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özveri, M. (2016) "Yasaklarla Şekillenmiş Endüstri İlişkileri Sistemi ve 2015 Metal İşçileri Direnişi", *Çalışma ve Toplum*, 49: 701–24.
- Research Working Group on World Labor. (1986) "Global Patterns of Labor Movements in Historical Perspective", *Review (Fernand Braudel Center)*, 10(1): 137-155.
- Saygılıgil, F. (2018) *Bir Kadın Grevi: Serbest Bölge'de Kadın Olmak*, İstanbul: Güldünya.
- Silver, B. J. (2003) *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870*, Cambridge University Press.
- Silver, B.J. (2015) "Labour, War and World Politics: Contemporary Dynamics in World-Historical Perspective", van der Pijl, K. (der.), *Handbook of the International Political Economy of Production* içinde, Derward Elgar Publishing, 6–22.
- Şafak, C. (2012) *Büyük Grev 1977*, İstanbul: Sosyal Tarih Arşivi - <https://rantey.org>

- Tansel, C.B. (2017) "Authoritarian Neoliberalism: Towards a New Research Agenda", Tansel, C.B (der.), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order* içinde, London, New York: Rowman & Littlefield, 1–28.
- Tartanoğlu, Ş. (2015) "Beyond Informality: Effectiveness of a New Actor for Representing Call Centre Workers in Turkey", *Industrial Relations Journal*, 46(5–6): 381–97.
- Tayanç, T. (1987) *Türkiye’de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası.
- Teitelbaum, E. (2010) "Measuring Trade Union Rights through Violations Recorded in Textual Sources: An Assessment", *Political Research Quarterly*, 63(2): 461–474.
- Tokol, A. ve Güler, C. (2020) "İşçilerin Gözünden Bir Direniş Hikâyesi: 2015 Metal Direnişi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30: 935–68.
- Trappman, V. vd., (2020) *Global Labour Unrest On Platforms: The Case of Food Delivery Workes*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- T.S.A. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996) "Belediyelerde İşçi Hareketi ve Sendikacılık", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*. Tarih Vakfı, 149–151.
- Türkmen, M. (2021) *Pandemi Döneminde Gaziantep OSB’de Yaşanan İşçi Kıyımı, Hak İhlalleri ve İşçilerin Talepleri Hakkında Rapor*. Gaziantep: Disk-Tekstil.
- Türkmen, N. (2012) *Eylemden Öğrenmek: Tekel Direnişi ve Sınıf Bilinci*, İstanbul: İletişim.
- Uysal, A. (2017) *Sokakta Siyaset: Türkiye’de Protesto Eylemleri, Protestocular ve Polis*, İstanbul: İletişim.
- Wright, E. O. (2000) "Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise", *American Journal of Sociology*, 105(4): 957-1002.
- Yalman, G. L. ve Topal, A. (2019) "Labour Containment Strategies and Working Class Struggles in the Neoliberal Era: The Case of TEKEL Workers in Turkey", *Critical Sociology*, 45(3): 447-461.
- Yalman, G.L. (2021) "Crisis in or of Neoliberalism? A Brief Encounter With The Debate on the Authoritarian Turn", Babacan vd. (der.), *Regime Change in Turkey: Neoliberal Authoritarianism, Islamism and Hegemony* içinde, London: Routledge, 15–31.

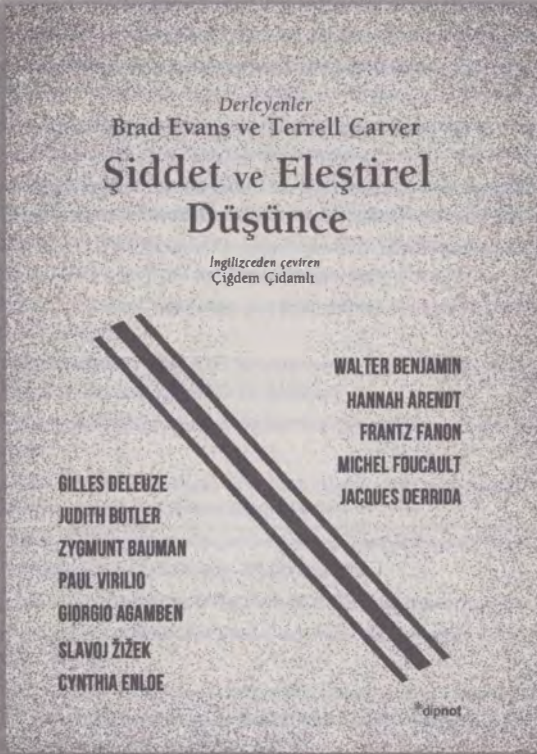
dipnot'tan

Derleyenler

Brad Evans ve Terrell Carver

ŞİDDET VE ELEŞTİREL DÜŞÜNCE

Çeviri: Çiğdem Çıdamlı

Elinizdeki kitap, okuyucuyu şu sorular üzerine yoğunlaşacak bir düşünce serüvenine çıkarıyor: Şiddet siyasal anlamda nasıl işler? Meşru ve gayrimeşru şiddet biçimlerini birbirlerinden düzgünce ayırabilir miyiz? Şiddet, iktidar ve güç arasında farklar var mıdır? Şiddetsizlik ulaşılabilir bir siyasal amaç mıdır? Şiddet herhangi bir şekilde haklılaştırılabilir mi? Şiddet muhakkak fiziksel zararı mı gerektirir? Yapısal eşitsizlikleri şiddet biçimleri olarak tanımlamalı mıyız? Şiddet, baskı ve savaş arasında anlamlı ayrımlar yapılabilir mi? Şiddet özellikle insani nitelikli bir sorun mudur? Günümüzde çevreye yönelik yıkıcılık veya önlenemez hastalıklardan dolayı yaşanan ölümler neden şiddet terimleriyle ifade edilmektedir? Bugün varoluşun kıyısında, bitmek bilmez bir olağanüstülük ve kırılganlık durumunda yaşamak zorunda bırakılanlara nasıl daha iyi kulak kabartabiliriz?

*dipnot yayınları

Katalizatör Olarak Virüs: Türkiye’de Hegemonya Mücadeleleri¹

Alp Kayserilioğlu²

Öz

Türkiye’deki Koronavirüs Salgını, AKP liderliğindeki rejimin zaten var olan hegemonik krizini daha da derinleştirdi. Haziran 2013’e kadar uzanan bu süreçte AKP, ittifak ettiği yapıları değiştirerek ve otoriter bir saldırı başlatarak yeni bir milliyetçi uzlaşmayı tercih etti ve başat siyasi konumunu koruyabildi. Ancak siyasi istikrar sağlanamadı. 2019’daki yerel seçimler ve özellikle İstanbul’da tekrarlanan yerel seçimler, toplumsal rızada büyük bir değişim yaşandığını ve bunun radikalleşebileceğini göstermiştir. Makalede, AKP döneminin ve 2013’ten bu yana yaşanan hegemonik krizin bir analizi yapılacaktır. 2013’ü takip eden otoriter konsolidasyon süreci ve bu sürecin krizi, 2019 yerel seçimleri ve Koronavirüs pandemisi (2020-22) özelinde analiz edilecektir. Bu sürecin ve onun 2019-2022 dönemindeki şiddetlenişinin, AKP’nin kısa vadeli siyasi hedefleri ve bazı sermaye grupları için ekonomik hayatta kalma arzusu doğrultusunda, neoliberal ekonomi politikalarının kademeli olarak aşınmasına yol açtığı iddia edilecektir. Öte yandan, siyasi sistem giderek daha fazla polikratik ve desizyonist hale gelmiştir. Sonuç olarak, neoliberal erozyona ve otoriter konsolidasyona karşı toplumsal muhalefetin güçlü olmakla birlikte atomize olmuş durumda olduğu tespit edilecektir. Ana burjuva muhalefet bloğunun ise, otoriterliğin ehilleştirilmiş unsurlarıyla neoliberalizmin kontrollü bir restorasyonunu sağlamak için toplumsal muhalefete ait potansiyeli pasifize etmeyi amaçladığı iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *otoriter konsolidasyon, neoliberal erozyon, hegemonya mücadeleleri, desizyonizm, polikrasi, toplumsal muhalefet*

Virus as a Catalyst: Struggles for Hegemony in Turkey

Abstract

The Coronavirus Pandemic in Turkey has intensified an already existing hegemonic crisis of the AKP-led regime. In this process dating back to June 2013, AKP could retain its leading political position by shifting alliances and opting for an authoritarian offensive and a new nationalist consensus. However, political stability was not achieved. The municipal elections in 2019 and especially the re-run in Istanbul have shown that a massive popular shift in consent is taking place and could radicalize. In what follows, an analysis of the AKP era and of the hegemonic crisis since 2013 will be given. The ensuing process of authoritarian consolidation and its crisis will be analyzed with specific focus on the municipal elections of 2019 and the Coronavirus pandemic (2020-22). It will be argued that this process and its aggravation through 2019-22 led to a gradual erosion of neoliberal economic policies by the AKP for the sake of short-

¹ Yazı geliş tarihi: 02.02.2023 Kabul edilmiş tarihi: 12.04.2023.

² <https://orcid.org/0009-0001-2863-1707>, University of Tübingen, alp.kayserilioğlu@gmx.de

term political and, for certain capital factions, economic survival. On the other hand, the political system has turned ever more polycratic and decisionistic. It will be concluded that whereas social opposition to neoliberal erosion and authoritarian consolidation remains strong, it is atomized, while the main bourgeois opposition bloc aims to pacify the potentials of the social opposition in order to ensure a controlled restoration of neoliberalism with tamed elements of authoritarianism.

Keywords: *authoritarian consolidation, neoliberal erosion, struggles for hegemony, decisionism, polycracy, social opposition*

Koronavirüs pandemisi Türkiye’de ondan öncesinde varolan AKP önderliğindeki rejimin hegemonya krizini şiddetlendirdi. Haziran 2013’teki isyan dalgalarında belki de en keskin şekilde ifadesini bulan ve aslen başlayan bu kriz süreci içinde, AKP öncü siyasi pozisyonunu ancak devlet içinde yeni ittifaklar kurarak, söylem ve siyasal pratikte neo-milliyetçi bir tarza geçerek ve neoliberal ortodoksiden git gide ayrışan bir ekonomi politikası ekseninde geliştirdiği bir otoriterleşme süreciyle koruyabildi. Bilindiği üzere bu otoriterleşme süreci siyasal istikrar değil, tam tersine kapsamlı bir istikrarsızlık getirdi: toplum hemen hemen her konuda keskin bir biçimde yarı yarıya bölündü, devlet içinde kapışmalar süregitti, yer yer şiddetlendi. 2019 yerel seçimleri ise ilk kez seçimler ekseninde belki de önümüzdeki zamanda daha da belirginleşebilen bir toplumsal eksen kaymasını ortaya koydu. Bütün bunların üstüne Koronavirüs pandemisi de var olan kriz öğelerini ve çelişkileri şiddetlendirdi. Bu yazının yayınlandığı *Praksis* dergisinin 62. sayısı çıktığında, bu hegemonya krizi, otoriterleşme ve hegemonya mücadeleleri sarmalında kilit bir rol oynayabilen 2023 TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini ya geride bırakmış olacağız ya da çok yakın bir zamanda önümüzde olacak.

Yazının odağında otoriter konsolidasyon sürecinin çelişkileri yer alacak. İlk olarak kısaca AKP iktidarının kavramsal analizine katkıda bulunacağım. İkinci bölümde 2013’ten beri oluşan hegemonya krizi ve otoriterleşme sürecine odaklanacağım. Üçüncü bölüm 2019’daki yerel seçimlerden sonra hükümetin otoriter konsolidasyon sürecindeki taktiksel yelpazesine odaklanarak hegemonya mücadeleleri sürecini ele alacak. Dördüncü bölümde Koronavirüs pandemisinin Türkiye’deki siyasete ve sınıf politikalarına etkisine bakarak, toplum üstündeki ağır sonuçları yüzünden hegemonya krizini ağırlaştırdığını vurgulayacağım. Beşinci bölümde Koronavirüs pandemisi ve sonrasında uygulanan ekonomi politikalarıyla zaten sınırlarına dayanmış bir yarı-çevresel neoliberal birikim rejiminin daha da zorlandığını, bu dönüşümlerin ve zorlukların altında hangi stratejik hesaplar ve mücadeleler yattığını ortaya koyacağım. Altıncı ve son bir bölümde ise bütün bunların karşısında toplumsal muhalefeti ele alacağım, burjuva muhalefetin tavırını gözden geçirip eleştireceğim ve solun potansiyel hareket alanına dair birkaç genel vurguda bulunacağım.³

³ Yazı, 15-17 Nisan 2022 arasında Kadir Has Üniversitesi’nde gerçekleştirilen *Historical Materialism İstanbul*’da yaptığım bir sunum ve yazının devamında atıfta bulunacağım türlü (çoğunlukla Almanca yazılmış) makalelere dayanmaktadır. *Praksis* dergisine bu yazıyı yayınlatabildiğim için teşekkürler. Türkçe yazdığım da her zamanki gibi yine Oğuzhan Kayserilioğlu’na dil konusundaki desteği ve içerik hakkındaki geri dönüşleri için özel teşekkürler borçluyum.

AKP iktidarının köşe taşları

Otoriterliğin küresel yükselişi üzerine süregelen tartışmalarda, eleştirel analizler otoriterlik ve neoliberalizm arasındaki huzursuz ve zaman zaman çelişkili ilişkiye işaret etmektedir (Becker, 2018; Schaffar, 2019). Bu çelişkili ilişki Türkiye’de de kendini göstermiştir: AKP, eski askeri ağırlıklı rejimi yıkıp yerine demokratik temelleri güçlü olduğu iddia edilen düzenlenmiş bir neoliberalizm (*regulated neoliberalism*) kurarken (Ata, 2013), elitlerin geniş kesimleri ve halkın bir kısmı tarafından desteklendiği için baskın parti (*predominant party*) konumuna yükselebilmiştir (Gümüşçü, 2013). Liberal analizlerin aksine, eleştirel analizler AKP’nin iktidara gelişinden itibaren yapısal olarak otoriter karaktere sahip olduğuna dikkat çekmiştir: AKP’nin politikaları, 12 Eylül 1980 darbesinden bu yana yürürlükte olan asker güdümlü otoriter neoliberalizme ve yine asker tarafından uygulamaya koyulan “Türk-İslam sentezi” gibi sağcı muhafazakar ideolojilerin meşrulaştırılmasına dayanırken (Bedirhanoglu/Yalman, 2010; Borsuk vd. 2022), aynı zamanda “halkı (Kemalist) elite karşı” yönetmeyi amaçlayan, ikinci kategoriye (“Kemalist elit”) girenlerin kovuşturulmasını ve dışlanmasını meşrulaştıran “otoriter popülist” bir siyasal pratiğe sahipti (Gehring, 2019). Sonuç olarak, örneğin AKP, ordu tarafından zamanında Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) olarak kurulan ve sadece adı değiştirilen geniş kapsamlı yetkilere sahip özel mahkemeleri (ÖYM) devralmış ve 2007’den sonra bunları ordu ve toplumdaki milliyetçi muhalefeti, daha sonra da (2009’dan sonra çok daha belirgin bir şekilde) Kürt ve sol muhalefeti yargılamak için kullanmıştır (Babacan 2020: 43-44; Cumhuriyet 2012; Kaboğlu 2012).

Ancak bu eleştirel ekonomi politik yaklaşımlar, 20 yıllık AKP iktidarı dönemindeki yadsınamaz niteliksel değişimlerle başa çıkmaya çalışırken çoğu zaman bunları açıklamakta bazı güçlükler çekiyor. Genel olarak, bu yaklaşımlar öncelikle Türkiye’deki neoliberalizmin finans, sermaye ve ara mallardaki ithalat bağımlılığının Türkiye’deki neoliberalizme içkin yapısal zayıflıklara yol açtığına, 2007-08 dünya ekonomik kriziyle birlikte ve sonrasında bu rejimin yaratabildiği büyüme oranlarının istikrarsızlaştığına işaret etmektedir (örn. Akçay, 2020; Bedirhanoglu, 2019b). AKP iktidarında Türkiye’de yükselen otoriterleşme ise, bu yaklaşımlar tarafından öncelikle bir birikim rejimi krizine⁴ ve bu krize tepki olarak otoriter bir kriz yönetimine bağlanmıştır. Sonuç olarak, eleştirel ekonomi politik yaklaşımının bazı savunucuları AKP’nin otoriterleşmesini, neoliberalizmin krizinin neredeyse zorunlu bir sonucu ve aynı zamanda neoliberalizm içinde kalmaya yönelik bir mekanizma olan “yeni bir neoliberalizmin” (Kutun, 2021) yükselişi olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu tartışmaların belirli politik ekonomik detaylarına daha sonraki bölümlere girmekle beraber, ne en önde gelen sermaye gruplarının temsilcisi TUSİAD’ın ne de bazı eleştirel düşüncüler tarafından yeni (yani neoliberal “ortodoksi”den ayrıran) ekonomi politikaların yapısal olarak en fazla faydalandığı olarak görülen MÜSİAD ve benzeri sermaye topluluklarının AKP ile ilişkilerinin düz (pozitif veya negatif) olduğunun söylenemeyeceğini burda vurgulamış olayım. Ayrıca ne de 2013’de yaşanan kırılma bir veya öbür sermaye

⁴ Regülasyon teorisindeki birikim rejimi kavramı, işçiler için mevcut bir tüketim standardı ile belirli üretim, bölüşüm ve sermaye birikimi biçimlerinin tarihsel olarak somut, birbirile bağlantılı olan bir biçimini tanımlar. Bkz. örneğin Lipietz, 1985.

fraksiyonunun yapısal çıkarı veya stratejisi ekseninde kavramsallaştırılabilir. Ümit Akçay gibi bu konuların ekonomi politik eksenin dauyenleşmiş bir Marksist düşünür de, 2013'deki kırılmayı birikim rejimi krizi yerine Gezi Parkı eylemleriyle patlak veren devlet krizi ve AKP ile Gülen cemaati arasında şiddetlenen güç mücadelesine bağlar (Akçay 2020a: 10). Akçay başka bir yerde ise (2020b), başarılı bir siyasi projenin en geniş anlamda burjuvazinin çıkarlarıyla senkronize olması gerektiğini vurgular. Regülasyon teorisinden kaynaklanan bu tezin genel doğruluğu bir yana, senkronizasyon ve (en son kertede topyekün bir krize yol açabilen) asenkronizasyon arasında kalan olasılıkların kapsamı çok geniştir. Bu çok geniş olasılıklar arasından hangi spesifik pozisyonun alınacağını kim hangi amaçla nasıl belirler? Bununla bağlantılı olarak, bu tür yaklaşımlar (ağırlıklı olarak) ekonomik olmayan alanların ve dolayısıyla ekonomik olmayan çıkarların, aktörlerin ve hegemonyaların toplumsal ilişkiler bütünselliğindeki özgüllüğü sorusunu da cevapsız bırakma eğiliminde ve “son kertede” yapısal bir işlevselciliğe (son kertede, bu diğer ilişkiler ekonomik olanlarla senkronize olmalıdır) doğru yönelmedirler.

Ancak toplumsal bütünselliğin ve de hegemonya mücadeleleri bakış açısından kilit ilişkilerin bu biçimde yeterli ölçüde kavranamayacağını, kavramsal ve analitik olarak daha kapsamlı olmak gerektiğini düşünüyorum. Dolayısıyla bence burda Jessop'un önerdiği gibi (1990), devlet ile sermaye – ve genel olarak toplum – arasındaki ilişkiye daha stratejik-ilişkisel bir bakış açısı getirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Böyle bir yaklaşıma göre (en azından benim okumama ve yorumuma göre), herhangi bir zamanda mümkün olan bir dizi farklı ekonomik birikim stratejisi vardır. Bunların farklı – daha baskın ve daha tabi – birikim stratejilerine sahip bir bileşik birikim rejimine eklemlenmesi, siyasi ve kültürel hegemonyalar üzerindeki mücadeleler gibi diğer hegemonik mücadelelerle kesişip çelişkili ve çeşitlenmiş bir hegemonik düzeni örgütler ve onun içinde örgütlenir. Dolayısıyla, siyasi mücadeleler ekonomik sistemin belirli bir konfigürasyonunun yapısal sınırlarından bağımsız değildir ve – en azından büyük ekonomik ve sosyal buhranlar riski göze alınmıyorsa (Clarke, 1991: 195) – asla olamaz da. Ancak yalnızca dar anlamda ekonomik olmak zorunda olmayan çeşitli hesaplar yüzünden izlenebilecek ve diğerleriyle veya diğer aktörlerin tercihleriyle ilişkili olarak belirlenebilecek – koşullara göre – daha geniş veya daha dar bir olası ekonomik stratejiler yelpazesi vardır.

Bu hesaplar, güncel AKP dönemine odaklı örneklendirmek gerekire, bir birikim stratejisini diğer olası stratejilere nazaran baskın hale getirirken siyasi olarak egemen kalmayı hesaplamak, ya da belki daha sürdürülebilir olabilecek bir orta ve/veya uzun vadeli birikim stratejisine doğru riskli bir geçiş yerine kısa vadeli bir birikim ve hayatta kalma stratejisi izlemeyi tercih etmek gibi hesaplar olabilir. AKP iktidarını eleştirel ekonomi politik yaklaşımın ağırlıklı olarak yaptığı gibi sadece ekonomik aktörler için bir (yapısal) işlev veya ekonomik krizinin yansıması olarak, ya da liberal-kurumsalcı analizlerin yaptığı gibi tamamen özerk ve artık “irrasyonel/sadece kendi dar çıkarını gören”, toplumun ve ekonominin çoğunluğuna zarar veren bir siyasi aktör olarak görmektense (örnekler için bkz. Acemoğlu/Üçer 2015, 2019; Kirişçi/Sloat 2019; Korkmaz/Tol 2021), onu Türkiye'de neoliberalizmin ekonomik başat ve bazı ikincil aktörleri için hegemonya örgütleyen görece özerk bir aktör olarak anlamının daha uygun

olduğunu düşünüyorum. Bunda, yani sermayenin farklı fraksiyonlarının hegemonyasını örmekte başarılı olan AKP, ancak bu başarısıyla birlikte toplumun ve devletin önde giden siyasi aktör olmak, yani siyasi hegemonyasını kurmak ve toplumsal çalkantılara ve kriz içindeki ekonomiye rağmen kırılğan da olsa toplumsal desteği elinde tutmak için gerekli olan gücü ve beceriyi de elde edebildi. Bu gücüyle beraber – ve makalenin devamında daha detaylı değineceğim muhalefetin tavırları yüzünden – bugüne kadar özgünlüğünü ve ağırlığını bütün krizlere rağmen koruyabildi.⁵

Bu gücü ve özgünlüğünü elde etmek için kullandığı metotlar etraflıca araştırıldı ve üstüne yazıldı, ben burada onları hegemonya ve öznellik biçimleri bakış açısından önemli olan bazı yerleri vurgulayarak özet geçeceğim. Neoliberal popülizmin makro-ekonomik uygulamaları (yaygın kredi endeksli tüketim, doğrudan nakit yardımları, yeşil kart ve kayırmacılık gibi) (Akçay, 2018; Esen/Gümüüşçü, 2020; Özden, 2014) toplumun geniş katmanlarının rızasını kazanmanın genel maddi koşullarıydı. Ancak, mahallelerde ve iş yerlerinde (içsel olarak eşitsiz ve katı hiyerarşik olsa da) toplumsal kimlik ve dayanışmayı inşa eden mikro-siyaset ve toplumsal öznelerin başka türlerde de kısıtlı katılım biçimleri (Baykan, 2018; Doğan, 2016; Durak, 2011), AKP’nin önce ağırlıklı olarak liberal-muhafazakâr, ardından ağırlıklı olarak milliyetçi-otoriter popülist anlatılarının ve pratiklerinin toplumun geniş katmanlarının gündelik hayatına demirlemesini mümkün kılan rıza inşası pratiklerini oluşturdu. AKP, ancak bu başarısı ve “demokratikleşme” bayrağı altında orta sınıf katmanların ve (sol-)liberallerin de desteğini alabilmesi sayesinde “eski rejimi” başarılı bir şekilde parçalayabildi ve devleti kontrol etmek için onu yeniden yapılandırabildi. Bu kontrol ciddi şekilde sorgulandığında, AKP “otoriter bir dönüş” ile tepki verdi ya da daha doğrusu, zaten var olan otoriter unsurları ciddi şekilde güçlendirdi, sonunda anayasal mekanizmaların yerine kendi desizyonist-polikratik yapısını (detaylar için 2. bölüme bkz.) yerleştirdi.

Haziran’ın yarattığı dalgalar: 2013’den beri süregelen hegemonya krizi

2013’teki Gezi/Haziran Ayaklanması, AKP iktidarı döneminde bir dönüm noktası oldu. Milyonlarca insan AKP’nin iktidara gelmesinden bu yana ilk kez AKP’nin gide-rek otoriterleşen yönetimine son verilmesi talebiyle sokaklara döküldü. Gezi/Haziran İsyanı, çeşitli elitlerin ve toplumun geniş kesimlerinin AKP iktidarına pasif ya da aktif

⁵ İtalyan Marksist Antonio Gramsci’nin anladığı şekliyle hegemonya, egemen toplumsal sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının ve siyasi aktörlerin bir dizi kurum, söylem ve uygulama aracılığıyla çıkarlarını genelleştirebildikleri ve aynı zamanda baskıcı güç kullanma becerisi i korurken (maddi) tavizler yoluyla tabi sınıfların rızasını kazanmayı amaçladıkları bir toplumsal ilişkiler sistemini tanımlar (örneğin Gramsci, 2012: 1560-61, 1567, 1608-10, 1725-26). Ancak Gramsci daha dikkatli incelendiğinde, kendisinin örneğin bürokratik otoriterliğin ya da dini sivil toplum ekseninde hareket eden veya öyle bir toplum inşa etmek isteyen aktörlerin bazı koşullarda sınıf ilişkilerine indingenmeyecek bir özerklik kazanabildiğini de tespit ettiği de görülür (a.g.y.: 1515; a.g.y., 2019: 1816-22). (Maddi) Tavizler derken bir de tabii ki sadece verili toplumsal ve sınıfsal özneler ekseninde bir tarafın öbür tarafa verdiği tavizler olarak görmemek lazım. Gramsci’nin eğilimi doğal olarak böyledir, keza sınıfsal biçimde oluşan bloklaşmalar çok daha berraktır zamanında. Verilen tavizlerin topluma katılım olarak belli başlı özneleşme biçimlerini de beraberinde getirdiğini ve/veya dayattığını vurgulamak istiyorum. Dolayısıyla topluma katılım ve taviz biçimi – elbette arka planda sınıfsal yapı ve onun üzerinde yükselirken – kendileri hiç de sınıfsal olmayabilir hatta sınıfsal olmaması için artık egemen sınıflar (ve lider fraksiyonları) tarafından özellikle özen gösterilir. Örneğin kredi bazlı tüketime dayalı hane ve haneye mensup kişi olarak insanlar özneleştirilmeye çalışılır. Bu biçimler ise sadece söylemsel olarak anlaşılan bir ideolojiden ibaret değildir, kendileri maddi pratikler içinde insanları özne yapar, dolayısıyla (sadece) “doğru bir bilinç” veya “aydınlanma” ile birdenbire ortadan kalkmazlar. Sınıf politikasının önündeki en önemli engellerden birisi de budur zaten, yani sınıfsallıktan arınmış ve maddileşmiş özneleşme biçimleri.

rızalarını geri çekmeye başladığı ve hatta ona karşı aktif direniş/mücadeleye yöneldiği bir hegemonik kriz döneminin başlangıcı oldu (Işıkkara vd., 2015a; Işıkkara vd., 2015b). Elitlerin direnişiyle ilgili olarak, AKP'nin devlet içindeki eski ana müttefiki olan Fetullah Gülen cemaatinin⁶ kadroları, AKP'ye karşı ciddi bir muhalefet yürütmeye başladı ve bu muhalefet 2016'da Güleni kadroların tek aktör olmasa da kilit aktör olduğu başarısız bir darbe girişimi ile sonuçlandı (Işıkkara vd., 2019a). Bu hegemonik krize bir yanıt olarak, rejim tarafından merkezi devlet aygıtları üzerindeki kontrolünü pekiştirmeyi ve Erdoğan ve AKP liderliğinde, ancak Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi bir dizi milliyetçi aktörü de kapsayan neo-milliyetçi bir blok inşa etmeyi amaçlayan bir otoriter konsolidasyon süreci başlatıldı (Özen, 2020).

Devletin baskı aygıtlarının güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığının zayıflatılması ve son olarak 2016'daki başarısız darbe ve özellikle 2017'deki referandumdan sonra yetkilerin çoğunun cumhurbaşkanının elinde toplanması yönünde devletin ve devlet-toplum ilişkisinin kademeli olarak yeniden yapılandırılması etraflıca analiz edilmiştir (örn. Bedirhanoglu, 2019a; Oğuz, 2016; Özbudun, 2015). Türkiye içinde ve aynı zamanda sınır ötesinde, kırsalda olduğu kadar kentsel alanlarda da Kürtlere ve Kürt isyancılara karşı acımasız siyasi baskı ve ayırım gözetmeyen savaş politikaları yanı sıra tüm siyasi muhalefete yönelik baskı ve güvenlikleştirme yaklaşımı, neo-milliyetçi otoriter iktidar bloğunun şekillenmesindeki kilit unsurlardı (Danford, 2020; Küpeli, 2019; LCM, 2016; Coşar 2021). Bir otoriter yönetim tarzı olarak komploculuk da yaygın bir araç haline geldi (Gökner, 2020): hegemonik kriz, toplumsal çalkantılar ve antagonizmalar tarafından oluşan toplumsal gerçekliği rasyonel biçimde kavramaktansa Türkiye'yi kaosa sürüklemek isteyen karanlık bir Üst Akıl'ın kapsayıcı komplosuna atfederek, toplumsal özneleri sürekli pasif ve katılımcı olmayan bir şekilde seferber etmeyi amaçlıyor. Üst Akıl hep gölgede kalsa da tüm toplumsal olgularda etkin olduğu için, onun tekinsiz hedeflerine karşı uyanık ve aynı zamanda korku dolu olmak lazım. Üst Akıl'a karşı mücadelenin liderliğini de tabii ki bu konuda en muvafık olan zat-ı şahanenin ellerine bırakmak gerekir. Aynı anda komploculuk daha kapsamlı bir saldırgan/art niyetli polarizasyon (*pernicious polarization*) politikasının ana unsurlarından birisini oluşturdu (Luke vd. 2021): Türkiye'nin her tarafı kötülükle çevrilmişti, buna içeriden de destek geliyordu, dolayısıyla iç düşmana karşı da acımasız olmak gerekiyordu. İktidar kendisini yeniden üretebilsin diye toplum git gide birbirine düşman iki kamp olarak örgütlenmeye çalışıldı. Bu kamplaşma ise AKP'nin daha önceki dönemlerinde politik hegemonyası kapsamında örebildiği rıza ve özneleşme biçimlerini kullanarak ve onları daha da keskin bir şekilde kimlikleştirerek ilerledi. Bu polarize kimlikleşme o kadar başarılı oldu ki, artık algılarda da, örneğin ekonominin gidişatına dair subjektif yorumlarda, hükümet partisi yanlısı ve hükümet partisine karşı olan seçmenlerde zıtlasma görür olduk (Aytaç 2020; Çarkoğlu/Kalaycıoğlu 2021: 35-41, 199-206).

Yakın zamana kadar bu neo-milliyetçi blok, ABD ve Rusya arasında denge kurmaya yönelik dış politika perspektifleri nedeniyle "Avrasyacılar" olarak adlandırılan

⁶ Bilerek Fetullah Gülen cemaati diyorum ve "Fetullah Gülen Terör Örgütü" (FETÖ) kavramını kullanmıyorum. Kırımca ikincisi rejimin kendisini temize çıkarmak için kullandığı bir propagandist söylem ve bunun yüzünden keskin bir biçimde reddedilmesi lazım. Onun dışında elbette Gülenlilere sempatiyim sıfır, kendi ailem de onlar yüzünden yeterince çekti zamanında.

ve neredeyse hiç seçmen desteği olmamasına rağmen diplomasiyi ve dış politikayı etkileme kabiliyetine sahip bir grup denizci subaylar ve amiralleri de içeriyordu (Gingeras, 2021). AKP’nin Fetullah Gülen cemaati ile beslediği ittifakı dağıtması ve bunun sonucundaki neo-milliyetçi dönüşünden önce, bu subay ve amiraller darbe planları yaptıkları iddiasıyla hapse atılmışlardı. Şimdi ise Gülen’le aralarının bozulmasının ardından AKP(-MHP) tarafından yıllarca el üstünde tutulduktan ve övüldükten sonra, hükümetin ABD ve AB ile daha organik bir ittifaka yönelmesine sert tepki gösterdikleri için yeniden “darbeci” olarak yargılanıyorlar (Gehring, 2021). Siyasi alana anayasacılık ve/veya kurumsallık yerine *desizyonizm*⁷ ne kadar hakim olursa, yani siyasi aktörler arasında kurumsallaşmış ve dolayımlanmış çatışma biçimleri yerine doğaçlama ve yer yer şiddetle patlak veren güç çatışmaları ön plana çıktıkça, siyasi ve politik ittifaklar o kadar istikrarsız hale gelir, özellikle de ekonomik ve/veya siyasi kaynakların dağıtılabilen marjı azaldıkça.⁸ Dolayısıyla, Avrasyacıların kaderi desizyonist rejimlere içkin *polikrasi* (veya “çok iktidarlılık”) olarak kavramsallaştırılan öğenin semptomatik bir örneğidir: “sıklıkla birbirleriyle savaşan ve birbirlerini engelleyen, ancak normalde [...] lidere bağlı kalan çoklu merkezler üzerine inşa edilmiş oldukça karmaşık bir hâkimiyet yapısı” (Hüttenberger, 1976: 417; çeviri bana aittir). Bu desizyonist-polikratik hakimiyet yapısından kaynaklanan güçlü ya da zayıf yoğunluklu çatışmalar son bir kaç senede Türkiye’de bolca yaşanmaktadır: İçişleri Bakanı Soylu ile dönemin Adalet Bakanı Gül arasında olsun, Soylu ile eski Maliye Bakanı Albayrak arasında olsun, yargı içindeki farklı kamplar arasında olsun, AKP’nin kendi içindeki farklı kamplar arasında olsun, Genelkurmay Başkanı ve dönemin Savunma Bakanı Akar ile ordunun farklı fraksiyonları arasında olsun, ve son olarak, çeteci ve paramiliter Sedat Peker (ve onun arkasında durunlar) ile bazı devlet fraksiyonları arasında. Tüm bu güç kapışmaları içinde her bir aktör Erdoğan’a ve/veya devlete melodramatik çağrılarda bulunarak kendini meşrulaştırmaya çalışmaktadır.⁹

⁷ Tanıl Bora (2022) desizyonizmin Türkçe’ye “hükümrân karar vericilik” veya “kararın iktidarı” olarak çevirilmesini öneriyor. Carl Schmitt’e göre (2021) desizyonizm, her anayasal düzenin temelinde herhangi bir normdan çıkarılamayacak mutlak bir karar eyleminin olduğu ve bu nedenle mutlak kararın egemenliğe (en yüksek, çıkarılamaz güç olarak anlaşılır) eşit olduğu fikridir. Anayasal düzenin tamamen askıya alınması olarak anlaşılan olağanüstü hal durumunda, bu tür bir desizyonizm kendisini hukukun kaynağı olarak kanıtlar. Bununla birlikte, Schmitt’in açıklamaları iki yönlü bir belirsizlikle kaynaşmıştır. Birincisi, anayasal düzenin oluşumunu ve geçerliliğini düzenli olarak özdeşleştirerek, temelde herhangi bir hukuki kararın (sadece anayasal düzenin “kurucu eylemi” ya da olağanüstü hal ilanı değil) son kertede mutlak bir karar üzerine kurulduğunu iddia eder ki bu da (bir) yasanın sonsuz sayıda olası yorumunun ya da uygulamasının, gerçekleşmesi mutlak karara bağlı olan herhangi bir verili durumda eşit derecede mümkün ve/veya meşru olduğunu ima eder (a.g.e., 33, 36-40). İkincisi, bunun da ötesinde, Schmitt için desizyonist egemenlik (ve total, varoluşsal ve yok edici bir dost-düşman ayırımına dayalı bir siyasi anlayış) açıkça normatif olarak olumlar. Schmitt sonuç olarak, hukuka ya da siyasete yönelik desizyonist ya da yok edici olmayan her türlü yaklaşımı “siyaset dışı”, “zayıf” ya da yozlaşmış ve hukukun ve siyasetin özü olan desizyonist egemenlikten ve mutlak bir dost-düşman ayırımından kaçan bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir (örneğin, a.g.e., 8-9, 68-69; a.g.e., 2015: 48-54). Schmitt’in metafizik-normatif kavramından farklı olarak ve Gehring’in kullanımına benzer şekilde (2018: 152), “desizyonizm” terimi i, güçlü aktörlerin kararlarının hukuku ve kuralları belirlediği veya en azından hukuku ve kararları keyfi bir biçimde yorumlanabilir hale getiren bir siyasi düzenin, anayasacılık ve kurumsalcılığa, yani siyasi aktörlerin ve güçlerinin genelleştirilmiş kurallara ve kurumlara tabi olduğu siyasi düzenlere baskın olduğu koşullar için analitik bir kavram olarak kullanıyorum.

⁸ Michael Mann da, otoriter devletlerde gücün daha yolları doğrudan merkezi devletin direktifleri aracılığıyla aktarıldığından, güç rekabetinin ortadan kalkmadığını, tam tersine, ancak çıkar gruplarının bu gücün, yani devletin merkezi çekirdeğinin kontrolü için rekabet ettiğine dikkat çekmiştir (Mann, 1984: 191-192).

⁹ Bu polikratik güç kapışmaların detaylı ve ampirik irdelenmesi için bkz. Adar/Türkyılmaz, 2019; Kayserilioğlu, 2017, 2020, 2021. Türkiye’deki okurların bu olayları takip ettiğini varsayarak ve de yer kısıtlamaları yüzünden bu yazı kapsamında detaylara girmiyorum.

Otoriter konsolidasyon “yönetici elitin toplumu yönetme kapasitesini artırmaya yönelik kasıtlı bir projesi” (Göbel, 2011: 177; çeviri bana aittir) olsa da Göbel, despotik gücün, yani doğrudan baskıcı devlet gücünün biriktirilmesi ve uygulanmasının otoriter konsolidasyon sürecini sürdürmek için yeterli olmadığına da işaret etmektedir. AKP de yukarıda bahsedilen neoliberal popülizmi uygulamaya devam etmiş ve hatta ekonomi politikasını ortodoks neoliberal anlayışın ötesine taşımıştır. 2018’de Türkiye’nin neoliberalizminin yapısal zayıflıklarından kaynaklanan ve hükümetin “ortodoks olmayan” ekonomi politikasıyla şiddetlenen ciddi bir döviz krizinin ve ekonomik krizin başlamasından bu yana (Akçay/Güngen, 2019), “Erdoğan’ın zikzakları” (Akçay, 2021) ön plana çıktı: Erdoğan yönetimindeki ekonomi politikası, “İslami düşünce” veya “heterodoks bir ekonomi anlayışı” tarafından motive edilmekten ziyade yüksek faiz oranları ve kısıtlayıcı para ve maliye politikasına; her ikisi de AKP’nin önemli destek tabanlarını oluşturan yurt içi odaklı veyahut ihracat yanı güçlü olan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ’ler) üzerinde çok fazla baskı oluşturduğunda genişlemeci bir yaklaşıma doğru kaymaya başladı. Türkiye ekonomisi dünya ekonomisine sıkı bir şekilde entegre olduğundan, bu durum düzenli olarak sermaye kaçışına, Türk Lirası’nın değer kaybetmesine ve (yüksek ithalat maliyetleri nedeniyle) (dış) borçta ve enflasyonda büyük bir artışa yol açmaktadır. Dünya ekonomisinden gelen bu baskılar çok arttığında, ekonomi politikası verilen zararı telafi etmek için tekrar daha ortodoks ve monetarist bir yaklaşıma (kemer sıkma, “bağımsız merkez bankacılığı”, yüksek faiz) yönelmektedir. Bu nedenle Erdoğan’ın zikzakları, önde gelen ekonomik aktörlerin çıkarları ile AKP’ye destek veren ana toplumsal tabanlar arasında tehlikeli bir dengeleme hareketini temsil etmekteydi (Işıkara vd., 2019d).

Bu otoriter konsolidasyon süreci rejimin çöküşünü engellemiş olsa da rejim bugüne kadar kırılmağını korumuştur. Türkiye sadece yukarıda bahsedilen tam teşekküllü devlet krizini yaşamakla kalmadı. Halkın hoşnutsuzluğuna ek olarak, birikim rejiminin krizi ve kısa vadeli kriz yönetiminin krizi, önde gelen ekonomik aktörlerin hoşnutsuzluğunun da artmasına yol açtı. Muhalefetin görece zaferiyle sonuçlanan 2019 yerel seçimleri, bu kriz dolu otoriter konsolidasyon sürecinin şimdiye kadarki zirve noktasıydı.

Kriz ve konsolidasyon arasındaki otoriterleşme süreci: 2019 yerel seçimlerin ardından

Mart 2019’da yapılacak yerel seçimler öncesinde, Kasım 2019 yerine Haziran 2018’de parlamento ve cumhurbaşkanlığı için erken seçim kararı alındı. Erdoğan ve baş mütefiki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin erken seçim çağrısında bulunma gerekçeleri yakından incelendiğinde, 2019 yerel seçimlerinde yaşanacak olası seçim kayıplarının aynı yıl yapılacak olan genel seçimleri olumsuz etkileyeceğinden korktukları ve bir hegemonya krizinin tam anlamıyla farkında oldukları görülmektedir (Kayserilioğlu, 2018). Gelişmelerin de göstereceği üzere, bu öngörülerinde tamamen haklı çıktılar. 2018’deki erken seçimlerin sonuçları, AKP’nin 2 milyona yakın seçmenin desteğini kaybettiğini, milliyetçi partilerin (hükümet koalisyonu içinde ve de ama muhalefet kampında da) güç kazandığını, ancak Erdoğan’a cumhurbaşkanı olarak verilen desteğin hala oldukça sabit kaldığını gösterdi (Işıkara vd.,

2018). Mart 2019’da yerel seçimler yapıldığında, 2018’deki erken seçimlerde zaten kendini gösteren eğilimler yoğunlaştı: 1990’lardan bu yana ilk kez AKP (selefi parti de dahil olmak üzere), diğerlerinin yanı sıra Türkiye’nin en büyük iki şehri olan Ankara ve İstanbul’un belediye başkanlıklarını kaybetti (ama meclis çoğunluklarına hala tutuyor!), ve bu hatta İstanbul’da seçimlerin yasadışı ve keyfi bir şekilde Haziran 2019’da tekrarlanmasına karar verilmesine rağmen böyle oldu (Işıkkara vd., 2019b, 2019c). İstanbul seçimlerinin tekrarlanması, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) adayı Ekrem İmamoğlu’nun ezici bir zafer kazanmasına yol açarak, hegemonik bir krizin ortasında rıza yaratma açısından seçim sonuçlarının göz ardı edilmesinin sınırlarını göstermiştir (Kayserilioglu/Zirngast, 2019). Oy verme davranışına ilişkin analizler (ki basit bir akıl yürütme de benzer sonuç verir), AKP’nin (ve daha da keskin bir şekilde MHP’nin) seçmen tabanındaki hoşnutsuzluğun ilk kez bir nevi ana muhalefet partisinin adayına oy vermeye dönüştüğünü göstermektedir (Çilek Ağacı 2019).

Sonuç olarak, yerel seçimlerden sonraki aylarda rejim, iktidarını korumak için aşağıdakileri içeren karma bir siyasi yaklaşımı tercih etti¹⁰: *ilk* olarak, muhalefetin siyasi ivme kazanmasını engellemek için, örneğin finansman araçlarını kısıtlamak veya özellikle İstanbul’da kültürel alanları ve belediyenin diğer alanlarını merkezi hükümet başkanlıklarına devretmek suretiyle muhalefetin yeni kazandığı belediyelerin manevra alanını kısıtlamak gibi daha hafif otoriter önlemler uyguladı. Korona krizi ortasında muhalif belediye başkanlarının ihtiyaç sahiplerine yönelik bağış kampanyalarını “terörizm” olarak nitelendirmek ve bu girişimleri engellemeye çalışmak da bu önlemlerin bir parçası. Ana burjuva muhalefet partileri ise yeni kazandıkları belediyeleri kullanarak AKP döneminin yolsuzluk ve kötü yönetim skandallarını ortaya çıkarmaya ve hizmet odaklı kapsayıcı bir yaklaşımla kendilerini muktedir siyasi alternatifler olarak sunmaya çalıştılar. *İkinci* olarak, HDP belediye başkanlarının görevden alınması ve Türkiye’nin Suriye, Libya ve Azerbaycan-Ermenistan savaşlarında askeri müdahaleciliğinin genişletilmesi gibi daha sert otoriter önlemler, rejime ve politikalarına yönelik halk desteğini şovenist-milliyetçi çizgide yeniden mobilize etmeyi amaçlıyordu.¹¹ Aya-sofya’nın yeniden camiye dönüştürülmesi de bunu amaçlarken, LGBTQI+ kimliklere ve İstanbul Sözleşmesi’ne karşı çıkmak muhafazakar-patriarkal desteği daha da artırmayı ve pekiştirmeyi hedefliyor. Bu otoriter saldırı elbette aynı zamanda muhalefeti demoralize etmeyi, demobilize etmeyi ve bölmeyi de amaçlıyor, sonuncusu özellikle sözde “Kürt meselesi” üzerinden.

Üçüncüsü, özellikle seçimlerden sonraki ilk aylarda, Barış İçin Akademisyenler örneğinde olduğu gibi toplumun bazı katmanlarına yönelik siyasi baskının yumuşatılmasını ve kısa süre içinde geçerliliğini yitirdiği kanıtlanan birkaç “İnsan Hakları Eylem Planı”nın açıklanmasını içeren kısmi ve kontrollü bir liberalleşme uygulandı. Kısmi ve kontrollü çünkü, *dördüncü* olarak, devletin otoriter yeniden yapılandırılması hız kesmeden devam etti (medyanın kısıtlanması, diğer özgürlüklerin kısıtlanması,

¹⁰ Bundan sonra bahsedilen tüm mekanizmaların ayrıntılı bir incelemesi, açıklaması ve analizi için bkz: Kayserilioglu 2020; 2021. Burda bu mevzuları yine yukarıda da bahsettiğim nedenlerden özet geçiyorum. Maalesef yer ve odak yüzünden Sedat Peker olayına ve 2021’nin felaket orman yangınlarına burda değinemeyeceğim; bu iki konu için de okuyucuyu özellikle -maalesef sadece Almanca dilinde mevcut olan- (Kayserilioglu 2021)’e yayınlanan yazıma yönlendirmek isterim.

¹¹ Türkiye’nin yeni askeri müdahaleciliğinin belli dış politika ve jeopolitik amaçları da olduğu aşıkâr, ancak ben iç politikaya odaklandığım için bu makalede tartışmanın o boyutuna yer vermiyorum.

cumhurbaşkanlığının daha da güçlendirilmesi, polisin belirli koşullar altında ordunun silahlarını kullanmasına izin verilmesi, vb.). Ancak üçüncü öge hiç bir zaman ihmal edilmemeli. Özellikle İmamoğlu davası kararından (Aralık 2022) önce, AKP tarafından İYİ Parti'ye yeniden göz kırpmalar, kendisini “merkez sağ” olarak yeniden tanımlamak, muhalefete belli başlı tavizler karşılığında bazı rejim lehine reformlarda muhalefetin desteğini kazanmayı çabalamak v.b. girişimler yine görüldü. Koşullar elverişli olursa veyahut rejimin hesaplarına göre uygun görülürse her an bu kontrollü liberalleşme taktiği muhalefeti bölmek ve iktidara yeniden daha kapsamlı rıza tesis etmek amacıyla yeniden uygulanabilir. Çünkü bu tarz girişimlerle rejim, ne kadar da “demokratik” ve kapsayıcı olduğunu gösterip, otoriterliğinin üstünü örterek yeniden rıza kazanmak istiyor. Son olarak, Korona salgınının ortasında iç tüketimi garanti altına almak için “Erdoğan’ın Zikzakları” da hız kesmeden devam etti, ancak yine de yukarıda bahsedilen iyi bilinen sorunlara ve ekonomi politikasında düzensiz dönüşlere yol açtı ve en sonunda “Türkiye Ekonomi Modeli” lehine terk edildi.

Katalizatör olarak virüs: Koronavirüs pandemisi ve yönetiminin toplumsal etkileri

Prensip olarak Türkiye, virüsle mücadelesinde Batı’nın tüm gelişmiş kapitalist ülkeleriyle aynı hareket ilkelerine göre hareket etti (Redaktion 2020): rejim, istikrar ve ekonominin kısa vadeli çıkarlarını kapitalist birikimin uzun vadeli çıkarlarıyla dengeleyen bir strateji uygulamaya çalıştı. Çok fazla insan çok çabuk ölürse, istikrarsızlık ortaya çıkabilir; çok fazla kısıtlayıcı tedbir uygulanırsa, kârlar çok keskin bir şekilde düşebilirdi. Bu nedenle, virüsün tutarlı bir şekilde kontrol altına alınması politikası açıkça izlenmedi.¹²

Ancak, Almanya gibi gelişmiş Batı kapitalist ülkelerin aksine, krizden etkilenen Türkiye’nin yeterli kaynakları yoktu ve hepsinden önemlisi, siyasi rejim bu eylem ilkeleri çerçevesinde salgını etkili bir şekilde kontrol etmek için yeterli istikrara ve isteğe de sahip değildi. Türk Tabipleri Birliği’nin (TTB) haklı olarak belirttiği gibi, devlet tüm sorumluluğu vatandaşların üzerine yıkmış ve kendisi de bir vurdumduymazlık havasının yayılmasını sağlamıştır. Virüsün yayılmasının zirvesinde birçok büyük şehirde defalarca sokağa çıkma yasağı uygulanmış olsa da, bu çoğunlukla kasıtlı olarak hafta sonları veya tatil günlerinde, yani işçilerin zaten izinli olma ihtimalinin en yüksek olduğu ve dolayısıyla kâr kaybının en az olduğu günlerde yapılmıştır. Bilindiği üzere rakamlar üzerinden de çok büyük bir manipülasyon kurularak sanki Türkiye’nin Korona konusunda durumu çok iyimş gibi bir hava yaratıldı. Halbuki hiç de öyle değildi. Kasım 2020’de bir günden öbürüne Türkiye’nin toplam enfekte olanların sayısı 30.000’den 1,75 milyon üstüne yükseltildi, o güne kadar ise sadece “bir kaç semptom gösterenlerin” enfekte olarak sayıldığı beyan edildi. Bu rakamların da oldukça eksik olduğu, Türkiye’de ne yeterli test ne de doğru düzgün bir şekilde ölümlerin kayıt edildiği defalarca TTB ve başka profesyoneller tarafından dillendirilmiştir. TÜİK bugüne kadar 2020’deki ölüm istatistiklerini hiç bir neden vermeden yayınlamadığı için, fazla ölümlerin (*excess mortality*) ve dolayısıyla Kovid’in kamusal sağlık

¹² İlerleyen bölümlerdeki mevzuların detaylı dökümü ve kaynakçası için yine bkz. Kayserilioğlu 2020, 2021.

bakış açısından Türkiye’ye faturasını tam kestiremiyoruz. Ancak Güçlü Yaman (2021) ve Mesut Erzurumluoğlu (2021) tarafından ek ölümlerin gayet yüksek olduğuna dair hesaplamalar yapılmıştır.

Çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye’de de Kovid en zayıf olanları en sert şekilde etkilemiştir: fabrikalardan tekstil sektörüne, hizmet sektöründen inşaat sektörüne kadar, genellikle kayıt dışı çalışan ve yönetici olmayan birçok işçinin, ilk dalganın en yoğun olduğu dönemde, genellikle yeterli koruma olmadan, enfeksiyon ile açlığın arasında kalarak çalışmaktan başka seçeneği yoktu. BM’nin bir çalışmasında da belirtildiği üzere, işlerini kaybetme olasılıkları erkeklere kıyasla çok daha yüksek olan ve evdeki ek yeniden üretim işlerinin çoğunu üstlenen kadınlar bu durumdan özellikle olumsuz etkilenmiştir. Mayıs 2021’deki “tam kapanma” sırasında – güya birkaç istisna dışında tüm ülkede haftalarca mutlak sokağa çıkma yasağı vardı – tüm çalışanların %61’inin yine de normal şekilde çalışmaya devam etmesi gerekti, yani kendilerini enfeksiyon riskine maruz bırakmak zorunda kaldı. Tüm çalışanların sadece %17’si sokağa çıkma yasaklarından tam olarak faydalanmıştır, yani işe gitmekten ve iş yerinde kalmaktan – ve dolayısıyla enfeksiyon riskinden – kurtulmuştur (DİSK-AR, 2021). Bunun üzerine BMC, Vestel, Dardanel, SuperFresh ve bir sürü başka önemli üretim tesislerinde büyük enfeksiyon dalgaları oluştu. Sağlık Bakanı’na göre “Türkiye’nin Wuhan’ı” olan İstanbul’da Bağcılar, Esenler ve Bayrampaşa gibi en yoksul mahallelerin salgından en çok etkilenen mahalleler olması dolayısıyla hiç de şaşırtıcı değil.

Başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyet devleti de Korona’nın tetikle-diği ekonomik krize müdahale etti. Ekonomik desteğin büyük bir kısmı büyük şirketlere (vergi indirimleri, ücret dışı sübvansiyonlar, ucuz krediler, lirayı istikrara kavuşturmak için merkez bankasının döviz satışları) gitti, ancak nüfusun geri kalanına neredeyse hiçbir şey verilmedi. Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) rakamlarına göre, Türkiye salgın sırasında (veya Mart 2020 – Mart 2021 döneminde) ek doğrudan harcama, gelir desteği, vergi iadesi ve benzeri şekillerde sadece %1,9/GSYH tutarında yardım yaptı. Bu nedenle, IMF tarafından incelenen ülkeler arasında halk için (GSYH’ye oranlandığında) Meksika ve Nijerya, Myanmar ve Bangladeş gibi birkaç (yoksul) ülkenin dışında neredeyse en azını yaptı (IMF 2021; benzer rakamlar için bkz. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021: 30). Karşılaştırma yapmak gerekirse (IMF’nin raporunu baz alarak), zengin ülkelerin ortalama doğrudan ek harcamaları GSYH’lerinin %16.42’si, orta gelirli ülkelerin (Türkiye’nin de dahil olduğu) %4.0’ı ve yoksul ülkelerin %1.6’sı kadardı. Buna karşılık, Türkiye’nin %9,4/GSYH olan dolaylı harcamaları (krediler, borçlar ve garantiler) neredeyse zengin ülkelerin seviyesine (ortalama %11,3) ulaşmıştır. Türkiye’nin salgın sırasında yaptığı toplam harcamanın (doğrudan + dolaylı) yaklaşık %11,3/GSYH ile orta gelirli ülkelerin ortalamasından (%6,5) önemli ölçüde yüksek olmasının tek nedeni de budur. Dolayısıyla, IMF tarafından incelenen ülkelerin hiçbirinde doğrudan harcama ve gelir desteği, 2020 salgını sırasında tüm yardımların yalnızca %11’ini oluşturan Türkiye’deki kadar küçük bir paya sahip olmamıştır. Bu nedenle, nüfusun çoğunluğu, özellikle de emekçiler, sadece rejimin felaket pandemi yönetiminden zarar görmekle kalmadı, aynı zamanda pandeminin şiddetlendirdiği ekonomik krizden de ciddi şekilde etkilendi.

Bu dönemde TÜİK verilerinin sürekli olarak azalan bir işsizlik oranı kaydettiği doğrudur. Ancak bunun başlıca nedeni, yüz binlerce kişinin istihdamdan çıkması ve artık işgücü piyasasına uygun değil olarak sınıflandırılması veya “ücretsiz izne” çıkarılmasıydı. Böylece “düşen” işsizlik oranına paralel olarak işgücüne katılım oranı (işgücünün ve işsizlerin işgücü piyasasına uygun olan payı) sürekli düştü. Örneğin, Şubat 2021 itibarıyla 1,5 milyondan fazla kişi işgücünün dışına çıkmıştır. Ya da pandemi sırasında, işten çıkarma yasağına rağmen, Kod 29 olarak bilinen İş Kanunu’nda işten çıkarma yasağına getirilen ve derhal yaygın bir şekilde kötüye kullanılan bir istisna sayesinde 175.000’den fazla işçi işten çıkarılmıştır. En sonunda TÜİK bile dayanamadı ve “atıl işgücü” kategorisini bültenlerine ekleyerek, DİSK’in de verdiği geniş kapsamlı ve dolayısıyla gerçek işsizlik rakamlarına yaklaştı; ki atıl işgücü oranı pik yaptığı Ocak 2021’de %29’a kadar ulaşmıştı (TÜİK 2023). TÜİK’in rakamlarına göre bile “ciddi maddi yoksunluk” yaşayanların oranı ile Dünya Bankası (WB)’nin gayet düşük bir seviyeye tanımladığı “yoksulluk” oranlarının ikisi de pandemi sürecinde patladı (Soydan 2021). Makroekonomik bölüşüm dengeleri bakış açısından brüt ortalama ücretlerin ve emeğin payının (emek gelirlerinin GSYİH’e oranı) özellikle de enflasyonun katkısıyla sert bir şekilde düştüğünü, sermayenin payının sert bir şekilde yükseldiğini görüyoruz (Çelik 2022a, 2022b). Bu gerçeklikler karşısında “keyif çayı” (Erdoğan), Kürşay Ayvatoğlu, yetmedi bir, birkaç tane maaş alan bürokratlar ve türlü türlü başka kibir söylemleri ve pratikleri keskin bir zıtlık oluşturmuştur. 2019’dan beri AKP’nin yaşadığı güven ve rıza kaybının bu gelişmelere, yani Koronavirüs pandemisinin geniş kitleler nezdinde hem kamusal sağlık açısından hem de ama ekonomik konum olarak yarattığı hasar ve ona rağmen ortaya serilen kibire bağlanabilir.

“Türkiye Ekonomi Modeli”nin hegemonya mücadelelerindeki yeri

Daha tam Koronavirüs krizinden çıkmamış olmakla beraber sonradan “Türkiye Ekonomi Modeli” olarak adlandırılan ekonomi politika setine geçildi.¹³ 2018’den beri yukarda değindiğim “zıkkaklı” ekonomi politika tarzı 2021 ile beraber “zak”, yani “heterodoks” ekonomi politikalar lehine terk edildi. 2021 baharından bu yana, Merkez Bankası’nın (TCMB) faiz oranlarında neoliberal monetarist ortodoksinin (yüksek enflasyon, bağımlı finansallaşma ve cazibesiz yatırım ortamı koşullarında) tam zıttına doğru sistematik bir şekilde bugüne kadar faizleri indirmesi, reel faiz oranlarını¹⁴ bugüne kadar görülmemiş düşük negatif bölgelere çekti (en düşük seviyelerinde Ekim-Kasım 2022 civarı eksi %80’e yaklaşmıştı). Bunun bir sonucu olarak nüfusun büyük çoğunluğu tarafından tutulan geleneksel (vadesiz) Türk Lirası mevduatları ve artık

¹³ Bu konu hakkında daha önce yaptığım detaylı değerlendirme için bkz. Kayserilioğlu 2022, 2023. Bu yazıda verilen kaynaklar yetersiz bulunuyorsa veya ek bilgi isteniyorsa, o yazılara bakılabilir.

¹⁴ Reel negatif faiz ile, MB politika faizi eksi enflasyon ile elde edilen rakam kastediliyor. Normalde MB’lerin politika faizi piyasadaki bütün öbür faizlerin bazı olarak kabul edilir, reel faiz oranı ise faiz araçları ile elde edilebilen gelire baz olan bir endeks oluşturur. Eksi %80 reel faiz tabii ki çok kötü bir faiz oranı demektir, yani zaman içinde reel olarak (enflasyon yüzünden) yatırılan paranın %80’i kaybedilir demektir.

borsa, gayrimenkul v.b. başka istisna yatırım araçları dışında çoğu yatırım aracı Türkiye içinde büyük kayıplar vermeye başladı (TÜİK 2022). Öbür taraftan, en azından 2022 yazına kadar ticari ve tüketici kredileri büyük ölçüde genişlemiştir (TCMB 2022: 55-68).

Beklendiği gibi, bu önlemler Türkiye’nin 2021’de (ve bir nevi de 2022’de) yüksek büyüme rakamlarına ulaşmasını sağladı. Ancak bunun bedeli Türk Lira’sında yine modern Türkiye tarihinde nadir görülen büyüklükte bir değer kaybı ve hızla şiddetlenen enflasyon oldu. Yüksek büyüme; asgari ücretteki artışlar, fiyat kontrolleri ve vergi indirimleri gibi telafi edici önlemlere rağmen gelirleri enflasyona ayak uyduramayan nüfusun çoğunluğu için yaşam standartlarında büyük bir çöküntüyü gölgelemek amacıyla rejim tarafından kullanılmaya çalışıldı. Ancak bu dinamik (reel negatif faizlerle beraber TL’nin aşırı değer kaybetmesi ve enflasyonun zincirinin kopması), işletmelerin sağlıklı fiyat hesaplamaları yapamaması ve döviz cinsinden ticari sözleşmelerden zarar etmeleri nedeniyle 2021’in sonuna doğru Kasım-Aralık aylarında Türkiye ekonomisini felaketin eşiğine sürükledi. Tam ölçekli bir ekonomik buhran ancak Erdoğan’ın 20 Aralık 2021’de dövize endeksli mevduatlara devlet garantisi verileceği açıklamasıyla, yani Kur Korumalı Mevduat (KKM)’in ilan edilmesiyle kıl payı önlemlendi.

Bundan kısa bir süre sonra TCMB, yüksek miktarda döviz varlığı olan şirketlerin TCMB kredilerine erişimini kısıtlamak, yurtiçi işlemlerde döviz kullanımını yasaklamak ve bankaların TL mevduata geçmeleri için pozitif ve negatif teşvikler yaratmak gibi fiili döviz kontrol mekanizmalarını içeren “liralaşma stratejisi” (Uygun 2022) adı verilen bir uygulamayı hayata geçirdi. Bu şekilde özel sektörün TL talebini artırmak ve Lira’nın değersizleşme trendini dengelemek amaçlanmıştır. Ancak Türkiye ekonomisinde derin yapısal değişiklikler olmadığı için, bu heterodoks yaklaşımın tüm has-talıkları – TL değer kaybı, yüksek enflasyon, yüksek cari açık – geri döndü veya devam etti. Bu kez ama bir de bunlara artan borçluluk da eşlik etti. Ve de yeni bir paradoks eklendi. Liralaşma stratejisi nedeniyle TL’nin değer kaybı yavaşlarken, değersizleşmenin enflasyon üzerindeki gecikmeli etkisi ve dünya ekonomisinden kaynaklanan enflasyonist baskılar nedeniyle enflasyon oranı değersizleşme oranının üzerinde kalmaya başladı. Bu da TL’nin reel olarak değer kazanmasına, yani ihraç edilen malların enflasyonist baskılar yüzünden pahalılaşması (çünkü ithal enflasyon nedeniyle yurtiçi ve yurtdışı üretici fiyatları TL’nin nominal olarak değer kaybettiğinden çok daha fazla artmıştır), yani bu konudaki yeni ekonomi politikalarıyla elde edilmesi beklenen şeyin (ihracatı teşvik aracı olarak ihraç mallarının fiyatlarının düşürülmesi, aşağıya bakınız) tam tersine yol açmıştır (Soydan 2022).

Benzer şekilde bir başka politika da bir nevi ters sonuç yaratmıştır. Yukarda sayılanlara ek olarak 2022 yılı boyunca iktidar, özel sektöre TL cinsinden düşük maliyetli krediler akışını artırmak için fiili sermaye kontrolleri (%30’un üzerinde faiz oranlarıyla kredi veren bankalara ekonomik cezalar) gibi bir dizi “makro ihtiyati tedbir” uygulamaya koymuştur. Yüksek enflasyonist ortamda özel bankalar ticari kredi vermek-tense bir yandan git gide enflasyon endeksli kağıtlara v. b. yüksek getirili araçlara yatırımda bulunuyordu. Öbür tandan ise verdikleri kredilerde düşen politika faizini kredi faizlerine yansıtmaktansa, daha büyük kâr elde etmek için (veya, kendi meşru-laştırmalarına göre, yüksek enflasyonist ve maliyet ortamında kendilerini korumak

amacıyla; bkz. örn. Altınış 2022) aynı şekilde indirmiyor, politika faizi ile (ticari) kredi faizleri arasındaki makas büyütüyordu. Ancak mevzu bahis tedbirler de durumu çok değiştirmemiştir, sanayiciler başta olmak üzere farklı sermaye fraksiyonları kredi kısıtlılığından veya kredinin yüksek maliyetinden açıkça yakınmiştır. Öbür taraftan ise sermayedarlar rejim tarafından sadece kendi çıkarlarını gözetmekle, kredi kullan-dırmamakla, sanayiciler de stoklama ve dövize kaçmakla suçlanmıştır. Hatırlanırsa TCMB başkanı Kavcıoğlu ile İSO başkanı Bahçıvan arasında Temmuz 2022 sonun-daki bir toplantıda ve sonrası yaşanan tartişmalarda bu gerilim sert bir şekilde ortaya saçılmıştır.

Halbuki bütün bu karmaşalar, kapitalist üretim ilişkilerinde (aşırı) yüksek enflas-yonist ortamlarda oluşan doğal sonuçlardır, herkes kendisini kurtarmaya yönelmekte-dir. Elbette Türkiye’deki neoliberal birikim rejimi Marksist meslektaşlarımın seneler-dir vurguladıkları gibi dış kaynak kısıtlılığı (veya istikrarsızlığı) ile düşük ücretler ba-zında ihracat rekabetçiliğini 10 sene civarı yitirmiş bulunuyor, yani yapısal, birikim rejimine dair bir sistemik kriz ile karşı karşıyayız. Ancak rejimin uyguladığı ekonomi politikaların örneğin Türk Lirasını ve Türkiye’deki enflasyonu Dünya’daki en kötü örnekler arasına yerleşmesinin nedenidir. Yukarıda Jessop’a yaptığım atfı hatırlatarak, burda daha genel tezleri somutlaştırarak rejimin yeni ekonomi politikalarıyla nasıl kendi çıkarları ve amaçları ekseninde politik ekonomiye müdahale ettiğini vurgula-mak istiyorum.

Önce “Çin Ekonomi Modeli” olarak adlandırılan, sonra bu herhalde yeterince “yerli ve milli” bulunmadığı için “Türkiye Ekonomi Modeli” olarak adlandırılan yeni ekonomi politika setinin arkasında – en azından şu ana dek – yeni bir birikim rejimine geçiş yerine verili birikim rejiminin krizi içinde farklı kriz yönetimi metotlarıyla ve farklı birikim stratejilerini dengeleyerek siyasal rejimi ayakta tutma işteği yatıyor. Do-layısıyla sürekliliği de kuşku uyandırmaktadır (Güneysu, 2023). Rejimin hesaplarına göre, ortodoks neoliberal ekonomi politikasına dönüş; beraberinde getirmesi muhte-mel olan iflas dalgası ve hane halkı tüketiminde (en azından geçici olarak) beklenebi-lecek daha büyük bir düşüş nedeniyle, ekonomik istikrarsızlığa en azından 2023 se-çimlerine kadar iyi kötü ayak uydurarak krizin KOBİ’ler ve iç tüketim üzerindeki et-kilerini mümkün olduğunca hafifletmeye çalışan bir ekonomi politikasından çok daha yüksek siyasi maliyetlerle ilişkilidir. Bunu yaparken rejim, birçok KOBİ’nin varoluşsal korkularına dokunmaya ve onların acil hayatta kalma veya kısa vadeli birikim çıkarla-rını stratejik bir öncelik olarak görmelerini ve rejimi bu stratejik önceliği uygulayabi-lecek tek veya en uygun siyasi liderlik olarak görmelerini sağlamaya çalışıyor. Veya Maliye ve Hazine Bakanı Nebati’nin herhalde dikkatsiz bir anında kullandığı berrak sözleriyle: “Dövizi düşürmek için yüksek faiz artışı yapabildik. Ama o zaman üretim bundan olumsuz etkilenirdi. Biz bir yol ayırma gittik. Enflasyonla birlikte büyümeyi tercih ettik. Yoksa enflasyonu düşürmek için çok sert tedbirler alabilirdik. Yüksek faiz artışı yapardık. O zaman üretim dururdu. [...] Bu sistemden dar gelirli hane haliç üre-tici firmalar, ihracatçılar kâr ediyorlar. Çarklar dönüyor” (Selvi 2022’ye göre).

Bu nedenle rejimin güncel ekonomi politikası, hakim ekonomik strateji ve siyasi liderlik üzerindeki mücadeleler de dahil olmak üzere daha geniş bir hegemonya mü-cadelesinin parçası olarak kavramsallaştırılmalı ve formüle edilmiş stratejiler ve bunlar için verilen hegemonik mücadelelerden önce sabit bir şekilde var olduğu varsayılan

nesnel ekonomik çıkarların siyasi alanda bire bir temsili olarak görülmemelidir. Sermayenin farklı fraksiyonlarının çıkarlarını belirleyen yalnızca üretim sürecindeki genel ya da özel (belirli bir birikim rejiminde ve bu rejimin gelişiminin belirli bir döneminde) nesnel konumları değildir, çünkü üretim sürecindeki genel ve özel konumlarından nesnel olarak farklı perspektifler her zaman mümkündür. Bu farklı perspektifler ve dolayısıyla sermaye gruplarının çıkarları, farklı ve iç içe geçmiş güç ilişkilerini ve alanlarını kapsayan daha kapsamlı bir hegemonik düzen inşa etmek için izlenen ekonomik ve genel toplumsal stratejiler üzerine sürdürülen siyasi mücadeleler tarafından *da* belirlenir.

Tabii ki rejimin hesabı (ekonomik alanda) ne kadar tutacak, orası gayet şüpheli. MÜSİAD ya da İTO gibi AKP’ye doğrudan ya da yapısal olarak yakın olan sermaye grupları ve çıkar örgütleri de – çoğu tekstil ve gıda gibi ithalata ve dövizle bağımlılığı daha düşük olan ancak ihracat yönelimleri ve TL kredilere bağımlılıkları nispeten daha güçlü olan sektörlerde olan kapitalistler (Akçay 2022; Uğurlu 2021) ama Türkiye İş Bankası gibi bazı büyük banka merkezli finans-kapital kuruluşları da – söz konusu ekonomi politikalarından en fazla faydalanan ve hatta bu politikalara övgüler düzmüş olsalar da, ithalat maliyetlerinin patlaması veya uluslararası ticarete fiyat hesaplamalarının yapılamaması gibi sonuçlardan dolayı zor durumda kaldıkları için eleştirilerini zamanında dile getirmişlerdi (bunu özellikle 2021 sonu, 2022 başında gördük). Benim çok küçük ölçekli bir saha çalışmam da bu gözlemleri destekledi, zira güçlü ihracat performansına sahip KOBİ’ler bile sadece yukarıda bahsedilen sorunlardan değil (ve de fiili döviz kontrollerini de çok ağır bir şekilde eleştirmekle beraber), aynı zamanda yüksek enflasyon ve enflasyon muhasebesinin yokluğu koşullarında yüksek kar marjlarının bir göz kamaştırması olmasından şikayet ettiler (Kayserilioğlu 2022c). Yakın geçmişte, yeni ekonomi politikalarının ihracatı teşvik edici yönünü de, yeni ekonomi politikası modelinin hastalıklarına (yani TL’nin değer kaybı ve enflasyonun kontrolden çıkmasına) çare olması beklenen yeni önlemleri (yani “liralaşma stratejisini” ve “makroihtiyati tedbirleri”) de öven aynı sermaye grupları/temsilcileri, şimdi değer kaybının enflasyon oranına göre çok düşük kalmasının ihracatı cezalandırdığını veya “makro ihtiyati tedbirler” ile kredi büyümesinin sağlamadığını belirterek eleştirmektedir (örn. Bloomberg 2022a; Bloomberg 2022b). Görünüşe göre mevcut kriz yönetiminin yeni ekonomi politikaları kapsamında makro ihtiyati tedbirleri ve liralaşma stratejisini uygularsanız lanetlenirsiniz, uygulamazsanız da lanetlenirsiniz.

Tabii KOBİ’ler ve yukarıda sıraladığım AKP’ye yapısal olarak yakın duran sermaye fraksiyonları için bile başka stratejik seçenekler olabilir. Örneğin, ortodoks bir para politikasının rekabetçi baskılarına dayanabileceklerini düşünen yüksek performanslı KOBİ’ler, Türkiye’nin küresel ekonomiye daha geniş bir ölçekte yeniden entegre olmasını ve böylece tedarik zincirlerinde Çin gibi ülkelerin yerini almasını savunmak için sermayenin önde gelen gruplarıyla güçlerini senkronize etmeyi seçebilirler. Muhtemelen yakın gelecekte muhalefet bloğunun KOBİ’ler için bu veya benzer çizgide alternatif bir ekonomik strateji tasarlamaya çalışacağını göreceğiz.

Bununla birlikte, şu an itibarıyla ekonomik ve hegemonik stratejiler etrafında verilen mücadeleler, bazılarının öne sürdüğü gibi sermayenin önde gelen fraksiyonları ile Erdoğanist rejim arasında tam bir kopuş olduğu gibi yanlış varsayımlara da yol

açmamalıdır (örn. Özgür 2022). Çoğu sektör ve önde gelen kapitalist aktör hâlâ yüksek kârlar elde etmekte – özellikle de kârlarını katlaya katlaya artıran bankacılık sektörü (Usta 2023) – ve bunun önemli bir kısmını (enflasyon nedeniyle!) ücretlerin basılanması oluşturmaktadır. Dolayısıyla, istikrarlı ve üretken bir hegemonik düzene ulaşmak için izlenecek ekonomik ve siyasi stratejiler üzerinde, yıllık kar marjlarından daha kapsamlı mücadeleler olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin önde gelen iş dünyası derneği Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), uluslararası üretim zincirlerinde basamakları yukarıya tırmanmaya yönelik stratejik bir perspektifle ekonomi politikasında neoliberal ortodoksiye geri dönüşmesini her zamankinden daha yüksek sesle talep etmektedir. Nasıl ki toplumsal hegemonya yalnızca sermayenin önde gelen kesimlerinin ekonomik hakimiyetinden ya da hegemonyasından kaynaklanmıyor ya da yalnızca onlara hizmet etmiyorsa, tersine, ekonomik olarak egemen olan aktörler de yalnızca (kendi) ekonomik hakimiyetlerini ve hegemonyalarını önemsemezler, kapsamlı bir toplumsal hegemonya hedeflerler. Bununla bağlantılı olarak ve yeniden hegemonyal bir aktör olmak isteyen TÜSİAD, en azından söylemsel olarak, büyük ekonomik eşitsizlik de dahil olmak üzere bugünkü rejimin güçlü sosyal istikrarsızlaştırıcı etkileri olarak gördüğü öğeleri azaltmak için mevcut otoriterlikten görece daha fazla özgürlük ve anayasal dengelere sahip bir siyasi sisteme doğru bir geçişi tercih etmektedir (Kasowski 2022; TÜSİAD 2021). Kuşkusuz, TÜSİAD'ın açıklamalarında ve yayınlarında işgücü piyasasının değiştirilmesi veya sosyal hakların kurumsallaştırılması konusunda somut çok az şey var. Açıkça görülüyor ki TÜSİAD'ın vizyonu, emekçileri yapısal olarak güçlendirmeden ve bölüşüm ilişkilerinde çok da fazla değişiklik yapmadan onları pasifize etmeye yetecek kadar aşağıya damlayacak (*trickle down*), verimlilik artışlarıyla kendi kendini destekleyen standart neoliberal büyüme fikrinde yatıyor.

Restorasyon mu, halkçı ve demokratik bir Cumhuriyet mi?

Yazımda gösterdiğim gibi, Türkiye'deki mevcut siyasi rejim, 2013'ten itibaren hegemonik bir krizin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte otoriter bir konsolidasyon sürecine girmiştir. Bu otoriter konsolidasyon sürecinde, siyasi sistem giderek daha desizyonist ve polikratik hale gelirken, devlet içi ittifaklar sürekli yer yer patlayıcı şekillerde değişmiş ve AKP ile önde gelen ekonomik aktörler arasındaki ilişki çatışmalı hale gelmiştir. En sonunda, 2021'den beri rejim, siyasi bekasının bu şekilde daha uygun koruyabileceğini hesapladığı için verili ekonomik yapı ve aktörleri içinde belirli stratejik bakış açılarını egemen kılmak için aktif olarak mücadele etmektedir. Bu stratejik bakış açılarının, ihracat odaklı veya iç pazara odaklı, daha az ithalata bağımlı ve daha emek yoğun sermayedarların kısa vadeli hayatta kalma ve birikim çıkarlarını, kendilerinin ve sermayenin önde gelen kesimlerinin olası orta ve uzun vadeli çıkarlarına ve stratejilerine göre öncelikli kılan bir yaklaşım olarak özetlenebilir. Her ne kadar bu otoriter konsolidasyon süreci AKP ve Erdoğan iktidarda kalabildikleri için başarılı olsa da, devam eden (siyasi, ekonomik ve genel olarak hegemonik) istikrarsızlık rejimin meşruiyetinin yavaş yavaş aşınmasına ve siyasi muhalefetin güçlenmesine yol açmaktadır.

Ekonomik kriz ve bunun geniş halk kitleleri üzerindeki etkilerinin yanı sıra muhalefetin yeni kazanılan belediye yönetimlerindeki başarısı karşısında rejim, muhalefet

ve halkçı güçler arasındaki hegemonya mücadelesi doruğa ulaşıyor. Bir yandan toplumsal muhalefet ve direnişler Türkiye gibi otoriter ve baskıcı koşullar için yer yer büyük patlaklar verdi: 2022’nin ilk iki ayında Türkiye’nin dört bir yanında, AKP döneminin bir önceki en büyük grev dalgası olan 2015’teki “metal fırtınası”ndan (Kayserilioğlu 2018b) bile daha büyük bir grev dalgası, Korona döneminde özellikle aşırı zorlanılan motokuryeler liderliğinde patlak verdi (Emek Çalışmaları Topluluğu 2022). Memleketin dört bir yanında, AKP’nin kalesi olarak görünen Karadeniz bölgesinde de, *geçinemiyoruz!* şiarıyla insanlar aşırı (elektrik) fiyatlarına karşı eylemlerde bulundu. Sağlık emekçileri *beyaz yürüyüşlerle* katlanılmaz çalışma koşullarına karşı yürüdü, 8 Mart ve Newroz büyük kitlelerle kutlandı. Ondan önce bugüne kadar süregiden Boğaziçi direnişi, avukatların rejim lehine yapılan TBB seçim yasası değişimleri karşısındaki direnişi, HDP’nin demokrasi direnişi, Alevilerin tanınma mücadeleleri vardı. Bütün bu süreçler sonucunda 2022 başı ve yazına kadar AKP’nin oy oranlarında %30’lara kadar varan büyük düşüşler gözlemlendi.¹⁵

Hem büyük toplumsal tepkisellik hem de AKP’nin düşen desteği burjuva muhalefeti belli ki cesaretlendirdi ve 2022’de Kılıçdaroğlu başta olmak üzere muhalefet belli başlı konularda ve pratiklerle daha atak tavırlar takındı: SADAT’tan hesap soruldu, TÜİK gibi çeşitli siyasallaştırılmış devlet kurumlarına meydan okundu, bürokrasiden gelen yolsuzluklara dair bilgiler sızdırıldı ve en nihayetinde 6’lı Masa olarak ortak hükümet ve geçiş dönemi planları kamuoyuna sunuldu. Bir yandan siyasi istikrarsızlık ve ekonomik zorluklar nedeniyle artan halkın hoşnutsuzluğunu, diğer yandan muhalefetin özellikle AKP ve MHP seçmenlerine yönelik kapsayıcı demokrasi yanlısı yaklaşımını, muhalefetin özellikle İstanbul ve Ankara’daki başarısının büyük bir kısmını açıklayan ana faktörler olarak görmek artık genel bir kanı oldu (Balta/Demiralp 2021; Ingleby/Wuthrich, 2020; Hekimci/Selçuk, 2020; McCoy et al. 2022; Gümüş/MacGillivray 2020). Ancak bu kanı ciddi anlamda eksik kalıyor.

İlk olarak, bu anlatılarda genellikle atlanan öge, önde gelen burjuva muhalefet partilerinin “devletin bütünlüğü” adına rejimin yıllarca izlediği politikalara, özellikle de militarizmine ve şovenizmine karşı ne kadar kararsız ve hatta yer yer destekleyici olduklarıdır.¹⁶ En başta Suriyeliler olmak üzere göçmenlere karşı beslenen nefret söylemi, Kılıçdaroğlu’nun yer yer Bahçeli ile giriştiği ve “Kandil denen yuvayı yerle yeksan etmezsem Kılıçdaroğlu demesinler”e (Habertürk 2021) kadar varabilen “milliyetçilik yarışları”, “onurlu bürokratlar” veya “devlet bekası” denilerek devleti mistik bir havayla toplumun üstünde tutarak, ana burjuva muhalefet bloğu da var olan mevcut otoriterliğin bir sürü merkezi ögesini bir nevi yeniden üretmiş oluyor. Rejim destekçisi seçmenlere karşı açık olmak ile otoriterliği destekleyen bir yatıştırma (*appeasement*) politikası arasında ince ama yine de net bir çizgi vardır. İkincisi sadece rejimi güçlendirmek ve yerinde tutmakla kalmıyor, aynı zamanda Türkiye için gerçekten demokratik ve sosyal bir gelecek olasılığını da güçleştiriyor. Çünkü otoriter tutumların yayıl-

¹⁵ İngilizce Wikipedia’da hem 2023 parlamento hem de 2023 cumhurbaşkanı seçim yönelimlerine dair bütün büyük kamuoyu araştırmalarının aritmetik ortalaması bazında grafikler mevcuttur; bkz. Wikipedia 2023a, 2023b.

¹⁶ Devamında özetlediğim ögeler için bir sürü güncel olaylardan ve haber kaynaklarından derlediğim detaylar için bkz. Kayserilioğlu 2019, 2020, 2021, 2022b.

ması ve normalleşmesi, Erdoğan bir gün düşse bile böyle bir geleceği daha da zorlaştırıyor. Belli ki muhalefet partilerinin çoğu Gezi tarzı bir halk ayaklanmasını tetikleme riskini almak istemiyorlar ki böyle bir hareketlilik Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi, otoriter ve katılımcı olmayan karakteri gibi bazı temellerini tehlikeye atabileceği gibi 1980'den bu yana Türkiye'de yürürlükte olan otoriter neoliberalizmin yeniden tesis edilmesini de tehlikeye atabilir. Muhalefetin önde gelen aktörleri tarafından – bu Kılıçdaroğlu, İmamoğlu veya Akşener; veya Ümit Özdağ ve hatta Sedat Peker bile olsun – toplumsal eylemler karşısında sıklıkla başvurulmuş “sokağa çıkmayın” ya da “ılımlı olun” gibi çağrılar, toplumsal öznelerin aktif kitlesel katılımı ve güçlendirilmesi olmaksızın olsa olsa sadece paternalist ve kontrollü bir kitlesel mobilizasyonu hedeflemektedir.

Belli ki ana burjuva muhalefet bloğu; Türkiye Cumhuriyeti tarihinden bugüne kadar miras kalan dışlayıcı milliyetçilik (özellikle Kürtlere karşı, ancak sadece onlara sınırlı değil), patriarkal heteroseksist matris ve (en başta Alevilere karşı olmakla beraber, ama yine sadece onlarla sınırlı kalmayan) dışlayıcı ve demokratik olmayan özel bir Sünni-İslam anlayışının Cumhuriyet'in kuruluşundan beri egemenliği ile demokratik bir toplum ve toplum-devlet ilişkisi yerine “devletin bekası” ve benzer söylemlerle aslında demokratik toplumsal alanı baskı aygıtları ve kısıtlayıcılığı güçlü olan devlet lehine baskılamayı hedefliyor. Şayet iktidara gelirse bugüne kadar modern Türkiye'de egemenlerin yararlandığı otoriter devlet geleneğinden o da yararlanmak istiyor. Bunun yüzünden zaten Türkiye'nin yapısal ve uzun vadeli demokratikleşmesi için kilit olabilen bazı öğeler 6'lı masa kurmayları tarafından hiç de utanmadan başarılı bir şekilde kaçınılabilen “mayınlı alan” (Görgülü 2023) olarak tanımlandı ve ortak program öncesinde yayınlanan metinlere gibi girmede (6'lı Masa, 2023). Ana burjuva muhalefet bloğunda bu otoriter devamlılık öğelerinin güçlü olması ve ağırlıklı olarak ancak Cumhurbaşkanlık sisteminin en aşırı otoriter yanlarını ortadan kaldırmayı öngören¹⁷ neoliberal bir restorasyon perspektifi ötesine geçemediği veya geçmek istemediği için zaten yeterince güçlü bir toplumsal fırtına ve heyecan koparamıyor ve AKP-MHP rejimi hala daha bir nevi rıza seviyesi yakalayabiliyor.

İkincisi, ve bu mevzularla içten içe bağlantılı olarak, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik zorluklardan kaynaklanan hoşnutsuzluk kendi başına hiçbir şeye yol açmayacaktır. Rejimin halkın rızasını kazanmak için kullandığı ekonomi politik yöntemlere (klientalist sosyal politikalar veya hane halkı tüketiminin finansallaştırılması gibi) odaklanan eleştirel analizler, rejimin emekçi kitlesi bakış açısından kötü giden bir ekonomiye rağmen, ne kadar çarpık ve dışlayıcı olsa da hala bir beraberlik ve dayanışma etrafında (yukarıda bahsedilen “Üst Akıl” ve benzer “kötü güçler” tarafından saldırı altında olduğu varsayılan) belirli bir kimlik ve aidiyet hissi veren (gündelik) pratikler ve söylemler yoluyla belirli bir dereceye kadar rıza üretebildiğini yeterince ciddiye almamaktadır. AKP ve MHP seçmenleri arasında yapılan anketler ve analizler, güçlü

¹⁷ Ki zaten bugünün Cumhurbaşkanlık sistemine yol açan koşullar, Anayasa'sıyla beraber 12 Eylül mirasıyla oluşmuştur. “Kemalizmi” hor gördükleri için “Atatürkçülük” diye bir şey uydurup onu anayasaya koyan 12 Eylül darbecilerin türettiği 1982 Anayasası'nın sözümona “değiştirilemeyen dört madde”yi ve Başlangıcı, dolayısıyla ikisine de içkin olan “Atatürkçülük” uydurması ile meşrulaştırılmaya çalışılan aşırı milliyetçilik ve otoriter devlet fetişizmini 6'lı Masa'nın en liberal lideri Babacan dahil “değişmez” olarak görülmesi (bkz. Kayserilioğlu 2021), kendi başına zaten ana burjuva muhalefetin demokrasi vizyonunun kısıtlılığını ortaya koyar.

demokrasi yanlısı eğilimlere ve ekonomi, yolsuzluk, işlevsiz medya ve hatta zorla din-darlaştırma ile ilgili birçok şikayete rağmen, güçlü bir milliyetçi akım olduğunu ve partilerine ve özellikle de Cumhurbaşkanı olarak Erdoğan’a, önceki yıllara göre biraz daha az kararlı olsa da, bağlılık olduğunu göstermektedir (Halpin vd., 2018a; 2018b; Hoffman, 2020; Kayserilioğlu, 2021). Aslında klasik bir çelişkili güncel bilinçle karşı karşıya buluyoruz kendimizi: bu örnekte AKP ve MHP seçmeni arasında hem “ilerici” hem “gerici” değerlerin bileşik bir şekilde var olduğunu, dolayısıyla hangi yanın ağır basacağını siyasal mücadelenin de etkileyebildiğini görüyoruz. Ama onun için kimlikleşmeyi kıracak ileri hamleler ve vizyonlar gerekir. İkisi de olmadığında değişim zor. 2022’de AKP ve MHP’nin oy oranlarının en düşük oldukları dönemlerde bile kamu-oyu araştırmacıları bazı yorumlarında, bunun belki de yetersiz olduğunu, rejimin seçimlerde kaybetmesine yol açmayacağına dair önemli tespitlerde bulunuyordu (Çarkoğlu 2022; Demiralp 2021). Şimdi ise seçimlerin yaklaşması ve “kararsızların” seçim ekonomisinin genişlemeci popülist mekanizmalarıyla beraber kararlılaşılmaya başlamasıyla beraber, birdenbire yine en azından AKP’nin oyunda yukarıya doğru bir ivme görüyoruz.¹⁸

Ama elbette “Türkiye halkları ayrımcılığa, nefret söylemine, kutuplaşmaya, Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı arasına sıkışmış bir egemen siyasete mahkûm değildir. Emek, barış, özgürlük ve demokrasi değerleri temelinde halkın egemen olduğu bir toplumsal düzen kurabiliriz” (EÖİ 2022: 11). Bu otoriterliği yatışturmaya değil, kitle-seferberlik ve katılım yoluyla aktif olarak mücadele edilen gerçek anlamda demokratik ve sosyal bir Türkiye perspektifine odaklanmanın günümüzün otoriterliğini yenmek için kilit önemde olduğu anlamına gelmektedir. Yani, en başında halihazırda otoriterliğe karşı aktif olarak mücadele eden herkesi motive eden ve derleyip bir araya getiren, onu ana eksenine alıp aynı zamanda rejimin seçmen tabanı içinde bu tür bir perspektife açık olanlarla bağlantı kurmaya çalışan ve böylece kutuplaşmış kimlikleri pratik olarak yapısöküme uğratmaya ve bunların yerine şovenist ve otoriter olmayan daha kapsamlı ve kapsayıcı kimlikler üretmeye başlayan bir siyasi gündem yaratmak zaruridir. Aksi takdirde, Türkiye’deki bugünkü otoriter rejim kalıcı olabilir ya da yerini mevcut rejimin anti-demokratik özelliklerinin çoğunu miras alan yeni bir rejime bırakabilir.

Kaynakça

- 6’lı Masa (2023) *Ortak Politikalar Mutabakat Metni*, 30 Ocak 2023.
- Acemoğlu, Daron ve Murat Üçer (2015) *The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics, The European Union and the Institutional Slide*, NBER Working Paper 21608, 32 s.
- Acemoğlu, Daron ve Murat Üçer (2019) *High Quality versus Low-Quality Growth in Turkey: Causes and Consequences*, CEPR Discussion Papers 14070, 48 s.
- Adar, Sinem ve Yektan Türkylmaz (2019) “The decline of Erdoğanist authoritarianism: a new chance for “democratization” i Turkey?”, *Open Democracy*, <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/the-decline-of-erdoganist-authoritarianism-a-new-chance-for-democratization-in-turkey/>.
- Akçay, Ümit (2018) *Neoliberal Populism in Turkey and Its Crisis*, Berlin School of Economics and Law, Institute for International Political Economy Berlin, Working Paper No. 100/2018.

¹⁸ “Şimdi” derken Şubat 2023 başı. Seçim trendlerin gelişimi ve ivmesi için yukarıda atıfta bulunduğum Wikipedia sayfalarına bakınız.

- Akçay, Ümit (2020) "Authoritarian consolidation dynamics in Turkey", *Contemporary Politics*, <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1845920>.
- Akçay, Ümit (2020b) "İktidar bloku içinde arayışlar", *Gazete Duvar*, 15 Aralık 2020, indirilme tarihi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/iktidar-bloku-icinde-arayislar-makale-1507278>.
- Akçay, Ümit (2021) "Erdoğan's Zigzags", *Sidecar*, <https://newleftreview.org/sidecar/posts/erdogans-zigzags>, indirilme tarihi: 17 Mayıs 2021.
- Akçay, Ümit (2022) "Partilerin Ekonomi Programlarını Okuma Kılavuzu", *mavidefter*, <https://mavidefter.net/12839-2/>, indirilme tarihi: 2 Aralık 2022.
- Akçay, Ümit and Ali Rıza Güngen (2019) *The making of Turkey's 2018-2019 economic crisis*, IPE Working Papers, Berlin School of Economics and Law.
- Altınbaş, Gizem Öztok (2022) "Büyüme hızla yavaşlıyor: Bankalar kredi vermekte neden zorlanıyor?", *Bloomberg HT*, <https://www.bloomberght.com/yorum/gizem-oztok-altinsac/2317183-buyume-hizli-yavasliyor-bankalar-kredi-vermekte-neden-zorlaniyor>, indirilme tarihi: 14 Ekim 2022.
- Ataç, İlker (2013) *Ökonomische und politische Krisen in der Türkei. Die Neuformierung des peripheren Neoliberalismus*, Münster: Westphälisches Dampfboot.
- Aytaç, S. Erdem (2020) "Economic Voting during the AKP Era in Turkey", Tezcür, Güneş Murat (der.), *The Oxford Handbook of Turkish Politics* içinde, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190064891.013.6>.
- Babacan, Errol (2020) *Hegemonie und Kulturkampf. Verknüpfung von Neoliberalismus und Islam in der Türkei*, Bielefeld: transcript.
- Balta, Evren ve Seda Demiralp (2021) "Defeating Populists: The Case of the 2019 Istanbul Elections", *South European Society and Politics*, DOI: 10.1080/13608746.2021.1923639.
- Baykan, Toygar Sinan (2018) *The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Personalism, Organization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Becker, Joachim (2018) *Neo-Nationalismus in der EU: sozio-ökonomische Programmatik und Praxis*, Viyana: Materiali Wirtschaft und Gesellschaft Nr. 179, Working Paper-Reihe der AK Wien.
- Bedirhanoglu, Pinar (2019a) "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Türkiye'de Ekonomi Yönetiminin Dönüşümü", Karaçimen, E vd. (der.), *Nuray Ergüneş İçin Yazılar. Finansallaşma, Kadın Emeliği ve Devlet* içinde, İstanbul: SAV, 211-232.
- Bedirhanoglu, Pinar (2019b) "Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü", *Çalışma ve Toplum*, 2019 (1), 371-388.
- Bedirhanoglu, Pinar ve Galip Yalman (2010) "State, class and the discourse. Reflections on the neoliberal transformati in Turkey" Saad-Filho, Alfred ve Galip L. Yalman (der.), *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries* içinde, London: Routledge, 107-127.
- Bloomberg (2022a) "TİM Başkanı: Kurun enflasyon oranında artması gerekiyor", *Bloomberg HT*, <https://www.bloomberght.com/tim-baskani-gultepe-bloomberg-ht-ye-konuk-oldu-2318884>, indirilme tarihi: 9 Kasım 2022.
- Bloomberg (2022b) "İTO/Avdagic: Döviz kuru enflasyonla paralel seyir izlemeli", *Bloomberg HT*, <https://www.bloomberght.com/itoavdagic-doviz-kuru-enflasyonla-paralel-seyir-izlemeli-2319469>, indirilme tarihi: 17 Kasım 2022.
- Bora, Tanıl (2022) "Desizyonizm – Kararın İktidarı – Karamame Rejimi", *Birikim online*, <https://birikimdergisi.com/haftalik/11085/desizyonizm-kararin-iktidari-karamame-rejimi>, indirilme tarihi: 27 Temmuz 2022.
- Borsuk, Imren, Pinar Dinç, Sinem Kavak ve Pinar Sayan (2022) "Consolidating and Contesting Authoritarian Neoliberalism in Turkey: Towards a Framework", Imren Borsuk, Pinar Dinç, Sinem Kavak ve Pinar Sayan (der.), *Authoritarian Neoliberalism and Resistance in Turkey* içinde, Singapur: Palgrave Macmillan, 11-59.
- Clarke, Simon (1991) "State, Class Struggle, and the Reproduction of Capital", Clarke, Simon (der.), *The State Debate* içinde, London: Palgrave Macmillan, 183-203.
- Coşar, Simten (2021) "Regime change in Turkey. Old symbols into new settings", Babacan vd. içinde, 143-159.
- Cumhuriyet 2012: "Sekiz soruda ÖYM değişikliği", *Cumhuriyet*, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sekiz-soruda-oym-degisikligi-355038>, indirilme tarihi: 5 Temmuz 2012.
- Çarkoğlu, Ali (2022) "Seçmen, Performans ve Oy Tercihleri", *Yetkin Report*, <https://yetkinreport.com/2022/10/25/secmen-performans-ve-oy-tercihleri/amp/>, indirilme tarihi: 25 Ekim 2022.
- Çarkoğlu, Ali ve Ersin Kalaycıoğlu (2021) *Fragile but Resilient? Turkish Electoral Dynamics, 2002-2015*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Çelik, Aziz (2022a) "İşçi enflasyonun altında ezildi!", *Bir Gün*, <https://www.birgun.net/haber/isci-enflasyonun-altinda-ezildi-371579>, indirilme tarihi: 3 Ocak 2022.
- Çelik, Aziz (2022b) "Aynı gemide değilmişiz", *Bir Gün*, <https://www.birgun.net/haber/ayni-gemide-degilmisiz-379585>, indirilme tarihi: 7 Mart 2022.
- Çilek Ağacı (2019) "2019 İstanbul Yerel Seçimleri", <https://cilekagaci.com/2019/06/27/2019-istanbul-yerel-secimleri/>, indirilme tarihi: 27 Haziran 2019.
- Danforth, Nicholas (2020) "Democracy Denied: Unfair Elections and Overturned Results for Turkey's Kurds", https://po-med.org/wp-content/uploads/2020/07/200701_DanforthSnapshot_Final.pdf.

- Demiralp, Seda (2021) “AKP’den kopan seçmen neden beklemede?”, *Yetkin Report*, <https://yetkinreport.com/2021/08/16/akpden-kopan-secmen-neden-beklemede/>, indirim tarihi: 16 Ağustos 2021.
- DISK-AR (2021) “Tam kapanma yok, on milyonlar çalışmaya devam ediyor!”, <https://arastirma.disk.org.tr/?p=5712>.
- Doğan, Sevinç (2016) *Mahalledeki AKP. Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*, İstanbul: İletişim, indirim tarihi: 28 Nisan 2021.
- Durak, Yasin (2011) *Emeğin Tevekkülü. Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, İstanbul: İletişim.
- Emek Çalışmaları Topluluğu (2022) *2022 Ocak-Şubat Grev Dalgası*, 79 s.
- Emek ve Özgürlük İttifakı (EÖİ) (2022) *Program Çerçevesi*.
- Erzurumluoğlu, Mesut (2021) “Excess mortality in 2020’s Turkey (Jan 2021)”, <https://mesuturkey.wordpress.com/2021/01/03/excess-mortality-in-2020s-turkey/>, indirim tarihi: 3 Ocak 2021,
- Esen, Berk ve Şebnem Gümüşçü (2020) “Why did Turkish democracy collapse? A political economy account of AKP’s authoritarianism”, *Party Politics*, <https://doi.org/10.1177/1354068820923722>.
- Gehring, Axel (2018) “Auf den Schultern des EU-Projektes gegen den „Status Quo“. Autoritärer Populismus in der Türkei und seine Krise”, *PROKLA*, 48 (1), 137-154.
- Gehring, Axel (2019) *Vom Mythos des starken Staates und der europäischen Integration der Türkei. Über eine Ökonomie an der Peripherie des euro-atlantischen Raumes*, Wiesbaden: Springer VS.
- Gehring, Axel (2021) “Die Türkei. Zwischen neuer EU-Annäherung, geopolitischen Verwicklungen und Putschdebatte”, *Luxemburg*, <https://zeitschrift-luxemburg.de/artikel/die-tuerkei/>.
- Gingeras, Ryan (2021) “Turkey’s Talk Show Nationalists”, *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2021/04/turkeys-talk-show-nationalists/>, indirim tarihi: 8 Nisan 2021.
- Göbel, Christian (2011) “Authoritarian Consolidation”, *European Political Science*, 10, 176-190.
- Gökner, Erdağ (2020) “The AKP’s Rhetoric of Rule in Turkey: Political Melodramas of Conspiracy from “Ergenekon” to “Mastermind””, Tezçür, Güneş Murat (der.), *The Oxford Handbook of Turkish Politics* içinde, DOI: 10.1093/oxfordhpb/9780190064891.013.32.
- Görgülü, Eray (2023) “Millet İttifakı, ‘mayınlı’ başlıkları ortak adaya bıraktı”, *T24*, <https://t24.com.tr/haber/millet-ittifaki-mayinli-basliklari-ortak-adaya-birakti.1088698>, indirim tarihi: 30 Ocak 2023.
- Gramsci, Antonio (2012) *Gefängnishefte. Kritische Gesamtausgabe*, 7. cilt, Hamburg: Argument/İnkiriT.
- Gramsci, Antonio (2019) *Gefängnishefte. Kritische Gesamtausgabe*, 8. cilt, Hamburg: Argument/İnkiriT.
- Gümüşçü, Şebnem (2013) “The Emerging Predominant Party System in Turkey”, *Government and Opposition*, 48 (2), 223-244.
- Gümüş, Tezcan ve İain MacGillivray (2020) “New forms of oppositional politics in Erdoğan’s Turkey”, *Melbourne Asia Review*, DOI: 10.37839/MAR2652-550X4.23.
- Güneş, Selda (2023) “AKP’nin ekonomi vaatleri, görevden alınan eski Maliye Bakanı Lütfi Elvan’a ‘emanet’”, *Cumhuriyet*, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/akpnin-ekonomi-vaatleri-gorevden-alinan-eski-maliye-bakani-lutfi-elvana-emanet-2027443>, indirim tarihi: 2 Şubat 2023.
- Habertürk 2021: “Kılıçdaroğlu: Kandil’i yerle yeksan etmezsem Kılıçdaroğlu demesinler”, <https://www.haberturk.com/kilicdaroglu-kandil-i-yerle-yeksan-etmezsem-kilicdaroglu-demesinler-3241622>, indirim tarihi: 3 Kasım 2021.
- Halpin, John, Michael Werz, Alan Makovsky ve Max Hoffman (2018a) *Is Turkey Experiencing a New Nationalism? An Examination of Public Attitudes on Turkish Self-Perception*, Center for American Progress and Istanbul Policy Center, <https://www.americanprogress.org/article/turkey-experiencing-new-nationalism/>.
- Halpin, John, Max Hoffman and Michael Wert (2018b) *Turkey’s ‘New Nationalism’ Amid Shifting Politics. Further Analysis of Polling Result*, Center for American Progress. <https://www.americanprogress.org/article/turkeys-new-nationalism-amid-shifting-politics/>.
- Hekimci, Dilara ve Orçun Selçuk (2020) “The rise of the democracy – authoritarianism cleavage and opposition coordinati Turkey (2014–2019)”, *Democratization*, 27 (8), 1496-1514.
- Hoffman, Max (2020) “Turkey’s President Erdoğan Is Losing Ground at Home”, Center for American Progress, <https://www.americanprogress.org/article/turkeys-president-erdogan-losing-ground-home/>.
- Hüttenberger, Peter (1976) “Nationalsozialistische Polykratie”, *Geschichte und Gesellschaft*, 2 (4), 417-442.
- IMF (2021) “Fiscal Monitor Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic”, IMF Fiscal Affairs Department, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Fiscal-Policies-Database-in-Response-to-COVID-19>, indirim tarihi: Ekim 2021.
- Ingleby, Melvyn ve F. Michael Wuthrich (2020) “The Pushback Against Populism: Running on ‘Radical Love’ in Turkey”, *Journal of Democracy*, 31 (2), 24–40.
- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zirngast (2015a) “Die AKP als neuer Prinz: die Hegemonie des Finanzkapitals und ihre Widersprüche”, Küpeli, İsmail (der.), *Kampf um Kobanê, Kampf um die Zukunft des Nahen Ostens* içinde, Münster: edition assemblage, 77-97.
- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zirngast (2015b) “The Social and Economic Project of the AKP and its Discontents”, Koç Güneş ve Harun Aksu (der.), *Another Brick in the Barricade: The Gezi Resistance and Its Aftermath* içinde, Bremen: Wiener Verlag für Sozialforschung, 226-248.

- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zimgast (2018) "Diktatur und Widerstand. Die Türkei nach den Wahlen", *re.volt magazine*, 2 Temmuz 2018, <https://revoltmag.org/articles/diktatur-und-widerstand-die-tuerkei-nach-den-wahlen/>.
- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zimgast (2019a) "Der Militärputsch und die Hegemoniekrise der AKP", Solidaritätskampagne #FreeMaxZimgast (der.), *Die Türkei am Scheideweg und weitere Schriften von Max Zimgast* içinde, Münster: edition assemblage, 113-129.
- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zimgast (2019b) "Türkischer Frühling?", *re.volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/tuerkischer-fruehling/>, indirim tarihi: 4 Nisan 2019.
- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zimgast (2019c) "Erdoğan's ziviler Putschversuch", *re.volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/erdogans-ziviler-putschversuch/>, indirim tarihi: 7 Mayıs 2019.
- İşıkara, Güney, Alp Kayserilioğlu ve Max Zimgast (2019d) "Discontent Is Brewing In Erdoğan's Turkey", *Jacobin*, <https://jacobinmag.com/2019/03/erdogan-akp-turkey-local-elections>, indirim tarihi: 20 Mart 2019.
- Jessop, Bob (1990) *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Oxford: Polity Press.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2012) "DGM-ÖYM-BACM: sayısal çoğunluğu kalıcı kılma araçları mı?", *Bir Gün*, <https://www.birgun.net/haber/dgm-oym-bacm-sayisal-cogunlugu-kalici-kilma-arac-lari-mi-12405>, indirim tarihi: 5 Temmuz 2012.
- Kasowski, Simone: "Rusya-Ukrayna Savaşının Tetiklediği Dönüşümler", *Yetkin Report*, <https://yetkinreport.com/2022/03/14-rusya-ukrayna-savasinin-tetikledi-gi-donusuimler/>, indirim tarihi: 14 Mart 2022.
- Kayserilioğlu, Alp (2017) "Zwischen Faschisierung, Elitenzweit und Widerstand. Die Türkei seit dem Referendum", *re.volt magazine*, 21 Ekim 2017, <https://revoltmag.org/articles/zwischen-faschisierung-elitenzweit-und-widerstand-die-tuerkei/>.
- Kayserilioğlu, Alp (2018) "Das Regime in Panik. Erzwungene Neuwahlen in der Türkei", *re.volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/das-regime-panik-erzwungene-neuwahlen-der-tuerkei/>, indirim tarihi: 18 Nisan 2018.
- Kayserilioğlu, Alp (2018b) "Die letzte Bastion – Die Streikwelle im türkischen Metall- und Automobilsektor im Jahre 2014/15 und der Kampf der Arbeiter/innen von Arçelik- LG", Brauns, Nikolaus ve Murat Çakır, *Partisanen einer neuen Welt. Eine Geschichte der Linken und Arbeiterbewegung in der Türkei* içinde, Berlin: Die Buchmacherei, 440-449.
- Kayserilioğlu, Alp (2019) "All For the Sake of the Eternal State? The Upcoming Local Elections in Turkey", *Left East*, <https://lefteast.org/communal-elections-tr2019/>, indirim tarihi: 30 Mart 2019.
- Kayserilioğlu, Alp (2020) "Virus: als Katalysator", *re.volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/virus-als-katalysator/>, indirim tarihi: 25 Eylül 2020.
- Kayserilioğlu, Alp (2021) "Türkisches Inferno", *re.volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/tuerkisches-inferno/>, indirim tarihi: 12 Ağustos 2021.
- Kayserilioğlu, Alp (2022) "Patates, Soğan, Güle Güle Erdoğan? Türkiye'de Hegemonya Mücadeleleri (II)", *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/11055/patates-sogan-gule-gule-erdogan-turkiyede-hegemonya-mucadeleleri-ii>, indirim tarihi: 29 Haziran 2022.
- Kayserilioğlu, Alp (2022b) "Patates, Soğan, Güle Güle Erdoğan? Türkiye'de Hegemonya Mücadeleleri (III)", *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/11056/patates-sogan-gule-gule-erdogan-turkiyede-hegemonya-mucadeleleri-iii>, indirim tarihi: 30 Haziran 2022.
- Kayserilioğlu, Alp (2022c) "Anadolu KOB'leri AKP'den koptu mu?", *Birikim*, 401, 58-64.
- Kayserilioğlu, Alp (2023) "Goodbye Erdoğan?", *Sidecar*, <https://newleftreview.org/sidecar/posts/goodbye-erdogan>, indirim tarihi: 23 Ocak 2023.
- Kayserilioğlu, Alp ve Max Zimgast (2019) "Politisches Erdbeben in Istanbul", *re.volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/politisches-erdbeben-istanbul/>, indirim tarihi: 25 Haziran 2019.
- Kirişçi, Kemal ve Amanda Sloat (2019) *The rise and fall of liberal democracy in Turkey: Implications for the West*, Brookings Institute Policy Brief, 18.
- Korkmaz, Seren Selvin ve Gönül Tol (2021) "The perils of personalizing power: Erdoğan's one-man rule has made him increasingly vulnerable", *Middle East Institute*, online: <https://www.mei.edu/publications/perils-personalizing-power-erdogans-one-man-rule-has-made-him-increasingly-vulnerable>.
- Kutun, Melahat (2021) "Making the new-neoliberal state in Turkey: beyond the prevailing master narrative", Babacan, Errol, Melahat Kutun, Ezgi Pınar ve Zafer Yılmaz (der.), *Regime Change in Turkey. Neoliberal Authoritarianism, Islamism and Hegemony* içinde, London/New York: Routledge, 49-67.
- Küpel, İsmail (2019) "Hauptsache die Kurd_innen verlieren: Die türkische Nahostpolitik", Küpel, İsmail (der.), *Kampf um Rojava, Kampf um die Türkei* içinde, Münster: edition assemblage, 10-18.
- LCM/Lower Class Magazine (2016) *Hinter den Barrikaden. Eine Reise durch Nordkurdistan im Krieg*, Münster: edition assemblage.
- Lipietz, Alain (1985) "Akkumulation, Krisen und Auswege aus der Krise: Einige methodische Überlegungen zum Begriff »Regulation«", *PROKLA*, 15 (48), 109-138.
- Luke, Russell E., Jennifer L. McCoy and Murat Somer (2021) "Pernicious polarization, autocratization and opposition strategies", *Democratization*, <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1865316>.
- McCoy, Jennifer L., Murat Somer ve Özlem Tuncel (2022) "Toward a New Transition Theory: Opposition Dilemmas and Countering Democratic Erosion", *APSA Preprints*, DOI: 10.33774/apsa-2022-nr4mz.

- Oğuz, Şebnem (2016) “Yeni Türkiye”nin Siyasal Rejimi”, Tören, Tolga ve Melahat Kutun (der.), *Yeni Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar* içinde İstanbul: SAV, 81-127.
- Özbudun, Ergun (2015) “Turkey’s Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism”, *The International Spectator*, 50 (2), 42-55.
- Özden, Barış Alp (2014) “The Transformation of Social Welfare and Politics in Turkey: A Successful Convergence of Neoliberalism and Populism” Akça, İsmet, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden (der.), *Turkey Reframed. Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, London: Pluto Press, 157-173.
- Özen, Hayriye (2020) “Reproducing ‘hegemony’ thereafter? The long-term political effects of the Gezi protests in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1745417>.
- Özgür, Bahadır (2022) “Erdoğan büyük sermayeye istediğini veremedi”, *Bir Gün*, <https://www.birgun.net/haber/erdogan-bu-yuk-sermayeye-istedigini-veremedi-374329>, indirilme tarihi: 23 Ocak 2022.
- Redaktion (2020) “Der Zug fährt ab”, *re:volt magazine*, <https://revoltmag.org/articles/der-zug-fahrt-ab/>, indirilme tarihi: 11 Nisan 2020.
- Schaffar, Wolfram (2019) *Globalisierung des Autoritarismus. Aspekte der weltweiten Krise der Demokratie*, Berlin: Studie für das Zentrum für Internationalen Dialog (ZID) der Rosa-Luxemburg-Stiftung.
- Schmitt, Carl (2015) *Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien*, 9., korrigierte Auflage, Berlin: Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (2021) *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Elfte, korrigierte Ausgabe, Berlin: Duncker & Humblot.
- Selvi, Abdulkadir (2022) “Milletvekilleri ne sordu, Erdoğan ne yanıt verdi”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/milletvekilleri-ne-sordu-erdogan-ne-yanit-verdi-42078196>, indirilme tarihi: 6 Haziran 2022.
- Soydan, Barış (2021) “Bunca yoksulluğu rağmen AKP nasıl hâlâ yüzde 35 alıyor? Dünya Bankası’nın yanıtı”, *T24*, <https://t24.com.tr/yazarlar/baris-soydan/bunca-yoksulluga-ragmen-akp-nasil-hala-yuzde-35-aliyor-dunya-bankasi-nin-yaniti,31441>, indirilme tarihi: 17 Haziran 2021.
- Soydan, Barış (2022) “TL aşırı değerli, düzeltme kaçınılmaz”, *Halk TV*, <https://halktv.com.tr/makale/tl-asiri-degerli-duzeltme-kaçınılmaz-702849>, indirilme tarihi: 15 Kasım 2022.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021) *Kamu Maliyesi Raporu 2021-1*, Mayıs 2021.
- TCMB (2022) *Temel Ekonomik Gelişmeler, Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü*, Kasım 2022.
- TÜİK (2022) “Finansal Yatırım Araçlarının Reel Getiri Oranları, Ekim 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Finansal-Yatirim-Araclarinin-Reel-Getiri-Oranlari-Ekim-2022-45579#:~:text=Aylık%20en%20yüksek%20reel%20getiri,%20yurt%20iç%20üretici%20fiyat%20endeksi,oranlarıyla%20BIST%20100%20endeksinde%20gerçekleşti>, indirilme tarihi: 01.02.2023.
- TÜİK (2023) “Labour Force Statistics, November 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-İstatistikleri-Kasim-2022-49384#:~:text=Zamana%20bağlı%20eksik%20istihdam%2C%20potansiyel,16%2C9%20olarak%20tahmin%20edildi>, indirilme tarihi: 01.02.2023.
- TÜSIAD (2021) *Yeni Bir Anlayışla Geleceği İnşa. İnsan – Bilim – Kurumlar*, 234.
- Uğurlu, Esra Nur (2021) “Döviz Kuru Politikalarının Ekonomi Politikası”, *Çalışma ve Toplum*, 2021 (4), 2955-2978.
- Usta, Ebru (2023) “Bankaların kârı 2022’de %366 arttı, kârlılık enflasyonun altında kaldı”, *Bloomberg HT*, <https://www.bloomberght.com/bankalarin-kri-2022-de-366-artti-krilik-enflasyonun-altinda-2324276>, indirilme tarihi: 30 Ocak 2023.
- Uygur, Ercan (2022) “Enflasyon tahmini, liralasma ve kur beklentisi”, *T24*, <https://t24.com.tr/yazarlar/ercan-uygur/enflasyon-tahmini-liralasma-ve-kur-beklentisi,35086>, indirilme tarihi: 26 Nisan 2022.
- Yaman, Güçlü (2021) “Excess deaths in Turkey (Update 01.06.2021)”, <https://gucluyaman.com/tr/excess-deaths-in-turkey/excess-deaths-in-turkey-update-01-06-2021/>, indirilme tarihi: 6 Haziran 2021.
- Wikipedia (2023a) “Opinion polling for the 2023 Turkish parliamentary elections”, https://en.wikipedia.org/wiki/Opinion_polling_for_the_2023_Turkish_parliamentary_election, indirilme tarihi: 01.02.2023.
- Wikipedia (2023b) “Opinion polling for the 2023 Turkish presidential election”, https://en.wikipedia.org/wiki/Opinion_polling_for_the_2023_Turkish_presidential_election, indirilme tarihi: 01.02.2023.

MUSTAFA KEMAL COŞKUN

SINIFIN DUYGULARI

İşçiler, Duygular ve Sınıf Mücadelesi

İşçilerin, ister işyerinde, ister sokakta, isterse gündelik hayatta ekmek talebinin yanında aslında aynı zamanda özgürlük, onur, saygı ve insan olarak tanınma talebinin yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışma işçilerin hem işyerinde, hem de gündelik hayatta haysiyet, değer ve saygı görme "insan yerine konma" gibi taleplerine, karşı sınıflardan insanlara karşı utanç, kızgınlık, hınç, öfke, kıskançlık, korku, kaygı, üzüntü, kin gibi duygularına, sırf işçi olmaktan kaynaklanan duygularına odaklanıyor.

İnsanlar, işçi olmaktan ötürü yaşadıkları deneyimlerle nasıl bir öz-değer duygusu inşa etmektedir? Bu deneyimlerin kendilerinde yarattığı duygular nelerdir? En genel olarak bir öfke ve hınçtan bahsedilebilir mi? Gerek çalışmaya ve çalıştıkları işe gerekse diğer insanlara karşı ne tür bir yabancılaşma süreci deneyimlemektedir bu insanlar? Sömürülen işçileri kapitalizmin yapısal çelişkilerinden kaynaklanan duyguları üzerinden, örneğin hınç ve öfke aracılığıyla örgütlemek ve mücadele içerisine sokmak nasıl mümkün olabilir?

Elinizdeki kitap bu sorulara cevap veriyor.

Eski Mücadele, Yeni Gerilim: İstanbul Taksi Krizi Üzerine Bir Değerlendirme¹

Müge Neda Altınoklu²

Öz

2019 yerel seçimleri sonrasında İstanbul'da kent içi ulaşımı ilgilendiren bir çatışma hattı belirdi. Kent içi ulaşımındaki toplumsal mücadelelerin özgün ve güncel koşullardaki uzantısı anlamına gelen taksi *krizi*, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde devlet-toplum ilişkisinin değişen niteliği çerçevesinde farklı bir anlama sahipti. Bu gerilim içerisinde bir mesleki örgüt olarak İstanbul Taksici Esnafı Odası krizin tırmanmasında ve değişen güç dengesinde eski ittifakların pekişmesinde önemli rol oynadı. 2022 senesinde odanın düzenlediği İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) karşıtı eylemin yanı sıra benimsediği söylemler, ideolojik konumlanış itibarıyla taksici esnafının AKP'nin çok boyutlu hegemonya projesinin yeniden üretiminde oynadığı çevresel rolün önemini gösteriyordu. Bu makale, İstanbul Taksici Esnafı Odasının yapı ve işleyiş mekanizmaları, hegemonik mücadeleye dahil olma motivasyonları, örgütlenmeleri, karar alma süreçleri ve bunların siyasi sonuçlar üzerindeki fiili etkileri üzerinden taksicilerin neoliberal devletin otoriterleşme sürecindeki meşrulaştırıcı rolü üzerine bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Taksi taşımacılığında sermaye birikim sürecini düzenlemek adına ortaya konan her bir devlet projesinin çatışma ve uzlaşmalar ekseninde ele alınması, güncel taksi krizinin aslında mülkiyet ilişkilerinden bağımsız olmayan, ancak daha da önemlisi AKP döneminde taksi taşımacılığına ilişkin yapılan belli yasal ve kurumsal müdahalelerin yol açtığı, piyasanın ideolojik yeniden yapılandırılma sürecinden ayrı ele alınamayacak bir tartışmayı gerekli kılıyor. Makalede İstanbul kent içi ulaşım tarihine ilişkin temel tartışmaların katkısı saklı tutularak, taksici esnafının çıkarlarının tarihsel koşullarını anlamak üzere ulusal gazetelerin arşivlerinden ve mesleki dergilerden yararlanılmış, ayrıca hem İstanbul Taksici Esnaf Odası hem de İstanbul Şoför Esnaf Odası yetkilileri ile iki görüşme gerçekleştirilmiştir. Oda yöneticileri dışında, beş taksici esnafı ve şoförü ile de görüşmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul taksi krizi, AKP, İBB, İstanbul Taksici Esnafı Odası, sınıf analizi, mülkiyet ilişkileri*

Old Struggle, New Conflict An Evaluation On The Istanbul Taxi Crisis

Abstract

After the 2019 local elections, a conflict line regarding inner-city transportation emerged in Istanbul. The taxi crisis, being the extension of historical social struggles in urban transportation in specific and current conditions, had a different meaning within the framework of the changing nature of the state-society relationship during the Justice and Development Party (AKP) era. As a professional organization, the Istanbul Taxi Drivers' Chamber (ITEO) played an important role in escalating the aforementioned crisis

¹ Yazı geliş tarihi: 06.02.2023 Kabul ediliş tarihi: 27.03.2023.

² orcid: 0000-0002-6497-6278, Maltepe Üniversitesi, mugealtinoklu@maltepe.edu.tr.

through the maintenance of its alliances within the changing balance of power. In addition to the protest of the taxi owners and drivers against the Istanbul Metropolitan Municipality (IBB) in 2022, discourses and ideological positioning adopted by the chamber showed the importance of the role played by taxi owners in the reproduction of the AKP's multidimensional hegemony project. This article aims to make an assessment of the legitimizing role of taxi owners through the structure and functioning of their interest representation, their motivation to participate in the hegemonic struggle, and their role in decision-making processes. Dealing with the state projects regulating the capital accumulation process in taxi transportation on the axis of conflicts and reconciliations, it will be concluded that the current taxi crisis is not independent of private property relations, but more importantly, the ideological restructuring of the market conditions shaped by legal and institutional interventions regarding taxi transportation during the AKP period. In the article, by referring to main discussions on the history of urban transportation in Istanbul, and in addition to several interviews carried out with taxi owners, drivers and chamber managers, the archives of national newspapers and professional journals were used to understand the historical material conditions of conflicting interests of the taxi drivers and owners.

Keywords: *Istanbul taxi crisis, AKP, IBB, Istanbul Chamber of Taxi Drivers, class analysis, property relations*

2020 senesinde İstanbul'da kent iç ulaşımı ilgilendiren ve *kriz* olarak nitelendirilen bir çatışma hattı belirdi. Tarihsel olarak süreklilik arz eden kent içi ulaşımındaki toplumsal mücadelelerin özgün ve güncel koşullardaki bir uzantısı anlamına gelen bu *kriz*, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde devlet-toplum ilişkisinin değişen niteliği çerçevesinde farklı bir anlam kazandığı için önem arz ediyor. 2019 senesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) İstanbul adayı Ekrem İmamoğlu'nun yerel seçimleri kazanmasıyla değişen İstanbul Büyükşehir Belediyesi yönetiminin, İstanbul'da artan nüfus ile paralel artmayan taksi sayısının yarattığı kamusal ulaşım sıkıntısına bir çözüm olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ulaştırma Koordinasyon Merkezi'nde (UKOME) gündeme getirdiği "5 bin taksi projesiyle" ve taksici esnafının projeye direnç göstermesiyle görünür hale gelen gerilim, aslında gündelik hayatımızda değişen kentsel hareketlilik ihtiyaçlarımıza göre tercih ettiğimiz bir kent içi ulaşım aracı olan taksiye dair birçok tartışmayı içeriyor.³ Bir yandan, kamusal taşımacılığın⁴ neoliberal dönüşümü çerçevesinde önem arz eden bu kriz, bir kent içi ulaşım aracı olarak taksiye ulaşım sıkıntısının gündelik hayatta dile getirilişi bakımından toplumsal değişimi gösteren bir öneme sahip. Ayrıca, Türkiye'de kamusal hizmetin neoliberal yeniden yapılandırılma sürecinde kamusal bir hizmet olan taksi taşımacılığının plaka

³ Bu açıdan kamusal bir hizmet aracı olarak ticari taksinin ve plakanın ticarileştiği ölçüde birbirini zorunlu olarak dışlayan kapitalizm ve demokrasi temelindeki tartışmayı (Wood, 1995), özel mülkiyet ve kamusal hizmet üzerinden iletme de mümkün gözükmemektedir.

⁴ Türkiye'de mevzuatta yer aldığı haliyle "toplu taşımacılık", 1980 sonrasında yeni belediyecilik anlayışı çerçevesinde belediye şirketleri eliyle yürütülen kamu hizmetlerinden biridir. 2004 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belediye ve büyükşehir belediyeleri sınırlarında *toplu taşımacılık* belediyenin yetki alanına bırakılmış, *toplu taşımacılık* alanında faaliyette bulunan tüm işletmeciler ilgili belediyelerin mevzuatına tabi kılınmıştır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 9. maddesinin 1. fıkrasında "Büyükşehir içindeki kara, deniz, su, göl ve demiryolu üzerinde her türlü taşımacılık hizmetlerinin koordinasyon içinde yürütülmesi amacıyla, kamu kurum ve kuruluş temsilcilerinin katılacağı ulaşım koordinasyon merkezi"nin kurulacağı kararlaştırılmış, ulaşım koordinasyon merkezi tarafından toplu taşıma ile ilgili alınan kararların, belediyeler ve bütün kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilgililer için bağlayıcı olacağı hükmüne bağlanmış, büyükşehir belediye sınırları içinde kara ve denizde taksi ve servis araçları dahil toplu taşıma araçlarına ruhsat verme yetkileri büyükşehir belediyelerine verilmiştir.

sahipliği üzerinden şekillenen mülkiyet temelli bir boyutu olması, hizmetin kamusallığına gölge düşürmesi bakımından⁵ ve kent hakkı (Harvey, 2013) tartışmaları bağlamında⁶ konuyu daha ilgiye değer bir alana dönüştürüyor. Öte yandan, taksi taşımacılığında değişen çalışma ilişkilerinde emek-sermaye arasındaki farklılaşmaları açığa çıkarmış olmasının yanı sıra (Ersöz, 2022), ticari plaka sahibi esnafın bu projeye direnci, Türkiye’de esnafın bir küçük burjuva bileşeni olarak sermaye temellinde şekillenen sınıf çıkarının tarihsel oluşum koşulları bağlamında da oldukça önemli. Zira, taksici esnafının çıkarlarını gerçekleştirebilmek için mücadele ettiği bir dizi devlet aktörüyle kurduğu ilişkinin (hem yerel hem de merkezi yönetimi içerecek şekilde) ve mülkiyet ilişkilerinin tarihsel dönüşümü günümüzdeki çatışma hattını anlamak açısından önemli bir yol haritası sunuyor. Bu yönüyle, taksi taşımacılığında sermaye birikim sürecini düzenlemek adına ortaya konan her bir *devlet projesinin*⁷ çatışma ve uzlaşmalar ekseninde ele alınması, güncel taksi *krizinin* aslında mülkiyet ilişkilerinden bağımsız olmayan, ancak daha da önemlisi AKP döneminde taksi taşımacılığına ilişkin yapılan belli yasal ve kurumsal müdahalelerin yol açtığı piyasanın ideolojik yeniden yapılandırılma sürecinden (Bedirhanoglu, 2009) ayrı ele alınamayacak bir tartışmayı gerekli kılıyor.

Türkiye’de esnaf-devlet ilişkisi analizi üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla devlet merkezli bir anlatıyla şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Bunun en büyük sebebi, esnafın kapitalist formasyon içerisindeki sınıfsal konumunun ve rolünün yeterince sorunsallaştırılmamış olmasıdır (Altınoklu, 2022). Sosyal bilimler literatüründe az sayıda bulunan analizlerde *güçlü devlet geleneği* yaklaşımı baskın olup, esnaf örgütlerinin devletle kurdukları ilişkinin vesayetçi bir çerçevede ele alınması, esnafın bir küçük sermaye bileşeni olarak anlaşılması ve incelenmesi önünde büyük ölçüde engel olmuştur.⁸ Ancak esnaf-devlet ilişkisi söz konusu olduğunda esnafın sınıfsal çıkarlarının hangi sermaye birikim stratejileriyle ve hegemonya projeleriyle belirlendiği ya da şekillendiği sorusunu sormak önemlidir. Bu yazıda ilk olarak, Türkiye’de bir sermaye bileşeni örgütü olarak esnaf örgütlerini analiz ederken baskın olan devlet merkezli yaklaşıma alternatif olarak daha ilişkiyel bir yaklaşım üzerine genel bir çerçeve çizilecektir. Daha sonra bir mülkiyet aracı olarak ticari taksi plakasının nasıl bir *ortak*

⁵ 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de yerel yönetime hakim olan neoliberal belediyeçilik anlayışı, kent hayatında kolektif olarak ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin belediye şirketleri eliyle piyasalaşması sonucu doğurmuş, ortaya çıkan yeni iş bölümü kent üzerinde toplumsal mücadelelerin artmasına sebep olmuştur. Böylece belediyelerin kamusal hizmet anlayışından uzaklaştığı, hizmet şirketine dönüştüğü yeni bir yönetim biçimi ortaya çıkmıştır (Doğan, 2002). Örneğin, 5393 sayılı Belediye Kanunu, kamusal hizmetin nitelik ve verimliliğini arttırmak amacıyla toplu taşıma yapan otobüs, deniz ve su ulaşım araçları, tünel, raylı sistem dahil her türlü toplu taşıma sistemlerini kurmak, kurdurmak, işletmek ve işletmek üzere bu hizmetlerin imtiyaz yoluyla devredilmesini öngörmüştü. 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 3/7/2005, *Resmî Gazete*, 13/7/2005, Sayı: 25874, Ter-tip: 5, 44: 9469-9500.

⁶ Eğer kentin kamusal bir mübadele alanı olduğu düşünülürse (Mitchell, 2003), bir kamusal hizmet olan kent içi ulaşımını da bu mübadelenin bir parçası olarak görmek gerekir. Bu açılardan da ele alındığında, İstanbul’da yaşanan taksi *krizi*, kamusal bir hizmet olan taksi taşımacılığının özel mülkiyet lehine kurumsallaşmasının bir sonucu olarak, kent paydaşlarının kamusal mübadele ilişkilerini engelleyen bir niteliğe sahiptir.

⁷ Burada *devlet projesi*, monolitik ve tek tarafı karar alma süreçlerine ithafen kullanılmadı. *Devlet projesi*, devlet dışında ve içinde, farklı siyasi amaçlara sahip toplumsal güçlere, eşit olmayan fırsatlar sağlayan bir süreç olarak anlaşılmalıdır (Jessop, 2018). Örneğin, bu yazıda konu edilen taksi taşımacılığına ilişkin temel düzenlemelerin en temelde merkezi ve yerel yönetimin yetki alanına girdiği, ancak politika yapım süreçlerinin arkasında çeşitli toplumsal güçlerin birbirinden farklı ve birbirleriyle çelişen taleplerinin mücadelesi olduğu unutulmamalıdır.

⁸ Devlet merkezli yapılan analizler için bkz. Kalaycıoğlu, 1990; Bora, 2000.

tekel rantına dönüştüğünü anlamak için kuramsal bir tartışmadan hareketle taksici esnafının çıkarlarının ve bu *ortak tekel rantı* üzerindeki mücadelelerin tarihsel koşulları tartışılacaktır. 2020 senesinde gündeme gelen taksici *krizi*, 2019 yerel seçimleri sonrası değişen güçler dengesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve taksici esnafı arasındaki bu gerilim hattı üzerinden değerlendirilerek, güncel taksici *krizinin* özgünlüğü AKP döneminde devletin otoriterleşme süreci çerçevesinde tartışılacaktır. Bu değerlendirmedeki en öncelikli amaç ise süregelen taksici krizinin ancak Türkiye’de tarihsel olarak sermaye birikim süreci ve değişen güçler dengesi çerçevesinde anlamlı bir bütüne kavuştuğunu vurgulamaktır. Makalede İstanbul kent içi ulaşım tarihine ilişkin temel tartışmaların⁹ katkısı saklı tutularak, taksici esnafının çıkarlarının tarihsel koşullarını anlamak üzere ulusal gazetelerin arşivlerinden ve mesleki dergilerden yararlanılmış, ayrıca hem İstanbul Taksici Esnaf Odası hem de İstanbul Şoför Esnaf Odası yetkilileri ile iki görüşme gerçekleştirilmiştir. Oda yöneticileri dışında, beş taksici esnafı ve şoförü ile de görüşmeler yapılmıştır.

Esnaf Örgütlerinin Analizine Dair İlişkisel Bir Yaklaşım

Son yıllarda Marksist sınıf ve devlet kuramında heyecan verici tartışmalara rağmen hem uluslararası literatürde hem de Türkiye’de, Marksist kuram çerçevesinde çağdaş kapitalist toplumların giderek daha büyük bir sorunsal haline gelen küçük burjuva bileşenlerinin çıkar temsiliyetini sağlayan örgütlerinin yapıları ve işleyişleri, ve bu *kurumsal dolayımın*¹⁰ devletle kurdukları ilişki biçimleri üzerine yeterince ampirik inceleme ve tartışma yapılmamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, sivil toplumu oluşturan bu *kurumsal dolayımın* ve bunların içsel yapılarının ve çelişkilerinin ancak dışsal bir devlet müdahalesi ile çözüleceğine dair özellikle Weberci analizlerin görünür kıldığı epistemolojik ve ontolojik konumlanmadır. Marksist analizlerde ise kolektif çıkar ve siyasi eylemi çözümlerken, değişen derecede tutarlılığa sahip, özellikle kapitalist toplumlarda devletin rolüne ve işlevine göre değişen farklı kuramsal yaklaşımlar söz konusu olsa da (Jessop, 1990), bu analizlerin küçük burjuva bileşenlerinin sınıf mücadelesindeki yeri ve rolü özelinde bir hayli yetersiz kaldığı söylenebilir. Gerçi günümüzde artan güvencesizleşme koşulları, 1970’lerden bu yana pek çok araştırmacıyı Ortodoks Marksizme göre kapitalizmin ileri aşamasında kaybolacağı varsayılan küçük burjuva bileşenlerinin mücadelesindeki rolüne yönelik tartışmalara¹¹

⁹ İstanbul kent içi ulaşımına dair İlhan Tekeli’nin araştırmaları, kapitalist gelişmeyle beraber değişen toplumsal formasyon içerisinde farklılaşan ve çeşitlenen ulaşım araçlarından, kamu yatırımlarının değişen tarihsel niteliğine kadar birçok önemli tespit sunar. Bu noktada, kent içi ulaşımının salt teknik bir süreç olmadığını, ancak sermaye birikim sürecinde kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği bir süreçte işaret ettiğini belirtmek gerekir. Tekeli’nin ifade ettiği gibi, kent içi ulaşım hizmetlerinin örgütlenmesinde başat rol oynayan alt yapı yatırımları ve bu yatırımların sonucu olan hizmet-araçlarının kim tarafından (kamu veya küçük/büyük özel girişimci) işletileceğinin, söz konusu ülkenin ekonomi politikası ile belirlenmekte olduğunu vurgulamakta fayda vardır. İlgili araştırmalar için bkz. Tekeli, 2009; Ersöz, 2022.

¹⁰ *Kurumsal dolayım* kavramı, Hegel’in (1853) devletin evrenselliği savına karşı sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki in maddeci analizine atıfı kullanılmıştır. Ancak bu yazıda, sivil toplum ve devlet ikiliği içerisinde bir aracı veya rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkan kolektif örgütlenmeler olmaktan ziyade, sınıf bölünmelerinin ortaya çıkardığı çatışma ve çelişkilerin diyalektik biçimde dönüştüğü toplumsal örgütlenme biçimleri olarak kullanılmıştır (Yetiş, 2003).

¹¹ Ancak Marksist analizlerin küçük burjuvazinin yeniden kavramsallaştırılma ve kurumsallaştırılmasının gerekliliği yönündeki saptamaları, 1970’ler sonra post Fordist üretim biçiminin yarattığı yeni çalışma ilişkisi düzeninde “yeni orta sınıf” tartışmalarıyla sınırlı kalmıştır (Poulantzas, 1973). “Geleneksel orta sınıf bileşenleri” (Bechhofer ve Elliot, 1976) üzerine yapılan araştırmalarda ise Weberci analizlerin daha baskın olduğunu söylemek mümkündür.

yönlendirse de, Türkiye’de de devlet-sermaye analizlerinde küçük burjuvazi ve devlet ilişkisi betimleme düzeyiyle veya soyut teorik analizlerle sınırlı kalmıştır.¹²

Türkiye’de küçük burjuva bileşenlerini temsilen esnaf örgütleri özelinde yapılan analizlerde de benzer bir tespit yapmak mümkündür. Esnaf-devlet ilişkisine dair yapılan az sayıda çalışmada iki önemli sorun göze çarpmaktadır. Birincisi, Türkiye’de Marksist analizlerde, bir küçük sermaye bileşeni olarak esnafın sınıfsal formasyonu göz ardı edilmiştir. Ancak Türkiye’de esnaf, hem yatay (mesleki ve sektörel) hem de dikey (sermaye ölçeği) düzeyde farklılıklar barındıran bir küçük burjuva bileşenidir. Emek ve sermaye ilişkileri bakımından oldukça çelişkili bir konumda yer alır, bu haliyle de farklı sermaye bileşenlerinden oluşan bir sınıf konumudur.¹³ Türkiye’de esnafın örgütlenmesi de bu çelişkili sınıf konumunun ilk bakışta çoğulcu gibi gözükse ama aslında tutarsız ve çelişkili birlikteliğini (Altınoklu, 2022) gösterir. Ancak esnaf örgütleri, tekil çıkarların toplamını savunan dağınık örgütler de değildir ve bu açıdan bir çıkar grubu olarak ele alınamazlar, çünkü Clarke’ın belirttiği gibi sınıf en başta ‘çıkâr grubu’ değildir ve tekil sermayelerin toplamı olarak anlaşılamaz (1978: 41). En temelde esnafın çıkar birlikteliğinin maddi temelini sektör ve meslek yapısından çok mülkiyet ilişkileri, yani üretim ilişkileri içerisindeki konumu belirler. Bu haliyle sermaye temelli örgütlenmelerdir diyebiliriz, ancak bu durum 2005 senesine kadar olan durumu ancak görece açıklayabilir. AKP’nin hegemonya projesinin önemli bir ayağını oluşturan *esnafın siyasal içerilme sürecinin* (Altınoklu, 2022:79) yasal dayanağı olan 2005 tarihli *Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kanunu*, esnafı tanımlarken mülkiyet yapısını ve ilişkisini net bir biçimde ortaya koyarak, esnafın yanında çalışanların artık esnaf sayılamayacağı belirtilmiştir. Böylece esnafın sınıfsal konumunda yalnızca biçimsel olan, ancak sınıfsal konumunu yeniden üretmesi için gerek duyacağı yatırım ve sermaye araçlarına erişim konusunda belirleyiciliği olan bu yasal düzenleme, esnafın emek ve sermaye ilişkisindeki çelişkili konumunu yeniden üretmiştir. Sadece emek gücünü kullananlar ve emek gücüyle beraber küçük ölçekli sermayelerini kullananların nasıl belirleneceği sorunu ise İstanbul taksi *kriziyle* iyice görünür olmuştur. Ticari taksi plakasının bir mülkiyet biçimi olarak yapısı, değeri, hisseli kullanımı ve aracı konumda olan galeriler, kiracılar, şirketler gibi gerçek ve tüzel kişilerin taksi arzındaki belirleyici rolleri, yalnızca bir kamusal hizmet olarak taksi taşımacılığının niteliğini dönüştürmemekte, aynı zamanda esnafın da sınıfsal konumundaki çelişkilerin ve bu çelişkilerin örgütlenme biçimlerinin Türkiye kapitalist formasyonundaki özgün anlamını gündeme getirmektedir. Bu haliyle, taksici esnafının çıkarlarını örgütlediği yapıları liberal kuramın öngördüğü şekilde bir çıkar grubu olarak değil, Türkiye’de sermaye birikim ve sınıf mücadelesi bağlamında ele almak gerekmektedir.

Bu birinci sorunun doğrudan bir sonucu olarak bir diğer sorun ise, Marksist analizlerin geri durmasının yarattığı boşluğu dolduran Weber etkisinde devlet merkezli yaklaşımlardır. Türkiye’de liberal burjuva kamu yönetim şeması içerisinde, “yerinden

¹² Yunanistan’da küçük burjuva bileşenleri ve örgütleri üzerine benzer bir araştırma için bkz. Potamianos vd. (2020).

¹³ Marksist sınıf kuramı açısından esnaf, kendi üretim araçlarına sahip, ancak kendi emeğiyle çalışan bir geleneksel küçük burjuva bileşendir. Wright’ın (1985) kavramsallaştırmasıyla küçük burjuvazi ve burjuvazi arasında duran “kendi hesabına çalışan” bir çelişkili sınıf konumudur. Ancak taksici esnafının sınıfsal konumunu Wright’a referansla çelişkili sınıf konumu olarak nitelendirmek biraz sorunludur. Bu konuyu ileride ele alacağım.

yönetim” altında yer alan meslek kuruluşlarından biri olarak oda-konfederasyon-federasyon şeklinde örgütlenen esnaf örgütleri, yalnızca hiyerarşik-kuramsal düzlemde değil, aynı zamanda sınıf yapılanması içinde de sınıf-dışı örgütlenmelere itilerek, yalnızca mesleki örgütlenme düzeyinde ele alınmış; böylece esnaf örgütlerini “çıkarcı grubuna” indirgemıştır. Sivil toplum niteliği tartışmalı olan kamu niteliğindeki mesleki kuruluşlarının (Bora, 2000: 283) devletle kurdukları ilişki, en genel haliyle devlet ve toplum karşıtlığı içerisinde tarihsel olarak vesayetçi bir anlayış çerçevesinde ele alınmıştır. Güçlü devlet paradigmasının etkisinde, esnaf ve esnaf örgütleri *patrimonial* devlet yapılanmasının bir “uydusu” haline getirilmiştir. Esnafı temsil eden örgütler merkezi devlet yapılanması içerisinde kabul gördüğü şekliyle kurumsal olarak da merkezi otoritenin belirleyici olduğu bir yapılanma çerçevesinde sınıf mücadelesinin dışında ele alınmıştır. Yalman’ın (2006) da işaret ettiği gibi, bu analizler devleti dışsallığı ile tanımlayarak, “liberal-bireyci yaklaşımdan” esinlenmiştir. Böylece bu konu özelinde yapılan ancak sayıca çok olmayan çalışmada, esnafın sınıfsal konumu incelenmeden, esnaf örgütleri rekabet, pazarlık edebilme gücü, katılım üzerinden ele alınmıştır (Kalaycıoğlu, 1990). Örneğin, Robert Bianchi, 1950-1960 arası dönemde toplumsal korporatizmin erken bir safhasında, esnafın çoğulcu ve özerk bir çıkar temsiliyet mekanizması geliştiremediğini söylerken, siyasi aktörler ve esnaf arasındaki *klientalist* ilişkilere vurgu yapar ve esnaf liderlerinin pazarlık kapasitelerinin yetersiz olduğunu ve bu sebeple de korporatist inisiyatif alamadıklarını belirtir (1984:248-251). Heper ise, Bianchi’den farklı olarak, korporatizm ya da pluralizm gibi kavramların güçlü bir “devletin hakimiyetinde bir politik sistemde” ekonomik *çıkarcı gruplarının* devletle kurduğu ilişkiyi açıklayamayacağını belirtir (1991:6). Bu yaklaşımı bilhassa da TESK’e dair yapılan analizlerde görmek mümkündür. “Kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu” olarak Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu’nun (TESK) kurumsal yapılanmasını iç işlerinde özerk ancak merkezi otoritenin ve kamu yönetiminin keyfi vesayetine bağlı olarak işlev görme arasına yerleştiren bu anlayış da (Özbudun, 1991: 46; Bora, 2000) benzer bir yol izler. Ancak bu tarz analizler, devlet merkezli bakış açısını yeniden üreterek ve esnaf örgütlerini devlete “bağımlı” bir konuma yerleştirerek, sermaye birikiminin ve bu birikimin öznesi olan (Ercan ve Tuna, 2006: 142) esnafın sınıfsal çıkarlarının uzlaşma ve çatışma koşullarının analiz dışı kalmasına neden olmaktadır. Halbuki, bir küçük burjuva bileşeni olarak esnaf, çıkarlarını serbest piyasa koşullarında gerçekleştirebildiği ölçüde, esnafın devletle kurduğu ilişki özgün tarihsel koşullara bağlı olarak hem uzlaşmacı hem çatışmacı olagelmıştır (Altınoklu, 2022). Dolayısıyla esnafı, güçlü devlet hakimiyetindeki bir politik sistemde (Heper, 1990) konumlandıran bu devlet merkezli yaklaşım, hem esnafı temsil eden sermayenin diğer sermayelerle olan çatışmasını hem de esnafın değişen güç dengelerinde çıkarlarını temsil edebilme potansiyelini gizleyen önemli bir epistemolojik engeldir.

Özetle, yukarıda anlatılan yaklaşımlarda “sınıftan kaçış” (Ercan, 2003: 310) söz konusudur. Zira esnafın bir küçük burjuvazi bileşeni olarak sermaye birikiminin ve hegemonik ilişkilerin yeniden üretimindeki tarihsel rolü ve bunun temsiliyeti sermaye birikim sürecinin çelişkilerinden ayrı alınamaz (Altınoklu ve Boyraz, 2022). Bir örnek üzerinden somutlaştırmaya çalışalım. Bu yazının konusunu oluşturan taksi *kriziyle* ilgili olan Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Esnaf Federasyonu, TESK içerisinde de

tarihsel olarak temsiliyet kapasitesi yüksek bir örgüttür. 1970'lerin sonlarına doğru hegemonya krizinin hissedildiği ve buna bağlı olarak otomobilci ve şoför esnafının maddi koşullarını yeniden üretmediği iktisadi, siyasi ve ideolojik kriz koşullarında “kontak kapama” eylemiyle neredeyse ülke çapında bir eylemliliğe gidebilmiş olan ve Türkiye’de esnaf örgütleri içerisinde çıkarlarını yüksek derecede örgütlenme kapasitesine bir küçük sermaye örgütüdür. Ancak Türkiye’de esnaf tutarlı bir tekilliği temsil etmez. Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Esnaf Federasyonunda tarihsel olarak sermaye birikim sürecinde farklı işlevlere sahip kamyon, taksi, dolmuş esnafı gibi farklı unsurları temsilen sermaye içi çelişkileri temsil eden bir yapıya sahiptir, bu anlamda da homojen bir yapı olarak ele alınamaz. Üstelik bu örgüt kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olarak, her bir bileşenin kamusal hizmet niteliği taşımadığı bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, taksi *krizinde* mülkiyet-kamusal hizmet ekseninde yürütülecek bir tartışmayı Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Esnaf Federasyonu özelinde yapmak pek mümkün değildir. Yine de her ne kadar tikel sermayeler ve çıkarlar söz konusu olsa da esnafın da tüm toplumsal sınıfların ortak çıkarında olduğu gibi, toplumsal ilişkilerden önceki bireysel çıkarların toplamından daha fazlasını ifade ettiğini akıldan tutmak gerekir (Elster, 1985; Offe, 1985). Clarke’ın da belirttiği gibi, “fraksiyonist” analizler (Poulantzas, 1973) soyut düzeyde “farklılaşan” çıkarların birlikteliğini ifade eder ve sermaye fraksiyonunun (bileşeni) çıkarlarını hangi biçimde - baskı grubu ya da siyasi parti- örgütlediğinden ziyade sınıf mücadelesinin bir parçası olarak bu örgütlerin üretim ilişkileri düzeyinde siyasal krizlere nasıl eklemlenebildiği belirleyicidir. Böylece çıkar grubu ve toplumsal sınıf arasındaki ayrımın ortaya konabilmesi için iktisadi çıkarların siyasal alandaki temsiliyetinden ziyade, en temelde bir toplumsal sınıfın çıkarının siyasal ve ekonomik düzeylerde beraber tanımlanması gerekir (Clarke, 1978: 38; Wood, 2004)¹⁴. Bu analize referansla taksici esnafın da çıkarlarının nasıl egemen ilişkilere ve sermaye birikim süreçlerine eklemlendiği anlaşılabilmek için ilişkisel ve tarihsel bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Taksici Esnafının Mülkiyet İlişkisi

Bir küçük burjuva bileşeni olarak esnafın mülkiyet ilişkisini belirleyen yatırım ve üretim araçları neyse ticari taksi plakası da benzer bir işleve sahiptir.¹⁵ Taksici esnafının mülkiyet yapısı - ki bu noktada iki tür özel mülkiyet biçiminden bahsetmek durumundayız; ticari plaka ve otomobil sahipliği - ve bunun tarihsel oluşum ve dönüşüm koşullarını anlamak aslında ticari plakanın bir gelir kaynağı olmasından öte toplumsal ilişkilerden bağımsız olmayan bir mülkiyet biçiminin dağıtım ilişkilerindeki işlevini

¹⁴ Kapitalizmde iktisadi alanın siyasal alandan ayrı ele alınması söz konusu olamayacağı için üretim sürecini salt iktisadi ve teknik bir süreç olarak okuyamayız. Aksine iktisadi alanı düzenleyen siyasal, yasal ve toplumsal koşulların karşılıklı etkileşimi ve ilişkisi üzerinde durmak gerekir (Wood, 1995). Buradan hareketle, devlet de salt siyasal alana ait olan, ontolojik olarak verili bir yönetim aygıtı değildir. Devlet, bu noktada birikim sürecinde gerekli koşulları sağlamaya ve korumaya muktedir olan, birbiriyle çatışan ve uzlaşma halinde olan bir dizi devlet projesi, aktörü ve kapasitesini işaret eder (Jessop, 2018).

¹⁵ Her ne kadar esnaf emek-sermaye ilişkisi bakımından küçük burjuvazi ve burjuvazi arasında bir çelişkili sınıf mevki olsa da (Altınoklu, 2022), toplumsal sınıfların kapitalist üretim biçimi altında aldıkları ve toplumsal ilişkilerce belirlenen sınıfsal konumlarını tekrar irdelemek gerekir. Bu açıdan taksici esnafı özel mülkiyet sahibi olan ve üretken olmayan sermayesi ile çalışan, ancak kendi emek gücü ile çalışmayan bir sınıfsal konuma işaret eder. Taksici esnafını “*küçük girişimcilik üzerinden*” (Ersöz, 2022:261) tanımlamaktan öte, tam da esnafın üretim ilişkileri içerisinde sınıfsal konumunun yapısal belirlenimi olan mülkiyet ilişkisi üzerinden tanımlamanın önemi vurgulamak gerekir.

kavramak anlamına gelir. Ancak Clarke'ın (1978) vurguladığı gibi, bir üretim faktörünün geliri, mülkiyet sahibi oldukları için bireylere değil, fakat bu toplumsal ürünün dağıtımında pay sahibi olan o toplumsal sınıfın üyelerine aittir. Marx'a referansla Clarke, gelir kaynağının sınıfı öncelenemeyeceğini hatırlatır bize, çünkü gelir kaynağının ortaya çıkması ancak ve ancak toplumsal ilişkilerle mümkün olabilir (1978:39). Haliyle, toplumsal üretim sürecinin bir parçası olarak, dağıtım ilişkilerinde taksici esnafının mülkiyet biçimi olarak ticari plakanın hangi koşullarda ve mücadeleler üzerinden bir gelir kaynağına dönüştüğü sorusunu sormak önemlidir.

Taksinin sermaye birikim sürecindeki işlevi bu noktada önemlidir. Taksisi otomotiv sanayii, petrol dağıtım şirketleri, sigorta şirketleri, yedek parça tedarik eden şirketlerin genel eğilimlerinin etkisi altında şekillenen bir endüstri ürünü¹⁶ (Khosha, 1994; Tucker, 2018) olarak görmek mümkündür. Bu açıdan, her taksiye (otomobile) tescilli olan ticari plaka da kapitalist üretim tarzında bir meta işlevi görür. Ticari plakanın sermayenin toplam döngüsü içerisinde iç ve dış bağlantılar itibarıyla işlevi ve işlevi farklılaşarak varlığı temsil eden bir gelir değil, bir meta olarak plakanın üretilmesini ve tüketilmesini sağlayan dönüşümde piyasa ilişkileriyle tanımlanan bir gelir anlamına gelir (Cristophers, 2019). İstanbul özelinde T serisi taksi plakaları ile ilgili ise şöyle bir kuramsal çerçeve çizmek mümkündür: Ticari plakayı ulaşım hizmetinde tüketilen bir piyasa ürünü olarak ele aldığımızda farklı devlet projeleri ve aktörleriyle kurdukları ilişkiler bağlamında fiyat ilişkileri ve tekeli rant üzerinden bir analize konu olabilir. Kentsel nüfusun artmasına paralel tüketici talebinin çoğalmasıyla, ticari plakanın fiyatının yükselmesi aslında piyasa koşullarında olağandır (Tekeli, 2009: 224). Plaka tahdidi, tam olarak da nüfus yoğunluğunun yaşandığı bir kentte "kıtlık" koşulları anlamına geldiğinden, bir kazanç ve yatırım aracı olarak plakanın değerinin arttırır, bu açıdan talep artınca arzın sabit kalması, sermayenin kendini gerçekleştirebilme sürecinde önemli bir avantajdır. Ancak dolaşım sürecinde farklı rant mekanizmalarının ve buna bağlı olarak farklı kazançların oluşması kaçınılmazdır (Marx, 1984: 822). Bu açıdan taksici esnafının gelirini ne tekeli rant¹⁷ ne de mutlak rant mekanizması üzerinden değerlendirmek makuldur, zira fiyat mekanizmasına doğrudan müdahalede bulunamayan taksici esnafının ücretler üzerinde bir tekel sağlayamamasından ötürü, tekeli bir fiyatın uygulanması söz konusu değildir (Harvey, 2013). En başta taksimetre ücretleriyle doğru orantılı olarak plakanın değeri artış gösterir ve taksimetre ücretlemeleri devlet düzenlemesine tabidir. Yasal olarak ticari plaka tek bir kişiye mahsus olmakla beraber, ticari plakaların

¹⁶ Taksi in kapitalist üretim biçiminde bir otomobil olarak üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan bir ürün olduğu ancak daha sonrasında tüketilmek üzere üretilmeye devam edilen ve piyasada hizmete sunulan ulaşım amaçlı bir tüketim aracı haline geldiği düşünülürse, taksinin Marx'ın Kapital II'de ele aldığı şekliyle üretim sürecinde *Department 2*'ye tekel eden bir yerde durduğu açıktır. Bu haliyle de, salt bir üretim aracı olmayan ama aynı zamanda piyasada dolaşımda bulunan bir tüketim nesnesine dönüşür. Hatta üretilen üretim aracının sermayeye dönüşmesi emeğin şartları da değişir (Marx, 1984: 824). Tucker'ın (2018) ifade ettiği gibi, *taksi kapitalizmi* son yüz yıl içerisinde teknoloji yasalarına, hem hukuku hem de teknolojiyi şekillendiren hem sermaye kesimlerinin hem de çalışanların taleplerine göre değişikliğe uğrayan, toplumsal üretim ilişkilerinden bağımsız görünmeyecek sürekli oluş halini ifade eder.

¹⁷ Kapitalist ekonomi içinde arsa ve arazideki özel mülkiyet tekelinden kaynaklanan "rant" kapitalist sistemin olmazsa olmaz bir bileşenidir. Mutlak rant, farklılık rantı, tekeli rant gibi özel sermayenin farklı nitelikleri olmakla beraber bu kavramlar ekseriyetle birbirine yerine kullanılmakta ve rant kavramına ilişkin bir muğlaklık yaratmaktadır. Ancak rant kavramını ele alırken, rant oluşumu ve bölüşümü sürecinin, sermayenin nitelik değiştirme sürecinde ayrı ancak bir bütünlük içinde ele alınması gerekir.

alış-satış süreçlerine hangi aktörlerin dahil olacağı bilinmez. Kapital III'de farklılık rantını konum ve verimlilik üzerinden inceleyen Marx'ın analizinden yola çıkarak, ticari plakanın sermaye yatırıma ve hatta minibüse (M plaka) ve taksi dolmuş (C plaka) örneğinde güzergahlara göre farklılık gösterdiği ve bu açıdan da farklı değerlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bir meta olarak taksi ticari plakasının kullanılması ve işletilme süreci, taksi emek-gücünden ayrı değildir. Bu sebeple de, farklılık rantının konumdan kaynaklı rantı işaret etmesinin ötesinde ticari taksi plakasının verimlilik rantına (farklılık-II) tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Ticari taksi plakası taksimetre fiyatlarına göre değer kazandığı için de plaka fiyatının yükselmesi, bu verimlilik rantından elde edilen artı değer bir sonucudur. Her ticari plakanın bir otomobile (taksiye) tescil ettirildiği düşünüldüğünde, taksimetre fiyatından elde edilecek gelir, konumdan öte verimlilik, yani yolcu taşımada "ne kadar kilometre yaptığıyla" belirlenir. Hatta analizi bir adım daha ileri taşıyarak, taksi endüstrisinde belli zamanlarda otomotiv şirketleriyle yapılan anlaşmaların ve plaka kiralama süreçlerinin de bu verimlilik rant sürecini etkilediğini söyleyebiliriz. Zira otomobilin motor gücü, benzin tasarruf miktarı gibi bir dizi unsur, tasarruf-maliyet açısından otomotiv markalarına göre farklılaşmakta, taksici esnaf ve şoförünün gelirini etkilemektedir. 1990'lardan itibaren sayısı artan otomotiv galerilerine ve şahıslara kiralanan ticari plakaların nasıl işletildiği, hangi araçlara tescil ettirildiği ve nasıl bir emek gücü kullanıldığı sorusu burada önem kazanmaktadır. Bu noktada *sınıf tekeli rantı* kavramı önem kazanır. Harvey'nin modern kapitalist ekonominin gelişmesinde kentleşmeyi açıklamak üzere kullandığı *sınıf tekeli rantı* kavramı, kentleşmenin tarihsel özgün gelişim koşullarına bağlı olarak değişen kent içi ulaşım araçlarının gelişimi ve dönüşümünü anlamak için de yol gösterici olabilir. Harvey'e göre, *sınıf tekeli rantı*, "bir tüketici sınıfı (veya yapılandırılmış kütük durumundaki üreticiler) üzerinde güce sahip olan bir üreticiler (veya tüketiciler) sınıfıdır" (Harvey ve Chatterjee, 1974: 32). Haliyle, *sınıf tekeli rantı*, doğal tekele dayalı bireysel düzeydeki tekel rantından farklıdır.

Öte yandan rant, her zaman sınıfsal bir durum arz etmez, rant dolaşım alanında daha önceden de belirtildiği gibi bir dizi aktör için gelir üzerinden bir konuma işaret eder. Bu sebeple, *sınıf tekeli rantı* yerine *ortak tekel rantı* kavramı ticari taksi plakasının kapitalist üretim tarzında aldığı biçimi anlamlandırırken daha uygundur. Zira İstanbul'da taksi taşımacılığının gelişim ve dönüşüm koşulları göz önüne alındığında, ticari plakalarının yasal düzlemi dışında, birçok kez farklı araçlara kiralınması üzerinden doğan bir sermaye birikiminin söz konusu olduğu ve bu rantın sadece taksici esnafı tarafından paylaşılmadığı sonucuna varabiliriz. Tekeli'nin ifade ettiği gibi (1981:231), plaka tahdidinin kalkması, bir yandan taksici esnafının sahip olduğu mülkiyet değerini düşürmekle beraber, bir yandan da otomotiv (taksi) sayısındaki artışa bağlı olarak taksi endüstrisinin bileşenleri olan otomotiv firmaları, oto-montaj firmaları ve yedek-parça firmalarının üretim veya ticaret hacmini arttıracığından oldukça çatışmalı bir alana işaret eder. Marx, Kapital III'te, "eğer bir tür metaya olan talep arzdan fazlaysa, bir alıcı -belirli sınırlar dahilinde- diğerine daha yüksek teklif verir ve böylece metanın fiyatını yükseltir. Diğer yandan satıcılar piyasa fiyatından yüksek satmak için birleşir. Bir taraf avantajlıysa, ona bağlı olan herkes kazanır, sanki ortak tekellerini uygulamışlar gibi" demiştir (1984: 194). Haliyle taksici esnafının sınıfsal konumunu belirleyen ve

mülkiyet ilişkisinde merkezî rol oynayan ticari plaka, tikel bir sermayeye işaret etmekten çok, sermayenin toplam döngüsü içerisinde tamamlayıcı bir işleve sahiptir.

Taksici Esnafı ve Devlet İlişkisinin Dünü ve Bugünü

İstanbul'da taksici esnafının güncel taksi *krizinde* sınıfsal çıkarlarını oluşturan bu *ortak tekel rantı* mekanizmasının tarihsel koşulları bu bağlamda önem kazanır. Türkiye'de taksi taşımacılığının teknik ve altyapısal gelişiminin yanı sıra, bu devlet projelerinin ve süreçlerin arkasındaki toplumsal mücadelelerin tarihselleştirilmesi, ticari plaka tahdidi üzerinden ortaya çıkan güncel çatışmanın özgünlüğünü ortaya çıkarmakla beraber, aslında Türkiye'de taksici esnafının tarihsel olarak sınıf mücadelesinin önemli bir ölçeği haline gelebildiğini anlamak için önemlidir. Söz konusu tarihselleştirmenin taksici esnafına ilişkin özgün çatışmalar ve uzlaşmalar üzerinden kurgulanması ise, taksi plakasının ticarileşme ve sınırlandırılması sürecinde bir dizi devlet aktörünü ve sermaye bileşenini bu mücadelenin bir parçası olarak görmeyi gerektirecektir.

Özel Otomobil Sahipliği ile Başlayan Bir Çatışma

II. Meşrutiyet sonrası dönemde kent içi ulaşımında yabancı imtiyazlı şirketlerin etkisinde olan toplu taşımacılığın aksine özel araç sahipliği ile başlayan taksi taşımacılığı (Tekeli, 2009:32) yaygın değildi, ancak erken dönem sermaye birikim sürecini kontrol etmeye yönelik müdahale taksi tarifeleri ve taksimetre uygulamalarıyla yavaş yavaş başlamıştı. 1925 senesinde ilk taksimetre denemesi yapıldıktan sonra, 1929 senesinde taksimetre kullanımı zaruri hale getirilmişti. O dönem, gerek taksimetre almak durumunda kalan ancak farklı fiyat uygulamalarına devam etmek isteyen, gerekse büyük buhranın yaratmış olduğu ekonomik daralma koşullarında artan benzin fiyatları ve yedek parça maliyetleri karşısında taksimetre ücretlerinde zam isteyen taksici esnafının talepleri, İstanbul Otomobilci Şoförleri Cemiyeti¹⁸ tarafından dile getirilmiş, ancak yerine getirilmemişti. O dönem Şehremaneti ve taksimetre uygulamasına karşı çıkan taksici esnafı arasında yaşanan bir dizi gerilim, halk menfaati ve milli iktisat politikaları ekseninde tartışılmıştı (*Milliyet*, 20 Temmuz 1928). Taksinin bir milli servet olarak devlet tarafından teşvik edilmesinin gerekliliği üzerinden taksimetre uygulamasının kaldırılması konusunda ısrarcı olan taksici esnafı, ilk grevini 1929 senesinde gerçekleştirmiş (*Cumhuriyet*, 02 Mayıs 1929), benzin, lastik ve yedek parçalarda yapılan zamların taksici esnafının yoksullaşma koşullarını artırdığı dile getirilmişti. Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminde taksi ulaşımına ne ölçekte sermaye gireceği ve bu ulaşım alanında kamu imtiyazlarından ziyade özel girişimciliğin ne ölçüde teşvik edileceği veya denetleneceği (Ersöz, 2022) sermaye birikim süreçlerine göre belirlenmiş, böylece yaygınlaşmaya başlayan taksi taşımacılığında hem mülkiyet ilişkilerinden kaynaklı çatışmalar hem de devlet düzenlemelerine karşı itirazlar görünür olmaya başlamıştı.

¹⁸ 1909 Cemiyetler Talimatnamesi aracılığı ile cemiyetler aracılığı ile örgütlenen ve denetimi Şehremanetine bırakılan esnaf örgütleri içerisinde İstanbul Şoför ve İşçi Esnafı Cemiyeti de vardı (Toprak, 1985). Aslında bu örgüt, kapitalist gelişmenin erken bir döneminde Türkiye'de esnafın emek/sermaye ilişkisi içerisindeki çelişkili konumunu gündeme getirme bakımından önemlidir.

Devletçi iktisat politikalarının uygulandığı 1930'lu yıllar, taksi taşımacılığına ilişkin birçok düzenlemenin getirildiği bir dönemdi. Örneğin taksici esnafına tek tip araç kullanma zorunluluğu getirilmesi bu dönemde söz konusu olmuş, özellikle lastik gibi yedek parçaların üretiminde millî ve yabancı sermaye ortaklığı ile birçok girişimde bulunulmuştu. 1929 buhranı koşullarında piyasada yeni otomobil alımının uzun bir süreliğine durmuş olması, taksi taşımacılığında da bir duraklama anlamı taşıyordu (Afyon ve Yılmaz, 2020:113). 1928 senesinde Ford Şirketiyle yapılan anlaşma sonucu bir montaj fabrikasının kurulması öngörülmüşse de, bu yeni girişimin etkisi de kriz koşullarında sınırlı kalmıştı (Tekeli, 2009:40). Üstelik 1927-1935 yılları arası dönem, ekonomik bunalım döneminde taksi fiyatlarının pahalı olmasından ötürü, bu ücretin paylaşılmasını öngören taksi dolmuş taşıyıcılığının ortaya çıktığı ve otobüsün yaygınlaştığı (Tekeli, 2009: 39-40), haliyle kent içi ulaşımdaki rekabet dinamiklerinin değiştiği bir dönemdi. Örneğin, 1936 senesinde İstanbul Şoförler Cemiyetinin toplantısında meslekten çekilme sebebiyle taksi sayısında yaşanan azalmaya dikkat çekilmişti. Ancak o dönem gerek Şehremaneti gerekse İstanbul Valiliği'nin ifadeleri, taksi sayısının ihtiyaç üzerinde olduğu yönündeydi (*Akşam*, 30 Nisan 1936). Özellikle taksi şoförlerinin güvencesiz çalışma koşullarını gözler önüne seren bu durum, taksi piyasasında arz-talep dengesindeki bozulmayı göstermekteydi.

Erken Cumhuriyet döneminden itibaren taksi sahibi ve çalışan şoför ayrımı hep vardı, ancak taksi sayısının sınırlı olması sebebiyle taksi arzında daralmanın hem mülkiyet ilişkilerini hem çalışma ilişkilerini de olumsuz etkileyen bir etkisi olduğu açıktır. Daha 1936 senesinde 1 taksiye 4 şoförün denk geldiği düşünülürse (Afyon ve Yılmaz, 2020: 125), emek aleyhine seyreden bir düşüştür bu. Bu durumda taksici esnafının emek-sermaye çelişkilerini yansıtan bir sınıf konumu olmaktan görece daha uzak olduğunu, sermaye birikim sürecinde rekabet dinamiklerinin ve piyasa koşullarının değişmesiyle beraber daha çelişkili hale geldiğini söylemek mümkündür. Hatta taksi piyasasında gerek arz gerek emek gücünde yaşanan daralmanın sonucunda taksi sayısının ihtiyaç doğrultusunda sınırlandırılması ilk kez düşünülmüş, II. Dünya Savaşı yıllarında ise hem otomobil piyasasında yaşanan daralmaya paralel olarak hem de benzin tüketimini engellemek adına taksi sayısı İstanbul Valiliği tarafından sınırlandırılmıştı. Bu sınırlandırma ise, hususi otomobillere ticari plakaya izin vermemekle sınırlı kalmış, taksilere ticari plaka verilmeye devam etmişti. 1940 senesinde ise Milli Koruma Kanunu çift plaka uygulamasını getirmiş, böyle taksi aracı adedi sabit tutularak, nöbetleşe çalışma usulüne geçilmişti.¹⁹ (A.g.e.: 34).

Rekabet Karşısında Birleş(eme)mek

1950'lerde yaşanan hızlı kentleşmenin, nüfus artışının ve karayolu alt yapısındaki gelişmelerin bir sonucu olarak taksi taşımacılığı yaygınlaşmış,²⁰ otomobildeki artışın hız kazandığı II. Dünya Savaşı sonrası liberal politikaların uygulanmaya başladığı bu dönemde ulaşımdaki rekabet derinleşmişti. Otomobil sayısında yaşanan artışın taksi taşımacılığına da sirayet ettiğini düşünmek yanlış olmaz. Haliyle 1950'li yıllar plaka tahdidi, tarife düzenlemeleri, taksi saatleri konularında esnafın taleplerini dile getirdiği

¹⁹ 1946 senesi sonunda İstanbul'da 1.125 adet taksi bulunduğu bilinmektedir (Afyonlu ve Yılmaz, 2020:35)

²⁰ Taksi taşımacılığının tarihsel gelişimi konusunda İstanbul Teknik Üniversitesi'nin (2020) yayımladığı teknik rapor yol göstericidir.

yıllardır. Bu dönemde hususi plakalarda bir sınırlandırma olmamasına ek olarak, ticari plakanın dağılımında da sınırlandırma olmadığını, 1951 senesinde İstanbul Şoförler Cemiyeti'nin açıklaması üzerinden tespit edebiliyoruz. İstanbul Şoförler Cemiyeti'nin, dönemin İstanbul Belediye Başkanı ve Valisi Fahrettin Kerim Gökay ile yaptığı görüşmede taksilerin plaka sınırlandırılmasının gerekli olduğu, çünkü “*sayısı çoğalan taksilerin halk için zararlı*” olduğu dile getirilmiş (*Milliyet*, 6 Haziran 1951), 1954 senesinde ise 5064 taksinin olduğu belirtilerek yine plaka sayısında bir sınırlama getirilmesi gerektiği talebinde bulunulmuştu (*Milliyet*, 14 Haziran 1954).

1950'li yıllarda değişen piyasa koşullarıyla birlikte plaka tahdidi konusu her zamankinden daha önemli hale gelmiş, hatta esnafın çıkarlarını örgütlediği ve dağınık halde bulunan cemiyetlerin ve federasyonun tek bir örgüt halinde birleştirilmesi önerilmişti. Bunun en önemli sebebi, kent içi ulaşımında rekabetin artmasıydı. 1950'li yıllar kent iç taşımacılıkta raylı taşımacılıktan motorlu taşımacılığa doğru bir kaymanın görüldüğü ve buna bağlı olarak motorlu araç sayısında artış yaşandığı bir dönemdi (Tekeli, 2009:50). Ayrıca kentleşme ve nüfus artışının yol açtığı enformel ilişkiler üzerine kurulu yeni ulaşım araçları kent ulaşımında rekabeti arttıran bir etki yaratmıştı. Nüfus yoğunluğunun artması ve gecekondu alanlarının genişlemeye başlamasıyla, kamusal ulaşım ihtiyacına paralel gelişen yeni ara ulaşım formlarının (dolmuş, minibüs) payı artmış (Ersöz, 2022), böylece kent içi ulaşımında küçük girişimciliğin oranı yükselirken (Tekeli, 2009) farkı ulaşım formlarında aktörlerin çıkarları birbirinden farklılaşmaya başlamıştı. Bu açıdan Demokrat Parti'nin (DP) alt yapı yatırımlarına ve yabancı yatırımlara verdiği öncelik sermaye birikim stratejilerinin kent ulaşımı üzerinde teknik olduğu kadar toplumsal sonuçlar doğurmuştu. O dönem özel otomobil sahipliğindeki artış ve toplu ulaşım araçlarındaki çeşitlenme, taksici esnafının plaka tahdidi taleplerini artırmış, 1950'li yılların sonuna doğru bir yanda Şoförler Cemiyeti diğer yanda Otomobilciler ve Şoförler Cemiyeti arasında anlaşmazlıkları daha da görünür kılmıştı. Kamyon, otobüs, dolmuş ve hususi araç şoförlerinin örgütlendiği İstanbul Şoförler Cemiyeti'nin o dönem kent içi ulaşımında dönüşen çalışma koşullarını düzenleme taleplerine ek olarak, şoförlere sigorta yaparak giderek güvencesizleşen iş koşullarını iyileştirmek için belli girişimlerde bulunduğu söylenebilir. İstanbul Otomobilciler ve Şoförler Cemiyeti Başkanı Kazım Özeke ise taksi saatlerini düzenleme, taksimetre ücretlerine zam ihtiyacı, yedek parça ve lastik sıkıntısına dikkat çekerek, 1950'li yılların sonlarına doğru yaşanan iktisadi buhran koşulları ve ulaşımında artan rekabet faktörleri karşısında şoför ve otomobilcilerin tek bir cemiyet altında birleşmesini öneriyordu (*Milliyet*, 2 Ağustos 1961). Ancak 1959 senesinde altı cemiyet, ortak bir açıklamayla çatı örgüt olması istenen İstanbul Otomobilciler ve Şoförler Cemiyeti'nin yasal olmadığını söyleyerek, bu birleşmeye direnç göstermişti (*Milliyet*, 30 Temmuz 1959). Bu noktada ticari plaka ve araç mülkiyetini elinde bulunduran İstanbul Otomobilciler ve Şoförler Derneği'nin giderek *oligarşik*²¹ bir temsiliyet yapısına kavuştuğu, şoförler ve taksici esnafı arasındaki sermaye lehine

²¹ Elit kuramının önce isimlerinden Robert Michels'in (1962) “oligarşinin tunç yasası” analizinden daha farklı bir anlamda kullanıldı. Her ne kadar bu yazıda bu kavramla çıkar örgütlerinin yönetimi ele geçirme sürecinde ortaya çıkan “otoriterleşme” eğilimleri kast edilse de, Michels'den farklı olarak “yöneticilerin” psikolojik faktörlere bağlı rekabetinden çok sınıf mücadelesinin ön planda olduğu savunulmuştur.

çıkar çatışmalarını yönetmek için tek temsiliyet merkezi olması yönünde bir mücadele verdiği söylenebilir. Örneğin; 1959 senesinde tek çatı altında birleşmiş olan İstanbul Otomobilciler ve Şoförler Cemiyeti'nin ilk icraatlerin biri, Ticaret Bakanlığı'na bir telgraf çekerek, otomobil ithalatında kısıtlamaya gidilmesi talebi olmuştu. Bu talep, taksici esnafının değişen piyasa koşullarında mülkiyet temelli çıkarlarını ne kadar öncelediğini gösterir nitelikteydi (*Milliyet*, 16 Şubat 1959).

Plaka Tahdidine Karşı Birleşmek

1960'lı yıllar, bir yandan planlı ekonomi politikalarının bir yansıması olarak kent içi ulaşımın yeniden düzenlendiği bir dönem oldu. 1966 senesinde Anadolu marka otomobillerin üretilmesinin, üretim kapasitesinin yetersiz olması sebebiyle özel otomobillerin sayısına çok etkisi olmamış, plaka tahdidi sebebiyle taksi sayısında da artış olmamıştı (Tekeli, 2009:64). 1965 senesinde Danıştay taksi plakalarını tahdit yetkisini İl Trafik Komisyonlarına verdi. Adalet Partisi'nin 1965 senesinde iktidara gelmesinin akabinde devlet-sermaye ilişkisinde ittifakların yeniden tahsisi bağlamında, taksici esnafının 1950'li yıllardan itibaren dile getirdiği İstanbul'da plaka tahdidi talebi²² 1966 senesinde kabul edildi ve yasalaştı (*Milliyet*, 10 Şubat 1966). Ancak plaka tahdidiyle çözülmeyen esnaf-devlet gerilimi, 1970'li yılların başında devalüasyon kararının ardından akaryakıt yapılan zamlar ve yedek parça karaborsasında yaşanan artış karşısında yeniden alevlenmiş, İstanbul Ankara ve İzmir'de taksi, otobüs, kamyon ve dolmuş şoförler ve taşıt sahipleri akaryakıt zamlarının indirilmesi, Esnaf Sigorta Kanunu'nun oluşturulması ve motorlu taşıt vergisinin (MTV) düzenlenmesi için harekete geçmiş; böylece Türkiye'deki ilk kontak kapama eylemi gerçekleşmişti. Şiddet olaylarının ve birçok tutuklamanın gerçekleştiği bu eylemde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) da bir açıklama yaparak "*şoförlerin anayasal hakkı olan bu boykotu desteklemenin*" devrimci niteliğine vurgu yapmıştı (*Milliyet*, 1 Kasım 1970). 1971 askeri müdahalesinden sonra Nihat Erim başbakanlığındaki hükümet ise lastik zamlarının geri çekilmesi ve ucuz yedek parça dağıtımı için imalatçılarla karşı karşıya gelmiş, en azından askeri hükümet döneminde esnaf-devlet ilişkisinde gerilimler bir süreliğine ertelenmişti (*Milliyet*, 25 Mart 1971).

1973 seçimleriyle iktidara gelen Bülent Ecevit başbakanlığındaki koalisyon hükümeti sürecinde tarife zammı ve yedek parça konusundaki talep devam etti (*Milliyet*, 18 Nisan 1973). I. Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde ise tarifelere %20-40 oranında zam gelmiş, ancak plaka tahdidi konusunda önemli gerilimler yaşanmıştı. 1976 senesinde ticari plakalara uygulanan tahdit kararının en önemli sebebinin "trafik sıkışıklığını önlemek" olduğunu söyleyen İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk, "*ticari otolara tahdit koymanın haksız kazançlara yol açtığını*" (*Milliyet*, 31 Mayıs 1976) belirterek plaka tahdidinin kaldırılacağını söylemişti. Bu açıklama sonrasında TESK Başkanı Hüsamettin Tiyaşan "*bu karar uygulanırsa kontak kapatırız*" diyerek ve İstanbul trafiğinde meydana gelebilecek olan sıkışmaya dikkat çekerek karara karşı

²² Böylece İstanbul'da ticari plaka sayısının 15.514'e yükseldiği, ancak 2.000 plakanın piyasadan geri çekilmesi kararıyla bu sayının 13.314'e indiği bilinmektedir. Ancak bu "geri çekilmeye" tam olarak neyin sebep olduğuna ilişkin bir veri elimizde yoktur.

çıkıymıştı. O dönem İstanbul Şoförler ve Otomobilciler Derneği Başkanı Mesut Özeke'nin “*plaka tahdidini Asiltürk değil, Başbakan bile kaldıramaz*” (Milliyet, 28 Haziran 1976) demesi Türkiye’de esnafın çıkarlarını gerçekleştirebildiği ölçüde sınıfsal ittifakları koruduğunu gösterir niteliktedir (Altınoklu, 2022). Tekeli’nin ifade ettiği gibi, ticari plakaların dondurulması küçük girişimcilerin kent içi ulaşımında sektöre girişini engelleyerek, taksi sektörünün araç başına taşınan yolcu sayısı ve plaka satış fiyatları üzerinden bir *rant* mekanizması haline gelmesiyle sonuçlanmıştı (2009:64). Ancak böylece taksici esnafı ve şoförler arasındaki çıkar çatışması daha görünür hale gelmiştir. Örneğin, 1978 senesinde plaka tahdidinin kaldırılmasını “haksızlık” olarak nitelendiren şoförler bile artan işsizlik karşısında plaka tahdidi kararının kaldırılmasını desteklemişlerdi (Milliyet, 3 Temmuz 1976). İthal ikameci politikaların hegemonik krizinin derinleştiği dönemde tarife ücretlerine zam talep edilmiş, talep reddedildince “gelişigüzel zam” yapan taksici esnafının devlet aktörleriyle olan çatışması daha görünür hale gelmişti (Milliyet, 3 Eylül 1978). Bu dönemde ucuz ve kolay ulaşılabilir lastik ve yedek parça ihtiyacı, tarife zammı talepleri artmış, otomobilci esnafı ve şoförler yine “kontakt kapatarak” Türkiye siyasetinde nadiren rastlanan kolektif bir eylemliliğe gitmişti. Bu eylem, bir küçük sermaye bileşeni olarak esnafın kendi sınıfsal konumunu üretmediği koşullarda göstermiş olduğu sınıfsal tepkinin bir uzantısıydı (Altınoklu, 2022). Haliyle, tekil iktisadi çıkarların salt siyasi temsiliyetinden öte, esnafın sermaye birikim süreçlerinde çatışan somut çıkarlarını talep ve ifade etme, buna bağlı olacak da sınıf mücadelesinde konumlanma biçimiydi.

Serbest Piyasa Kanunları: Plaka Tahdidinde Gevşeme

Neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı 1980’li yıllar ise Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidara gelmesinin hemen ardından, 1984 seçimleriyle Bedrettin Dalan’ın İstanbul kentine ve kent içi ulaşımına doğrudan müdahil olduğu bir dönem oldu. Aslında serbest piyasa mekanizması, esnafın küçük sermayesini yeniden üretmesini mümkün kılan önemli bir koşuldu (Altınoklu, 2022). Ancak 1986 senesinden itibaren tam da serbest piyasa rasyonalitesine uygun olarak plaka tahdidinde yaşanan gevşeme, bu noktada taksici esnafının sınıfsal konumunu yeniden üretmesini mümkün kılan koşullar önünde bir engeldi. 10553 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’na göre, ticari plaka verilme şartları belirlenmiş, “şoförlük mesleğini sürekli icra etme” koşulu getirilmişti. Taksici esnafı “*elimizde kalan tek sermaye plakalardır, onlar da zayı oluyor*” (Milliyet, 23 Mart 1983) diyerek plaka tahdidinin kalkmasına karşı olsa da, ihale yoluyla plaka satışlarını öngören genelge 1986 senesinde yürürlüğe girdi. Serbest piyasa mekanizması içerisinde ticari plakalar üzerinde sınırlamanın “sınırlı” bir şekilde kaldırılması ise taksici esnafının rekabet dinamiklerini büyük ölçüde değiştirdi ve plakanın mülkiyet değerini düşürdü, ancak “şoför olma şartı” keyfi denetime bırakıldığı için taksici esnafının çıkarları bir ölçüde dengelendi. 1985 senesinde Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu Başkanı Mesut Can, piyasada “*taksi enflasyonu olduğunu, plakanın ise taksici esnafının emeklilik ikramiyesi olduğunu*” söyleyerek, aslında bir gelir aracı olmaktan öte, ticari plakanın yatırım aracı olma özelliği üzerinde duruyor ve taksilerin sayısının değil, toplu taşıma araçlarının sayısının artırılması gerektiğini vurguluyordu (Milliyet, 24 Haziran 1985). Ancak o dönem İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan’ın, taksici esnaf derneklerinin *oligarşik* yapısına atıfla

“mücadelemiz plaka mafyasına karşıdır. İtiraz edenler derneğin başındakiler, şoförler değil” (Milliyet, 08 Ocak 1986) demesi, günümüzde hala güncelliğini koruyan gerilimi hatırlatır niteliktedir. Yaklaşık 2.000 bin ticari plakanın ihale yoluyla satışını öngören genelgenin yürürlüğe girmesinin ardından, İstanbul Şoförler ve Otomobilciler Derneği Başkanı Kazım Özeke ise plaka tahdidinin kalkmasının şoförler arası rekabetini arttıracaklarını ve İstanbul trafiğinde sıkışmaya neden olacağını söyleyerek plaka satışlarını takiben “*kontak kapatacaklarını*” dile getirmişti. İstanbul’da kent içi ulaşımına ilişkin mevcut sorunların “*şoför davranışından kaynaklandığını*” (Milliyet, 08 Ocak 1986) öncelikli olarak dile getirilmeye başlanması ise, taksici esnafının bir işveren olarak anti-emekçi söylemini ortaya koymasının yan sıra Türkiye’de esnafın çelişkili sınıf pozisyonunu yapısal olarak belirleyen sermaye ve emek gücü birlikteliğini aydınlatan tekil ve özgün bir dönüşümü de gösteriyordu.

1980’li yıllardan itibaren neoliberal piyasa normları, taksi piyasasında yeni bir iş bölümünü ve yeni rekabet dinamiklerini de beraberinde getirmişti. 1989’a kadar yüksek gümrük vergileriyle korunan otomotiv sektöründe gümrük duvarlarının zaman içerisinde kaldırılmasıyla (Tanyılmaz ve Erten, 2001) otomotiv sektörüne yatırımlar artmıştı. Ancak otomobil sayısında yaşanan artışa bağlı olarak hususi plaka sahiplerinin de taksi taşımacılığına dahil olmasıyla “korsan taksiler” yaygınlaşmaya başlamış, böylece taksi piyasasında talep bölünmüştü. Dolayısıyla 1990’larda taksici esnafı açısından plaka tahdidinin korunması daha önemli hale gelmişti. Ayrıca kent içi ulaşımında taksi taşımacılığında rekabetin artmasıyla şirketler ve galeriler eliyle plakaların kiralanması bu dönemde söz konusu olmuş, farklı aracı aktörler böylece taksi taşımacılığında yeni bir sermaye birikim sürecine dahi olmuştu. Ancak yükselen enflasyon ve benzin fiyatlarındaki artışın maliyetlerdeki artışı, 1990’lı yıllarda İstanbul Şoförler ve Otomobilciler Esnaf Odası’nda örgütlenen şoförler ve dernek yöneticileri arasında bir dizi gerilime sebep olmuştu. Taksimetre ücretlerine zam talep eden taksici esnafı ve şoförlerin o dönem “sarı eylem” olarak bilinen eylemi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanı Nurettin Sözen tarafından reddedilmiş olsa da (Milliyet, 1 Eylül 1990), 507 sayılı Esnaf ve Sanatkar Dernekler Kanunu’nda yapılan bir düzenlemeyle 1991 senesinde taksimetre ücretlerinin derneklerce belirlenmesine karar verilmişti (Milliyet, 05 Haziran 1991). Böylece 1990’lı yıllarda benzin ve yedek parça fiyatlarından doğan maliyet artışlarına ek olarak değişen rekabet şartları karşısında odaların taksimetre zam yetkisine sahip olmasıyla taksici esnafı ve şoförüyle devlet aktörleri arasındaki gerilim bir ölçüde dengelenebilmişti. Ancak karar akabinde yapılan zam oranları tepkiyle karşılaşınca, bu uygulamadan sonra İstanbul Valiliği’nce taksi taşımacılığına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmasına karar verilmişti. (Milliyet, 10 Nisan 1992).

AKP Dönemi ve Taksici Esnafı

2000’lere doğru Türkiye kapitalizminin doğurduğu sınıflar arası çelişkiler derinleşmiş, 2001 krizi sürecinde taksici esnafı ve şoförler arasındaki çıkar çatışmalarını daha görünür kılmıştı. Önce LPG’ye ve benzine yapılan zamları protesto eden ve taksimetre ücretlerine yapılan zam oranlarını yetersiz bulan şoförler, 2001 krizinde kendi sınıfsal konumunu yeniden üretemeyen farklı sektörlerdeki birçok esnafın kendiliğinden ve örgütsüz protestolarına (Gemici, 2013) kontak kapatarak katılmış, ancak yönetiminde

mülkiyet sahibi taksici esnafının bulunduğu İstanbul Şoförler ve Otomobilciler Odası şoförlerin bu eylemini yasa dışı bularak destek vermemiştir (*Milliyet*, 18 Temmuz 2000). Bunun en önemli sebebini ise 1990'lı yıllarda ard arda yapılan taksimetre ücreti zamlarıyla, 2000 senesine gelindiğinde ticari taksi plakasının piyasa değerinin üstünde değer kazanmış olması şeklinde açıklamak makul gözüküyor. Zira taksi plakasının bir yatırım aracı olarak önem kazanması, bir yandan mülkiyet sahibi esnafın kazancını arttırırken, bir yandan da önemi bir vergi ihlali anlamına geliyordu. 2000 senesinde İstanbul Defterdarlığını'nın hazırladığı bir rapora göre (*Milliyet*, 30 Ekim 2000), piyasada dolaşımda bulunan taksilerin %90'ının plakaları galeri ve şirketlere kiralanıyordu. Üstelik taksilerde çalışma usullerine de değinen bu raporda, taksilerde çift vardiya şoför çalışmanın artık kalıcı hale geldiği ve şoförün aldığı günlük ücretlerin ticari plaka kazancına oranla çok düşük seyrettiği belirtiliyordu.

2004 senesi öncesinde İstanbul İl Trafik Müdürlüğü'nün yetki alanında olan taksi taşımacılığında araç sahibine ruhsat, şoförlere ise sürücü belgesi verme yetkisine ek olarak taksimetre ücretleri, durak sayısı ve plaka tahdidi belirleme yetkisi, 2004 senesinde yeni Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle kurulan UKOME'nin yetkisine bırakılmıştı. Bu değişiklik, bir yandan neoliberal belediyecilik²³ anlayışı çerçevesinde yerel otorite ve merkezi otorite arasında yeni bir iş bölümü getirmiş, böylece taksi esnafının İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde temsiliyet taleplerini kuvvetlendirmişti.²⁴ 2012 senesinde Kadir Topbaş yönetiminde olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı UKOME'de temsiliyet hakkına sahip olan İstanbul Şoför Esnaf Odası'nın 2005 tarihli Esnaf ve Sanatkar Meslek Kuruluşları Kanunu'nda "esnaf" statüsünden çıkarılan şoförleri temsil etmesinden ötürü bir temsiliyet krizi yaşanmış, akabinde Yahya Uğur başkanlığında İstanbul Otomobilciler Odası'na temsil hakkı verilmişti (*HaberTürk*, 28 Aralık 2012). AKP döneminde yasal mevzuatın değişmesi bir yandan sermaye-emek ilişkilerini görünür kılarak, sermaye lehine esnafın temsiliyetini kuvvetlendirmiş, böylece AKP döneminde esnafın ittifaklarının pekiştirilmesini sağlamıştı. Ancak taksici esnafının hegemonik ilişkilere eklemlenmesi, 2008 krizi sonrasında esnafın taksimetre tarifelerinde zam taleplerinin artmasına engel olmamıştı. Üstelik taksici esnafının tıpkı 1980'lerdeki gibi toplu taşımının artırılması ve çeşitlenmesi yönündeki talepleri (*Milliyet*, 25 Ekim 1987), AKP'nin hegemonya projesinin önemli bir ayağı olan alt yapı ve ulaşım yatırımları ile sağlanmış, bu dönemde ticari plakanın tahdidine yönelik herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştı.

Taksici esnafı ve AKP arasındaki ittifak ilişkilerinin yeniden üretilme sürecinde Amerika menşeli ulaşım ağı şirketi Uber'in 2013 senesinde Türkiye piyasasına girmesinin ardından, İstanbul Taksici Esnaf Odası'nın 2018 senesinde bu platforma yönelik

²³ Daha önceden belirtildiği gibi, 2004 sonrasında neoliberal belediyecilik anlayışı gereği taksi taşımacılığında usul ve esasların belirlenme yetkisi İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı alt komisyonlara bırakılmış, ancak yerel ve merkezi yönetim arasında yeni bir iş bölümü ön gören bu yönetim anlayışı, 2019 yerel seçimleri sonrası hegemonya mücadelesine bağlı olarak yerel yönetimlerde yetki devrinin yasallığına rağmen merkezi ve yerel arasındaki güç çatışmalarını arttırmıştır.

²⁴ 2005 senesinden sonra AKP'nin hegemonya projesinin yeniden üretim sürecinde nza için ihtiyaç duyduğu esnafa ilişkin birçok düzenleme yapıldı (Altınoklu, 2022). Bu makalede taksi taşımacılığı ile sınırlı tutulan, ancak Türkiye'de esnafın tamamını etkileyen yasal düzenlemeler 2005 senesinde 1964 tarihli Esnaf ve Sanatkar Dernekleri Kanunu'nun ilgasıyla gerçekleşti. Taksici esnafı ve şoförlerin aynı derneğe üye olması, yasal düzenlemenin getirdiği "esnafın yanında çalışan kişinin İş Kanunu'na tabi olması" kararıyla engellenmiş, böylece emek- sermaye ilişkisi sermaye lehine yeniden düzenlenmiştir.

erişim engeli taleplerine karşılık ruhsat dışı ve korsan statüsünde olan Uber'in Türkiye'de erişiminin yasaklanması önemli bir dönümü noktasıdır. Esnaf odasının haksız rekabet söylemiyle başlayan yasal süreçte, İstanbul Taksici Esnaf Odası başkanı Eyüp Aksu, *"taksicilerin Avrupa'da eylem yaptığı sağı solu yakıp yıktığı gibi eylem yapmak istemiyoruz. Eğer meclisimiz bu konuda çalışmazsa, adalet farklı bir karar verirse taksici esnafının sabrı taşar. Taksici esnafı ekmeği için her şeyi yapar"* (Hürriyet, 12 Mart 2018) diyerek taksici esnafının kendi sınıfsal konumunu yeniden üretebilmesi için gerek duyduğu mülkiyet ilişkilerine vurgu yapmıştı. Recep Tayyip Erdoğan ise *"Uber mubere yok böyle bir şey, taksicilerin hakkını kimseye yedirmeyiz"* (Cumhuriyet, 4 Haziran 2018) diyerek taksici esnafıyla olan ittifakını pekiştirmiş, böylece *"onları en iyi tanıyan ve menfaatlerini en iyi bilen iktidarın AKP olduğu"* (Görüşmeci 2, 4 Ocak 2023) gerçeği bir kez daha dile getirilmişti. Uber'in Türkiye piyasasından yaptırım yoluyla çekilmesi, bir bakıma 2020 pandemisi koşullarında haksız rekabet söylemiyle tepki gösteren perakende sektöründeki esnafın çıkarlarını dengeleyebilmek adına zincir marketlere Rekabet Kurulu tarafından kesilen ve serbest piyasa mekanizmasına doğrudan devlet müdahalesi anlamına gelen sürecin benzeriydi. Öte yandan, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi esnasında taksici esnafının oynadığı rol düşünüldüğünde, taksici esnafının çıkarlarını dengeleyebilmek adına yapılan Uber müdahalesinin, İstanbul Taksici Esnaf Odası'nın sermaye birikim sürecinde oynadığı hegemonik ilişkilerin yeniden üretiminde önemli olduğu söylenebilir. *"Özellikle taksici esnafının ekmeğini korumak için İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile yapmış olduğu görüşmeler sonrasında"* (Görüşmeci 6, 21 Aralık 2022) alınan bu karar, esnafın sınıfsal konumu kadar hegemonik ilişkiler içerisindeki konumu üzerinde de etkili olmuştur. Hatta AKP döneminin neoliberal hizmet anlayışının önemli bir uzantısı olarak taksici taşımacılığı sisteminde ortaya çıkan turkuaz ve siyah taksici uygulamasına da değinmek gerekir, çünkü Uber'in Türkiye piyasasından çekilmesinin ardından bir alternatif olarak sunulan bu uygulama, üst segment araçlarla sunulan bir hizmet olduğu için, bir yandan da taksici taşımacılığında müşteri aleyhine olan yapısal sorunlara bir çözüm olarak ortaya çıkmıştı. Öte yandan *"daha sermaye olan taksici esnafı bu uygulama sayesinde daha çok para kazanabildiği ve yatırım değeri yüksek bir mülkiyete kavuştuğu"* (Görüşmeci 1, 13 Ocak 2023) için memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak İstanbul kentinin kent çeperlerinin genişlemesi ve buna bağlı olarak bir dizi sebebe bağlı olarak artan nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında taksici taşımacılığında ticari plaka sayısını sabit tutarak yapılan bu değişikliğin sürdürülebilir olmadığı bir gerçektir.

Plaka Tahdidinin Ötesinde Bir Çatışma

Taksici esnafının 2019 yerel seçimleri sonrasında değişen güçler dengesine nasıl eklendiği konusu bu noktada önem kazanmaktadır. 2019 yerel seçimleri sonrasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi yönetiminin, İstanbul'da 1990'lı yıllardan itibaren artan nüfus ile paralel artış göstermeyen taksici sayısının yarattığı kamusal ulaşım sıkıntısına bir çözüm olarak UKOME'nin gündeme getirdiği "5 bin taksici" projesine İstanbul Taksici Esnaf Odası direnç göstermiş, taksici arzında değil, dağıtım sürecinde yaşanan denetim sıkıntısına dikkat çekmeye çalışarak, projenin UKOME'de tam on dört kez reddedilmesinde önemli rol oynamıştı. Bu kamu politikası aynı zamanda

taksi piyasasında rekabeti düzenleme, plaka sahipleri ve şoför arasındaki aracı şahıs ve kurumları devre dışı bırakma ve plakanın hisseli kullanımını önleme amacındaydı. UKOME yetkilileri bir yandan hem ulaşım sıkıntısı hem de ticari plakanın kiralınmasına bağlı olarak arzın sabit kalması sorununu çözmek isterken, İstanbul Taksici Esnaf Odası başkanı Eyüp Aksu, CHP yönetimi altındaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin *fi-nansal kaynak yaratma peşinde olduğunu* iddia ederek, karar alma sürecinde bir karşı duruş geliştiriyordu. Benzer şekilde 2019 yerel seçimleri öncesi, *"taksici esnafına verilen sözlerin tutulmadığı"* ifade edilerek, İmamoğlu'nun *"taksicilerin hassasiyetini dikkate almayarak ekmeklerine ortak olmak istediği"* belirtilmişti (Görüşmeci 3, 11 Ocak 2023). Aslında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bir şirket aracılığı ile 5 bin yeni taksi plakasının mülkiyetini ve işletme hakkını kendi bünyesine alma kararı da bu noktada, *ortak tekel rantı* üzerindeki sınıf mücadelesi çerçevesinde anlam kazanıyordu. Neoliberal belediyeçilik anlayışının bir uzantısı olarak bir belediye şirketi eliyle taksi işletmeciliği yapma projesi, daha eski dönemlerdeki plaka tahdidi mücadelesinden farklı olarak bu sefer yerel yönetimin bu *ortak tekel* rantının bir parçası olması anlamına geliyordu. Tam da bu sebeple, taksi plakası etrafında tarihsel olarak oluşan *ortak tekel rantının* hangi gruplar tarafından paylaşılacağı meselesi, güncel taksi krizinde yerel-merkezi otorite ve devlet-sermaye arasında aslında yeni olmayan bu gerilimin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı.

Öte yandan, 1950'lerden beri ticari plaka tahdidi konusu taksici esnafı ve farklı devlet aktörleri arasında bir dizi gerilime sebep olmuş, bu gerilimli ilişki birçok çatışma ve uzlaşmayı da beraberinde getirmişti. Ancak 2018 kur krizinin yarattığı enflasyonist koşulları takiben pandemiyle beraber daralan alım gücü ve artan maliyetlerin taksici esnafı üzerinde yarattığı iktisadi koşullar düşünüldüğünde, İstanbul Taksici Esnaf Odası'nın bu tepkisinin bu dönemde değil, ancak daha geç bir dönemde, 2020 senesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi projesine karşı verilmiş olması, tarihsel süreklilikler göz önüne alındığında bir çelişkiyi ifade ediyordu. Türkiye ekonomisinin yüksek enflasyon ortamında maliyetleri yükselen taksici esnafının, iktisadi krize karşı "zam talebiyle" yetinmesi tarihsel olarak esnafın verdiği sınıfsal tepkilerin en hafifiydi. Bu noktada, 2018 döviz kriziyle değişen piyasa koşullarında uygulanan iktisadi politikaların taksici esnafına ne gibi fırsatlar sağladığı konusu önem kazanıyordu. 2018 itibarıyla TL'nin değer kaybetmesinin önemli bir avantaj haline geldiği turizme dayalı sermaye birikim stratejisinin artırdığı talebin, İstanbul kentinde hareketliliği artırması, aslında taksi arzında zaten mevcut olan daralmanın önemli bir sebebiydi. Süregelen Ukrayna-Rusya savaşının petrol fiyatları üzerinde yarattığı etkinin de bir sonucu olarak taksici esnafının artan maliyetler karşısında zam talepleri daha görünür hale gelmiş, ancak iktisadi kriz koşullarında her dönem eyleme geçen taksici esnafı ve şoförünün, bu dönemde tepkisi söylemsel düzeyde kalmıştı. Yüksek enflasyon koşullarında *"yetersiz zam oranı aldıklarını"* iddia eden taksici esnafının *"kazan-dıklarını maliyete verdiklerini ancak herkesin sessizleştiği bir ortamda eylem yapmak için uygun koşullar"* (Görüşmeci 5, 10 Ocak 2023) olmadığını söylemesi, AKP'nin otoriterleşen söylem ve politikalarının, mevcut ittifaklarını hangi koşullarda yeniden ürettiğini gösterir nitelikteydi.

Bir sermaye bileşeni olarak taksici esnafının çıkarlarını gerçekleştirmek için verdiği tarihsel mücadeleler, aynı zamanda tarihsel olarak egemen ilişkiler içerisindeki ittifaklarının da yeniden yapılanması anlamına geliyordu. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yönetimini elinde bulunduran AKP'nin 2019 senesinde yerel seçimleri CHP'li bir adaya kaybetmiş olması, AKP'nin iktisadi ve siyasi kriz ortamında mevcut ittifaklarını yeniden üretmesini gerekli kılarak, 2004 sonrası yerel yönetim politikalarında benimsenen anlayışın tam aksi yönünde bir süreci de beraberinde getirmişti. Bu açıdan 19 Şubat 2020'de çıkarılan Bakanlar Kurulu kararı ile kurumsal ve yasal olarak da yeniden dizayn edilen yerel karar alma sürecinde UKEMO'nin üye yapısında yapılan değişiklik²⁵, elbette AKP döneminin otoriterleşme eğilimleri çerçevesinde çok anlamlıydı. Aslında UKEMO'de her zaman 1 üye ile temsil hakkı bulan Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu'nun temsiliyeti oldukça kısıtlıydı ve bu değişiklik ile taksici esnafının temsiliyet yapısında bir değişiklik olmamıştı. UKOME yapısında gerçekleşen değişikliğin yarattığı asıl etki, merkezi otoritenin UKOME içerisinde temsiliyetinin artmasıydı. Ancak bu değişiklik, en çok ticari plaka sahiplerini temsilen İstanbul Taksici Esnaf Odası başkanı Eyüp Aksu tarafından görünür kılınmıştı. Devlet ihalesi yoluyla plaka satışı yapılmasına karşı çıkmadığını söyleyen Eyüp Aksu'nun yasal gerekçelerle CHP yönetimindeki İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin taksici işletmeciliği yapmasına karşı çıkması, AKP'nin UKOME'nin yapısında yapmış olduğu değişikliği meşrulaştırıcı bir işlev görmüştü. 2022 senesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin projesine karşı düzenlenen ve milliyetçi muhafazakâr söylemin şölenine dönen taksici eyleminde Eyüp Aksu'nun tüm ticari plaka sahiplerini temsilen “*bizi de koruyanlar var*” demesi, taksici esnafının, hegemonik ilişkilerin yeniden üretim sürecinde oynadığı rol açısından önemliydi, zira “*gerek Süleyman Soylu'nun, gerek Recep Tayyip Erdoğan'ın taksici esnafının her başı sıkıştığında onlara destek*” (Görüşmeci 2, 4 Ocak 2023) olduğu belirtiliyordu. 2022 senesinin Aralık ayında taksici esnafıyla bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mayıs 2023'te yapılacak seçimlerde taksici esnafını mevcut ittifaklarını devam ettirmeye davet etmesi ise, UKOME'de yapılan değişikliğin taksici esnafı lehine bir değişiklik olduğunu vurgulaması açısından önemlidir (Gazete Duvar, 3 Aralık 2022). Yine benzer şekilde, tarihsel olarak gerilimin hep yüksek seyrettiği İstanbul Taksici Esnaf Odası seçimleri, 2022 senesinde biçimsel olarak çoğulcu gözükse de benzer bir gerilime sahne olmuş, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin taksici projesinde görünür-lüğü artan Eyüp Aksu başkanlık yarışında galip gelmişti (Medyascope, 16 Ocak 2022). Zaten tarihsel olarak hem İstanbul Taksici Esnaf Odası'nın hem de İstanbul Şoför Esnaf Odası'nın yönetimini ele geçirmek için verilen mücadeleler, hiçbir zaman farklı devlet aktörleriyle girilen ilişkilerden bağımsız olmamıştı.²⁶ Öte yandan AKP döneminde taksici esnafının örgütlenmesinde “*biraz mafyatik eğilimlerinin söz konusu*

²⁵ Büyükşehir Belediyeleri Koordinasyon Merkezleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2020), *Resim Gazete*: 31044.

²⁶ Biçimsel olarak “kamu yararı gözetken demokratik-çoğulcu bir örgüt” olan İstanbul Taksici Esnaf Odası'ın gerek örgüt yapısı gerek yönetim şekli itibarıyla da ayrıca ele alınması gerekir. Tekeli'nin de belirttiği gibi, taksici esnafı örgütlerinin siyasal sürece rolleri azımsanmayacak önemdedir (1981:224). Tarihsel olarak merkez-sağ partilerin esnaf örgütlenmeleri içerisinde mücadeleleri, gerek İstanbul Taksici Esnaf Odası'nın gerek İstanbul Şoför Esnaf Odası'nın yönetim kurulu seçimlerinde kendini gösterir. Özellikle karar alma süreçlerindeki otokratik eğilimler, bu tarz örgütlerin kamu kurumu niteliği veya sivil toplum niteliğine sahip olup olmadıklarına yönelik tartışmaları bakımından da oldukça önemlidir.

olduğu” ve “*İstanbul Taksici Esnaf Odası ve İstanbul Şoför Esnaf Odası seçimlerinde kimin seçileceği sorusunun cevabının zaten öncesinden belli*” (Görüşmeci 1, 13 Ocak 2023) olduğu ifade edilmişti. Bu açıdan, plaka tahdidinin kalkmasına karşı verilen mücadelede taksici esnafının çıkarlarını temsil etme biçimi, her ne kadar özgün tarihsel koşullarda benzer mücadeleler söz konusu olsa da, AKP döneminde devlet-toplum ilişkisinin otoriter niteliğinden ayrı ele alınamaz. Başka bir deyişle İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin taksi projesi ve taksici esnafının projeye olan tepkisinin ticari plakayı temsil eden *ortak tekel rantı* üzerindeki mücadeleden, bu mücadelenin de AKP döneminde esnafın siyasal içerilme siyasetinden (Altınoklu, 2022) ayrı düşünlemeyeceği açıktır. Her ne kadar taksici esnafının sınıfsal konumunu yeniden üretebilmek için verdiği sermaye lehine mücadele tarihsel bir nitelik taşısa da, yeni olan, AKP döneminde taksi taşımacılığında süregelen ve kalıcılaşan sermaye ve emek çelişkisinin meşrulaştırılarak, esnafın tarihsel milliyetçi-muhafazakar rolünü yeniden retilibilmesine olanak veren koşulların sağlanmış olmasıdır. Böylece 2020 senesinde gündeme gelen taksi krizini yine “*sarı öfkenin*” bir uzantısı olarak görmek mümkün olsa da AKP dönemi devlet-toplum ilişkisinin değişen otoriter niteliğinden ayrı düşünmek pek mümkün değildir.

Sonuç

Bu yazıda, Türkiye’de esnaf üzerine yapılan analizlerde çoğunlukla kabul gören devlet merkezli yaklaşım eleştirilerek, 2020 senesinde gündeme gelen İstanbul taksi *krizinin*, güncel olduğu kadar tarihsel olarak da sınıf mücadelesinin önemli bir lçeği olarak tartışılması gerektiği vurgulandı. Devlet merkezli bir anlatıdan ziyade, bir sermaye bileşeni olarak taksici esnafının sermaye ve mülkiyet biçimini oluşturan ticari taksi plakasının hangi koşullarda ve hangi ittifaklar aracılığıyla sınıf mücadelesinin bir parçası olduğu sorusuna tarihsel ve güncel bağlam içerisinde yanıt aranmaya çalışıldı. Türkiye’de tarihsel olarak her sermaye birikim modelinde ticari taksi plakası tahdidine dair yapılan uygulamalar ve devlet müdahalelerinin, bu mülkiyet biçiminin içerisinde, üzerinde kurulu olduğu ittifakların ve buna bağlı olarak yaşanan uzlaşı ve çatışmaların içeriğine dair önemli bir tartışma zemini oluşturduğu düşünüldüğü için, taksici esnafının mülkiyet ve sermaye aracı olarak ticari plakanın hangi tarihsel koşullar içerisinde *ortak tekel* rantına dönüştüğü, bu rant üzerinde oluşan çatışma ve uzlaşmalarda taksici esnafının sınıfsal pozisyonu irdelendi. Taksici esnafının sınıfsal çıkarlarını temsilen İstanbul Taksici Esnaf Odası’nın tarihsel olarak sermaye birikim süreçlerindeki rolüne, çıkarlarını hangi maddi koşullar üzerinden oluşturduğuna ve çıkarlarını temsil etme biçimlerine, taksi endüstrisinde emek-sermaye ilişkileri ve sektörel bağlantılar üzerinden değinildi.

İstanbul Taksici Esnaf Odası’nın tarihsel olarak sermaye birikim sürecinde İstanbul’da taksici esnafının farklılaşan iktisadi çıkarlarını siyasal alanda temsil etme işlevinden öte, bu *kurumsal dolayımın* zgl koşullarda bir dizi devlet aktryle kurduğu çatışma ve uzlaşmaların doğrudan sınıf mücadelesi üzerinden okunması pekala mümkün. Ancak bu noktada, 2020 senesinde gündeme gelen İstanbul taksi krizinde esnafın verdiği tepki, tarihsel olarak esnafın çıkarlarını gerçekleştiremediği anlarda verdiği sınıfsal tepkiden ayrılıyor. Bu makalede taksi plakasını temsilen *ortak tekel rant*

üzerindeki mücadelenin tarihsel bir nitelik taşıdığına, bu bağlamda da yeni olmadığına işaret edildi. Güncel taksi krizinde yeni olan unsur, bu krizin AKP'nin hegemonya krizini takip eden bir konjonktürde ortaya çıkmış olması ve taksici esnafının hegemonyanın krizine rağmen egemen ilişkilere nasıl eklemlenebiliyor olduğudur. Haliyle, birçok tartışmayı beraberinde getiren İstanbul taksi *krizinde* taksici esnafının oynadığı rolün vesayetçi ya da demokrasi eksenli ve liberal-çoğulcu bir anlatı üzerinden anlaşılamayacağını, aksine orta sınıf literatüründe önemli bir paradigma değişikliğine işaret eden *otoriterleşme* eğilimleri²⁷ çerçevesinde anlam bulduğunu belirtmek gerekir. Taksici esnafının, Türkiye'de sermaye birikim süreci ve siyasal iktidarın kriz koşullarına rağmen, AKP hegemonyasının yeniden üretiminde oynadığı milliyetçi-muhafazakar rolün AKP döneminde devlet-toplum ilişkisinin değişen otoriter niteliğinden aynı görülemeyeceği açıktır.

Kaynakça

- Afyoncu, E. ve C. Yılmaz (2020) *Cumhuriyet İstanbul'unda Otomobil*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Altınoklu M. N. & C. Boyraz (2022) "A Debate on the Theory of Contradictory Class Locations and Middle Classes: Reproduction Strategies of Small Traders in Turkey", *Turkish Studies*, 24(2): 330-356.
- Altınoklu, M. N. (2022) *Ekmek, Dükkan, Devlet: Türkiye'de Esnaf, Perşembe Pazarı Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bechhofer, F. ve B. Elliott. (1976) "Persistence and Change: The Petite Bourgeoisie in Industrial Society," *European Journal of Sociology*, 17(1): 74-99.
- Bedirhanoglu, P. (2009) "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü," İ. Üzgel ve B. Duru (der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi, 39-64.
- Bianchi, R. (1984) *Interest Groups and Political Development in Turkey*, New Jersey: Princeton University.
- Bora, T. (2000) "Türkiye'de Meslek Kuruluşları: "Kamu, "Sivil" ve "Milli"nin Muğlak Kesişim Alanı," Yerasimos, S.; Seufert, G., Vorhoff K. vd. (der.), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 265-310.
- Clarke, S. (1978) "Capital, Fraction of Capital and the State: 'Neo-Marxist' Analysis of the South African State", *Capital and Class*, 5: 32-77.
- Cristophers, B. (2019) "The Rentierization of the United Kingdom Economy", *Environment and Planning A: Economy and Space*, önce çevrimiçi.
- Dimanopoulos, S., C. Hadziiosif, K. Katsoudas, and N. Potamianos, (2020) "Small Business in Distress: Aspects of Petit-Bourgeois Collective Action in Postwar Greece", *Ruhr Universität Bochum*, 64: 263-95.
- Doğan, A. E. (2002) *Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent*, İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Elster, J. (1985) *Making Sense of Marx*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ercan F. ve Ş. G. Tuna (2006) "İç Burjuvazinin Gelişimi 1960'lardan Günümüze Bakış", Ülman B. ve İ. Akça (der.), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemal Saybaşıl'ya Armağan* içinde, İstanbul: Bağlam, 141-173.
- Ercan, F. (2003) "Sınıftan Kaçış, Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine", Köse A. H., Şenses F. ve E. Yeldan (der.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Boratav'a Armağan* içinde, İstanbul: İletişim, 611-668.
- Ersöz, B. (2022) *Ulaşımda Enformel İlişkiler, Rant ve Rekabet, İstanbul'da Şöförlük ve Çalışma Pratikleri*, İstanbul: SAV Yayınları.
- Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu (2005) *Resmî Gazete*, Sayı:25852, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050621-1.htm>
- Gemicik, K. (2013) "Moral Economy Redux: Social Protests in Turkey After the 2001 Economic Crisis", *Mobilization: An International Quarterly*, 18 (2): 143-160.
- Harvey, D. (2013) *Asi Şehirler*, İstanbul: Metis Yayınları.

²⁷ Kapitalist toplumlarda 2008 küresel krizi sonrasında artan otoriterleşme eğilimleri, neoliberal yeniden yapılanmanın bir sonucu olarak orta sınıfların devletle kurduğu ilişkiyi de dönüştürdü. 19. yüzyılda *demokrasi* ve *ilerlemenin* kilit aktörleri olarak görülen "orta sınıfların", kapitalizmin sistematik krizlerinin giderek dönüştürdüğü devlet biçimlerinde oynadıkları rolün, uluslararası literatürde otoriterleşme bağlamında tartışılmaya başlanması bu noktada önemlidir (Rosenfield, 2021).

- Harvey, D. ve L. Chatterjee (1974), "Absolute Rent and the Structuring of Space by Governmental and Financial Institutions", *Antipode*, 6 (1): 22-36.
- Hegel, G. W. F. (1953) *Philosophy of Right*, çev. T. M. Knox, Oxford: Clarendon Press.
- Heper, M. (1991) "Önsöz", Heper, M. (der.), *Strong State and Economic Interest Groups: The Post 1980 Turkish Experience* içinde, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 3-27.
- İTÜ (2020) *İstanbul Taksi Sisteminin İncelenmesi ve Gelecek İçin Stratejik Yaklaşımlar Hakkında*, İstanbul: İTÜ.
- Jessop, B. (1983) "The Capitalist State and the Rule of Capital: Problems in the Analysis of Business Associations", *West European Politics*, 6(2): 139- 62.
- Jessop, B. (2018) "The State as a Social Relation," Brooke, J.; J. Strauss ve G. Anderson (der.), *State Formations: Global Histories and Cultures of Statehood* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 45-57.
- Kalaycıoğlu, E. (1991) "Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State," Heper, M. (der.), *Strong State and Economic Interest Groups: The Post 1980 Turkish Experience* içinde, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 79-89.
- Khosa, M. (1994) "Accumulation and Labour Relations in the Taxi Industry", *Transformation*, 24: 55-71.
- Marx, K. (1984) *Capital III*, London: Lawrence&Wishard.
- Michels, R. (1962) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchic Tendencies of Modern Democracy*. New York: The Free Press.
- Mitchell, D. (2003) *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press.
- Murray, R. (1971) "Internationalization of Capital and the Nation-State," *New Left Review*, 67: 85-109.
- Offe, C. (1985) *Disorganized Capitalism*, Oxford, Cambridge, and New York: Polity Press.
- Özbudun, E. (1991) "The Post-1980 Legal Framework for Interest Group Associations", Heper M. (der.), *Strong State and Economic Interest Groups: The Post 1980 Turkish Experience* içinde, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 41-57.
- Poulantzas, N. (1973) "On Social Classes", *New Left Review*, 78:27-54.
- Rosenfield, B. (2021) *The Autocratic Middle Class: How State Dependency Reduces the Demand for Democracy*, Princeton: Princeton University Press.
- Tanyılmaz, K. ve A. N. Erten (2001) *Dünya'da ve Türkiye'de Otomotiv Sektörü*, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları
- Tekeli İ. ve T. Okyay (1981) *Dolmuşun Öyküsü*, Ankara: Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği.
- Tekeli, İ. (2009) *İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı. Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1985) "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1: 205-208.
- Tucker E. M. (2018) "Uber and the Unmaking and Remaking of Taxi Capitalism: Technology, Law, And Resistance i Historical Perspective", McKee, D., F. Makala ve T. Scassa (der.), *Law and the Sharing Economy: Regulating Onli Market Platforms*, Ottawa: University of Ottawa Press. 357-392.
- Wood, E. M. (1995) *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. (1985) *Classes*, London: Verso.
- Yalman, G. (2006) "Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya", B. Ülman ve İ. Akça (der.), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemal Saybaşılı'ya Armağan* içinde, İstanbul: Bağlam, 35-48.
- Yetiş, M. (2003) "Marx ve Sivil Toplum", *Praksis*, 10:7-52.
- Ulusal Gazeteler**
- Akşam, Cumhuriyet, Gazete Duvar, HaberTürk, Hürriyet, Medyascope, Milliyet

“Salgın Bir Toplumsal Düzen Sorunudur”: Covid-19 Döneminde Batı Avrupa’da Polis Pratikleri¹

Taşkın Toprak İpek²

Öz

Covid-19 salgını biyolojik bir tehdit olduğu kadar sosyo-politik yönleriyle de dünyayı sarsmıştır. Salgın, küresel eşitsizliği ve yeniden dağıtım sorunları arttırmış, giderek bozulan toplumsal yapıyı dengelemek ve bastırmak için en önemli güvenlik kurumu olan polis gücü hükümetler tarafından daha yoğun kullanılmıştır. Polis, bu bastırma sırasında, dört çekirdek ilkeyi temel almaktadır; özel mülkiyet, düzen, güvenlik ve pasifikasyon. Bu çalışma, covid-19 salgınında polisin bu ilkeler üzerinden orta ve alt toplumsal sınıfları, şehirli yoksulları ve etnik azınlıkları disipline etmeye çalıştığını öne sürmektedir. Nitel içerik analizine dayanan çalışma, polis gücünü liberal demokrasinin kalbi olarak görülen Batı Avrupa üzerinden incelemektedir. Sonuçta polis pratiklerinin madun sınıfları kurbanlaştırdığı ve hedef aldığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Polis, neoliberalizm, güvenlik, COVID-19 salgını, Batı Avrupa*

“The Epidemic is a Problem of Social Order”: Police Practices in Western Europe in the Time of COVID-19

Abstract

The Covid-19 pandemic has shaken the world with its socio-political aspects as much as it is a biological threat. The pandemic has increased global inequality and redistribution problems, and the police force, the most important security institution, has been used more intensively by governments to stabilize and suppress the deteriorating social structure. During this suppression, the police rely on four core principles: private property, order, security and pacification. This study argues that during the covid-19 pandemic, the police used these principles to discipline the middle and lower social classes, the urban poor and ethnic minorities. Based on qualitative content analysis, the study examines police power in Western Europe, which is seen as the heart of liberal democracy. As a result, it is argued that police practices victimize and target subaltern classes.

Keywords: *Police, neoliberalism, security, COVID-19 pandemic, Western Europe*

¹ Yazı teslim tarihi: 29.01.2023 Kabul ediliş tarihi: 08.06.2023.

² Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, toprak.ipek@ozyegin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3252-7515.

Bu makale, 15-17 Nisan 2022’de Historical Materialism İstanbul Conference’da sunulan “An Overview of the State of Emergency in the Covid-19 Pandemic: Police Practices in Western Europe” başlıklı bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş haline dayanmaktadır.

Giriş

2020 yılının başlarında yayılmaya başlayan SARS-CoV-2 virüsü biyolojik bir tehdidin ötesinde toplumsal düzeni yeniden şekillendirecek bir potansiyel içermiştir. Kamusal alanı bir süreliğine tam anlamıyla kapatan, çalışma pratiğini evlere/barınma alanlarına genişleten, devletleri sağlıkta ve diğer sektörlerde yatırımları üstlenmek ‘zorunda bırakan’ virüs kısa zamanda küresel salgın halini almıştır. Hükümetler, kısa süre içinde olağanüstü hâl ilan etti ya da bu yetkileri fiili olarak kullanmıştır. Her durumda, salgının kendisi bir olağanüstülük içermekteydi ancak bu biyolojik bir tehdidin ötesini işaret etmiştir, tehlikede olan, toplumsal düzenin kendisi olmuştur. Üretim ve tedarik zincirleri büyük hasar görmüş, çalışma şartları değişmiş ve bu milyonlarca insan için doğrudan ve ani gelir kaybı anlamına gelmiştir. Bunun ötesinde, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi artmış ve en zengin azınlık daha fazla varlığa sahip olmuştur (bkz. Oxfam, 2023).

Özelde Covid-19 temelli bunalımı genelde de yönetim bunalımlarını daha iyi anlayabilmek ve yorumlayabilmek için polis gücü üzerine yoğunlaşmak gereklidir. Polisi sorunsallaştırmak aynı zamanda modern devletin var oluş koşullarını ve yönetim stratejilerini de yakın plana almak anlamına gelmektedir. Polisi, her şeyden önce, ‘suçluları’ yakalayan ve hukuk sistemine teslim eden geleneksel/devlet merkezli bakış açısının bu sorunsalı derinleştiremeyeceği açıktır. Haliyle ‘devlet/hukuk adına’ ve ‘ulusal güvenlik için’ çaba sarf eden polisin eleştirel bir incelemeye tabii tutulması, çoğunlukla verili olarak düşünülen bu kavramların da sorgulanmasına ortam hazırlayacaktır.

Bu çalışma, Covid-19 döneminde gerçekleşen polislik faaliyetlerinin, polisin doğasına uygun biçimde, bir toplumsal denetim mantığı içerdiğini ve bunun da belirli toplumsal ve etnik gruplar üzerinde şiddet olarak somutlaştığını iddia etmektedir. Polisi eleştirel bir açıdan inceleyerek, onun doğasını kavramsallaştırmakta, ayrıca salgın dönemindeki pratikler üzerinden bu kuramsal arka planın nasıl somutlaştırıldığını göstermektedir. Bunu yaparken önce polisin çekirdek ilkeleri betimlenmekte, bunun yasal ve toplumsal düzeni nasıl inşa ettiği incelenmektedir. Ardından polis pratiklerinin (tedbirler ve asayiş uygulamaları) salgın döneminde alt sınıfları ve etnik azınlıkları kurbanlaştırması ve hedef göstermesi anlatılmaktadır. Çalışmada, uluslararası ve ulusal sivil toplum örgütleri ve kurumların raporlarına (Amerikan Barolar Birliği Raporu, Avrupa Kolluk Kuvvetleri Araştırma Bülteni, Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı, BM İnsan Hakları Raportörü Değerlendirmesi, İrsal Adalet için Equinox Girişimi Raporu) ve kurumların yaptığı nitel anketlere dayalı olarak analiz yapılmaktadır.

Polis Gücünün Doğası

Polis gücü çağdaş kapitalizm için *sine qua non* bir öge olmayı sürdürmektedir. Varoluş amacı olan ve insan ihtiyaçlarının en temellerinden biri olan güvenlik, polisi yalnızca bir kurum olmaktan öte düzen-yapıcı bir konuma taşımaktadır. Polis vatandaşların güvenliğini sağlar, onları tehlikelerden uzak tutar ve hatta tehlikeleri daha meydana gelmeden ‘etkisiz hale getirir’ (Waegel, 1984). Ancak onun görevi bu noktada sona ermemekte; arka planda polis, bir siyasal, iktisadi ve toplumsal düzeni dikte etmektedir. Daha geniş bir anlatımla, polis gücünün kendisi yönetici sınıf için bir güvencedir.

O, egemenin pratiğinin ve ideolojisinin toplumsal katmanlara aktarılmasına aracılık etmektedir.

Polisin simgesi, ‘ince mavi çizgi’, kendini güvenlik tehditleri ile savunulması gereken halk (millet, toplum, vatan) arasında konumlandırmaktadır. Bununla birlikte halka karşı tehdit hiçbir zaman sona ermez, dolayısıyla polis her daim etkin ve hazır olmalıdır. Güvenlik gereksinimi diri kaldığı sürece, polisin varoluş amacı da devam edecektir. Bir diğer anlatımla bu, bitmeyen bir savaş olacaktır (Wall, 2019: 4-5). Sonsuz tehditler karşısındaki mücadele halkı nesneleştirmektedir. Bir yandan, güvenlik gereksinimi karşılanması gereken halkın kendisidir; diğer yandan, o yardım edilmesi gereken ve bu yardım olmadan kargaşaya sürüklenecek olan etkisiz bir yığındır. Böylece halkın güvenliği halkın kendisini ikincil konuma sürüklemektedir. Bu doğrultuda, polisle ilgili dört önerme öne sürmek mümkündür. İlki, yukarıda da belirtildiği üzere, polis güvenlik çemberinin hem başında hem de sonundadır. Başındadır çünkü önleyici (*pre-emptive*) hareketlerle ‘suç’un ortaya çıkmadan önce önlenmesini amaçlayabilir. Aynı zamanda sonundadır çünkü fiziksel caydırıcılığı ulusal anlamda kabul gören (meşru) bir etkiye sahiptir. İkincisi, polis güvenliği sağlamak adına güvenlik bağımlılığı yaratır. Bir diğer anlatımla, o her yerde olduğunu kanıtlamak zorundadır. Polis aracıyla, copu ve biber gazıyla, güvenlik kamerasıyla ve diğer araçlarla... Bu her yerin güvenleştirildiği bir dünyadır ve polis bu dünyanın kapı bekçisidir. Üçüncü olarak, polisin uyguladığı şiddet egemen gücün yansımından öte kendi doğasının gereğidir. Şiddet ya da zor kullanma olmadan polis var olamaz. Dördüncü olarak, en önemli görev ulusal güvenliğin sağlanması olduğu kadar (özel) mülkiyetin korunmasıdır. Wall (2019: 6) polis insanlığı (*police humanity*) kavramını bu durumu betimlemek için kullanmıştır. Koruma, savunma ve önleyici vuruş ilkelerinden hareketle yeni bir tip egemenlik aracı yaratılmaktadır. Bu doğrultuda devletin geleceği, halkın iyiliği ve refahı bir anlamda polisin varlığıyla ilişkilendirilmektedir.

Polisin önemli amaçlarından biri de kapsama-dışlama mantığıdır. Bir yandan kimin ‘makbul vatandaş’ olarak destekleneceğinin, arkasında durulacağının ve temel toplumsal ve siyasal haklara sorunsuz erişim sağlayabileceğinin iznini verirken, diğer yandan kimin ‘olağan şüpheli’ olacağının, tehdit potansiyeli taşıdığının ve izlenmesi gerektiğinin kararını da vermektedir. Bu bir bakıma kimin *de facto* vatandaş olarak görüleceğinin kararıdır (bkz. Seri ve Lokaneeta, 2018: 62). Söz konusu durum yalnızca adli bir vaka anlamına gelmemekte, özelde vatandaşların her birinin genelde ise toplulukların siyasal konumlanmasını da ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bazı vatandaşlar ya da topluluklar, güvenliğin nesnesi değil öznesi haline gelmektedirler; korunacak değil korunulması gereken öznel.

Polisin varlığı ve temeli farklı açılardan değerlendirilebilir. Bu değerlendirmelerden biri ona biyolojik bir rol atfetmektedir. Tıpkı vücudun ‘zararlı ya da bilinmeyen maddelere’ karşı savunulması gibi, polis gücü de ‘düşman’a karşı halkı/vatandaşları/ulusu korumaktadır. Bu mücadele, her zaman olduğu gibi, polisin savaşını kutsamaktadır. Ancak bu sefer isimler yer değiştirmekte ve role uygun olarak betimlenmektedir. Temel amaç görünürde aynı kalmaktadır: Düşmana karşı varlığın korunması. Temel koruma nesnesi ulus/halk vücut olarak ele alınmakta; polis de savunma sistemi, yani bağışıklık (*immunity*) olarak resmedilmektedir (Neocleous, 2022: 37). Bir anlamda egemen ulusun bizim vücudumuz ve vücudumuzun egemen ulus olarak anlaşılması

istenmektedir (Neocleous, 2022: 38). Toplumun içine sızmaya çalışan ‘istilacılar’ (yani suçlular, devlet düşmanları, asiler...) vücuda girip, bağışıklığı aşmaya ve metabolizmayı teslim almaya çalışan zararlı maddelere benzetilebilir. Bu nedenle bağışıklık aynı zamanda bir stratejidir, güvenlik stratejisi (Neocleous, 2022: 49). Biyolojik benzetmenin yanında polisin gücü toplumsal cinsiyet rolüyle de yakından ilişkilidir. Tıpkı ataerkil düzende erkeğin hane içindeki düzeni, huzuru ve barışı korumaya çalıştığı iddiasında olduğu gibi, polis de toplumsal düzende ataerkil erkek rolüne bürünür. Hane, polisin gözünde, devletle eşitlenir (Dubber, 2006: 109-10). Ataerki/aile reisi (*patriarch*) ‘aile düzenini ve huzurunu’ bozan hane üyesine karşı şiddet kullanabilir, onu disipline edebilir. Her saldırgan davranış ‘aile huzuruna’ dolayısıyla kendi otoritesine yapılmış sayılmaktadır. Benzer biçimde, polis kendi denetimi dışındaki saldırgan davranışı kendisine tehdit olarak algılayarak karşı-saldırıyla yanıt vermektedir (2006: 112). Ayrıca şehir de polis ve polisiye tedbirlerin genişlediği bir kavram olarak hayat bulmaktadır. Çevreleme, girişe yasak bölge ilan etme, yönlendirme, hatta trafik düzenleme gibi fazlasıyla görünür olan eylemler polisin denetleyici yetkisini oluşturmaktadır (Hunt, 2006). Fakat bunun ötesinde şehrin kendisi polisiye tedbirlerin icra alanıdır. Lojistikten toplu ulaşım, şehir mimarisinden sağlık hizmetlerine kadar her sektör/alan meşru hareketin, suç ve suçlunun, güvenliğin belirlendiği noktalardır, yani polisin (Tomlins, 2006: 271). Buradan hareketle, polisin tüm şehir hareketlerini hem yukarıdan izleyen hem de içeriden denetleyen bir şehir yöneticisi kimliğine sahip olduğu iddiası anlamlıdır.

Polis gücünün, diğerlerinin yanında, dört çekirdek ilkesinden bahsetmek mümkündür; özel mülkiyet, düzen, güvenlik ve pasifikasyon (Dubber, 2006; Neocleous, 2014; Correia ve Wall, 2018). Eğer bir marketten, para ödmeden ve cezalandırma olmadan, bir dondurma alırsam, bu dondurmanın özel mülkiyet olmadığı anlamına gelir. Herhangi bir vatandaş başkasının mülkiyeti olan bir araziye serbest biçimde giremez. Bireyin bir başkasını öldürmesi kanunen yasaktır ancak bu durum, mülkiyetin (hane, toprak, fabrika vd.) savunulması ismi altında yasallaştırılmaktadır (Correia ve Wall, 2018: 74-75). Diğer bir ifadeyle, sıradan vatandaş bir başkasının yaşam hakkına müdahalede bulunamaz ancak özel mülkiyet sahibi yapabilir. Dolayısıyla liberal düzenin en temel olgularından biri olan özel mülkiyet şiddete dayanır ve onu gerektirir, şiddet de polis gücünü. (Correia ve Wall, 2018: 75; Neocleous, 2014; Williams, 2003). İkinci ilke düzendir. Mülkiyetin temeli olduğu yapı, her türlü araçla korunmalıdır. ‘Koruma sorumluluğu’ bir mesafe koyma sürecidir. Alt toplumsal sınıfları ve etnik azınlıkları özel mülkiyetin devamı için yakında tutma ancak içeri girmesini engelleme sürecidir. Gündelik yaşamda siyasal ve toplumsal düzenin sorunsuz biçimde sürdürülmesi için polis devriye gezmek (*patrolling*) zorundadır. Devriye sayısı sorun çıkması muhtemel yerlerde (örneğin çeper mahallelerde ve yoksul/dışlanmış vatandaşların yoğun yaşadığı semtlerde) sıklaşmaktadır. Bir diğer anlamda, düzen polis vasıtasıyla kendini yeniden üretmekte ve görünür kılmaktadır (bkz. Neocleous, 2006). Üçüncü ilke güvenlidir. Güvenlik, koruma eyleminin ötesinde, devletin kutsallaştırılmış bir yeniden okunmasıdır. Polis devletin (ya da milletin) güvenliği adına devriye gezer, güç kullanır, gözaltına alır ve topluma güvenliksiz bir yaşamın imkansız olduğunu aşlamaktadır. Sıradan vatandaşın sınırları güvenlik çizgisine kadardır (bkz. Correia ve Wall, 2018: 79). Geleneksel özgürlük-güvenlik ikileminin ötesinde güvenlik,

modern toplumun kılcallarına nüfuz eden bir makine haline gelmektedir. Polis bu makinenin başındadır ve güvenliği pratikte yasanın kendisi haline getirmektedir. Son ilke pasifikasyondur³. O, 'sorun çözme' için kullanılan taktiğin kendisidir; hem demir yumruk hem de kadife eldiven (Correia ve Wall, 2018: 82; Kempa, 2011: 100-102). Aynı zamanda bu taktik mülksüzleştirme ve yerinden etmeyi içermektedir (Rigakos, 2016: 33-35). Mülksüzleştirme, alt sınıfların ya da ücretli çalışanların birikimlerinin zor yoluyla ele geçirilmesidir. Yerinden etme de, benzer biçimde, bu grupların yaşam alanlarının ellerinden alınmasıdır. Coğrafyadan coğrafyaya değişmekle birlikte genel olarak şehirli yoksullar (özellikle getto ve kenar mahalle sakinleri), kapalı (dışarıdan üye olmanın çok zor ya da imkansız olduğu) cemaatler, siyasal muhaliflerin büyük çoğunluğu (özelikle en radikal kesimleri) pasifikasyonun nesneleridir. Hepsinin ortak noktası iktisadi olarak toplumun alt kesimlerinde yer almalarıdır (Heroux, 2011: 108-113). Batı'daki örneklerde bunlar farklı etnik gruplar ve yoksullar olurken (Bass, 2001; Kienscherf, 2014), Doğu'da siyasal gerilimin yüksek olduğu dinsel/mezhapsel azınlıklar ve dışlanmış toplumsal gruplar olabilir (Hierman, 2007). Özel mülkiyet temelinde biçimlenen mevcut düzene karşı herhangi bir tehdit, güvenlik adına, pasifize edilmeye çalışılmaktadır. Polis tüm bu ilkeler doğrultusunda toplumsal düzeni genişleterek sürdürmeyi amaçlamaktadır.

COVID-19 Salgınında Olağanüstü Hal ve Polisiye Tedbirler

Kuşkusuz COVID-19 salgını tüm dünyada siyasal ve ekonomik düzeni derinden sarsmıştır. Üretim ve tedarik zinciri sekteye uğramış, lojistik konusunda derin bir buhran yaşanmıştır. Piyasalaşma neticesinde halihazırda kamusal hizmet olmaktan giderek uzaklaşan sağlık sistemleri alarm vermeye başlamışken, bunun toplumsal alandaki iz-düşümü de kendini denetim mekanizmalarındaki yoğunlaşma olacak gösterecekti, yani polis gücünde. Hastalığın çok hızlı yayılması ve sağlık sisteminin çözümsüz kalması karşısında hükümetler hukuken ya da fiilen olağanüstü hâl uygulamalarına baş-vurmaya başlamıştır. Daha çok siyasal yönetim bunalımlarında hükümetin en üst güvenlik önlemi olarak yararlandığı bu yöntem, salgın gibi bir doğal afet karşısında da öne sürülmüştür.

'Olağanüstü hâl' kavramı siyasal kuramın en tartışmalı konularından biri olmaya devam etmektedir. Schmitt olağanüstü/istisnai halin yalnızca onu sürdürme kapasitesine sahip olan egemenin çıkarına işlediğine dikkat çekmiştir (2005: 6). Olağanüstü hâl yönetimin temel araçlarından biridir ve ortaya çıkması için iç ve/veya dış düşmanın var olması gerekmektedir. Düşmanı belirleyen de egemenin kendisidir. Olağanüstü hâl egemenin ayrıcalığıdır (Neal, 2010: 58). Çağdaş düşünür Agamben ise bu tanımdan yararlanmakta fakat kavramı politikanın normu haline getirmektedir. Ona göre, olağanüstü hâl Batılı ülkelerde yönetimin temel paradigmasıdır (2005: 2). Yalnızca bunalım zamanlarında kullanılması gereken yetkiler, hukuk düzeni içinde yaratılan bir boşlukta kendine yer bulmakta; bu boşluk olağanüstü yetkiler üzerine inşa

³ *Pacification* sözcüğünün 'barıştırma' ve 'uzlaştırma' gibi farklı çevirileri mevcut olsa da, bunlar ifade edilmeye çalışılan siyasal niteliği karşılamamaktadır. Toplumsal muhalefet, etnik/dini azınlıklar ve alt sınıflar üzerindeki fiziksel ve psikolojik baskıyı, bu amaçla girişilen eylemleri göstermesi açısından sözcüğün bir diğer çevirisi olan 'etkiszleştirme' kullanılmaktadır. Yine de etkiszleştirme, ana akım söylemde askeri bir anlamda da kullanıldığından, karışıklığı önlemek için bu metinde sözcüğün Türkçeleşmiş haline yer verilecektir.

edilmektedir. Dolayısıyla olağan zamanlarda olağanüstü yönetim yetkileri ve pratikleri yasallaşmış olmaktadır. Her iki düşünür de olağanüstü/istisnai hali, egemenin yönetim pratiği olarak algılamaktadır. Bundan farklı olarak, Poulantzas'a göre, olağanüstü hâl devletin otoriterleşmesinin bir sonucudur (2014: 364). Siyasal bunalımlar ve iktidar bloğundaki (farklı toplumsal sınıfların temsilcilerinden oluşan yönetici seçkinler) çatlaklar nedeniyle devlet içindeki çeşitli fraksiyonlar (bir toplumsal sınıf içindeki farklı gruplar) daha yoğun bir mücadele içine girmektedirler. Bu mücadele, iktidar bloğundaki sermayedarların çıkarlarını müdafaa etmek için otoriterleşmeyi beraberinde getirmektedir. Poulantzas, olağanüstü halin diktatörlüğe giden yolda ve bizzat bu yönetim tarafından uygulanan bir eylem olduğunu belirtmiştir (2014: 365-370).

Konunun kuramsal temellerinin dışında bazı nicel çalışmalar, çağdaş siyasal düzlemde olağanüstü halin kullanım gerekçeleriyle sonuçlarını sınamıştır. Bjornskov ve Voigt, 79 ülkeyi örneklem olarak aldıkları önceki çalışmalarında, olağanüstü halin güvenlik açığını kapatmak için ilan edildiğini ancak süre uzadıkça bunun kazanca yol açmadığını iddia etmektedir (2019: 29). Yazarlar ayrıca daha fazla siyasal ve ekonomik hakların daha güvenli bir toplum yaratacağına dikkat çekmektedir (2019: 29). Olağanüstü hâl ilanı (veya yasada yer alan bu yetkiler) yürütme erkine büyük bir hareket serbestliği tanımaktadır. Bjornskov ve Voigt bu yetkilerin hem gereksiz hem de umulmayan sonuçlara yol açmasının yüksek olasılık olduğunu vurgulamaktadır (2021a: 21). Hükümetler doğal afet gibi durumlarda dahi, piyasaya ya da kamu harcamalarına yönelik müdahalelerini bu yolla meşrulaştırmaya çalışmaktadır (2021a: 21). Salgın dönemine dair yaptıkları (ve ironik biçimde 'bu sefer farklı mı?' diye sordukları) çalışmada, olağanüstü hâl ilanı ile hükümetlerin çoğunun bu yetkileri medya ve gazetecilere yönelik baskı uygulamalarında bir bariyer olarak kullandıklarını iddia etmektedir (Bjornskov ve Voigt, 2021b: 16). Salgının uluslararası bir alarm düzeyine geldiği 11 Mart'tan itibaren olağanüstü hâl ilan eden hükümetlerin sayısı 90'ı aşmıştır (2021b: 8). Ancak bazı hükümetler doğrudan acil durum ilanına gitmeden, hali hazırda kendi anayasalarında bulunan üst yetkileri kullanmayı seçmişlerdir. Yazarlar bu durumun sebebinin, hükümetlerin önceki olağanüstü hâl ilanlarında bu yetkilerin kötüye kullanılmasından doğan kötü hatıralar olduğunun altını çizmektedir (2021b: 7). Her halükârda, acil durum yetkileri salgına hazırlıksız yakalanan ulusal hükümetler için bir siyasal cankurtaran işlevi görmüştür.

Önleyici ya da terör-karşıtı programlar olağanüstü yetkilerin normalleştirilmesi yönünde bir diğer rol modeli oluşturmaktadır. Genel olarak, radikalleşmeyi önlemeyi amaçlayan bu programlar iç güvenlik stratejisinin ayrılmaz bir parçası konumundadır. Britanya özelinde uygulanan *Prevent* bunların en önde gelenlerinden biridir. Program 2010'lu yılların başlarında kullanıma alınmış; terörizmi destekleyen ideoloji ve kişileri önleme, savunmasız insanları koruma ve radikalleşme riski barındıran kurum ve sektörleri koruma gibi üç temel amacı barındırmıştır (Boukalas, 2019: 471). Buna karşın *Prevent* özelinde netleşen olgu terör ya da radikalleşme-karşıtı programların güvenlik aygıtında toplumsal nüfuzunu arttırmasıdır, bir diğer yönüyle bir hegemonya projesi olmasıdır (Boukalas, 2019: 475). Bunu başarmak için güvenliği (daha spesifik olarak önleyici güvenliği) toplumsal ve siyasal alanın merkezinde konumlandırmaktadır. Yerel yönetimlerin güvenlik mekanizmasıyla uyumlu çalışmasını salık vermekte; eğitim, sağlık veya başka sektörlerdeki radikalleşme eğilimlerini tanımlamasını ve bildirmesini

istemekte; olası ‘tehditleri’ toplumsal öznelerin başlıca düşmanı haline getirmektedir (Boukalas, 2019: 473-77). Polis gücünden beslenen ancak onu daha da ileri götüren bu tip bir program özünde kendi çelişkisini de taşımaktadır: Liberal değerleri (hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, kamusal alana erişim) korumak adına ‘liberal’ toplumu yok etmek (Boukalas, 2019: 478).

Olağanüstü halin toplumsal alandaki karşılığı polisin gücünün daha yaygın olarak kullanılmasıdır. Hem üretimin temeli olan ücretli çalışanların hak taleplerinin baskılanması hem (yukarıda da değinildiği gibi) bunu haber yapan basın-yayın organlarına uygulanan sansür hem de artarak devam eden insan hakları ihlalleri bu durumun özeti. Amerikan Barolar Birliği’nin (*American Bar Association – ABA*) hazırladığı rapor salgın boyunca, 2020-22, hükümetler tarafından ilan edilen olağanüstü hâl politikalarının sonucunu değerlendirmektedir. Rapora göre, Kasım 2021 itibarıyla 110 ülke olağanüstü hâl yetkilerini kullanmıştır (ABA, 2022: 3). Bu yetkiler geçici nitelikte olmalarına rağmen, ulusal hükümetlerin bu yetkileri ‘normal zamanda da’ sürdürme eğiliminde oldukları aktarılmaktadır (ABA, 2022: 4). Rapor, olağanüstü yetkileri yasal kaynağına göre olağanüstü hâl yasaları, başkanlık kararnameleri ile *de facto* önlemler ve pratikler olarak üçe ayırmaktadır (ABA, 2022: 7-8). Bunlar arasında kararnameler, incelenen örnekler arasında en yüksek yüzdeye (%66) sahiptir. Batı Avrupa’daki önlemler de bundan farklı değildir. Örneğin Britanya’da polis, salgının başlarında protesto amaçlı toplanmalara izin vermemiştir (ABA, 2022: 14). Polis, siyasal taleplerle toplananlara biber gazı sıkarak kalabalığı dağıtmaya çalışmış ve çok sayıda gözaltı işlemi uygulamıştır. Buna ek olarak salgında dezenformasyona karşı başlatılan süreç ifade özgürlüğüne yönelik bir sansür niteliği taşımıştır. Geleneksel medya ve sosyal medyada yapılan paylaşımlar yakın takibe alınmıştır. 33 ülke (çoğu küresel Güney’de) bilgi çarpıtma ve yalan haberlerle ilgili yeni kanunlar çıkarmıştır (ABA, 2022: 16). Bununla birlikte bilgi sızdırmamaları için gazetecilere ve sağlık çalışanlarına baskı uygulanmıştır. Her ne kadar bunu uygulayan ülkeler çoğunlukla Doğu devletleri olsa da, özellikle gazeteciler konusunda, pek çok hükümetin (yerel ya da ulusal düzeyde) basın-yayın üzerinde baskı oluşturduğu iletilmektedir. Rapor, yaşanan ihlallerden bahsettikten sonra hükümetlere, sivil toplum aktörlerine ve uluslararası topluma önerilerle sona ermektedir. Bu önerilerde, hükümetlerin daha sorumlu davranıp, olağanüstü yetkilerin cezalandırıcı olarak değil önlem olarak ve geçici süreyle uygulanmasına yer verilirken, uluslararası toplumun denetleyici rolünün altı çizilmektedir (ABA, 2022: 56).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Raportörü Callamard’ın Mart 2020’de hazırladığı rapor, olağanüstü hâl dönemlerinde polis gücünün hak ihlallerine dikkat çekmektedir (2020). ‘Polisin aşırı güç kullanımı uluslararası hukuka göre her zaman yasadışıdır, olağanüstü hâl süresinde dahi...’ (2020: 1). Bu ifade polis yetkilerinin orantısallığını vurgulamanın ötesinde polisin kuvvet kullanmasının her durumda meşru görülmeceğini belirtmektedir. Ek olarak, kırılgan gruplara (yoksullar, göçmen işçiler ve evsizler) karşı kolayca kurbanlaştırma programı yürütülmemesinin ve polisin bu gibi gruplara karşı vaka-temelli değerlendirme yapıp kuvvet kullanımına karar vermesi gerektiğinin önemi aktarılmaktadır (Callamard, 2020: 1).

Uluslararası Af Örgütü’nün raporu da polis şiddetine dikkat çekmektedir. Salgının erken dönemlerinde hazırlanan rapor, bu şiddetin şehir yoksulları ve etnik azınlıklar

üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Örneğin Fransa'da, İtalya'da ve Belçika'da polisin 'asayiş' uygulamaları göçmenleri doğrudan kurban haline getirmektedir (AI, 2020: 18-19). Bu ülkelerin yoğun göç aldığı ve kol emeğine dayalı pek çok işte bu göçmenlerin formal veya informal olarak yoğun biçimde istihdam edildiği göz önünde tutulursa, çalışma yaşamının önemli bir kaynağına yönelik bu zor kullanmanın bir standart suçlaştırma olduğu görülebilir. Bunalım dönemlerinde söz konusu standartlar göçmen ve azınlıkların aleyhine çalışmaktadır. Her ne kadar demokratik normları sağlamış oldukları iddia edilse de, olağanüstü hal dönemlerinde bu ülkeler diğerleriyle benzer otoriter eğilimleri paylaşmaktadır. Uluslararası Af Örgütü, polisin her türlü eylemde gereklilik ve ölçülülük ilkelerine saygı göstermesi gerektiğini önermektedir (AI, 2020: 26).

Tablo 1: Avrupa'da polis kısıtlamaları nasıl yürüttü?

	Gözetim	Ceza	Hükümet Tavsiyesi
Britanya	Evet	Evet; ilk ihlal 70 \$, ikincisi 140 \$	Bir kişi, tanımlanmış durumlar hariç, evden çıkarsa veya kamu toplantıları organize edilirse, polis gitmelerini isteyebilir.
Fransa	Evet	Evet; ilk ihlal 145 \$, ikincisi 200 \$	İnsanların tanımlanmış durumlarda dışarı çıkmalarına izin verilir (doktor randevusu, evden çalışma mümkün değilse, gıda ve ilaç temini...)
Almanya	Evet	Evet; değişken	Yurttaşlar kendi evleri dışındaki kişilerle teması en aza indirmeleri için uyarılır.
İsviçre	Hayır	Evet; 102\$	Kamuoyu evde kalması yönünde teşvik edilir.
Hollanda	Hayır	Evet; 126\$	Yurttaşlar evlerini 'önemli nedenler' dahilinde terk edebilir.

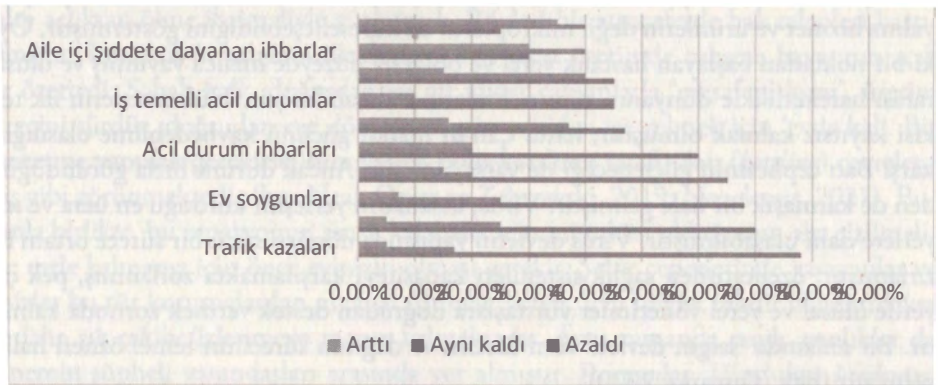
Kaynak: Nilay Siyam, 2020, <https://newseu.cgtn.com/news/2020-04-02/How-Europe-s-police-are-enforcing-COVID-19-restrictions-PlhHUG68NO/index.html>, erişim: 09.03.2022.

Equinox Girişimi'nin hazırladığı rapor, Batı Avrupa'daki kolluk kuvvetlerinin gözetleme tekniklerini derlemektedir. Örneğin Fransa'da azınlık toplulukları hükümetin yeni güvenlik yasasına karşı gelmiş ve yasanın ırksal eğilimler taşıdığını ileri sürmüştür (Equinox, 2021: 13). Eylemler üzerine yasa taslağı geri çekilmiştir. Yine Fransa ve İspanya'da Roman ve Afrikalı insanlar polisin denetim uygulamalarına ve orantısız şiddete maruz kalmışlardır (Equinox, 2021: 16). Rapor, İspanya'da Afrikalılar, Arap

Müslümanlar, Romanlar ve Latin Amerikalıların en fazla polis şiddetine uğrayan azınlıklar olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, yapısal ırkçılığın Avrupa genelinde yaygın olduğunu belirtirken, çözüm önerileri arasında Avrupa Birliği ve üye devletlerin gerekli ve yeterli önlemleri almasına değinmektedir (Equinox, 2021: 7-8). Başka bir ifadeyle, devletlerin ve sivil toplum örgütlerinin iş birliği içinde çalışması umudunu dile getirmektedir.

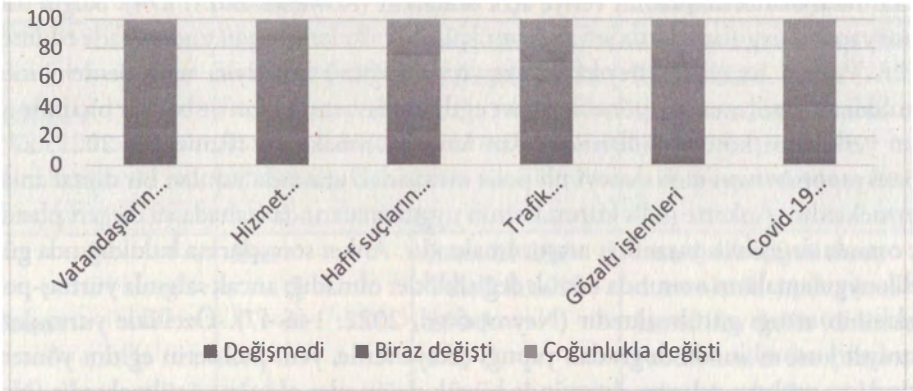
Avrupa Kolluk Kuvvetleri Araştırma Bülteni'nin iki sayısı salgında polis uygulamalarına ışık tutmaktadır. İlk sayıda dikkat çeken bir ifade, orta sınıftan beyaz insanların daha önce deneyimlememiş oldukları biçimde polisiye tedbirlere maruz kaldığını belirtmektedir (Rowe vd, 2021: 274). Yazarlar, Avrupa'da polisin meşruluğu koruması için üç noktada dikkatli davranmasını önermektedir. Öncelikle, polis gücü ve yetkileri, yalnızca bunu kullanan polis memurlar için değil buna tabi yurttaşlar için de açık olmalıdır. İkinci olarak, bu gücün amaç ve etkililiği halkın rızasına ve siyasal rızaya açık olmalıdır. Üçüncüsü, bu güç ve yetkilerin kullanımı bağımsız denetlemeye ve kamusal olarak ulaşılabilir veriye açık olmalıdır (Rowe vd, 2021: 274). Salgın süresince yapılan uygulamalarda şeffaflık ve ölçülülük ilkelerine uyulmadığı ifade edilmektedir. Verilen örnekler bireysel hareket özgürlüğünü kısıtlayıcı tedbirlerden, ırksal azınlıklara ve göçmenlere yönelik şiddet eğilimli davranışlardan ve benzer biçimde polisin yetkilerini kötüye kullanmasından kaynaklanmaktadır (Rowe vd, 2021: 275). İkinci rapor Avrupa'daki deneyimli polis memurları arasında yapılan bir dijital anketi içermektedir. Ankette polis kurumlarının uygulamalarında (sahada ya da geri planda) ne oranda değişiklik yaşandığı araştırılmaktadır. Anket sonuçlarına bakıldığında gündelik uygulamaların oranında büyük değişiklikler olmadığı ancak salgınla yurttaş-polis ilişkisinin arttığı görülmektedir (Neyroud vd, 2022: 146-47). Özellikle yurttaşların emniyet kurumlarında doğrudan yaptığı şikayetlerde, yeni polislerin eğitim yöntemlerinde ve uzaktan çalışma sisteminde büyük değişimler olduğu görülmektedir (Neyroud vd, 2022: 147). Diğer bir önemli sonuç, salgının ilk döneminde kişisel suçların azaldığının, aile içi şiddete dayalı suçların ve buna karşı yürütülen tedbirlerin arttığının ifade edilmesidir (2022: 150).

Tablo 2: Salgının ilk yılında çeşitli suçlara karşı polisiye tedbirlerdeki değişim (anket yanıtları)

Alınan tedbirler polis gücünün toplumsal karakterini de ortaya koymaktadır. Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı'nın derlediği bildiri, erken-salgın döneminde hayata geçirilen polis pratiklerinin 'ırksal eğilimler' taşıdığının altını çizmektedir (ENAR, 2020). Batı Avrupa özelinde nefret söylemi ve ırksal ötekileştirme yaygındır. 'Olağan şüpheliler' dışındaki bazı etnik gruplar da COVID-19 nedeniyle kolayca kurbanlaştırılmıştır. Doğu Asyalıların bu gruplardan biri olduğu söylenebilir. Irkçı söylemlerdeki artış polisin bu gruplara karşı dışlayıcı politikasını beslemektedir. Romanlar, Müslümanlar, Afrika ve Güney Amerika kökenliler polis tarafından daha fazla denetime maruz kalmaktadır. Şehirlerin çeperlerinde yer alan gettolar ve yoksul mahalleler, polisin daha sık devriye gezdiği yerlerdendir. Daha kötüsü, bu yerler sağlık hizmetlerine erişimin en kısıtlı olduğu alanlar arasında yer almaktadır (ENAR, 2020). Polisiye tedbirler yalnızca siyasal değil aynı zamanda halk sağlığı alanında da sonuçlara yol açmaktadır.

Tablo 3: Erken-salgın döneminde polis uygulamalarındaki değişim (anket yanıtları)

Kaynak: Neyroud vd. (2022). A Comparative Study of Police Organizational Changes in Europe during the Covid-19 Pandemic, European Law Enforcement Research Bulletin, Special Conference Edition n. 5, s. 152.

Sonuç

2020 yılının başında Çin'den tüm dünyaya yayılan SARS-CoV-2 virüsü, 21. yüzyılda yalnız hizmet ve ürünlerin değil mikropların da küreselleşebildiğini göstermiştir. Öyle ki bir noktadan başlayan hastalık yerel ve bölgesel düzeyde hızlıca yayılmış ve uluslararası hareketlilikle dünyanın tüm noktalarına ulaşabilmiştir. Hükümetlerin ilk tepkisi kayıtsız kalmak olmuştur; hatta Çin'in maddi gücünü kaybedebilme olasılığına karşı Batı cephesinin güçleneceği de varsayılmıştır. Ancak durum hızla görüldüğünden de karmaşık bir hale gelmiştir. Virüs, insanların yerleşim kurduğu en ücra ve ıssız yerlere dahi ulaşabilmiştir. Virüs devletin yapısında dönüştürücü bir sürece ortam hazırlamıştır; özelleştirilen sağlık sistemleri kapasiteyi karşılamakta zorlanmış, pek çok yerde ulusal ve yerel yönetimler yurttaşlara doğrudan destek vermek zorunda kalmıştır. Bir anlamda 'salgın devleti' tüm üretim ve dağıtım sürecinin temel öznesi haline gelmiştir (bkz. Toscano, 2020).

Salgında, diğer zamanlarda olduğu gibi, siyasal ve toplumsal düzenin bekçiliğini yapan polis geniş güvenlik önlemlerini hayata geçirmiştir. Polis gücü, yukarıda ayrıntıları paylaşılan, dört çekirdek ilkeyi sürdürmek için gayret göstermiştir. Özel mülkiyet

(sermaye) bu dönemde daha fazla yoğunlaşmış ve sermaye giderek merkezileşmiştir. Oxfam’ın raporuna göre, en tepedeki 1000 milyarderin serveti, yalnızca dokuz ay içinde salgın-öncesi seviyesine dönmüştür (Oxfam, 2021: 8). Bu, diğer toplumsal katmanların gelirlerinin durumu düşünüldüğünde muazzam bir toparlanma anlamına gelmektedir. Oxfam’ın diğer bir raporuna göre dünyanın en zengin %1’lik kesiminin 2020 ve 2021’de yaratılan toplam refahın %63’üne sahip olduğu söylenmektedir ki geri kalan %99’un sahip olduğu %37’lik oran bölüşüm bunalımının ne kadar derinleştiğinin göstergesidir (Oxfam, 2023: 8). Özel mülkiyet hızla büyümekte ve daha az sayıda insanda toplanmaktadır. Bu, aynı zamanda, özel mülkiyetin kendi varoluşuna yönelik tehdidi de büyütmektedir. Özel mülkiyet üzerine kurulu düzen giderek kırılanlaşmaktadır. Kırılanlık korunma ihtiyacına, yani güvenliğe daha fazla önem atfedilmesine yol açmaktadır. Polis bu ihtiyacın baş denetçisidir. O, özel mülkiyetin devamı için hiyerarşik piramitte en tepedekiler için koruma sağlamaktadır; üst ortadaki için hakemlik yapar ve geri kalanlar için şiddeti kurumsallaştırmakta yani pasifikasyona başvurmaktadır. Söz konusu pozisyon tekil olarak polis memurlarının niyetinden ya da düşüncelerinden bağımsızdır. Memurlar, kendi toplumsal ve kültürel kökenlerine göre iyi niyetli olabilir (ya da belirli bir gruba daha fazla düşmanlık besleyebilir). Ancak polis; bütüncül ve yapısal olarak her daim düşmana gereksinim duyan fiziksel ve psikolojik bir şiddet kurumudur. Şiddet, gözetleme ve zorla kabul ettirme (*indoctrination*) olmadan polis var olamaz. Diğer bir ifadeyle, savaş şartları bitmeden polisin görevi sona ermez ve savaş sonsuzdur (Neocleous, 2014). Salgın dönemi bu dört ilkenin tüm yönleriyle hem ön hem geri ‘cephelerde’ uygulandığı bir zaman aralığı olmuştur.

Bu çalışmada salgın dönemi polis pratikleri Batı Avrupa ülkeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Uluslararası sivil toplum örgütlerinin hazırladığı raporlar ve yapılan anketler yorumlanmıştır. Bu belgelerin gösterdiği en dikkat çekici ayrıntı kuşkusuz salgın polisliğinin toplumsal ve ırksal kökenleridir. Salgın dönemi başlangıcında daha sıkı biçimde olmak üzere, polisin ‘asayiş’ uygulamaları çoğunlukla orta ve altı sınıflar yani şehirli yoksulları, ücretli çalışanları, güvencesiz çalışanları (*precariat*) ve gündelikçileri kapsamıştır. Özellikle kilit sektörlerde çalışanlar (sağlık, lojistik, gıda vs.) bir ikileme karşı karşıya kalmıştır; işe gidip hastalanma ihtimalini göze almak ya da evde kalıp açlıktan ölme ihtimaliyle yüzleşmek. Böylesi bir atmosferde hak talepleri bastırılmıştır. İroniktir ki salgının ilk dönemi kapitalist üretimde çalışma hayatının açık bir özeti: Sabah kalk, doğrudan işe git, diğer çalışanlarla ‘mesafeni koru’, üretim sürecini sürdür, doğrudan eve dön, ertesi gün yeniden işe gelmek için ‘evde kal’. Bir benzetme yapmak gerekirse, tüm yaşam polis kordonu tarafından (*kettling*) çevrelenmiş gibi görünmektedir (krş. Neal, Opitz ve Zebrowski, 2019; Neocleous, 2021). Bununla birlikte, bu senaryonun şanslı kalabalık için mümkün olduğunun altı çizilmelidir; evde kalmanız için önce evinizin olması gerekir. Şehir çeperlerinde yaşayanlar ve evsizler bu tür korumalardan muaf. Bunlar ‘asayiş’ için büyük tehdit oluşturmakta ve daha sık takibe/izlenmeye maruz kalmaktadır. Aynı zamanda etnik azınlıklar da dönemin şüpheli vatandaşları arasında yer almıştır. Romanlar, Hindular, Afrika ve Güney Amerika kökenliler raporlarda polisiye tedbirlere uğrayan azınlıklar arasında olmuştur.

Her ne kadar Batı Avrupa liberal demokratik değerlerin kısmi olarak garanti edildiği bir bölge olsa da, iç güvenlik uygulamaları ve polisiye tedbirlerin sıklaştığı bir dönemi göz ardı etmemek gerekmektedir (bkz. Boukalas, 2015; 2020; Bigo ve Tsoukala, 2008; Dillon ve Reid, 2009). Bu polisin doğasından kaynaklanmaktadır; sermayenin büyüme ve merkezileşme eğilimi devam ettikçe polisiye tedbirler de var olacaktır. Polisiye tedbirlerin ve pratiklerin mevcut toplumsal düzende azalması, yavaşlaması ya da yumuşaması söz konusu olamaz. Coğrafyalar arasında farklılıklar olmakla birlikte, öz aynıdır: Her defasında düzeni ulusal güvenlik adına koruyan ve kutsallaştıran, bu yönde herkesi pasifize eden bir aktör yer alacaktır. Salgın bunu net biçimde ortaya koymuştur. Asıl soru bu kurumun olmadığı bir düzen tahayyülüdür. Fakat alternatif bir düzenin inşası, polisi ortaya çıkaran toplumsal işleyişi sorgulamadan hayal dahi edilemez. Bu nedenlerden bazıları ve polisin çekirdek ilkelerinden ikisi, özel mülkiyet ve güvenlik, tüm ekonomik ve toplumsal yaşamın üzerine kurulduğu yönlerdir. Halihazırda bunları resmin dışına itebilen eleştirel ve gerçekçi bir alternatif gereksinimi tüm toplumsal muhalefet hareketlerinin gündeminde olmalıdır. Aksi takdirde 'ince mavi çizgi'nin belirlediği sınırlar, tarihin de gösterdiği gibi her durumda, mülkiyet temelli düzeni kollamaya ve karşı çıkma potansiyeli olanı pasifize etmeye devam edecektir.

Kaynakça

- ABA (American Bar Association) (2022) *Covid-19 Related State of Emergency Measures: Impact and Responses*, Washington: ABA.
- Agamben, G. (2005) *State of Exception*, çev. K. Attell, Chicago: University of Chicago Press.
- AI (Amnesty International) (2020) *Policing the Pandemic: Human Rights Violations in the Enforcement of Covid-19 Measures in Europe*, Londra: AI.
- Bass, S. (2001) "Policing Space, Policing Race: Social Control Imperatives and Police Discretionary Decisions", *Social Justice*, 28 (1), 156-176.
- Bigo, D. ve Tsoukala, A. (der.) (2005) *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*, Londra: Routledge.
- Bjornskov, C. ve Voigt, S. (2019) "When Does Terror Induce a State of Emergency? And What are the Effects?", *Journal of Conflict Resolution*, cilt yok, 1-35.
- Bjornskov, C. ve Voigt, S. (2021a) "Emergencies: On the Misuse of Government Powers", *Public Choice*, 190 (1-2), 1-32.
- Bjornskov, C. ve Voigt, S. (2021b) "This Time is Different? On the Use of Emergency Measures during the Corona Pandemic", *European Journal of Law and Economics*, 54 (1), 1-19.
- Boukalas, C. (2015) "Class War-on-Terror: Counterterrorism, Accumulation, Crisis", *Critical Studies on Terrorism*, 8 (1), 55-71.
- Boukalas, C. (2019) "The Prevent Paradox: Destroying Liberalism in order to Protect It", *Crime, Law and Social Change*, 72, 467-482.
- Callamard, A. (2020) *Covid-19 Human Rights Dispatch – Number 1 : Police and Military Use of Force in A State of Emergency*, Cenevre: UN.
- Correia, D. ve Wall, T. (2018) *Police: A Field Guide*, Verso: Londra.
- Dillon, M. ve Reid, J. (2009) *The Liberal Way of War: Killing to Make Life Live*, New York: Routledge.
- Dubber, M. (2006) "The New Police Science and the Police Power Model of the Criminal Process", Dubber, M. ve Ververde, M. (der.), *The New Police Science: The Police Power in Domestic and International Governance* içinde, Stanford: Stanford University Press, 107-144.
- ENAR (European Network Against Racism) (2020) *Impact of Covid-19 on Racialised Communities: Key Findings*, ENAR.
- Equinox (Equinox Initiative for Racial Justice) (2021) "Who Protects Us from the Police?": *Structural Racism in Law Enforcement in the European Union*, Brüksel: Equinox.

- Heroux, G. (2011) "War on the Poor: Urban Poverty, Target Policing and Social Control", Neocleous, M. ve Rigakos, G. (der.), *Anti-Security* içinde, Ottawa: Red Quill, 107-134.
- Hierman, B. (2007) "The Pacification of Xinjiang: Uighur Protest and the Chinese State, 1988-2002", *Problems of Post-Communism*, 54 (3), 48-62.
- Hunt, A. (2006) "Police and the Regulation of Traffic: Policing as a Civilizing Process?", Dubber, M. ve Ververde, M. (der.), *The New Police Science: The Police Power in Domestic and International Governance* içinde, Stanford: Stanford University Press, 168-184.
- Kempa, M. (2011) "Public Policing, Private Security, Pacifying Populations", Neocleous, M. ve Rigakos, G. (der.), *Anti-Security* içinde, Ottawa: Red Quill, 85-106.
- Kienscherf, M. (2014) "Beyond Militarization and Repression: Liberal Social Control as Pacification", *Critical Sociology*, 42 (7), 1-16.
- Neal, A. W. (2010) *Exceptionalism and the Politics of Counter-Terrorism: Liberty, Security and the War on Terror*, Londra: Routledge.
- Neal, A., Opitz, S. ve Zebrowski, C. (2019) "Capturing Protest in Urban Environments: The 'Police Kettle' as A Territorial Strategy", *EPD: Society and Space*, 37 (1), 1-19.
- Neocleous, M (2006) "From Social to National Security: On the Fabrication of Economic Order", *Security Dialogue*, 37 (3), 363-384.
- Neocleous, M. (2014) *War Power, Police Power*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Neocleous, M. (2021) "Kettle Logic", *Critical Criminology*, 29, 183-197.
- Neocleous, M. (2022) *The Politics of Immunity: Security and the Policing of Bodies*, Verso: Londra.
- Neyroud, P vd. (2022) "A Comparative Study of Police Organisational Changes in Europe during the Covid-19 Pandemic", *European Law Enforcement Research Bulletin*, 15 (4), 143-153.
- Oxfam (2021) *The Inequality Virus*, Oxford: Oxfam International.
- Oxfam (2023) *Survival of the Richest*, Oxford: Oxfam International.
- Poulantzas, N. (2014 [1978]) *State, Power, Socialism*, çev. P. Camiller, Londra: Verso.
- Rigakos, G. (2016) *Security/Capital: A General Theory of Pacification*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rowe, M. vd. (2021) "Policing during a Pandemic – for the Public Health or Against the Usual Suspects?", *European Law Enforcement Research Bulletin*, Special Conference Edition N. 5, 273-277.
- Schmitt, C. (2005 [1922]) *Political Theology*, çev. G. Schwab, Chicago: University of Chicago.
- Seri, G. ve Lokaneeta, J. (2018) "Police as State: Governing Citizenship Through Violence", Bonner, M. D. et. al. (der.), *Police Abuse in Contemporary Democracies* içinde, Cham: Palgrave Macmillan, 55-80.
- Siyam, N. (2020) "How Europe's Police are Enforcing Covid-19 Restrictions", <https://newseu.cgtn.com/news/2020-04-02/How-Europe-s-police-are-enforcing-COVID-19-restrictions-PlhUG68NO/index.html>, indirilme tarihi: 09.03. 2022.
- Tomlins, C. (2006) "Conclusion: Framing the Fragments. Police: Genealogies, Discourses, Locals, Principles", Dubber, M. ve Ververde, M. (der.), *The New Police Science: The Police Power in Domestic and International Governance* içinde, Stanford: Stanford University Press, 248-294.
- Waegel, W. B. (1984) "How Police Justify the Use of Deadly Force", *Social Problems*, 32 (2), 144-155.
- Wall, T. (2019) "The Police Invention of Humanity", *Crime Media Culture*, 16 (3), 1-18.
- Williams, R. (2003) "A State of Permanent Exception: The Birth of Modern Policing in Modern Capitalism", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 5 (3), 322-344.

dipnot'tan

Derleyen

FERYAL SAYGILIGİL

AFFETMENİN POLİTİKASI

Elinizdeki kitap affetmenin, bağışlamanın imkânı ya da imkânsızlığını tartışıyor. Affetmeyi, bağışlamayı, özür dilemeyi, helalleşmeyi, siyasal bağışlamayı, bağışlamanın kederini, politik af ve politik özür dilemeyi, genel af ve özel affı, onarıcı adaleti, hukuki af düzenlemelerini, politik bir enstrüman olarak affı, modern siyasetle af ilişkisini, yas tutmayı, geçmişle yüzleşmeyi, yaralarımızı, yaşamı savunmayı, oyunbozanlığı, sükûtu, uzlaşmayı, direniş imkânlarını, umudun ve hıncın birlikteliğini çeşitli veçheleriyle, kavramsal ya da öznel olarak, tarihsel süreçler içinde masaya yatırıyor.

“Bağışlamanın unutmak olmadığı,” bağışlamanın “ısmarlama unutuşa” hizmet ettiğini, “kötülülüğün” de bağışlama kadar güçlü olduğunu, “cezalandırılmaz olanın bağışlanamaya çağını, bağışlanamaz olduğu düşünülenin de cezalandırılmaz olduğunu”, “bağışlamakla özgürlük arasındaki ilişkiyi”, “hıncı etiğini”, “felaketi tanıklığın değil edebiyatın anlatabileceğini”, “yaralarımızı” “yaralanabilirliğimizi ve bunun temelinde kurulan yaşamın dönüşümüne dair imkânların peşine düşen bir zeminde kurulan sorumluluğumuzu” derinlemesine irdeliyor.

Yunanistan'daki Pakistanlı Topluluğu ve 2010'larda Altın Şafak'a Karşı Antifaşist Mücadeleye Katkısı¹

Costas Gousis²

İngilizceden çeviren: Ecehan Balta

Öz

Altın Şafak davası, Nürnberg mahkemelerinden bu yana faşist bir suç örgütüne yönelik en büyük dava olarak nitelendirilmektedir. Altın Şafak'a karşı kazanılan zafer, önceki yıllarda Altın Şafak'la yüzleşen daha geniş antifaşist hareketin bir parçası olan sivil eylem avukatlarına, mağdur ailelerine, sendikacılara ve göçmen topluluklarına ait büyük bir siyasi ve hukuki başarıdır. Göçmen toplulukların antifaşist hareket içindeki rolünün anlaşılmasına katkıda bulunan bu makale, Yunanistan'da yaşayan Pakistanlılar Topluluğu *Birlik*'in 2010'larda yükselen ırkçılık ve faşist tehditle ilgili yeni zorlukların üstesinden gelmek için faaliyetlerini nasıl yeniden düzenlediğini araştırmaktadır.

Otoriter devletçilik biçimlerini faşizmden ayırma konusunda ihtiyatlı davranarak, Yunan devletinin izlediği yabancı düşmanlığı modellerinin Altın Şafak için elverişli bir zemin yarattığını savunuyor ve *Birlik*'in antifaşist harekete katkısıyla bağlantılı olarak Pakistanlı göçmen işçilerin siyasi ve hukuki özneliği hakkında sorular ortaya atıyorum. Liderlik ve ittifaklara özel olarak odaklanılarak, Pakistanlı topluluğu'nun antifaşist stratejisinin dört temel ayağı özellikle incelenmiştir: Sınıf birliği, motivasyon, kamusal alanda görünürlük ve stratejik dava açma. Yazıda, Pakistanlı topluluğu'nun stratejik hamlelerini tespit etmek için 2012 yazında göçmenlerin öncülük ettiği iki önemli protesto etkinliğini detaylandırıyor ve Pakistanlı işçi Shehzad Luqman'ın Altın Şafak üyeleri tarafından öldürülmesinin ardından yürütülen adalet kampanyası örneğinde olduğu gibi, sokak siyaseti ile faşist tehdide karşı yasal-idari tepkiler arasındaki diyalektiğe ışık tutuyorum.

Anahtar Kelimeler: *Pakistanlı toplumu, Yunanistan krizi, antifaşizm, göçmen aktivizmi, stratejik davalar*

The Pakistani Community in Greece and Its Contribution to the Antifascist Struggle against Golden Dawn during the 2010s

Abstract

The trial of Golden Dawn has been described as the biggest trial of a fascist criminal organisation since the Nuremberg trials. The victory against Golden Dawn is a huge political and legal achievement,

¹ Yazı teslim tarihi: 20.02.2023 Kabul edilmiş tarihi: 14.04.2023.

² Doktora Sonrası Araştırmacı, Panteion University, Athens, gousisk@yahoo.gr, ORCID: 0009-0008-9622-7627

belonging to the civil action lawyers, the victims' families, the trade unionists, and the immigrant communities, as part the broader antifascist movement that had confronted Golden Dawn during the previous years. Contributing to the understanding of the role of the immigrant communities in the antifascist movement, this paper explores how the Pakistani Community of Greece "Unity" reorganised its activities to meet the new challenges related to the rise of racism and the fascist threat during the 2010s.

Cautious to discern forms of authoritarian statism from fascism, I argue that patterns of xenophobia followed by the Greek state created favourable terrain for Golden Dawn and raise questions about Pakistani immigrant workers' political and legal subjectivity related to the contribution of "Unity" to the antifascist movement. With a special focus on leadership and alliances, four central pillars of the Pakistani Community's antifascist strategy are specifically examined: class unity, motivation, visibility in the public sphere, and strategic litigation. To identify strategic moves on the part of the Pakistani Community, I detail two notable migrant-led protest events during the summer of 2012 and shed light on the dialectics between street politics and legal-administrative responses to the fascist threat, illustrated by the justice campaign following the murder of Pakistani worker Shehzad Luqman by Golden Dawn members.

Keywords: *Pakistani community, Greek crisis, antifascism, immigrant activism, strategic litigation*

Giriş

Altın Şafak'ın hikayesi, bu yüzyılda faşizmin en aşırı haliyle Avrupa siyasetinde yeniden yer edinmesine en çok yaklaştığımız olaydır. Bunu iki kat daha şok edici kılan şey ise, bunun Nazi Almanyası'nın elinde korkunç acılar çekmiş bir ülkede gerçekleşmiş olması ve "bir daha asla" sözü üzerine kurulan Avrupa Birliği'nin Altın Şafak'ın yükselişinden kısmen sorumlu olmasıdır.

(Daniel Trilling, 2020)

Şubat 2015'te, Altın Şafak'a yönelik soruşturmanın sona ermesinin ardından, Atina Temyiz Mahkemesi yargı konseyi, "Nürnberg davasından bu yana faşist bir suç örgütüne yönelik en büyük dava" (Kampagiannis in Horner, 2016) ve "Yunanistan ve ötesinde demokrasi için büyük bir olay" (Christopoulos, 2018) olarak tanımlanan davada 69 kişinin yargılanacağını duyurdu. Altın Şafak davasında üç dava bir araya getirildi: Haziran 2012'de Mısırlı balıkçı bir ailenin evine yapılan saldırı; Eylül 2013'te komünist sendikacılara yapılan saldırı; ve Eylül 2013'te antifaşist rapçi Pavlos Fyssas'ın öldürülmesi. Ayrıca Altın Şafak, Yunan Ceza Kanunu'nun 187. Maddesi uyarınca bir suç örgütü olarak faaliyet göstermekle suçlanmıştır. İddianameye göre (215/2015):

Altın Şafak'ın suç faaliyetleri, yabancılara, muhaliflere ve sözde ideolojik rakiplerine şiddet uygulamayı ve bunun uzantısı olarak siyasi teorilerini ve ideallerini yerel birimler aracılığıyla yaymayı ve uygulamayı amaçlamıştır. Altın Şafak hiyerarşisinin kıdemli üyeleri bu faaliyetleri her zaman, suikast timleri olarak bilinen birimler tarafından yürütülen organize bir plan temelinde yönetmiştir. (Psarras, 2015: 10)

Mahkeme, kararını 453 duruşmanın ardından verdi. Üç yargıç 7 Ekim 2020 tarihinde verdikleri tarihi kararda Altın Şafak'ın "siyasi konseyinin" yedi üyesini de bir

suç örgütünü yönetmekten suçlu buldu. Diğer on bir eski Altın Şafak milletvekili ve geri kalan sanıkların çoğu da bir suç örgütüne katılmaktan suçlu bulundu.

Birçok kişi bu kararlar Altın Şafak'a karşı zafer kazanıldığını iddia etse de, ben bu büyük siyasi ve hukuki başarının sivil eylem avukatlarının, kurbanların ailelerinin, sendikacıların, göçmen topluluklarının ve önceki yıllarda Altın Şafak'la karşı karşıya gelen tüm antifaşist inisiyatiflerin ortak çabalarına ait olduğunu savunuyorum. Bunlar arasından göçmen topluluklarının antifaşist hareket içindeki rolünün anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlayan bu makale, Yunanistan'da yaşayan Pakistanlılar Topluluğu *Birlik*'in 2010'larda yükselen ırkçılık ve faşist tehditle ilgili yeni zorlukların üstesinden gelmek için faaliyetlerini nasıl yeniden düzenlediğini detaylandırmaktadır.

Bu makale kapsamında *Birlik*'in antifaşist katkısına odaklanırken, Yunanistan Pakistanlı topluluğu'nun 2010'ların başında daha geniş bir kemer sıkma karşıtı harekete katkıda bulunduğunu belirtmek önemlidir. *Birlik* olgusu, krizdeki Yunanistan'da göçmen aktivizmine bir bakış açısı sunması, siyasi öznenin oluşumuna ışık tutması ve göçmen örgütlenmesi, işçi hareketiyle ittifaklar ve ırkçılık karşıtı davalarla ilgili konuların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunması nedeniyle ilginç bir örnektir. Edward Said'in öğrencisi olan Aamir Mufti'ye göre (2014a, 2014b), Yunanistan Pakistanlı topluluğu sadece Pakistanlıların değil, Yunanistan'daki Avrupalı olmayan tüm göçmen işçilerin kötü durumuna görünürlük kazandırmıştır. Mufti, "bu küçük ülkedeki Pakistanlı topluluğu'nun mücadelesi, Avrupa çapındaki göçmen mücadelesinin öncüsü olabilir" diye ekler. (2014a). Mufti, Yunanistan'daki Pakistanlı göçmenlerin mücadelesinin mevcut tüm platformlar aracılığıyla uluslararası alanda daha görünür kılınması gerektiğini vurgular. Mufti'nin bu çağrısına yanıt olarak, bu makale toplumsal hareket çalışmaları, eleştirel göç çalışmaları ve antifaşist çalışmalar arasında köprüler kurmakta ve Yunanistan'daki Pakistanlı topluluğun faşizme ve onu doğuran sisteme karşı uluslararası mücadeleye nasıl katkıda bulunduğunu açıklamaktadır.

Makale ilk olarak, bu makale bağlamında yol gösterici olabilecek perspektifler sağlayan teorik bir çerçeve sunmaktadır. Ardından, Yunanistan'a Pakistanlı göçü ve 2000'li yılların başında *Birlik*'in kuruluşu hakkında bazı arka plan bilgileriyle devam etmektedir. Ayrıntılara girmeden, 2000'li yıllarda *Birlik*'in faaliyetlerindeki bazı dönüm noktalarına dikkat çekilerek, Pakistanlı göçmenlerin kendi kamusal seslerini sahiplendikleri ve 2000'li yılların ikinci yarısındaki eş benzeri görülmemiş zorlukların ardından Yunan solu ile güçlü bir ittifak kurdukları vurgulanmaktadır. Bunu takiben, *Birlik*'in 2010'ların başındaki faaliyetlerini detaylandırıyor ve 2012 yazındaki antifaşist-antirasist hareketten ve *Birlik*'in 2012 Başkanlık Seçimlerinden örnekler vererek ırkçı suçlara karşı özel stratejilerine ışık tutuyorum. Son olarak, makale her ikisi de 2013 yılında neo-Nazi Altın Şafak siyasi partisi tarafından işlenen Pakistanlı işçi Shehzad Luqman ve Yunan rapçi Pavlos Fyssas cinayetlerinin ardından tabandan gelen ve kurumsal tepkileri incelemektedir.

Sonuç olarak, Yunanistan Pakistanlılar Topluluğu Birlik, antifaşist militanlığı "göçmenlik merceğinden" incelemek için iyi bir bakış açısı sağlıyor ve 2010'larda Yunanistan'daki kriz, kemer sıkma ve sınıf mücadelesine daha geniş bir bakış açısı sunuyor. Metodolojik olarak, Pakistanlı topluluğu Başkanı ve Altın Şafak davasında Pakistanlı topluluğu üyelerine sürekli hukuki destek sağlayan iki dava avukatıyla yaptığım

görüşmelerden yararlanıyorum. Ayrıca, görüşmelerden elde edilen ana bulgular arasında bağlantılar kuruyor, bunları daha geniş bağlamla ilişkilendiriyor ve kitle iletişim araçları, görsel ve yazılı materyaller, hareket belgeleri, STK raporları ve duruşma kayıtları gibi diğer kaynaklardan elde edilen ikincil verilerle birleştiriyorum. Burada sunulan bulgular, Yunanistan'daki göçmen aktivizmi (2000-2015) üzerine yaptığım doktora araştırmamın bir parçasıdır.

"Göçmenlik merceğinden" antifaşist militanlık: Kavramsal bir çerçeveye doğru

Yunanistan 2008 küresel mali krizinden derinden etkilenmiştir. "Troyka" -yani Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)- tarafından Yunanistan için hazırlanan kurtarma paketleri, "Avrupa entegrasyonunun karanlık yüzüne" (Sotiris, 2012) dair bir görünüm sunmakta ve bir "mülksüzleştirme silahı" olarak borcun uzun tarihiyle örtüşmektedir (Toussaint, 2017). Poulantzas'ın (1978: 203) "otoriter devletçilik" olarak tanımladığı eğilimlerin birçoğu 2010'un başlarında Yunanistan'da daha da netleşti: Sosyoekonomik yaşamın her alanı üzerinde yoğunlaştırılmış devlet kontrolü, siyasi demokrasi kurumlarında radikal bir gerileme ve sözde resmi özgürlüklerin acımasızca kısıtlanması gibi.

Bu bağlamda, Yunanistan'da önceden var olan ayrımcı yapılar tırmanışa geçerek, ülkedeki göçmen nüfusun mali kriz nedeniyle iyi organize edilmiş bir şekilde günah keçisi ilan edilmesine, 'göçmenlerin hayatlarının çekilmez hale getirilmesine'³ -ya da dönemin Yunanistan Başbakanı Antonis Samaras'ın 2012 kampanyasında özetlediği gibi: 'Şehirlerimizi, onları ele geçiren yasadışı göçmenlerden geri alacağız' (Samaras, 2012) noktasına geldi.⁴ Yabancı düşmanı söylemlerin yaygınlaşması, göçmenleri 'ülkemizi her türlü hastalıkla istila eden insan altı varlıklar' olarak gören ve hatta fiziksel imhayı hak eden kriminal bir neo-Nazi örgütü olan Altın Şafak için elverişli bir zemin yarattı (Psarras, 2015: 19).

2012 parlamento seçimlerinde Altın Şafak 300 sandalyeli Parlamento'da 18 sandalye kazanarak parlamentoya girmeyi başarmıştır (Yunanistan İçişleri Bakanlığı, 2012). Altın Şafak'ın kriz dönemindeki yükselişinin bir göstergesi de 2010 öncesi ve sonrası seçim sonuçlarıdır: Yunanistan'da 2009 yılında yapılan parlamento seçimlerinde Altın Şafak sadece 19,624 oy (% 0.29) almıştı (Yunanistan İçişleri Bakanlığı, 2009). Yaklaşık üç yıl sonra, Haziran 2012 parlamento seçimlerinde 426.025 Yunan vatandaşı (% 6,92) Altın Şafak'a oy verdi. O dönemde SYRIZA milletvekili olan anti-faşist militan Manolis Glezos⁵ adresinde Altın Şafak'ın Parlamento'ya *girişini* "Yunan demokrasi tarihinin en karanlık sayfalarından biri" olarak tanımlamıştır (Glezos, *Kathimerini*, 2012).

Bu bağlamda, bu makale 2012 parlamento seçimlerinden sonraki döneme odaklanmakta ve antifaşist-ırkçılık karşıtı Birlik'in stratejisini incelemektedir. Pakistanlı

³ Bu sözler Yunan polis şefine atfedilmiştir. Uluslararası Af Örgütü (2013b), hükümetin davayı soruşturmasını talep ederek olaya müdahale etmiştir.

⁴ Antonis Samaras Haziran 2012 parlamento seçimlerinde başbakan seçildi. Bu, sağcı Yeni Demokrasi partisinin seçim öncesi temel vaatlerinden biriydi.

⁵ Glezos Temmuz 2015 referandumundan sonra SYRIZA'dan istifa etti.

göçmenlerin militan, yenilikçi ve etkili siyasi angajmanlarını daha derinlemesine incelemek için şu dört kavramı temel alıyorum: Geniş kapsamlı öğrenme, muhalefet altyapıları, stratejik kapasite ve aktivist yasal destek. İlk olarak, Yunanistan'daki Pakistanlı aktivistlerin Colin Barker'ın "geniş kapsamlı öğrenme" olarak tanımladığı "mevcut sorunları tanımlama ve yeni işbirlikçi uygulama biçimleri geliştirmenin daha önce hayal edilmemiş yollarını aramaya yönelik kolektif süreç" (Barker, 2014: 1) kavramının kapsamını nasıl başardıklarını anlamak önemlidir. Barker, bu sürecin bazen "aktivistlerin kendi stratejileri, kendi nesneleri ve kendi araçları olan muhaliflerin ciddi baskısı altında kaldığı koşullarda" gerçekleştiğini belirtmektedir. Barker'ın "olaylar" ve "dönüm noktaları" olarak tanımladığı bu durumlarda "ateş altında geniş kapsamlı öğrenmeye ihtiyaç duyulur" (age: 10).

İkinci olarak, örgütsel boyutlara, ittifaklara ve dayanışma ağlarına özel bir vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle, Alan Sears'ın "aktivistlerin birlikte öğrenme, iletişim kurma ve harekete geçme kapasitesine sahip siyasi topluluklar geliştirdiği araçlar" anlamına gelen "muhalefet altyapısı" kavramı özellikle yararlıdır (Sears, 2014: 2). Sears, muhalefet altyapılarının "bir kez ve her zaman için inşa edilemeyeceğini, ancak yeniden ve yeniden inşa edilmesi ve sürekli yenilenmesi gerektiğini" belirtmektedir (age: 9).

Bu da bizi liderliğin rolüne ve Marshall Ganz'ın "stratejik kapasite" üzerine formülasyonlarına götürmektedir. Ganz'a göre "Strateji, istediğimizi elde etmek için elimizdekini ihtiyacımız olana nasıl dönüştürdüğümüzdür" (Ganz, 2010a: 8):

Bir örgütün stratejik kapasitesinin, liderlerinin kim olduklarının -kimliklerinin, ağlarının ve taktik deneyimlerinin- ve kaynak akışı, hesap verebilirlik ve müzakere açısından birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimlerini nasıl yapılandıklaştırdıklarının bir işlevi olduğunu ileri sürüyorum.

Stratejik kapasitedeki farklılıkları belirleyen kilit faktörler alanın iyi bilinmesi, sezgisel uygulamalar, motivasyon ve olayları alandaki aktörlerin gözünden görebilme kapasitesidir. Benim görüşüme göre, aşağıdaki pasaj stratejik kapasitenin önemini en iyi şekilde ortaya koymakta ve yukarıda bahsedilen kilit faktörleri açıklamaktadır:

Değişim için derin bir arzu, değişim yaratma kapasitesi ile birleştirilmelidir. Yapısızlığın kaosuna kaymadan büyümenin, yaratıcılığın ve eylemin gelişebileceği alanı yaratan yapılar oluşturulmalı ve liderler, ilişkileri kurmak, motivasyonu sürdürmek, strateji oluşturmak ve başarıya ulaşmak için gereken eylemi gerçekleştirmek için gereken ölçekte işe alınmalı, eğitilmeli ve geliştirilmelidir. (Ganz, 2010b: 530)

Son olarak bu makale, Pakistanlı topluluğun güvencesiz göçmenlik statüsünü (birçoğu "kâğıtsızdır") göz önünde bulundurarak ve antifaşist stratejinin bir parçası olarak hukukun fiili ve potansiyel kullanımına ilişkin soruları gündeme getirerek aktivist hukuki desteğin önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Knox'un "radikal avukatlık" analizi, stratejik ırkçılık karşıtı dava olasılığının incelenmesiyle özellikle ilgilidir. Knox'un (2017) işaret ettiği gibi, hukukun kullanımının "bilinçli bir şekilde siyasi bir projeye tabi kılınması" son derece önemlidir. Knox aşağıdakileri radikal avukatlığın kurucu unsurları olarak tanımlar:

Bu nedenle, hukuki mücadelenin daha acil "taktik" meseleleri hukuki alanın mantığı tarafından *değil*, daha ziyade teorik, stratejik ve siyasi perspektiflerle çerçevelenen kolektif siyasi müzakere yoluyla belirlenir. Bu, yasal taktiklerin benimsenmesi *kararıyla* sonuçlanabilir (çünkü acil bir zafer *kazanmak* öncelikli kaygı olabilir) ya da olmayabilir, ancak bu karar kolektif siyasi karar alma tarafından yönetilir. Bu şekilde 'teori' ve 'pratik' bir araya getirilir (Knox, 2011: 44).

Behrman, mültecilerin, avukatların ve kampanyacıların temel hakları savunmak için verdikleri mücadelenin önemini kabul etmekle birlikte, ilginç bir ayrım ortaya koymaktadır:

Hukuktan talepte bulunmak, hukuk tarafından *tanınmayı* talep etmekle aynı şey değildir. Mülteci için ikincisini istemek, kendisini sistematik olarak insanlıktan çıkaran yapısal bir formla karşılıklı bir ilişki içine sokmayı gerektirir. (2014: 21)

Sonuçta, Behrman'ın haklı olarak belirttiği gibi, göçmenler ve mülteciler için geri kazanılması gereken hukuki öznellik *değil*, siyasi öznelliktir (age: 21).

Yunanistan Pakistanlı topluluğu'nun kuruluşu ve 2000'li yıllardaki faaliyetleri: "Ateş altında geniş kapsamlı öğrenmenin" kısa tarihi

Pakistanlı göçmenler, iki ülke arasındaki ikili anlaşmalara göre 1970'lerden beri Yunanistan'a az sayıda gelmektedir. İlk zamanlar çoğunlukla Skaramangas tersanelerinde denizci ve işçi olarak istihdam edilmekteydiler (Leghari, 2009).⁶ 1990'larda ve hatta 2000'lerde artan sayıda genç ve erkek Pakistanlı işçi Yunanistan'a gelmiştir. Resmi verilere göre Yunanistan'da yaşayan Pakistanlı göçmenlerin sayısı 2001 yılında 11.192 iken 2011 yılında 34.000'i aşmıştır. Ancak kayıt dışı Pakistanlı göçmenler de dahil olmak üzere gerçek rakamların 2000'li yıllarda 50.000-100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Leghari, 2009; Marouf ve Kouki, 2017).⁷

Yunanistan Pakistanlı topluluğu *Birlik* 2000 yılında kurulmuştur. Temel amacı, Pakistanlı toplumunun ölümlerini anavatanlarına geri göndermek için karşılaştıkları zorluklar gibi sorunları çözmek için bir platform sağlamaktır (Leghari, 2009: 7). Birlik Yunanistan'daki tek Pakistanlı derneği olmasa da, kesinlikle en aktif, iyi organize olmuş ve etkili olanıdır. "Birlik" Başkanı Javed Aslam 1996 yılında, yirmili yaşlarının sonlarında Yunanistan'a gelmiştir. Pencap Üniversitesi'nden siyaset bilimi diplomasına sahiptir. İlk kez 2005 yılında *Birlik*'in Başkanı olarak seçilmiştir.

Birlik Pakistanlı topluluğu, 7 Temmuz 2005 Londra bombalamalarının ardından Yunanistan'daki Pakistan vatandaşlarının Yunan ve İngiliz ajanlar tarafından kaçırılmasıyla ilgili olarak 2005 ve 2007 yılları arasında faaliyetlerini yeniden organize etmiş ve bu durum *Birlik* ve Javed Aslam'ı Yunan, İngiliz ve Pakistanlı yetkililerle karşı karşıya getirmiştir (BBC News, 2006b; Amnesty International, 2007; Rizospastis,

⁶ Yunanistan'da diktatörlüğün yıkılmasından sonra, 1974 yılında, National Can fabrikasında bir işçinin işten çıkarılması sonucunda Pakistanlı işçilerin kayıtlara geçen ilk greve katılması dikkat çekicidir. Genel bir sendika toplantısının ardından Yunanlı ve Pakistanlı işçiler, meslektaşlarının yeniden işe alınması talebiyle greve gitmişlerdir (Serdedakis, 2007).

⁷ Aslam, 2019 yılında yaptığımız röportaj sırasında Yunanistan'da 50.000'den fazla Pakistanlının ikamet ettiğini tahmin ediyor.

2005d). Kasım 2006'da Aslam, "yasadışı göç ve insan kaçakçılığı" ile suçlandığı Pakistan kaynaklı bir Interpol emrine dayanılarak tutuklanır (Uluslararası Af Örgütü, 2007).

Kaçırılma davasıyla aktif olarak ilgilenen tüm siyasi ve toplumsal güçler, bu iade talebinin asılsız suçlamalara dayandığını ve o dönemde Pakistan'ı yöneten askeri rejim tarafından Pakistanlı toplumu *Birlik* Başkanına karşı bir intikam eylemi olduğunu tereddütsüz bir şekilde kamuoyuna açıkladılar. Aslam'ın tutuklanması Yunanistan'ın geçmişine dair anıları canlandırdı ve Aslam için yürütülen kampanyayı Yunanistan'ın tarihsel direniş geleneğiyle ilişkilendirenler oldu. Bunun bir göstergesi de Glezos, Mangakis, Machairas ve Linaios'un Aslam'ın faaliyetlerinin kriminalize edilmesini kınayan⁸⁶ son derece sembolik ortak açıklamasıydı (Glezos vd. in.gr, 2006b'de alıntılanmıştır):

Ülkemizin Guantanamo'ya dönüşmesine izin vermeyeceğiz (...) Yunan hükümetinin, Pakistan cuntası tarafından çıkarılan ve Aslam'ın zorla geri gönderilmesini amaçlayan tutuklama emrini uygulamaya istekli olması, geçmişte Yunanistan'daki cuntanın benzer komplolarına direnen herkesi öfkeli kıldırır.

Bu vakada Pakistanlı topluluğu'nun geniş çaplı öğrenimi kitlesel mitingleri,⁹ başarılı medya müdahalelerini ve basın konferanslarını (Socialist Worker, 2006), 2000 Pakistanlı katılımcının yer aldığı sembolik bir "halk mahkemesini" (Ergatiki Allilegii, 2006b), hukuk dışı hareketle organik olarak bağlantılı avukatlık biçimlerini (BBC News, 2006c) ve Yunan solu, sendikalar, Pakistan diasporası ve küresel solu içeren geniş ittifakları (ESSF, 2006) içeriyordu. Uluslararası bir imza kampanyası düzenlenmiş ve destek mektubunda "Yunanistan'daki savaş karşıtı hareketin kaçırılma skandalını ifşa edebilmesinin ancak Javed Aslam'ın cesareti sayesinde mümkün olduğu" belirtilmiştir. Mektubu imzalayanlar arasında Cezayir'in eski Cumhurbaşkanı Ben Bella'dan Samir Amin ve Mike Davis gibi entelektüellere, Salma Yaqoob gibi savaş karşıtı aktivistlerden sendikacılara, milletvekillerinden Latin Amerika ve Orta Doğu'dan siyasi temsilcilere kadar geniş bir yelpaze vardı (age).

Kaçırılanlar hiçbir zaman adalete teslim edilmemiş olsa da, Pakistanlı göçmenler kampanya aracılığıyla kendi seslerini kamuoyuna duyurmayı, Javed Aslam'ı siyasi mücadelesini kriminalize etme girişimini karşı başarıyla savunmayı ve temel haklarını ihlal eden ve kendilerini ulusal güvenlik tehdidi olarak sunanlara karşı durumu tersine çevirmeyi başardılar. Javed Aslam'ın kendisiyle yaptığım görüşmede özetlediği gibi: "2005 ve 2007 yılları arasındaki kampanyanın en değerli dersi, göçmen ve Yunanlı işçilerin birlik olduklarında ne kadar güçlü olduklarıdır". *Birlik* ile Yunan solu ve özellikle de Stop the War Coalition (StWC-Savaş Durdurun Koalisyonu) ve Sosyalist İşçi Partisi (SEK)¹⁰ arasındaki organik bağlar, 2010'lu yıllarda ırkçılığa ve faşist tehdide karşı üstlendikleri girişimlerde belirleyici oldu.

⁸⁶ Bunların hepsi 1967-74 askeri cuntası sırasında tanınmış direnişçilerdi. Mangakis Yunanistan Adalet Bakanı (1982-1986), Glezos ise iki kez milletvekili olarak görev yapmış ve İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilere karşı Yunan direnişinin simge isimlerinden biriydi.

⁹ Bkz. Associated Press Arşivi (2006), erişim adresi: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/2168a95b16-48471690a8d15cb-f4fdb7> (Erişim: 7 Ağustos 2020).

¹⁰ SEK, Yunanistan'daki parlamento dışı solun bir örgütü, Uluslararası Sosyalist Eğilim'in (IST) bir üyesi ve İngiliz Sosyalist İşçi Partisi'nin (SWP) kardeş örgütüdür. SEK ANTARSYA'ya katılmaktadır.

2000'li yılların ikinci yarısında *Birlik* Yunanistan genelinde 30'dan fazla belediyede faaliyet göstermiş ve kendi gazetesini yayınlamıştır. Atina'daki Pakistanlı topluluğun merkez ofisi bir mücadele, etkileşim ve dayanışma alanına dönüştürülmüş ve yüzlerce Pakistanlı göçmene sığınma, oturma izinlerinin yenilenmesi, istihdam, sağlık ve diğer konularda günlük yardım ve tavsiyeler sunmuştur (Ergatiki Allilegii, 2007b).

Makalenin bundan sonraki bölümünde, Pakistanlı topluluğun 2010'lu yıllarda ırkçılığın yükselişi ve faşist tehditle ilgili yeni zorlukları karşılamak için faaliyetlerini nasıl yeniden organize ettiği açıklanmaktadır.

İrkçi saldırılardan hayat kurtarmak için muhalefet altyapıları inşa etmek: Nikaia mahallesinden bir örnek

Birlik, 2008 krizinden sonra ortaya çıkan yeni duruma yanıt vermek için dört temel ayağı içeren özel bir antifaşist-ırkçılık karşıtı stratejinin ana hatlarını çizdi: Sınıf birliği, görünürlük, motivasyon ve dava açma. Bu planın uygulanmasına katkıda bulunmak için Pakistanlı topluluğu, SEK ile birlikte inisiyatif olarak 2009 yılının sonlarında İrkçılığa ve Faşist Tehdide Karşı Birlik Hareketi'ni (KEERFA) ve birkaç ay sonra da Göçmen İşçiler Birliği'ni (UIW) kurdu. Hem KEERFA hem de UIW Atina'da kuruldu ve kısa süre içinde Yunanistan'ın çeşitli il, kasaba ve köylerinde faaliyetlerini genişletti.

KEERFA ve UIW 2010 yılında kurulduktan birkaç ay sonra, üyeleri ve liderliği için ilk test alanı, ilk olarak Skala Lakonias'taki Pakistanlı tarım işçilerinin dört günlük grevine katkıları (Ergatiki Allilegii, 2010) ve ikinci olarak Yanya'da ödenmemiş ücretlerini talep eden 35 Senegalli ve Pakistanlı tarım işçisinin açlık grevine destekleri oldu (UIW, 2010). "Birlik", Pakistanlı işçileri krizdeki Yunanistan'da işçi mücadelelerine ve daha geniş çaplı kemer sıkma karşıtı protestolara katılmaya çağıran önemli bir rol oynamıştır. Aşağıdaki örnek, o dönemdeki etnik gruplar arası dayanışmanın bir göstergesidir.

Ekim 2011'de ünlü 'her şeyi işgal et' sloganı Yunanistan genelinde neredeyse gerçeğe dönüştü: 300'den fazla üniversite bölümü, 1.000 lise, çeşitli mahallelerdeki vergi daireleri, çok sayıda belediye dairesi, bakanlıklar, mahkemeler, çöp sahaları ve en önemlisi sokaklar kemer sıkma politikalarına karşı mücadelenin bir parçası olarak işgal edildi. Bu bağlamda hükümet ve belediye yetkilileri Atina'daki temizlik işçilerinin grevini kırmaya ve Panhelenik Yerel Yönetimler Çalışanları Federasyonu'nun (POE-OTA) grev eylemini kriminalize etmeye çalıştı (POE-OTA, 2011). Özel şirketler tarafından grev kırıcı olarak işe alınanların çoğu kağıtsız göçmenlerden oluştuğu için, aralarında UIW başkanı sıfatıyla Aslam'ın da bulunduğu göçmen temsilcilerden oluşan bir heyet POE-OTA başkanıyla görüşerek göçmen işçilerin grevle dayanışma ve desteğini ifade etti. UIW bir bildiri yayınlarak grevi desteklediğini açıkladı (Thoidou and Pittas, 2013):

Belediye temizlik işçilerinin grevini gerekli tüm araçlarla savunacağız. Tüm göçmen işçilere, grevi kırmamanın onur ve adalet için, aileleri ve yaşamları için mücadele eden işçilere karşı kirli ve etik dışı bir eylem olduğunu anlatacağız. Yerlerinin işçi hareketi ve genel grev yürüyüşü olduğunu fark etmeyen herkesi durduracağız.

Aynı zamanda, *Birlik* ve UIW gibi göçmen örgütleri yerli işçilerle ittifaklar kurarken, Yunan nüfusunun bir kısmı kriz için göçmenleri suçlayan faşistleri destekledi; bu

durum çeşitli akademisyenler tarafından "ulusal topluluklar içinde yanlış yerleştirilmiş bir ittifak" olarak tanımlanmaktadır (Agustin ve Jørgensen, 2016: 13):

Yanlış ittifaklar, heterojen de olsa bir madun sınıfın tanınmasını engellemekte ve kapitalist sistemin sonuçlarını göz ardı ederek ana hedef olarak homojenliği gündeme getirmektedir.

Javed Aslam'ın Altın Şafak davasındaki ifadesinde belirttiği gibi: "İrkçiliğin ne demek olduğunu 2010'dan önce, Altın Şafakçılar bizi kaba dayaktan geçirip "çöp" dediklerinde anlamaya başlamıştım. 2011'den sonra, bıçaklamalar başladığında ise faşizmin tam olarak ne demek olduğunu öğrendim".¹¹⁹ Pakistanlı toplumu, KEERFA ve UIW'nin her ırkçı saldırı sonrasında verdiği tepkinin temel unsurları şunlardı: Göçmenlerin Yunan solu ve sendikalarıyla birlikte sokaklarda örgütlenmesi, şikayette bulunmaları ve çoğu zaman kendilerini görmezden gelen Yunan polisini ihbar etmeleri, Yunan ve uluslararası medyada basın toplantıları ve medya müdahaleleri düzenlemeleri. Aslam'ın görüşmemizde açıkladığı gibi, ırkçı şiddetin yükselişini ele alma stratejilerinin önemli bir yönü, KEERFA ile birlikte mahalle komiteleri oluşturmaktı. Bu komiteler göçmenlere, hem göçmen hem de Yunan aktivistleri içeren ve anti-faşist hareket için odak noktası görevi gören bir iletişim ağı sağladı. "Faşistlerin bizi vurmasını beklemek yerine önceden örgütlenmek" amacıyla çabalarını önleyici stratejilere yoğunlaştırdıklarının altını çizdi. Özetle, Pakistanlı topluluğu ve UIW "nefret gruplarının ve aşırı sağcı şiddetin fiili bir gözlemcisi olarak görev yapmış, mağdurları polise şikayette bulunmaya teşvik etmiş ve Yunan solcu gruplarla birlikte anti-faşist mitingler düzenlemiştir" (Strickland, 2018).

Aşağıda, Haziran 2012 parlamento seçimlerinden sonra Atina'nın Nikaia mahallesinde bu stratejinin öne çıkan bir örneğini detaylandırıyorum. 23 Haziran 2012 tarihinde, motosiklet kullanan ve ağır tahta sopalarla silahlanmış 50 Altın Şafak üyesi, seçim sonuçlarının ardından yeni güçlerini ve Yunan Parlamentosu'na girişlerini kutlamak için Nikaia'da bir gövde gösterisi yaptı. Bazıları gamalı haç sembolleriyle süslü kalkanlar sallayarak Agios Nikolaos'un ana meydanında dolaşan adamlar, bölgede küçük işletmeler işleten Pakistanlı göçmenlere bir ultimatom verdi (Alderman, 2012). *The New York Times*'da yer alan habere göre, Altın Şafakçılar Pakistanlılara şunları söyledi "Yunanistan'ın sorunlarının sebebi sizsiniz. Kapatmak için yedi gününüz var yoksa dükkanınızı yakarız ve hatta sizi de yakarız." Aynı makaleye göre, göçmenler yardım için polisi aradığında, polis memurunun onlara "kendileri gibi göçmenlerin yardımına koşmak için zamanları olmadığını" söylemesi dikkat çekicidir (Alderman, 2012).

İrkçilik karşıtı ve anti faşist hareketin cevabı gecikmedi. Pakistanlı topluluğunun girişimiyle, yerel KEERFA birimi ve Pire Göçmenler Açık Okulu, ultimatomdan iki gün sonra belediyede açık bir toplantı düzenledi. Çoğunluğunu mahalleden Pakistanlı göçmenlerin oluşturduğu yaklaşık 500 kişinin katıldığı toplantıda, Agios Nikolaos meydanında anti-faşist bir miting düzenlenmesi kararlaştırıldı (*Ergatiki Allilegi*, 2012b; Thoidou, 2018). Anti-faşist mesajı yaymak ve göçmenlerin korkularını kırmak amacıyla Nikaia'nın duvarları Yunanca ve Urduca posterlerle kaplanırken, göçmen ve

¹¹ Javed Aslam'ın Altın Şafak davasındaki tanıklığı (132. duruşma) (Aslam ve Salum, 2017).

yerli aktivistler ellerinde megafonlarla mahallede tur atarak insanları faşistleri tecrit etmeye ve mitinge katılmaya çağırırdı.

Altın Şafak'ın ultimatunun sona erdiği gün onlarca Pakistanlı, KEERFA ve diğer örgütlerden Yunanlı anti-faşistlerle birlikte Pakistanlı esnaf için faşist tehdide karşı "dayanışma kalkanları" oluşturdu (*Ergatiki Allilegii*, 2012b). Beş gün sonra, 5 Temmuz'da 2.000 anti-faşist ultimatoma yanıt verdi. Miting Yunan soluna ve ırkçılık karşıtı harekete mensup neredeyse tüm örgütler tarafından desteklendi. Altın Şafak'a karşı mücadelede bu dikkate değer birlik anında, Pakistanlı topluluğu Javed Aslam'ın tutkulu konuşmasının ardından yürüyüşe öncülük etti. Protestocular Nikaia polis karakolunu geçerek Yunan polisinin ırkçı suçlardaki suç ortaklığını kınadılar ve Altın Şafak ofislerinin önünden geçerek "Suç örgütünün ofisleri kapatılsın" ve "Faşizm: Bir daha asla" sloganları atıldılar. KEERFA'nın yerel koordinatörü bu mitingi "ırkçı saldırılardan nasıl hayat kurtarırsınız"ın bir örneği olarak tanımlamaktadır (Thoidou, 2018).

Bu örneği bağlamsallaştırmak için aşağıdaki arka plan bilgisi çok önemlidir. Nikaia, Atina'nın güneybatısında, Pire yakınlarında bir banliyodur ve 2008 krizinden ve işsizlikten ciddi şekilde etkilenen bir işçi sınıfı mahallesidir. Altın Şafak liderliği, "model" olarak övdüğü Nikaia'da en kötü şöhretli yerel birimlerinden birini kurmayı başardı - bu birim daha sonra Yunan rapçi Pavlos Fyssas'ın öldürülmesi ve Yunanistan genelinde çok sayıda başka suç faaliyetleriyle ilişkilendirildi (Kampagiannis, 2017; 2020a).¹² Özellikle Nikaia'da, mahallede derin kökleri olan sol ve anti-faşist hareketlerin, nüfusun büyük çoğunluğunun anti-faşist duygularını uyandırmak için geçmişin anılarına başvurduğu görülmektedir.

Kokkinia olarak da bilinen Nikaia, 1922 savaşından sonra Küçük Asya kıyılarından gelen mülteciler nedeniyle bir mülteci geçmişine sahiptir; ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasındaki direnişle bağlantılı anti-faşist bir geçmişi de vardır. "Kokkinia Ablukası", 1944 yılında işgalci Alman Nazi birlikleri tarafından toplu infazların gerçekleştirildiği karakteristik ve tarihi bir yerdir. Bu bağlamda, 5 Temmuz 2012'deki anti-faşist mitingden aşağıdaki vurgu öne çıkmaktadır. Göçmenlerin önderliğindeki yürüyüş Kokkinia Ablukası anıtına ulaştığında, katılımcılar -hem göçmen hem de yerli- durarak İkinci Dünya Savaşı sırasında idam edilen komünist ve anti-faşistlere saygılarını sundular. Bu dikkat çekici an, ulusa ait anti-faşist mücadele tarihinin nasıl çok etnikli işçi sınıfının kolektif hafızasının bir parçası haline gelebileceğini göstermektedir.

"Aslanlar aynı hükümete karşı kükrüyor": Ağustos 2012'de tarihe geçen miting

2012'nin yaz aylarındaki genel duruma dönecek olursak, Altın Şafak'ın faaliyetlerinin tırmanmasıyla bağlantılı olarak ırkçı saldırılardaki artış dikkat çekicidir. Haziran ayında sadece iki haftalık bir süre içerisinde Pakistanlı toplumu ve KEERFA'ya 60'tan fazla olay bildirilmiştir (*Ergatiki Allilegii*, 2012a). Daha sonra Altın Şafak davasına da konu olan bu olaylardan birinde Perama suikast timi, Mısırlı balıkçı bir aileye gece

¹² Altın Şafak'ın Nikaia gibi işçi sınıfı mahallelerinde güçlenmeyi başarmasının nedenleri bu makalenin kapsamını aşmaktadır.

evlerinde saldırmış ve içlerinden birini öldürmeye teşebbüs etmiştir. 2012 yazında yaşananları anlamak için ırkçı saldırılardaki bu artışın Ağustos ayının ilk günlerinde Yunanistan genelinde başlayan kitlesel göçmen karşıtı polis operasyonu ile beraber, yani kurumsal ırkçılık bağlamında anlaşılması önemlidir.

Bu göçmen karşıtı operasyonun kod adı *Xenios Zeus*¹³ idi ve aslında "ülkenin şüpheli yasadışı göçmenlere yönelik şimdiye kadarki en büyük baskılarından birini" "güzelleştirmek" için misafirperverlik tanrısının imajını kullanan bir örtmece idi (Smith, 2012). O dönemde Yunanistan'da bulunan Ovenden, "ağır zırhlı polislerin sokak köşelerinde birdenbire ortaya çıktığını ve işgalci bir gücün kontrol noktaları gibi hissettiren barikatlar kurduğunu" anlatıyor (Ovenden, 2015a: 82). Özellikle, Yunanistan Ombudsmanı operasyonu anayasal açıdan sorunlu olarak değerlendirmiş (2013) ve BM Göçmenlerin İnsan Hakları Özel Raportörü "çoğu yıllardır Yunanistan'da yaşayan ve çalışan göçmenlerin ülkenin farklı bölgelerinde yaygın bir şekilde gözaltına alınmasına yol açan 'süpürme operasyonlarından' üzüntü duyduğunu" ifade etmiştir (UN OHCHR, 2012).

Bu tabloyu tamamlamak için 2012 yılında Ramazan ayının 19 Temmuz gün batımında başladığını göz önünde bulundurmak önemlidir. Sonuç olarak, Ramazan-ayının ortasında, o dönemde resmi bir camisi olmayan Atina'nın Müslüman sakinleri, dini ve etnik profillemeye dayalı kitlesel bir polis operasyonunun (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2013) yanı sıra Altın Şafak üyeleri tarafından ibadethanelerine yönelik saldırılarla da mücadele etmek zorunda kaldılar.

Bu durum, 11 Ağustos'ta Nikaia yakınlarındaki Rendi'de bulunan gayri resmi camiye yönelik saldırının neden bardağı taşıran son damla olduğunu açıklamaktadır. Ertesi gün, Aslam ve Nikaia'dan bir grup Pakistanlı aktivistin girişimiyle, Pakistanlı göçmenlerden oluşan açık bir meclis Atina şehir merkezinde bir miting düzenlemeye karar verdi. Atina'nın dört bir yanındaki Pakistanlı göçmenler, 24 Ağustos'ta tarihe geçen bu mitingin başarısı için çalışmak üzere *kitlesel olarak* harekete geçti. Bu göçmen katılımı Yunanistan'ın yakın tarihindeki en büyük katılımı, çünkü yaklaşık 10.000 katılımcının büyük çoğunluğunu göçmenler oluşturuyordu.

Resmi olmayan camilerin dışındaki çeşitli mahallelerde mini toplantılar düzenlendi ve ulaşımın kolaylaştırılması ve polis tacizinden korunmak için kolektif çaba sarf edildi. Yürüyüş Omonoia Meydanı'nda başladı ve Syntagma Meydanı'ndaki parlamento önünde sona erdi. Protestocular KEERFA, SEK ve ANTARSYA bayraklarının yanına Pakistan ve Afganistan bayrakları astı. Pakistanlı topluluğu tarafından organize edilen güvenlik ekiplerine mavi saç bantları takan yüzlerce göçmen katıldı. Pakistanlı topluluğu üyeleri "Camilere saldıran, peygambere ve Kur'an'a hakaret eden faşistlere ceza", "İşçiler birleşti, asla yenilmedi" ve "İslamofobiye hayır" yazılı pankartlar taşıdı.

Bu mitinge katılan Ovenden, "Tanrı büyüktür" ve "Faşistleri ve muhtıracıları ezin" sloganlarını aynı anda duyduğunu anlatmıştır (Ovenden, 2015a: 84). SEK gazetesinin bildirdiği üzere, "kitlesel miting Syntagma meydanına yaklaştığında, bir önceki yılki öfkeli hareketin halk meclislerinin anılarını canlandırdı" (*Ergatiki Allilegii*, 2012c).¹⁴

¹³ Misafirperver Zeus – ç.n.

¹⁴ Miting, Το ποτάμι της οπής [Öfke Nehri] adlı belgesel videoda yer almaktadır. Bkz: Kalodoukas (2013), erişim adresi: <https://vimeo.com/48178370> (Erişim: 10 Kasım 2020).

Bu büyük başarının daha iyi anlaşılabilmesi için Ağustos ayındaki miting öncesinde Pakistanlı göçmenler arasında yaşanan tartışmaların daha yakından incelenmesi gerekmektedir. En çetrefilli konular taleplerinin dini konularla sınırlı kalıp kalmayacağı ve Yunan solunun mitinge davet edilip edilmeyeceğiydi (*Ergatiki Allilegii*, 2012c). Bu konular, Atina'daki Pakistanlıların yoğun katılım gösterdiği Ağustos mitingi öncesindeki örgütlenme toplantılarında yoğun bir tartışma konusu oldu. Nihayetinde bu toplantılarda çoğunluk daha geniş bir gündemi benimsedi ve Yunan solu ve daha geniş ırkçılık ve faşizm karşıtı hareket ile birlik için çalıştı.

Aslam'ın röportajımızda açıkladığı gibi, "*ortak mücadele deneyimlerinin birikimi ve Nikaia'daki mitingin başarısı bu sonuç için belirleyici oldu*". Son olarak, mitingin en zayıf noktası, KEERFA ve birkaç örgüt dışında Yunan solunun katılımının az olmasıydı. Aslam'ın o gün söylediği gibi:

Keşke daha fazla Yunanlı burada olsaydı. O zaman sorunun biz olmadığımızı görürlerdi. Biz onları ezen aynı hükümete karşı kükreyen aslanlarız. Ama bugün burada olan herkes burada kalmaya devam edecek. (Ovenden, 2015a: 84)

2012 Başkanlık Seçimleri ve Pakistanlı toplumunun Varoluşsal İkilemi

Aynı zamanda, 2012 sonbaharı boyunca Altın Şafak'ın vurucu timleri Atina'da ve diğer şehirlerde neredeyse her gün göçmen mahallelerini hedef alıyordu. Yunan solunun bazı kesimlerinin ve hareketin kitle örgütlerinin çabalarına rağmen, Yunan toplumundaki ırkçılık ve faşizm karşıtı bilinç düzeyi bu olguyu ele almak için yetersizdi. Buna ek olarak, Aslam'ın da açıkladığı gibi, polis memurları Pakistanlı göçmenleri gösteriler nedeniyle toplu bir cezalandırma biçimi olarak sık sık tutukluyor ve dövüyordu. Daha da kötüsü, ırkçı saldırıları kınayan yerel gösterileri genellikle geceleri Altın Şafak tarafından düzenlenen göçmen karşıtı pogromlar takip ediyordu.

Bu dayanılmaz durum, harekete geçirici taktiklerin ve anti-faşist bir stratejinin gerçekten de ırkçı saldırılardan hayat kurtarıp kurtaramayacağı sorusunu gündeme getirdi. Pakistanlı toplumu üyelerine sürekli olarak hukuki destek sağlayan bir avukat olan Thanassis Kampagiannis, yaptığımız görüşmede bu durumu "*Pakistanlı toplumu'nun varoluşsal ikilemi*" olarak nitelendirdi ve Aslam'ın bu stratejiden asla vazgeçmediğini ekledi. Aslam ile yaptığım röportajdan aşağıdaki alıntı bu noktada aydınlatıcıdır:

Halkımı kırık kollar, kırık bacaklar, kafa yaralanmaları ve kanla dolu yıkılmış evlerle yarı ölü bulduğumda çok acı hissettim. Ama önemli olan şu ki elleriniz ve bacaklarınız asla durmuyor. Çok acı hissediyorsunuz ama harekete geçmek zorundasınız. (...) Altın Şafakçılar beni birçok kez gece öldürecekleri, boğazımı kesecekleri ve benzeri şeylerle tehdit ettiler. Ama ben korkmadım. Sağlam bir duruş sergilemek belirleyicidir. Eğer onlardan korkmazsak, ana stratejileri başarısız olur.

Mufti, Aslam'ın stratejisini "Sol ile ittifak ve Sağ ile devletin unsurlarıyla çatışma siyaseti" olarak özetliyor (Mufti, 2012). Aslam ile yaptığım röportajdan yaptığım aşağıdaki alıntı, stratejisinin en açık göstergesidir:

2005 yılından bu yana Yunan Solu, halkımızı desteklemenin ne anlama geldiğini pratikte kanıtlamıştır. Biri sizin yanınızda olduğunda ve acınızı hissettiğinde, bu güçlü bir bağ yaratır.

Bazen, halkımı harekete geçirdiğimde, bazıları görünüşte kendilerini ilgilendirmeyen konular için yapılan gösterilerdeki yerlerini görmekte zorlanıyorlar. Ancak yavaş yavaş halkımızın Sol'a bakışında gerçek bir değişim oldu. (...) Elbette, toplum içinde kolektif eylemi anlamsız ve tehlikeli görenler de var. Bu insanlar kapitalizme, pahalı restoranlara ve bu yaşam tarzına inanıyorlar.

Bu da şu soruyu akla getiriyor: Kapitalizme ve pahalı restoranlara inananların faşist tehdide karşı önerileri nelerdi? Bu ölüm kalım meselesinde, Pakistanlı göçmenlerden bazılarının "düşmanlarının doğasını anlamada tehlikeli bir eksiklik" gösterdikleri ve "bir modus vivendi bulmak için Altın Şafak ile müzakereler önerdikleri" görülmektedir (Mufti, 2012). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Ekim 2012'deki Pakistanlı topluluğu başkanlık seçimlerinin riskleri çok yüksekti. Aslam yeniden aday olmadı ve liderliğinin mirasını savunan Malik Abdul Majeed'i destekledi. Seçmen listesindeki sorunlar nedeniyle iki kez yapılan ve çekişmeli geçen seçim sürecine Yunanistan'ın dört bir yanından 5.500'den fazla Pakistanlı göçmen katıldı. Malik Abdul Majeed ikinci adaya karşı 500 oy farkla seçimi kazandı. Kazanan adayın en aktif destekçileri KEERFA'nın Pakistanlı üyeleri idi. Giden başkanın mirasını savunarak, aslında kolektif çabalarının başarısını savunuyorlardı. İçlerinden birinin sonuçlardan sonra ifade ettiği gibi (Ergatiki Allilegii, 2012d):

Pakistanlı toplumunu izole etmek isteyen diğer adayların aksine, bizim listemizde Yunan işçilerle birlikte, grev hattında birlikte, gösteride birlikte mücadele etmemiz gerektiğini savunuyoruz. Bugün büyük bir zafer kazandık ve gerçekten çok mutluyuz.

Edward Said'in öğrencisi olan Aamir Mufti, Yunanistan'da yaşayan Pakistanlı göçmenler arasındaki sınıfsal bölünmeleri incelediği çalışmasında, görece küçük bir orta sınıf grubunun da varlığına dikkat çekerken, bu grubun üyelerinin çoğunun genç, erkek, bekar, eğitimsiz, vasıfsız ve özellikle de yeni gelenler söz konusu olduğunda kayıtsız olduğunu belirtiyor (Mufti, 2014b). Mufti, bu işçi nüfusunun şiddetli proleterleşmesinin, "güçlü resmi patronlara dalkavukluk yapma şeklindeki geleneksel sömürge pratiğini" tercih eden liderlik hırsına sahip çoğu orta sınıf Pakistanlının aksine, güçlü kolektivist siyasi içgüdüler ürettiğini tespit etmiştir (Mufti, 2014b). Ayrıca Mufti, Aslam'ın orta sınıf bir geçmişe sahip olmasına rağmen, "bu yabancı topraklardaki temsilcilerinden ne istediğine dair gerçekçi bir anlayışa" dayanarak kendisini tekrar tekrar seçen Pakistanlı işçilere hitap edebilecek bir strateji önerebileceğini kanıtladığına işaret etmektedir (Mufti, 2014b).

Altın Şafak Timleri Luqman ve Fyssas'ı Öldürdüğünde

17 Ocak 2013 tarihinde, Pakistanlı işçi Shehzad Luqman Petralona'da iki Altın Şafak üyesi tarafından öldürüldü. Luqman her gece yaptığı gibi bisikletiyle saat 2.30'da Peristeri'den ayrılmış ve yaklaşık bir saat sonra Petralona'da çalıştığı çiftçi pazarına varmıştır. Ancak, saat 3.20 sularında Luqman pazara giderken, ikisi de aynı motosiklete binen Altın Şafak üyeleri yolda yolunu kesmiş ve ardından yedi kez bıçaklayarak öldürmüşlerdir. Görgü tanıklarının ifadeleri sayesinde polis aynı gece iki faili, üzerleri kanla kaplı kelebek bıçaklarıyla birlikte tutukladı.

Sonraki birkaç gün boyunca, solun tüm partileri ve hareketin kitle örgütleri bu ırkçı suçun faillerinin cezalandırılmasını talep eden çeşitli mitingler düzenledi (Dama, 2013; 902.gr, 2013a). 19 Ocak'ta, KEERFA tarafından birkaç ay önce başlatılan "Atina, Anti- faşist Şehir" olarak bilinen uluslararası anti-faşist eylem günü, Luqman için adalet kampanyasının başlangıcı oldu. O gün Omonoia Meydanı'nda düzenlenen anti-faşist mitingin en güçlü anlarından biri Luqman ve tüm faşizm kurbanları anısına yapılan bir dakikalık saygı duruşuydu (Camera Stylo, 2013; *Socialist Worker*, 2013). Aynı sabah erken saatlerde Pakistanlı toplumu Luqman'ın naaşını teslim aldı ve Atina Belediye Meclisi'nin büyük binasının önünde cenaze namazı kıldı. Javed Aslam önderliğindeki yas tutanlar birkaç yüz metre yürüdükten sonra alkışlar ve gözyaşları arasında Omonoia Meydanı'na girdiler (Ovenden, 2015b).

Yürüyüşe öncülük edenler tarafından havaya kaldırılan Pakistanlı topluluğu'nun ana pankartında "Shehzad Luqman'ın faşist katillerine ceza" yazıyordu. O gün Avrupa, ABD, Latin Amerika ve Avustralya'da onlarca şehirde uluslararası bir anti-faşist protesto dalgası yaşanmış, protestocular Yunanistan'daki anti-faşistlere dayanışma mesajları göndermiş ve dünyanın farklı yerlerinde (örneğin ABD'nin Chicago kentindeki Yunan Konsoloslugu önünde) Luqman'ın resimlerini taşımışlardır (Anti- Faşist Ağ, 2013; *Ergatiki Alilegii*, 2013a; Kopycinsky, 2013).

Yunan hükümeti ve Kamu Düzeni Bakanlığı'ndan yapılan resmi açıklamalar "münferit olay teorisini" yeniden üretmiş ve ırkçı tutumları "Yunan toplumunda marjinal bir olgu olarak" hafife almıştır (Yunanistan Kamu Düzeni Bakanlığı, 2013; Yunanistan Hükümeti, 2013). Buna karşılık, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Ocak 2013 onunda Yunanistan'a yaptığı ziyaretin ardından ırkçı ve diğer nefret suçlarındaki artışa ilişkin acil eylem çağrısında bulunmuştur (Muižnieks, 2013). Hem tabandan hem de kurumsal olarak artan baskı nedeniyle hükümet, ırkçı saldırıların derinlemesine soruşturulması amacıyla ırkçılık karşıtı polis birimleri oluşturmaya başladı (Yunanistan Ombudsmanı, 2013).

Ancak bu baskı o noktada bir paradigma değişikliğine yol açacak kadar güçlü değildi. O dönemdeki cezasızlık kültürünün en endişe verici işareti, Luqman'ın öldürülmesine ilişkin soruşturmaydı. Cinayetin ırkçı bir saikle işlenmiş olma ihtimali derinlemesine araştırılmadı. Hatta polis ve savcılar, zanlıların sözlü bir tartışmanın ardından bisikletiyle motosikletlerini engellediği için mağdura saldırdıkları yönündeki savunmalarını kabul etti (Uluslararası Af Örgütü, 2014). Bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Pakistanlı toplumu ve KEERFA'nın stratejik bir hamlesi, Luqman'ın ailesini davada temsil etmek ve olası bir örtbas olayının önüne geçmek için bir hukuk ekibi kurma kararı oldu (KEERFA, 2013).

Takip eden dönemde ve özellikle Eylül 2013'te faşist şiddet tırmanmıştır. Kampa- giannis, Altın Şafak davasındaki soruşturma materyalleri hakkındaki derinlemesine bilgisine dayanarak, Altın Şafak'ın Eylül 2013'te "Yunan Eylülü" olarak kodlanan ve vurucu timlerin terörü yoluyla iktidara yaklaşmayı amaçlayan stratejik bir plan tasarladığını doğrulamaktadır. 18 Eylül 2013 tarihinde, "Killah P" takma adıyla tanınan 34 yaşındaki anti-faşist rapçi Pavlos Fyssas, Pire'nin banliyölerinden Keratsini'deki bir kafede Altın Şafak üyeleri tarafından fark edildi. Altın Şafak liderliğinin emriyle Nikaia suikast timi coplar, muştalar ve bıçaklarla olay yerine gelerek Fyssas ve arkadaşlarına saldırdı; suikast timinin bir üyesi daha sonra Fyssas'ı üç kez bıçaklayarak öldürdü

(Kampagiannis, 2015). Yaklaşık bir hafta önce Altın Şafak, Perama'daki gemi inşa bölgesinde PAME'nin komünist sendikacılarına saldırmıştı (Poulíkogiannis, 2016).¹⁵

Fyssas'ın öldürülmesi anti-faşist hareket için bir dönüm noktası olmuştur. Sokaklardaki tepki etkileyici bir güç gösterisiydi ve gerçek bir faşist tehdide nasıl karşılık verilmesi gerektiğine dair bir ölçüt oluşturdu. Farklı yaklaşım ve taktiklerine rağmen harekette bulunma yeteneğine sahip olduklarını kanıtladılar. 24-25 Eylül tarihlerinde 48 saatlik kamu sektörü grevi güçlerin birleşmesi için bir fırsat yarattı. Grevin ikinci gününde, greve katılmayı reddeden sendika bürokrasisinin isteksizliğine rağmen, on binlerce anti-faşist önderlik ederek Altın Şafak Genel Merkezine doğru yürüyüşe geçti. Birkaç hafta içinde Yunanistan'ın dört bir yanında geniş katılımlı 100'den fazla anti-faşist gösteri düzenlendi (ACAP, 2013; Roos, 2013).

Bu hareketin baskısı altında Yunan devleti Altın Şafak'a karşı harekete geçmek zorunda kalmıştır. Altın Şafak'ın lideri ve aralarında milletvekillerinin de bulunduğu bir düzineden fazla üyesi Eylül 2012 sonunda tutuklandı ve Altın Şafak'ın faaliyetlerine yönelik yoğun bir soruşturma başlatıldı. Bu tutuklamaların göçmen topluluklar üzerindeki etkisinin bir göstergesi de Aslam'ın o dönemki medya müdahalelerinden birinden yapılan aşağıdaki alıntıdır (Aslam in Kotsoni, 2013):

Son birkaç gün hem Yunanlılar hem de göçmenler için yeni bir nefes gibi geldi. Göçmenler söz konusu olduğunda, kendilerini kesinlikle cesaretlenmiş hissediyorlar. (...) Ancak, büyük açıklamalar yapmak için acele edemeyiz - gerçekte ne olacağını görmek için beklemeliyiz. Bunların hepsi göstermelik olabilir, göreceğiz. En iyisini umuyoruz ama en kötüsüne de hazırlıklıyız.

Pakistanlı toplumu ve UIW Başkanı sıfatıyla Aslam, bu soruşturma kapsamında Yüksek Mahkeme savcısı tarafından çağrılanlar arasındaydı. Aslam'ın görüşmemizde anlattığı gibi:

İfadem saatlerce sürdü ve beni toplamda üç kez çağırdılar. Savcı, Altın Şafak faaliyetlerine ilişkin sunduğum materyallerden etkilendi ve bana nasıl bu kadar iyi organize olabildiğimi sordu. Ben de 2010 yılından bu yana her gün yaralılarımızı hastanelere götürdüğümü, saldırıları bildirmek ve şikayette bulunmak için mücadele ettiğimi anlattım. Tüm bu süre boyunca, tüm bu bilgilerin değerli olacağı bir günün geleceğini biliyordum. Bu nedenle her saldırının tarihi, saati, yeri ve açıklaması da dahil olmak üzere her şeyin kaydını özenle tuttuk.

Aslam, bu seslerin nihayet adli makamlar tarafından duyulmasından büyük mutluluk duymakla birlikte, "*Altın Şafak'a yönelik baskı 2010 yılında gerçekleşmiş olsaydı, yaklaşık 900 ırkçı saldırı önlenebilirdi*" diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

Görüşmemizde de altını çizdiği gibi, Eylül 2013'te yaşananlar anti-faşist hareketin, göçmen toplulukların ve solun önceki yıllarda sarf ettiği tüm çabaların sonucuydu:

Bu bize, özellikle de yaklaşmakta olan Lokman'ın katillerinin yargılanması sürecinde mücadeleye devam etmek için daha fazla cesaret verdi. Halkımız adaletin yerini bulacağını ve Elhamdülillah faşistlerin hapse gireceğini hissetti.

¹⁵ Altın Şafak davasında Poulíkogiannis'in tanıklığı (97-101. duruşmalar). Referanslara bakınız (Poulíkogiannis, 2016a-e).

Stratejik ırkçılık karşıtı davalara doğru: Altın Şafak davasının habercisi olarak Luqman için Adalet Kampanyası'nın kazanımları

18 Aralık 2013 tarihinde Luqman'ın katillerinin yargılanmasına Atina Karma Jüri Mahkemesi'nde başlandı. Luqman'ın ailesinin iki avukatı Kampagiannis ve Papadakis ile yaptığım görüşmeler, davanın yüksek risklerini anlamama önemli ölçüde katkıda bulundu. İddianamede ırkçı bir nedene atıfta bulunulmadan, Luqman'ın önemsiz nedenlerle çıkan bir tartışmanın ardından öldürüldüğü belirtiliyordu. Kampagiannis'in de belirttiği gibi, Yunanistan'daki adli makamların ırkçı motifli bir suçun özelliklerini fark etmesi çok zordu. Bu nedenle, hukuk davası avukatlarının temel görevi, Karma Jüri Mahkemesi'ne Luqman'ın öldürülmesinin ırkçı saiklerle işlendiğine dair hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde gerekli tüm kanıtları sunmaktır.

Beş ay sonra bu görev yerine getirildi. Kampagiannis'e göre, davanın sonunda "etikleyici bir U dönüşü" ile "devlet savcısı Şehzad'ın öldürülmesinin etnik kökeninden kaynaklandığını kabul etmek zorunda kaldı" (Kampagiannis, 2014). Oybirliğiyle (dört jüri üyesi ve üç yargıç) alınan kararda, sanıklar Yunan Ceza Kanunu'nun 79 (3) maddesi uyarınca ırkçı saikin ağırlaştırıcı neden olduğu gerekçesiyle ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır. Mahkeme, "suçun mağdurun dış görünüşü, dini ve etnik kökenindeki farklılıklara dayalı nefret nedeniyle işlendiğini" tespit etmiştir (AB Temel Haklar Ajansı, 2014). Böylece ilk kez bir Karma Jüri Mahkemesi, bir göçmene karşı işlenen bir suçun ardındaki ırkçı saiki kabul etmiş oldu.

Pakistanlı toplumu ve KEERFA dava boyunca adalet kampanyasının belkemiğini oluşturmuştur. Aslam'ın tanıklığı, cinayetin ardındaki ırkçı saikin daha iyi anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Pakistanlı toplumu ve KEERFA'nın stratejik hamlelerinden biri de Luqman'ın ailesine Pakistan'dan Yunanistan'a seyahat etmeleri ve duruşmaya katılmaları için verdikleri mali ve örgütsel destekti. Khadim Hussain ve Sughran Bibi mahkemede ifade verdi, mahkeme oturumlarına katıldı, sokaklarda yürüdü ve ailelerinin hikayesini paylaşmak, oğulları için adalet talep etmek ve Yunanistan'daki çocuklarının durumundan endişe duyan Pakistan'daki binlerce ebeveynin sesi olmak için KEERFA ile birlikte tüm Yunanistan'ı gezdi. Etnik gruplar arası dayanışmaya örnek teşkil edecek bir jestle, Luqman'ın ebeveynleri 2014 yılının başlarında Keratsini'yi ziyaret ederek Fyssas'ın öldürüldüğü yere çiçekler bıraktılar ve Altın Şafak kurbanlarının ailelerinin birlikte duracağı mesajını verdiler (KEERFA, 2014a). Sughran Bibi'nin özetlediği gibi (*Ergatiki Allilegi*, 2014: 5):

Mahkemenin bu karar bize cesaret verdi. Elbette hiçbir şey ve hiç kimse bana oğlumu geri getiremez. Kararın anlamı, bunun bir daha asla yaşanmaması, başka hiçbir annenin çocuğunu kaybetmemesi. Önemli olan da bu.

Luqman için yürütülen adalet kampanyası, Altın Şafak davasında yaşanacaklara zemin hazırladı.¹⁶

¹⁶ Altın Şafak davasında, suç örgütüne katılmaktan suçlu bulunan sanıklar arasında Luqman'ın iki katilinin de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Sonuçlar

Otoriter devletçilik biçimlerini faşizmden ayırma konusunda temkinli olan bu makale, Yunan devletinin izlediği yabancı düşmanlığı modellerinin Altın Şafak için elverişli bir zemin yarattığını savunmakta ve Pakistanlı topluluğu *Birlik*'in 2010'lu yıllarda Altın Şafak'a karşı antifaşist mücadeleye nasıl katkıda bulunduğunu detaylandırmaktadır. Genel olarak, Pakistanlı topluluğu antifaşizm, İslamofobiye karşı mücadele ve diğer mücadele alanlarını 2008 krizinden sonra kemer sıkma karşıtı hareketlerle bağlantılı daha geniş bir gündemle ilişkilendirmiştir.

Pakistanlı topluluğu ile Yunan solu arasındaki etkileşimin karşılıklı güven ve dayanışma kapasitesine dayalı bir öğrenme süreci olduğu görülmektedir. Pakistanlı göçmenler pasif destek alıcıları olmak yerine kendi örgütlenme yöntemlerini, kendilerine özgü ağ kurma tarzlarını ve toplumda derin kökleri olan bir siyasi amaç duygusunu geliştirmişlerdir. Bu ittifakların izi, 2000'li yıllarda göçmen topluluklar ile Yunan solu arasındaki yaratıcı etkileşimlere kadar sürülebilir.

Temmuz ve Ağustos 2012'deki iki önemli protesto eylemi ve aynı yılın sonbaharındaki cumhurbaşkanlığı seçimi örneklerini kullanan araştırma, ittifaklar ve gündem belirleme konusundaki zorluklar ve iç tartışmaların yanı sıra Pakistanlı topluluğunun *Birlik* mücadelesinin yöntemlerini ortaya koymaktadır. Belirsizlik ortamında hızlı ve riskli kararlar alınmasını gerektiren durumlarda Pakistanlı topluluğunun ivme kazanma ve bundan faydalanma kapasitesine özel bir vurgu yapılmıştır. Bu makalede sunulan bulgular, Neo-Nazi güçlerinin doğrusal ve neredeyse kaçınılmaz ilerleyişi anlatısını bozmakta ve kitle hareketinin örgütlü gücü ile göçmen ve yerli işçilerin birleşik mücadelesi sayesinde bu güçlerin durdurulabildiğinin altını çizmektedir.

En önemlisi, Javed Aslam'ın liderliğinde Pakistanlı topluluğu, sokak siyaseti ile faşist tehdide karşı yasal-idari tepkiler arasındaki diyalekteği çok iyi anlamış ve Pakistanlı işçi Shehzad Luqman'ın öldürülmesinden sonra yürütülen adalet kampanyasında ve Pavlos Fyssas'ın öldürülmesinden sonra Jail GoldenDawn girişimi olarak da bilinen Altın Şafak davasında antifaşist hareketin sivil eyleminde önemli bir rol oynamıştır.

Pakistanlı topluluğunun başarılarının yanı sıra, pek çok farklı göçmen topluluğunun ve Yunan Solunun farklı kesimleriyle farklı türden ittifakların Altın Şafak suç örgütüne karşı kayda değer mücadele biçimlerine giriştiğine işaret etmek kayda değerdir. Gelecekteki araştırmalar için bir zorluk, karşılaştırmalı bir perspektiften, tüm bu mücadele deneyimlerini, güçlü ve zayıf noktalarını, 'stratejik kapasite' farklılıklarını ve şimdi ve gelecek için gizli potansiyellerini anlamak amacıyla kolektif bir öğrenme süreci olarak yeniden düşünmek olacaktır.

Kaynakça

- ACAP-Anti-fascist Coordination of Athens and Pireaus (2013) *Αποφάσεις του Αντιφασιστικού Συντονισμού Αθήνας-Πειραιά* [Atina ve Pireaus Antifaşist Koordinasyonu Kararı], Athens Indymedia. Erişim adresi: <https://athens.indymedia.org/post/1500924/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Agustin, Ö. G. ve Jørgensen, M. B. (eds) (2016) *Sınır Tanımayan Dayanışma. Göç ve Sivil Toplum İttifakları Üzerine Gramscian Perspektifler*. Londra: Pluto Press.
- Alderman, L. (2012) 'As Golden Dawn Rises in Greece, Anti-Immigrant Violence Follows', *The New York Times*, 10 Temmuz. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2012/07/11/world/europe/as-golden-dawn-rises-in-greece-anti-immigrant-violence-follows.html> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).

- Uluslararası Af Örgütü (2007) *Yunanistan: lade değil soruşturma: İnsan Hakları savunucusunun Pakistan'a iade edilme tehdidi, kaçırılmadıkları soruşturulmasındaki başarısızlıkların altını çiziyor*. Kamu EUR 25/001/2007. Uluslararası Af Örgütü. Erişim adresi: <https://www.amnesty.org/en/documents/document/?indexNumber=eur25%2f001%2f2007&language=en> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Uluslararası Af Örgütü (2014) *Kendilerine Ait Bir Kanun: Yunanistan polisinde istismar ve cezasızlık kültürü*. EUR 25/005/2014. Uluslararası Af Örgütü. Erişim adresi: <https://www.amnesty.org/download/Documents/8000/eur250052014en.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Anti-Faşist Ağ (2013) 'Athens Calls Answered!!!!', *Anti-Faşist Ağ*, 21 Ocak. Erişim adresi: <https://antifascist-network.org/2013/01/21/athens-calls-answerd/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Aslam, J. ve Salum, F. (2017) GÜN: "Saldırıların nedeni ırkçılık". Kadınlar Kanadı, Korydallos Cezaevi. Erişim adresi: <https://goldendawnwatch.org/?p=2874&lang=en> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Barker, C. (2014) 'Expansive learning under fire', CRADLE çalıştayında. Helsinki: Helsinki Üniversitesi. Erişim adresi: http://www.academia.edu/26403984/Expansive_learning_under_fire (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- BBC News (2006a) 'Casuslar ve Yalanlar: Bir Atina gizemi', 6 Şubat. Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/file_on_4/4671462.stm (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- BBC News (2006b) 'Ruling backs Greek abduction case', 11 Mayıs. Erişim adresi: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4763777.stm> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Behrman, S. (2014) 'Legal Subjectivity and the Refugee', *International Journal of Refugee Law*, 26(1), s. 1-21.
- Camera Stylo (2013) 19.1.2013 Αθήνα Πόλη Αντιφασιστική ΕΝΟΣ ΛΕΠΤΟΥ ΣΙΓΗΣ [19.1.2013 Atina Antifaşist Şehir. Bir dakikalık saygı duruşu]. Şu adresten erişilebilir: https://www.youtube.com/watch?v=4wy4gzjXqdw&feature=emb_logo (Erişim: 20 Ocak 2023).
- Christopoulos, D. (2018) *The Golden Dawn trial: a major event for democracy in Greece and beyond*, openDemocracy. Available at: <https://www.opendemocracy.net/en/he-golden-dawn-trial-major-event-for-democracy-in-greece-and-beyond/> (Accessed: 20 January 2023). Horner, W. (2016) *What "the biggest trial of fascist criminality since Nuremberg" means for the future of Greece*, openDemocracy. Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/what-biggest-trial-of-fascist-criminality-since-nuremberg-means-for-f/> (Erişim: 20 Ocak 2023).
- Dama, G. (2013) 'Ποιος ήταν ο Σαχτζάτ Λουκμάν [Shehzad Luqman kimdi]', *Eleftherotypia*, 18 Ocak. Erişim adresi: <http://www.enet.gr/?i=news.el.ellada&id=336690> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2006) "Λοϊκό Δικαστήριο" οργάνωσε η Πακιστανική Κοινότητα [Pakistanlı toplumu bir 'halk mahkemesi' düzenledi], 6 Aralık. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=16127> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2007) 'Κάτω τα χέρια από την Πακιστανική Κοινότητα [Pakistanlı toplumundan Elini Çek]', 2 Mayıs. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=16427> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2010) "Τώρα είμαστε όλοι με την Ενωση" ["Artık herkes Birliği destekliyor"], 8 Kasım. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=873> (Erişim tarihi: 6 Ocak 2021).
- Ergatiki Allilegii (2012a) 'Οι μετανάστες καταγγέλλουν τις επιθέσεις της Χ.Α. [Göçmenler Altın Şafak'ın saldırılarını kınıyor]', 27 Haziran. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=4785> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2012b) 'Συλλαλητήριο στη Νίκαια [Nikaia'da Gösteri]', 4 Temmuz. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=4821> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2012c) 'Η οργή των μεταναστών κεραύνωσε τον "Ξένιο Δία" [Göçmenlerin öfkesi "Xenios Zeus" diye gürlledi]', 29 Ağustos. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=6369> (Erişim: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2012d) 'Εκλογές Πακιστανικής Κοινότητας: Νίκησε η ενότητα των εργατών [Pakistanlı toplum Seçimleri: İşçilerin birliği kazandı!]', 14 Kasım. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=6992> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2013) '19 Γενάρη: Παγκόσμια αλληλεγγύη [19 Ocak: Küresel Dayanışma]', 23 Ocak. Erişim adresi: <http://ergatiki.gr/article.php?id=7315> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ergatiki Allilegii (2014) 'Ένα μήνυμα που άργησε τρία ολόκληρα χρόνια [Üç yıl boyunca ertelenen bir mesaj]', 24 Nisan. Erişim adresi: <https://ergatiki.gr/pdf/1119.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- AB Temel Haklar Ajansı (2014) 'Yunanistan / Atina Karma Jüri Mahkemesi / Karar 398/2014 / Shehzad Luqman Davası'. Şu adresten erişilebilir: <https://fra.europa.eu/en/databases/anti-muslim-hatred/node/5068> (Erişim: 20 Ocak 2023).
- Ganz, M. (2010a) *David Neden Bazen Kazanır? Kaliforniya Çiftlik İşçileri Hareketinde Liderlik, Örgütlenme ve Strateji*. Oxford, New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

- Ganz, M. (2010b) 'Leading Change: Leadership, Organization, and Social Movements', Nohria, N. ve Khurana, R. (eds) *Handbook of Leadership Theory and Practice* içinde. Cambridge, MA: Harvard Business School Press, s. 509-550.
- Yunanistan Hükümeti (2013) 'Yunanistan Hükümeti'nin İnsan Hakları Komiseri'nin Raporuna İlişkin Yorumları'. Erişim adresi: <https://rm.coe.int/16806db732> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- <https://www.synigoros.gr/resources/docs/sronracistviolencesummary2013.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- İnsan Hakları İzleme Örgütü (2013) *İstenmeyen Misafirler: Yunan Polisinin Atina'da Göçmenlere Yönelik Suistimalleri*. Erişim adresi: <https://www.hrw.org/report/2013/06/12/unwelcome-guests/greek-police-abuses-migrants-athens> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- in.gr (2006) 'Πορεία διαμαρτυρίας στην Αθήνα για τη φυλάκιση του Τζαβέντ Ασλάμ [Javed Aslam'ın hapsedilmesine karşı Atina'da protesto yürüyüşü]', 11 Kasım.
- Erişim adresi: <https://www.in.gr/2006/11/11/greece/poreia-diamartyrias-stin-athina-gia-ti-fylakisi-toy-tzabent-aslam/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Kalodoukas, A. (2013) *Το ποτάμι της οργής [Öfke Nehri]*. Şu adresten erişilebilir: <https://vimeo.com/48178370> (Erişim: 10 Kasım 2020).
- Kampagiannis, T. (2014) 'Victory for anti-fascist movement in Greece as murderers are jailed', *Socialist Worker* (Britain), 22 Nisan. Erişim adresi: <https://socialistworker.co.uk/art/37974/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Kampagiannis, T. (2017) *Altın Şafak: "siyasi parti" kılıfına girmiş bir nazi milisi, JailGoldenDawn*. Erişim adresi: <https://jailgoldendawn.com/2017/10/08/golden-dawn-a-nazi-militia-disguised-into-a-political-party/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Kampagiannis, T. (2015) *Pavlos Fyssas cinayeti: siyasi bir anatomi, JailGoldenDawn*. Erişim adresi: <https://jailgoldendawn.com/2015/09/24/the-murder-of-pavlos-fyssas-a-political-anatomy/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Kampagiannis, T. (2020) *Με τις μέλλουσες ή με τους λύκους. Αγόρευση στη δίκη της Χρυσής Αυγής [Ya arılarla ya da kurtlarla. Altın Şafak davası sonuç bildirgesi]*. Atina: Antipodes.
- Kathimerini (2012) 'Solcu gazi: Altın Şafak "demokrasiye hakaret"', 23 Ekim. Erişim adresi: <https://www.ekathimerini.com/145617/article/ekathimerini/news/leftist-veteran-golden-dawn-insult-to-democracy> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- KEERFA (2013) *Μετά την αντιφασιστική επιτυχία στις 19 Γενάρη, συνεχίζουμε! [19 Ocak'taki antifaşist zaferden sonra devam edeceğiz!]*, *antiracismfascism.org*. Erişim adresi: <http://www.antiracismfascism.org/index.php/628-meta-tin-antifasistiki-epityxia-stis-19-genari-synexizoume> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- KEERFA (2014) *Συλλυπητήρια της οικογένειας Παύλου Φύσσα στους γονείς του Σαχζάτ Λουκμάν [Pavlos Fyssas'ın ailesinden Shahzad Luqman'ın ebeveynlerine taziye]*, *antiracismfascism.org*. Erişim adresi: <http://www.antiracismfascism.org/index.php/820-2014-01-02-16-09-37> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Knox, R. (2011) "What is to be Done (With Critical Legal Theory)?", in *Finnish Yearbook of International Law - Volume 22*, 2011. Oxford: Hart Publishing, s. 31-48.
- Knox, R. (2017) 'Imperialism, Commodification and Emancipation in International Law and World Order', *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 29 Aralık. Erişim adresi: <https://www.ejiltalk.org/imperialism-commodification-and-emancipation-in-international-law-and-world-order/> (Erişim: 23 20 Ocak 2023).
- Kopycinski, G. (2013) 'Chicago'lu Yunan Amerikalılar ve Göçmen Hakları Aktivistleri Yerel Konsoloslukta Yunan Faşizminin Büyümesini Protesto Edecek', *eNews Park Forest*, 18 Ocak. Erişim adresi: <https://www.ewenwpf.com/latest-news/latest-local-news/chicago-greek-americans-immigrant-rights-activists-to-protest-growing-wave-of-greek-fascism-at-local-consulate/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Kotsoni, E. (2013) "Onlar Pislik: Yunanistan'daki Göçmenler Altın Şafak Tutuklamaları Konusunda Oldukça Heyecanlı. Javed Aslam ile röportaj", *Vice*, 1 Ekim. Erişim adresi: <https://www.vice.com/sv/article/3b7zej/javed-aslam-interview> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Leghari, I. U. (2009) 'Pakistani immigrants in Greece: from changing pattern of migration to Diaspora politics and transnationalism', in. *Çağdaş Yunanistan üzerine 4. LSE Doktora Sempozyumu*, London School of Economics.
- Maroufou, M. ve Kouki, H. (2017) 'Migrating from Pakistan to Greece: Re-visiting Agency in Times of Crisis', *European Journal of Migration and Law*, 19(1), s. 77-100. doi: 10.1163/15718166-12342116.
- Mufti, A. (2012) 'The Pakistani-Greek Diaspora Comes of Age', *Greek Left Review*, 13 Aralık. Erişim adresi: <https://greekleftreview.wordpress.com/2012/12/13/aamir-r-mufti-the-pakistani-greek-diaspora-comes-of-age/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).

- Mufti, A. (2014b) 'Yunanistan'ın Avrupa Krizinde Göç ve Yeni Sömürgecilik. Aamir Mufti ile Söyleşi', *Modern Yunan Çalışmaları Dergisi, Ara Raporlar*. Erişim adresi: https://www.press.jhu.edu/sites/default/files/MGS_OP01.pdf (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Muiznieks, N. (2013) *Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin 28 Ocak - 1 Şubat 2013 tarihleri arasında Yunanistan'a yaptığı ziyaretin ardından hazırladığı rapor*. CommDH(2013)6. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, 16 Nisan 2013. Erişim adresi: <https://rm.coe.int/16806db8a8> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Ovenden, K. (2015a) *Syryza: Labirentin İçinde*. Londra: Pluto Press (Sol Kitap Kulübü).
- Ovenden, K. (2015b) *Shehzad Luqman zindabad! Yunanistan'da ırkçılıkla mücadele, Counterfire*. Erişim adresi: <https://www.counterfire.org/articles/opinion/17625-shehzad-luqman-zindabad> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- POE-OTA (2011) 'Grev baskısına karşı 18 Ekim 2008 tarihinde Adalet Divanı'nda yapılacak destek gösterisi için çağrı'. Erişim adresi: <https://www.poeota.gr/oldsite/anakoinoseis/1093-2011site.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Poulantzas N. (1978) *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. Londra: Verso.
- Pouloukogiannis, S. (2016a) 97. GÜN: PAME | Golden Dawn Watch üyelerine yönelik saldırıyla ilgili ayrı davanın duruşma-sının başlaması. Atina. Erişim adresi: <https://goldendawnwatch.org/?p=2436&lang=en> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Pouloukogiannis, S. (2016b) 98. GÜN: Pouloukogiannis'in tanık ifadesine devam edilmesi ve gerginlik nedeniyle ara veril-mesi. Şu adresten erişilebilir: <https://goldendawnwatch.org/?p=2440&lang=en> (Erişim: 20 Ocak 2023).
- Pouloukogiannis, S. (2016e) 101. GÜN: Tanık Sotiris Pouloukogiannis'in çapraz sorgusunun devamı. Atina. Erişim adresi: <https://goldendawnwatch.org/?p=2466&lang=en> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Psarras, D. (2015) *Altın Şafak* Yargılanıyor. Atina: Rosa Luxembourg Stiftung. Erişim adresi: https://rosalux.gr/wp-content/uploads/2021/02/gd_on_trial_web-1.pdf (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Rizospastis (2005) 'Απ'ήγαν και ανέκριναν μεταναστές! [Göçmenler kaçırıldı ve sorgulandı!]', 19 Ağustos, s. 3. Erişim adresi: <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=19/8/2005&id=5845&pageNo=3> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Sears, A. (2014) *The Next New Left: A History of the Future*. Halifax ve Winnipeg, Kanada: Femwood Publish.
- Serdedakis, N. (2007) 'Democratization and Collective Action in Post-Junta Greece (1974-1981)', in. *ECPR Genel Konferansı*, Pisa.
- Sotiris, P. (2012) 'Kemer sıkma, sınırlı egemenlik ve sosyal yıkım. Yunanistan ve Avrupa Entegrasyonunun karanlık yüzü', *Zeitschrift Luxemburg*, Haziran. Erişim adresi: <https://www.zeitschrift-luxemburg.de/austerity-limited-sovereignty-and-social-devastation-greece-and-the-dark-side-of-european-integration/> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Strickland, P. (2018) '"Ülkemizden defolun": Pakistanlı bir göçmenin Yunanistan hikayesi', *Al Jazeera*, 28 Ağustos. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/features/2018/8/28/get-out-of-our-country-a-pakistani-migrants-greek-story> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Thoidou, K. ve Pittas, G. (2013) *Φάκελος Χρυσή Αυγή. Τα εγκλήματα των νεοναζί και πώς να τους σταματήσουμε [Dosya: Altın Şafak Neo-Nazilerin suçları ve onları nasıl durdurabiliriz]*. Atina: KEERFA, Marxistiko Vivliopolio. Erişim adresi: <https://docplayer.gr/55950005-Fakelos-hrysi-aygi-ta-egkli-m-ata-ton-neonazi-kai-pos-na-toys-stamatisoyme-katerina-thoidoy-giorgos-pittas.html> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Thoidou, K. (2018) 212. GÜN: 'Altın Şafak'ın tamamen benimsediği Nazi ideolojisinin özünde bu var'. Atina. Erişim adresi: <https://goldendawnwatch.org/?p=4058&lang=en> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Toussaint, E. (2017) *Breaking the Vicious Cycle of Illegitimate Private Debt, CADTM*. Erişim adresi: <http://www.cadtm.org/Breaking-the-Vicious-Cycle-of> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- Trilling, D. (2020) 'Golden Dawn: the rise and fall of Greece's neo-Nazis | News | The Guardian', *The Guardian*, 3 Mart. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/news/2020/mar/03/golden-dawn-the-rise-and-fall-of-greece-neo-nazi-trial> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).
- BM OHCHR (2012) *BM Göçmenlerin İnsan Hakları Özel Raportörü, Avrupa Birliği sınırlarındaki göçmenlerin insan haklarına ilişkin bölgesel çalışmasının dördüncü ve son ülke ziyaretini tamamladı: Yunanistan*. Erişim adresi: <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12858&LangID=E> (Erişim: 20 Ocak 2023).
- 902.gr (2013) *Μεγάλη συμμετοχή κι ένθερμη ανταπόκριση στη συγκέντρωση του ΚΚΕ για τη δολοφονία του Πακιστανού μετανάστη στα Πετράλωνα (ΦΩΤΟ-VIDEO) [Petalona'da Pakistanlı göçmenin öldürülmesiyle ilgili KKE mitingine büyük katılım ve güçlü cevap (Fotoğraflar-Video)]*. Erişim adresi: <https://www.902.gr/eidisi/politiki/7189/megali-symmetohi-ki-enthermi-antapokrisi-sti-sygkentrosi-toy-kke-gia-ti> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).

Altın Şafak'tan Sonra: Yunanistan'da Aşırı Sağın Yayılması ve Dönüşümü¹

Rosa Vasilaki - George Souvlis²

Çeviren: Kasım Akbaş

Öz

Yunanistan'daki günümüz aşırı sağına ilişkin mevcut literatür, Altın Şafak'ın parlamento içi ve dışı faaliyet ve söylemlerine odaklanmış; hukuki varlığını muhafaza ettiği dönemde ve hakkında yargı verildikten sonra, retorik ve pratiklerinin sosyal yapıya nasıl yayıldığı, diğer siyasi aktörler tarafından nasıl benimsendiği meselesini bir kenara bırakmıştır. Çalışmamız, önemli ideolojik unsurların gerek devlet gerekse sivil toplum kökenli aktörler tarafından nasıl benimsendiğini ve kendi ifadelerine dahil edildiğini inceleyerek bu araştırma boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Ekim 2020'de Nazi Partisinin mahkum edilmesinin ardından, Altın Şafak tarafından kullanılanlara benzer söylemsel kalıpların çeşitli örgütler, önde gelen medya organları ve gazeteler, silahlı kuvvetler subayları ve Yunan Ortodoks kilisesi rahiplerinin yanı sıra feminist ve LGBTQI aktörler tarafından nasıl kullanılageldiğine odaklanıyoruz. Her ne kadar bu ideoloji, ele alınan her bir kurumun mesleki/profesyonel ve siyasi merceği tarafından yeniden tanımlanmış ve dolayımlanmış olsa da, bu fikirlerin Altın Şafak'ın destekçileri ve üyeleriyle sınırlı istisnai bir söylem olmaktan çok uzak olduğunu, Yunan toplumunun daha geniş katmanlarına tam da bu kurumlar tarafından yayıldığını iddia ediyor ve ortaya koyuyoruz. Çabamızı kanıtlamak için, esas olarak nitel (derinlemesine görüşmeler) verilere başvurduk, ancak aynı zamanda nicel (istatistiki belgeler) verilere de başvurduk. Bu veriler, ele alınan sosyal olgunun daha sağlam bir şekilde yorumlanmasına ve Altın Şafak ile çağdaş Yunan toplumunun diğer kilit kurumları arasındaki ilişkinin daha nüanslı bir şekilde kavramsallaştırılmasına yardımcı oldu.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Aşırı sağ, Altın Şafak, Sivil Toplum, Siyasi Aktörler.

After Golden Dawn: Diffusion and Transformation of the Far Right in Greece

Abstract

The existing literature on the contemporary far right in Greece has so far limited its focus on the Golden Dawn's parliamentary and extra-parliamentary activity and discourse leaving aside how its rhetoric and practices were diffused to the social body and were adopted by other political actors during the period of its legal existence and after its conviction. Our paper aims to bridge this research gap by examining the ways through which key ideological motifs were adopted and articulated by actors originating both in the realms of the state and civil society. More precisely, we focus on the formation of discursive patterns

¹ Yazı geliş tarihi: 02.02.2023 Kabul ediliş tarihi: 16.05.2023.

² George Souvlis: <https://orcid.org/0000-0002-1541-2177> g.souvlis@yahoo.gr, gsouvlis@uoi.gr, University of Ioannina.
Rosa Vasilaki: 0000-0003-1618-3107, College Year in Athens (CYA), rosavasilaki@hotmail.com.

resembling those employed by the Golden Dawn developed by and organizations, key media broadcasters and newspapers, officers of the armed forces and priests of the Greek orthodox church after the conviction of the Nazi Party in October 2020, as well as feminist and LGBTQI actors. We argue and demonstrate that far from being an exceptional discourse confined to the supporters and members of the Golden Dawn, this ideology has been diffused to wider strata of the Greek society and more precisely by the institutions under examination, even if it has been defined and mediated by the occupational/professional and political lens of each institution under examination. To substantiate our endeavour, we have recourse mainly to qualitative (in-depth interviews) data, but also to quantitative (statistical documentation), which are conducive to a more solid interpretation of the social phenomena under investigation, and more nuanced conceptualizations of the relation between Golden Dawn and other keys institutions of the contemporary Greek society. The data and sources used for this paper are drawn from the volume “Mainstreaming the Far Right in Greece: Gender, Media, Armed Forces and the Church” which was co-edited by the authors and published by the Rosa Luxemburg Stiftung-Greece Office in 2021.

Keywords: *Greece, Far right, Golden Dawn, Civil Society, Political Actors.*

Giriş

Bu makale, aşırı sağ ile tarihsel olarak benzer söylemler geliştiren medya, silahlı kuvvetler ve Yunan Ortodoks Kilisesi kurumlarının yanı sıra yabancı düşmanı fikirlerin toplumsal cinsiyetle ilgili konuları araçsallaştırılmasını, feminist ve LGBTQI hareketlerin yeni bir amaç için kullanılmasını inceleyerek Yunan aşırı sağının söylemsel kalıplarının nasıl yayıldığı meselesine odaklanmaktadır.

Bunu göstermek için, bir yandan aşırı sağ ideoloji ve onun siyasi tezahürleri, diğer yandan devlet ve devlet dışı kurumlar arasındaki devamlılıkları ve kopmaları açıklayabilecek söylemsel ve söylem dışı yönleri dikkate alarak, son on beş yılda -“Yunan krizi” olarak adlandırılan yıllarda- üretilen konuyla ilgili söylem kümesini tarihselleştiriyoruz. Bu çalışma, iki yıl süren (2019-2021) ve 2021’de bu makalenin iki yazarının ortak editörlüğüyle “Yunanistan’da Aşırı Sağ Ana Akımlaştırmak Toplumsal Cinsiyet, Medya, Silahlı Kuvvetler ve Kilise [*Mainstreaming the Far Right in Greece: Gender, Media, Armed Forces and the Church*]” başlıklı bir kitap olarak yayınlanan araştırmanın ürünüdür. Makalede kullanılan kaynaklar bu kitaptan alınmıştır ve kapsamlı nitel (46 yarı yapılandırılmış görüşme) ve nicel (621 anket formu) araştırmaların sonucudur.³

Bu çalışmayı yönlendiren temel araştırma sorusu, Altın Şafak’ın eylemlerinin siyaset kurumu tarafından kınanmasına ve mahkemenin Altın Şafak’ı suç örgütü olarak

³ Kitap Yunanca olarak Rosa Luxemburg Vakfı websitesinde mevcuttur:

<https://rosalux.gr/wp-content/uploads/2022/05/%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%AE%CF%83%CE%B7%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%91%CE%BA%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CF%8D%CE%9B%CF%8C%CE%B3%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CE%9C%CE%9C%CE%95%CE%88%CE%BD%CE%BF%CF%80%CE%BB%CE%B5%CF%82%CE%94%CF%85%CE%BD%CE%AC%CE%BC%CE%B5%CE%B9%CF%82%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1.pdf>. İngilizce çevirisi 2023’te yayınlanacaktır.

mahkum etme kararının medya ve genel olarak kamuoyu tarafından yaygın şekilde onaylanmasına rağmen, söz konusu Nazi örgütünün fikir ve söylemlerinin aynı şekilde bir onaylamama yaklaşımıyla karşılanmadığı gözlemlenmektedir. Bunun yerine ülkedeki hâkim siyasi partiler, aşırı solu aşırı sağa eşitleyen ve elbette Altın Şafak'ın siyasi eylemlerinin ideolojik köklerini açıklayamayan at nalı teorisini [aşırı sol ve aşırı sağ ideolojilerin birbirlerinin zıttı değil, tam aksine oldukça benzer fikirler olduğunu savunan, at nalının uçlarının birbirine yakın olması nedeniyle bu şekilde adlandırılan teori – ç.n.] benimsemiştir. Dolayısıyla, araştırmamıza yön veren soru, ülkenin siyaset kurumu tarafından kınanmayan bu fikirlerin devlet ve sivil toplum kurumları aracılığıyla Yunan toplumuna ne ölçüde ve hangi biçimde yayıldığı ve böylece ana akıma nüfuz etmesine izin verildiğidir. Bu soruların siyasi açıdan hayati önemde olduğunu düşünüyoruz zira bu söylemler -kurumsal yayılım yoluyla- yeniden çarpıcı şekilde ortaya çıkıyor ve potansiyel olarak siyasi yelpazenin aşırı sağına doğru daha fazla radikalleşmesine yol açabiliyor.

Aşırı sağ olgusu ve uygulamaları yeni değildir ve Yunanistan'a özgü bir istisna şeklinde ortaya çıkmış değildir. İdeolojik kökleri 19. yüzyılın son çeyreğine ve ulus devletlerin ortaya çıkışına kadar götürülebilirken, somut siyasi doğumu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu küresel felaketin acılarından etkilenen ülkelerde Nazizm ve Faşizmin yanı sıra bu formlara benzemeye çalışan diğer diktatörlükler şeklinde olmuştur. Ancak dikkat çekici olan, iki savaş arası yıllarda aşırı sağın Avrupa kıtasında egemen siyasi yönetim paradigması ve ekonomik ve siyasi liberalizmin altında yatan krize hegemonik bir siyasi cevap hâline gelmiş olmasıdır. Liberal rejimlere kıyasla aşırı sağın ayırt edici özelliği, sadece halk adına konuşması değil, aynı zamanda ulusun parçası olarak kabul edilenlerin yararına sosyal politikalar uygulayarak ve liberalizm karşıtı kurumsal düzenlemeleri yürürlüğe koyarak “halkın sesi”nin temsilcisi olmaya çalışmasıdır. Açıkça görüldüğü üzere, ekonomik ve siyasi elitlerin bir kısmı aşırı sağcı hükümetlerin ortaya çıkışına kayıtsız kalmamış, bunları kapitalist düzeni yıkmaya tehdidinde bulunan işçi partilerine ve komünist partilere karşı siper olarak desteklemiştir. Mihver güçlerinin yenilgisinin, süper güçler olarak ABD ve Sovyetler Birliği'nin hakim olduğu yeni bir küresel güç dengesini beraberinde getirdiği tarihsel konjonktürde, Avrupa kıtasında siyasi bir yönetim gücü olarak aşırı sağ -Portekiz ve İspanya örnekleri hariç- hukuken ve sosyal anlamda marjinalleşmiş ve çoğu zaman terör eylemleri gerçekleştiren parlamento dışı “aktivist” gruplara dönüşmüştür. Avrupa toplumları aşırı sağcı geçmişlerini bir an evvel üstünden atlanıp geçilmesi gereken bir serüven olarak görmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde, devlet kurumlarında iki savaş arası otoriter hükümetlerin işbirlikçileri bakımından önemli bir temizlik yapılmamış olsa da, bu grupların merkezi siyaset sahnesindeki siyasi etkileri hayli sınırlı olmuştur.

2008'deki küresel kapitalist kriz, kendini açıkça Nazi oluşumları (Yunan Altın Şafak örneğinde olduğu gibi) veya Batı toplumlarının çeşitli azınlıkları ya da ötekilik biçimlerini ana düşman olarak görerek siyasi ve sosyal yörüngelerini derhal yeniden belirlemeleri gerektiğini düşünen siyasi anlamda liberalizm karşıtı milliyetçi oluşumlar olarak tanımlayan parti ve örgütleri bir kez daha ön plana çıkardı. Savaş sonrası siyasi seleflerinin aksine, bankacılık ve finans sermayesinin emirlerine boyun eğen Hristiyan Demokrat ve Sosyal Demokrat grupların siyasi çöküşü olmasaydı bu mümkün olmazdı. Finansal elitler tarafından yeniden servet birikimi için bir fırsat olarak görülen

kriz, sermaye gereksinimlerini kısıtlamak ya da yeniden dağıtımcı politikaları yürürlüğe koymak şeklinde bir girişimle karşılanmadı. Aksine, orta ve çalışan sınıflar, tabandan örgütlenme ve egemen partilerin sağlayacağı koruma olmaksızın sermayenin taleplerine terk edildi ve bu nedenle siyasi kimlikleri ve siyasi uyumları açısından parçalandılar. Bu krizin bir sonucu olarak liberal (Hıristiyan demokrat ve sosyal demokrat) partilerin hegemonyasına muhafazakâr ve aşırı sağcı siyasi oluşumlar tarafından meydan okunurken, neoliberal erozyona çok daha duyarlı olduğu bilinen sol tarafından çok daha az bir meydan okuma görülmüş oldu. Yunanistan'daki Syriza partisi örneği bu eğilimin bir göstergesidir. Ancak bu liberalizm karşıtı kuvvetler, tabandan kaynaklanmamaları ve daha büyük toplumsal hareketlerle ilişkilendirilmemeleri bakımından iki savaş arası dönemdeki öncüllerinden farklıydı. Yunan Altın Şafak vakası bu açıdan bir istisnadır. Ancak bu durum, bu kuvvetlerin kendi ülkelerinin iç siyaset sahnesinde etkili olmadıkları ya da kenarda kaldıkları anlamına gelmez. Bu aşırı sağcı oluşumlar kendi ülkelerinin yönetimini ele geçirmeyi başaramadıkları yerlerde bile siyasi sistem üzerinde etkili şekilde baskı kurmayı başarmışlardır. Sonuç olarak, hükümetler bu oluşumların siyasi taleplerini benimseyerek hem kendi ülkelerindeki siyasi oluşumları hem de bunları destekleyen toplumsal sınıfları aşırı sağa doğru sürüklemektedir. Küresel Alt-sağ [beyaz milliyetçiliği, erkek şovenizmi, antisemitizm ve İslamofobik değerlere sahip bir sağcı hareket – ç.n.], aşırı sağın ana akımlaşması sürecinin bir uzantısıdır. İki savaş arası döneme kıyasla bir diğer önemli fark da bu dönüşümlerin küresel boyuta ulaşmasıdır. Hindistan, ABD ve Brezilya gibi ülkelerde benzer gelişmeler yaşanmış, yani otoriter siyasi figürler ülkelerinin siyasi liderliğini üstlenmiş ya da üstlenmeye devam etmektedir. Bu son dönüşümler, ortaya çıkmalarını elverişli kılan sosyal koşulların hâlâ geçerli olduğu göz önüne alındığında, geri çekilecek gibi görünmemektedir.

Altın Şafak'ın, Nürnberg davalarından sonraki en önemli siyasi dava olarak nitelendirilen dramatik ve uzun yıllar süren bir hukuki sürecin ardından Ekim 2020'de mahkûm edilmesi, Yunanistan'da kamu borç krizinin başlamasıyla ortaya çıkan siyasi döngü açısından bir dönüm noktasıydı. Partinin 2019 Yunanistan yasama meclisi seçimlerinde yeniden seçilememesiyle kristalize olan dramatik düşüşü ve bir yıl sonra suç örgütü olarak mahkûm edilmesi, krizin mali ve ekonomik açıdan sona erdiğini iddia eden ideolojik anlatının ayrılmaz bir parçasıydı. Altın Şafak'ın bir suç örgütü olarak mahkûm edilmesi, ülkenin siyaset kurumu ve ana akım medya söylemi tarafından ısrarla övüldü. İktidardaki sağcı parti *Nea Demokratia* (Yeni Demokrasi) gibi ana akım partilerin kilit isimlerinin Altın Şafak ile doğrudan ilişkilerini sürdürdüğü (Smith, 2014) ve ana akım medyanın partinin zirvede olduğu dönemde Altın Şafak'ın söylem ve uygulamalarına karşı kayda değer bir hoşgörü sergilediği (Verousi, Boursinou & Kostopoulos, 2022) düşünüldüğünde bu şaşırtıcı bir hamleydi. Altın Şafak'ı açıkça suç olarak kabul edilecek uygulamaları benimseyen bir Nazi partisi olarak nitelermek, ana akım siyasetçiler ve medya⁴ arasında ortaya çıkan yeni fikir birliğiydi. Si-

⁴ Bu yakınlaşmanın en belirgin örneği, sol parti Syriza'ya bağlı *Efimerida ton Syntakton* gazetesinin (3-4/10/2020) ön sayfasında yer alan "Demokrasi Duvarı" başlığı ve aralarında aşırı sağcı siyasi eğilimleriyle tanınan eski *Nea Dimokratia* lideri ve eski Başbakan (2012-2015) Antonis Samaras'ın da bulunduğu Yunan siyasi sisteminin önde gelen figürlerinin resmedildiği bir kapaktı. Samaras'ın başbakanlığı döneminde ve ondan önceki koalisyon hükümeti in kilit siyasi figürlerinden biri olarak görev yaptığı

yaset kurumunun Altın Şafak'ın fikirlerini ve retorliğini algılama biçimi de aynı derecede dikkat çekiciydi. Aşırı sağ için bir metonim olarak kabul edilen ve aynı derecede muğlak bir "aşırılık" çağrışımı yoluyla aşırı solu aşırı sağa indirgeyen genel "popülizm" terimi, suç örgütünün ideolojik köklerini, yani saldırgan milliyetçilik, ırkçılık, cinsiyetçilik, homofobi ve anti-Semitizmi, özetle, bugün uluslararası alanda aşırı sağı karakterize eden ayrımcılık ve dışlama ideolojilerinin tipik özelliklerini gizleyen at nalı teorisinin popüler bir versiyonuna hayat verdi (Seferiades, 2021). Bu anlamda, her ne kadar Altın Şafak'ın eylemleri siyaset kurumu adına kınanmış ve mahkemenin partiyi bir suç örgütü olarak mahkûm etme kararı medya ve genel olarak kamuoyu tarafından onaylanmışsa da, Nazi örgütünün fikir ve retorığı aynı şekilde onaylanmamaması takip etmemiştir.

Suç faaliyetinin kınanması ile aynı suç faaliyetini motive eden aşırı sağ ideolojinin reddedilmemesi arasındaki bu çelişki çalışmamızın merkezinde yer almaktadır ve yaptığımız araştırmanın bulgularını sunan bu makalenin ilham kaynağı olmuştur. Amacımız, aşırı sağ ideolojinin siyasi olarak ne ölçüde ve hangi yollarla meşrulaştırıldığını ve sadece aşırı sağ tarafından onaylanmayan ancak Yunanistan'daki daha geniş siyasi yelpazeye ve siyasi hayata yayılan yeni bir "sağduyu" üreterek nasıl ana akım haline geldiğini incelemektir. Bu perspektifte, yukarıda bahsedilen devlet kurumlarının yanı sıra sivil toplum alanındaki kuruluşlara da odaklanmayı tercih ediyoruz. Altın Şafak destekçileri ve üyeleriyle sınırlı istisnai bir söylem olmaktan çok uzak olan bu ideolojinin, söz konusu söylemler, incelenen her bir kurumun mesleki/profesyonel ve siyasi merceği tarafından yeniden tanımlanmış ve dolayımlanmış olsa da, Yunan toplumunun daha geniş katmanlarına yayıldığını iddia ediyoruz.

İncelenen üç kurum, Yunan siyasi bağlamı için özel bir öneme sahiptir. Bir yandan silahlı kuvvetler ve Rum Ortodoks Kilisesi, Yunan devletinin kuruluşundan bu yana ülkedeki siyasi açıdan en güçlü ve ideolojik açıdan en etkili kurumlardır (Chrysoloras, 2019; Papadatos, 2014). Her ikisi de kendilerini, dinî açıdan Rum Ortodoks, tek kültürlü, heteronormatif ve ataerkil olarak algılanan bir Yunan kimliğinin bekçileri olarak görmektedir. Dolayısıyla, bu kurumlar Yunan aşırı sağı tarafından desteklenen ve ifade edilen türden bir gelenekçilikle doğrudan yakınlık göstermektedir. Öte yandan medya, aşırı sağın fikirlerinin yayılmasında merkezi bir role sahiptir: Haberlerin temsili açısından ana akım ve uç (aşırı sağ) medya arasındaki yakınlaşma, geniş sosyal katmanlar üzerindeki etkileri ve Yunanistan'daki basın özgürlüğüne ilişkin uluslararası değerlendirmelerdeki zayıf performansları,⁵ medyayı aşırı sağ ideolojinin normalleştirilmesinde kilit bir oyuncu haline getirmektedir. Son olarak, toplumsal cinsiyet, tipik anlamda bir kurum olmasa da, güç ilişkilerinin eklenmesi için örnek bir alan oluştururken, son yıllarda liberal demokrasilerin kriziyle (Köttig, Bitzan, Petö, 2017) ve

bir yıl boyunca Altın Şafak göçmenleri terörize edip öldürmüş ve Yunan krizi ilk yıllarında (2010-2012) Yunan solu tarafından organize edilen kemer sıkma karşıtı protestolara karşı baskıcı bir şiddet gücü olarak hareket ederek Yunan polisi tarafından kayırlan bir tutum sergilemiştir. Gazetelerin neo-Nazi partisinin (nihai) mahkûmiyetine yönelik baskı oluşturma niyeti elbette dikkate alınmalıdır, ancak bu tür bir temsili, Altın Şafak'ın yükselişi sırasında Yunanistan'daki siyasi partilerin duruşlarındaki önemli farklılıkları ve Altın Şafak'ın seçimle meşrulaştırılmasında ve toplumsal ve siyasi bir güç olarak ortadan kaldırılması için verilen mücadelelerde oynadıkları farklı rolleri gizlediği gerçeğini atlamak zordur: https://www.efsyn.gr/politiki/262827_protoselido-tis-efsyn-kai-i-kalypsi-tis-dikis-tis-ha-ston-bretaniko-gkarntian

⁵ <https://www.politico.eu/article/greece-worst-eu-country-for-media-freedom-in-world-press-freedom-index/>

daha doğrusu İslamofobi, bireysel ve toplumsal haklar arasındaki ilişki ve ifade özgürlüğü gibi konularla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.

Yunanistan'daki günümüz aşırı sağına ilişkin literatür, küresel mali krizin patlak vermesinin ardından aşırı sağ örgütlerin ve siyasi partilerin çoğalması nedeniyle son on yılda önemli ölçüde artmıştır. Son dönemdeki kaynakçanın büyük bir kısmı Altın Şafak'ın oluşumuna, ortaya çıkış nedenlerine, ideolojik özelliklerine ve Yunan siyasi sistemindeki gelişmeleri nasıl tetiklediğine odaklanmaktadır (Veloudogianni, 2015; Psarras 2012, 2018; Chalciopoulou & Vasilopoulou, 2015; Ellinas 2013, 2020; Georgiadou, 2013; Koronaïou & Sakellariou, 2013; Petrou & Kandyliş, 2016; Siapera & Veikou, 2016). Ayrıca, LAOS gibi akırba siyasi partilere ya da yirminci yüzyıl boyunca aşırı sağın daha geniş konfigürasyonlarına odaklanan bir literatür de bulunmaktadır (Alexatos 2019 & Georgiadou 2019; Christopoulos, 2014). Yunanistan'daki aşırı sağ olgusunun anlaşılmasına bireysel katkılarına rağmen bu literatür grupları, ne bu tür fikirlerin devlet ve sivil toplum kurumları içindeki daha geniş yayılımına ne de bu olgunun son üç yılda nasıl geliştiğine odaklanmaktadır. Mevcut bibliyografyada, çalışmamızın bizzat aktörler, yani bu kurumları somutlaştıran özneler tarafından ortaya konan söylemlerin, rasyonalizasyon ve argümantasyon biçimlerinin incelenmesi yoluyla kapatmayı umduğu boşluklar bulunmaktadır.

Yunan medyası ve ahlaki paniğin inşası

Yunanistan'da özel yayıncılık, 1980 yılının sonunda kanuni düzenlemelerde yapılan bir değişiklikle devlete ait yayıncılık tekelinin sona erdirilmesiyle başlamıştır. 1990'larda ulusal yayın yapma lisansına sahip dört ticari televizyon kanalı bulunmaktaydı ve bunların hepsi de petrol endüstrisi, gemicilik endüstrisi, telekomünikasyon, inşaat sektörü ve altyapı yatırımlarıyla ilgilenen kodamanlara aitti (Valoukos, 2018). Bu durum, Yunan oligarşisinin ekonomik çıkarları ile başat iletişim araçları arasında ayrılmaz bir bağ oluşturmuş ve ülkedeki yayıncılığın çoğunluğunu doğrudan kontrol ettikleri için Yunan oligarşisinin önemli bir güç kullanmasına olanak tanımıştır. Özel TV kanalları on yıldan uzun bir süre boyunca halk ile siyasi alan arasında enformasyon araçları olarak işlev görmüş ve böylece siyasi alan üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu durum, özel yayıncılık alanında radikal bir dönüşümü tetikleyen 2010 krizinin ortaya çıkmasıyla değişti; zira ekonominin çöküşü, TV kanallarının siyasi partilere doğrudan ekonomik bağımlılığına yol açtı ve böylece siyaset kurumunun talepleri ile özel medyanın varoluşsal koşulları arasında daha da güçlü bağlar yarattı. Bu yeni konjonktürde, aşırı merkez olarak adlandırılan siyasi partiler (Panhelenik Sosyalist Hareket-PASOK, *Nea Demokratia*, Ortodoks Halk Uyanışı-LAOS), Yunan hükümeti ile "Troyka" (Yunanistan'ın üç kreditorü, yani Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Merkez Bankası) arasındaki anlaşmaların bir sonucu olarak kemer sıkma önlemlerini uygulamak zorunda kaldı. Dolayısıyla, özel sektöre ait başlıca TV kanalları hükümetin tercihlerini meşrulaştırma görevini üstlendi ve giderek bu siyasi kararların propagandacısı haline geldi. Aynı şekilde, kemer sıkma karşıtı siyasi partiler ve onların neoliberalizm karşıtı duruşları sistematik olarak popülist ve ülke için tehlikeli diye nitelendirilip kınandı.

Temel argümanımız, son on yılda ana akım medyanın, inşa edilmiş bir “ahlaki panik” duygusu (Cohen, 1972) üzerine inşa edilen aşırı sağcı bir retoriği desteklemek suretiyle aşırı sağ söylemin normalleşmesine katkıda bulunduğu. Cohen’i takiben ahlaki panik, kamuoyunda kaygı yaratmak amacıyla medya tarafından sembolik temrimlerle temsil edilen bir sosyal tehdidi varsayar. Ahlaki panik, iddia edilen tehlikelerin medya veya siyasi söylem tarafından tekrarlanması yoluyla şekillendirilen korku ve güvensizlik politikalarının bir belirtisi olarak algılanmalıdır. Bu tür medyatik söylemler, sosyal ahlaki düzeni tehdit eden olaylar olarak sunulur ve bir inancın yanı sıra bir huzursuzluk duygusunu teşvik ederek harekete geçirilir. Bu tutumlar, genellikle paniğe dönüşen büyük bir korku uyarıcısıdır (Walby & Spencer 2012). Bu söylemler, son kırk yılın ana kahramanlarının çöküşünün ardından siyasi sistemin yaşadığı süregelen hegemonik krize ve Yunan toplumunda ortaya çıkan yeni sosyal kutuplaşmalara bir yanıt olarak dile getirilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, 1) ana akım ve aşırı sağ medyanın Prespa anlaşmasına (2018’de Yunanistan ile Kuzey Makedonya Cumhuriyeti arasında Kuzey Makedonya’nın ismine ilişkin varılan anlaşma), 2) 2015’te zirveye ulaşan mülteci krizine ve 3) Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Avrupa’ya sığınmak isteyenleri artık durdurmayacağını açıkladığı ve böylece 2016 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ortak açıklamayı tehlikeye attığı Şubat/Mart 2020’de meydana gelen olaylar hakkındaki söylemlerini yan yana koyarak, dönemin medyatik söylemleri ile aşırı sağ arasındaki ideolojik yakınlıkları göstermeyi amaçlıyoruz. Ayrıca, aşırı sağ ideolojinin yapısal özelliklerinin (Dalakoglou, 2013) göstergibilimsel olarak yeniden üretilmesinin, Yunan toplumunun menfi imkân ve tutumlarının harekete geçirilmesine nasıl katkıda bulunduğunu ve bunun sonucunda aşırı sağa kaymasını nasıl sağladığını vurgulamayı amaçlıyoruz.

Araştırmamız, ana akım medya tarafından yayılan retoriğin aşırı sağın söylem unsurlarını yinelediğini, böylece toplumun geneliyle birlikte siyasi alanı da kutuplaştıran korku ve güvensizlik duygularını tetiklediğini ve aynı zamanda aşırı sağ retoriği meşrulaştırıp doğallaştırdığını ortaya koymaktadır. Daha sonra analiz edilecek dört tür retorik şema yeniden üretilmiştir.

İlk söylem seti, ülkenin kontrolü kaybettiğini ve bunun da ahlaki düzene ve Yunan ulusal kimliğine bir meydan okuma olarak ifade edildiğini ortaya koymaktadır. Bu argümantasyon, Ocak ve Eylül 2015’te gerçekleşen seçimleri *Syriza* partisinin kazanmasıyla Yunanistan’da meydana gelen siyasi değişimlerle yakından bağlantılıdır. O dönemde *Syriza* kendini radikal solun bir partisi olarak tanımlıyordu ve önceki hükümetlerin dayattığı kemer sıkma önlemlerinden muzdarip olanların taleplerini seçim vaatlerine tahvil ederek neoliberal politikaların tersine çevrilebileceğine dair umutlar yaratmıştı (Fischer & Souvlis, 2017). İncelenen dönem, bu siyasi değişim ve bunun sonucunda ülkenin, başat iletişim formları tarafından Yunanistan için varoluşsal bir tehdit olarak algılanan *Syriza* (2015-2019) tarafından yönetildiği döneme denk gelmektedir (Michael-Matsas, 2015). Başka bir deyişle, Yunan kodamanlarıyla çeşitli şekillerde bağlantılı olan ana akım medya, özellikle ülkenin dış politikası ve ulusal güvenliğiyle ilgili konularda *Syriza* hükümetinin politikalarına karşı çıktı. Bu gerçekler, iktidardaki partinin Yunan burjuvazisi ile yakın ilişkiler geliştirmemiş olması nedeniyle Yunan kapitalizminin belirli kesimlerinin yaşadığı korkunun bir göstergesiydi.

Böylece medya, ahlaki bir paniğin alevlerini körükleyerek ve Yunan halkının güven-sizliğini yoğunlaştırarak Yunan devletini sürekli bir varoluşsal tehditle karşı karşıya-y-muş gibi göstermiştir:

“Ülkede acil durum - Kuşatma altındayız - Binlerce yasadışı göçmen ülkeyi işgal ediyor - Dev-let korumasız - Onlar [yasadışı göçmenler] her yerden gelirken ülkenin sosyal dokusu risk altında.” (Makeleio, 14/4/2015).⁶

“Devlet kabaca bir devlettir ama mafya neredeyse mafya değildir. Onlar işi bilirler. Mikrop-larda olduğu gibi, bir salgını tetiklemek için bir tane yeterlidir.” (Theodoropoulos, Kathime-rini, 26/9/2015).⁷

Gözlemlediğimiz ikinci bir örüntü ise, eski Yunan kökenli olması nedeniyle hem Balkanların tarihinde hem de komşu ülkelere kıyasla üstün olarak temsil edilen Yunan ulusal tarihine güçlü bir şekilde odaklanılmasıdır; bu “hakikat” manipülatif politika-cıların (bu durumda, o dönemde müzakerelerden sorumlu olan *Syriza* hükümeti) elinde acı çekiyor ve böylece Yunan ulusunun kaderi tehlikeye atılıyor olarak temsil edilmektedir. Prespa anlaşmasına atıfta bulunan aşağıdaki iki örnek bu açıdan gös-terge niteliğindedir:

“İşbirlikçiliğin kuklaları Makedonya’yı Kuzey Makedonya sahte adını kullanan Arnavut-Slav-lara teslim etti... [Onları] Beloyannis gibi 8 metreye gömmeliyiz.” (kapak Makeleio, 13/6/2019)⁸

“Yine de, üç ana yönü olan mesele bilimsel olarak her türlü şüphenin ötesindedir: 1. Antik Makedonya Yunanistan’dır ve başka bir şey değildir. 2. Antik çağlardan günümüze kadar üç Makedonya’yı ya da bazıların Yunanistan içinde ve dışında propaganda ettiği gibi on sekiz Makedonya’yı tanıyan herhangi bir uluslararası belge ya da anlaşma kaydı yoktur. 3. Eski Yugoslavya’nın Vardaska’sı olan FYROM, Tito döneminde Yunanistan’ın Makedonya’sının adını düpedüz çalmıştır.” (Romanos, Kathimerini, 29/3/2018).⁹

İncelenen dönemdeki medya söylemlerinin üçüncü özelliği, esas olarak “Skopjan-lar”, yani Yunanistan topraklarında gözleri varmış gibi temsil edilen Kuzey Make-donya sakinleri imajı etrafında yapılandırılan “ötekiliğin” inşasına odaklanmaktadır. *Syriza*’nın komşu devletle anlaşma yapma çabasını gayrimeşrulaştırmaya çalışan ege-men medya, Makedon halkını ve siyasi liderliğini Avrupa kimliğini gasp eden kişiler olarak temsil eden aşağılayıcı nitelemeler atfederek yeni bir “Öteki” yarattı:

Başlık: “Gypsy-skopian olarak uyuyacaklar ve Avrupalı olarak uyanacaklar!” (Pollatos, Proto Thema, 8/6/2018)¹⁰

⁶ Bkz. <https://www.makeleio.gr/%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%BB%CE%BF/%CF%83%CF%-85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%BF%CF%83-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B1-%CE%B5%CE%B9%CE%B9%CE%B3%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B5-%CF%83%CE%B5-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84/>

⁷ Bkz. <https://www.kathimerini.gr/opinion/832470/mia-kampoyl-sto-kentro-tis-athinas/>

⁸ Bkz. <http://eleftheriskepsii.blogspot.com/2018/06/8.html>. Nikos Beloyannis, Yunanistan’ın Mihver İşgaline karşı direnişin kilit isimlerinden ve Yunanistan Komünist Partisinin önemli kadrolarından biriydi. 1952 yılında Yunanistan’ın savaş sonrası liberal olmayan demokratik rejimi tarafından casus olarak suçlanıp mahkûm edildikten sonra idam edildi.

⁹ <https://www.kathimerini.gr/politics/956454/apopsi-giati-den-yparchoyn-slavomakedoniki-glossa-kai-slavomakedones/>

¹⁰ Bkz. <https://www.protothema.gr/blogs/makis-pollatos/article/794752/tha-koimithoun-skopianoi-kai-tha-xupnisoun-euro-paioi/>

Başlık: “Kendilerini Makedon olarak tanımlıyorlar. Skopyalı subaylar görünüşe aldanmıyor.” (1:55) (ANT1 HABER, 30/8/2018).¹¹

Son olarak, dış düşmanların ülkeye karşı komplo kurduğu fikri etrafında dönen çeşitli komplo teorileri medya tarafından yayılmaktadır:

Başlık: “Gizlice, kimsenin haberi olmadan, o [Tsipras], popüler olan, Zaev ile anlaştı” (8:16)

Başlık: “Makedonya’mızı satmaya birkaç adım kala, Maerikanlar ve Almanların emirleri altında” (13:50) (Anatreptiko Deltio, 11/6/2018)¹²

“Yunan hükümeti ve Dışişleri Bakanı, Kasım 2017’de durup dururken, gereksiz yere ve uluslararası güçlerin baskısı altında diplomatik müzakereleri başlatmıştır.” (Giannos, Proto Thema, 2018).¹³

Özetle, araştırmamız ana akım medya tarafından üretilen söylemlerin aşırı sağ tarafından kullanılanlarla aynı olmasa da benzer olduğunu, dolayısıyla ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının toplumsal tabanının genişlemesine katkıda bulunduğunu, aynı zamanda aşırı sağ ideolojinin Yunan toplumunun geniş kesimlerine yayılması yoluyla sembolik ve fiili şiddet biçimlerini normalleştirdiğini ve doğallaştırdığını göstermiştir. Altın Şafak’ın parlamentoya seçilmesinden on bir yıl ve aşırı sağcı bir örgüt olarak mahkûm edilmesinden üç yıl sonra, aşırı sağcı ideolojinin Yunan toplumuna nüfuz ettiği ve on beş yıl önce hayal bile edilemeyecek retorik şemaları ve siyasi eylemleri normalleştirdiği açıktır. Liberal demokrasinin altının oyulması ve on üç yıllık kemer sıkma önlemlerinin ardından Yunan toplumunun kurumsal dokusunun parçalanması, aşırı sağ ideolojinin ve günah keçisi uygulamalarının meşrulaştırılmasına olanak tanıyan tarihsel koşulları yaratmıştır. Medya bu süreçlerde belirleyici bir rol oynamış ve mali krizin patlak vermesinin ardından Yunanistan’da meydana gelen sosyal ilişkilerin radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasına ilişkin bu ideolojik yüklü anlatıyı beslemiş ve sağlamlaştırmıştır.

Silahlı kuvvetlerdeki aşırı sağ ideoloji için bir araç olarak “vatanseverlik”

Silahlı kuvvetler kurumu, aşırı sağla ilgili son literatürde en az incelenen kurumlardan biridir, zira ordu mensuplarının siyasi konularda kendilerini açıkça ifade etmelerine izin verilmemektedir, bu da mesleki davranış kurallarından kaynaklanan bir sınırlamadır.¹⁴ Bu durum, kurumun tarihi ve geçmişte, yirminci yüzyıl boyunca ülkenin siyasi gelişmelerine müdahil olmasıyla ilgilidir. 1974’te askeri cuntanın çökmesi ve demokratik kurumların yeniden tesis edilmesinin ardından askerlerin tutumu radikal

¹¹ Bkz. <https://www.antenna.gr/watch/1218470/ant1-news-30082018-stis20%E2%80%949400%2030/08/2018>

¹² Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=15-mj-687p0>

¹³ Bkz. <https://www.protothema.gr/blogs/dimitris-giannos/article/829443/i-sumfonia-ton-prespon-kai-oi-nomikes-tis-proektaseis/>

¹⁴ Bu boşluğun tek istisnası Dimosthenis Papadatos’un “Bugün Yunanistan’da ‘Derin Devlet’ ve Aşırı Sağ: Polis, Adalet, Kilise” adlı kolektif kitapta yer alan “Ordu” başlıklı makalesidir. Aşırı sağ ve ordu arasındaki ilişkiye dair teorik yaklaşımına rağmen, ordu mensuplarının bu ilişkiyi nasıl algıladıklarını incelemekte ve Altın Şafak’ın mahkûm edilmesinden sonraki dönemde bu ilişkinin nasıl geliştiğine odaklanmamaktadır.

bir şekilde değişmiştir (Sakellaropoulos, 2013). Araştırmamız, silahlı kuvvetler ile Yunan ulus-devleti arasındaki özel ilişkinin, ordunun aşırı sağ retorığı algılama ve yeniden üretme biçimlerini aşırı belirlediğini ortaya koymuştur, çünkü bu retorik birçok yönden Yunanistan'daki milliyetçi ideolojinin temel ilkeleriyle örtüşmektedir. "Ötekilik" anlayışları, destekledikleri bağnazlık ve önyargıların yanı sıra hâkim muhafazakarlık, silahlı kuvvetler tarafından "ulusa karşı görev bilinci" olarak algılanmakta ve ifade edilmektedir. Bu şekilde, bize röportaj veren subaylar tarafından dış tehditler ulusa yönelik bir tehdit olarak algılanırken, alternatif aile biçimleri ve cinsellikler ya da ülkede görünür başka "ötekilerin" varlığı gibi yeni toplumsal koşullar Yunan ulusal değerlerine yönelik tehditler olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, silahlı kuvvetler ve aşırı sağ tarafından dile getirilen söylemler aşağıdaki üç noktada birleşmektedir. İlk olarak, silahlı kuvvetler, Yunanistan'da ülkenin son yirmi yılında yaşanan iç içe geçmiş ekonomik ve jeopolitik değişimler nedeniyle meydana gelen sosyal değişimleri ülkenin çıkarlarına zarar veren ve dolayısıyla Yunan ulusal kimliğinin temel unsurlarına meydan okuyan bir dejenerasyon süreci olarak algılamaktadır. Ordu subaylarının söylemlerinden, kendilerinin ulusun varlığı için çok önemli roller oynadıklarına dair algıya sahip oldukları görülmektedir. Görüşülen kişiler Yunan ordusunu ve subaylarını ulusun bekçileri ve korunmasının temel direkleri olarak algılamaktadır:

"Bu bir hizmet... Özellikle bizim ülkemiz için, çünkü tüm ülkeler aynı değil ve açıkçası son yıllarda yaşanan olaylar benim savunduğum şeyi doğrulamaktadır: Silahlı kuvvetler olmadan ulus var olamaz ve devlet de var olamaz" (L. M., Yunan Hava Kuvvetleri).

Aşırı sağcı ideoloji ile ordu subaylarının söylemleri arasındaki ikinci önemli yakınlık, Yunan ulus devletinin komşu ülkelerle olan antagonistik jeopolitik ilişkisi nedeniyle özel bir ulus devlet olarak görülmesi ve bu durumun güçlü bir ulusal ordunun varlığını gerekli kılması ve meşrulaştırmasıdır. Bu durum sürekli bir ulusal tehdit olarak algılanmakta ve Silahlı Kuvvetler bu nedenle ulusun varlığının devamı için olmazsa olmaz bir ön koşul olarak görülmektedir:

"Yunanistan, komşularının farklı tehditleriyle karşı karşıyadır. Türkiye tarafından doğrudan bir tehdit [...] Etrafımızda bir yay var, tarif ettiğim gibi, Türkiye-Arnavutluk-Üsküp-Bulgaristan, bunların hepsi düşman, hiçbiri dost değil, tamam mı?" (L. M., Yunan Hava Kuvvetleri).

Anketimizi dolduran ordu personelinin %92,5'inin komşu ülkeleri Yunanistan'a düşman olarak görmesi bu açıdan gösterge niteliğindedir.

Silahlı kuvvetler yetkilileri ile aşırı sağın söylemleri arasındaki üçüncü bir ortak nokta, ötekiliğin jeopolitik terimlerle algılanması, Türkiye ve Kuzey Makedonya gibi komşu düşman ülkelerle ilişkilendirilmesi ve bu görüşe göre ulusal çıkarlarını ve ulusal topraklarının bütünlüğünü güvence altına almaya çalışan Yunanistan'ı tehdit ettikleri için ırkçı olarak temsil edilmeleriyle ilgilidir.

Görüşülen kişilerin söylemlerinden, en önemli "Öteki"nin dinî ve ulusal nitelikte olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Kimin ulusal açıdan tehlikeli görüldüğü konusunda açık bir değişim yaşanmıştır: Milliyetçi söylem, komünist tehdidinden, başat olan Rum Ortodoks inancından farklı bir inancın kurallarını takip edenlerin tehdidine geçmiştir. Dinî Öteki, Müslüman Öteki olarak kişileştirilerek, Ötekiliği her şeyden önce

kültürel-dinsel bir farklılığa atıfla ve daha kesin olarak İslam etrafında inşa eden daha geniş Avrupa eğilimiyle benzeşmektedir (Kallis, 2018). Dinî ve ulusal azınlıklar Yunan ordusunda görev yapsalar ve Yunan toplumuna belli bir ölçüde entegre olsalar bile, İslam, Yunanistan'daki Müslümanların entegrasyonunu önemli ölçüde engelleyen bir tür kıyaslanamaz Ötekilik olarak kabul edilmektedir:

“Mültecilerin farklı bir dünya görüşü ve algısı var. İslam'ın sadece bir din değil, aynı zamanda siyasi bir sistem olduğu ve belirli değerleri temsil ettiği yaygın olarak biliniyor” (G. G., Yunan Donanması)

Türk devleti, Yunan ordusunun subayları tarafından Yunan devleti üzerinde baskı kurmak için mülteci sorununu araçsallaştıran kurumsal bir aygıt olarak algılanırken, gördüğümüz kişilerin çoğu mültecilerin Yunanistan'ın ulusal güvenliği için yakın bir tehlike oluşturduğunu düşünüyor. Dinî kimlik, muhtemel bir savaş esnasında Türk devletiyle içeriden işbirliği yapacak ulusal bir düşman olarak algılanan Müslüman Öteki'nin en belirgin özelliğidir:

“Din meselesi farklı. Diğer ülkelerde tartışılacak bir konu yok, Yunanistan'da ise daha karmaşık [...] ulusal kimlik ... vatandaşlık tek başına Yunan sayılmak ve ulusa hizmet etmek için yeterli değil [yani askerlik hizmeti yoluyla] Belki de onlara kendilerini Yunan hissettirmediğimiz için Türk hissediyorlar.” (S. M., Yunan Donanması)

“Bu insanlar bir emir bekliyorlar, ‘kafirleri öldürün’, 25.000 kişi, kadın ve çocuk olabilirler, ama her biri bir bıçak alırsa ... Bu gerçekleşmeyebilir ... yine de inandıkları şey bu, ister Müslüman ister ateist olsunlar ... öldürmekten çekinmezler ve Müslümanlar bunu bekliyor.” (R. S., Yunan Donanması)

Müslüman Öteki'ye yönelik bu korku, şüphe ve ötekileştirme rejimi, diğer Avrupa ülkelerinde de karşılaşılan daha geniş çaplı İslamofobi ile aynı mantık çizgisindedir. Küreselleşen dünyada, komplo teorileriyle el ele, antisemitizmden İslamofobiye geçiş olduğu da akılda tutulmalıdır (Kallis, 2014; 2015; 2018). Bu tür bir söylem, kendilerini, ordudaki Müslümanlara kilit pozisyonlar vermekten kaçınmak suretiyle Yunanistan'da benzer gelişmeleri önlemekle sorumlu gören ordu subayları tarafından yeniden üretilmektedir.

“Müslüman olması mümkün değil ... silah taşımalarına izin verilmiyor. Ordunun sağlık merkezlerinde hizmet veriyorlar çünkü orada silahlı nöbet görevleri yok.” (R. S., Yunan Donanması)

“Dolayısıyla, bazı kilit uzmanlıklar söz konusu olduğunda yetkili değiller, tamam mı? Demek istediğim de bu. Çünkü bu pozisyonlarda bir şeylerin yanlış gidebileceği şüphesi var.” (L. M. Yunan Donanması)

“Savaş çıkması durumunda Yunan devleti planlarını çizdi çünkü Müslümanların ne yapacağı belli değil. Bu benim saygı duyduğum bir şey.” (K. X., Yunan Ordusu).

Sonuç olarak, Yunan Ordusu ile aşırı sağ arasındaki ilişkinin şu şekillerde biçimlendiğini gözlemleyebiliriz. Öncelikle, ordunun yapısı ve ordunun ulusal güvenlik ve egemenlikle ilişkilendirilmesi, sürekli bir tehlike ve tehdit hissi yaratmaktadır. Subay-

ların, komşu ülkeleri düşman olarak algılamaları görev duygularıyla birleşince, Yunanistan'ın her an işgal edilme riskiyle karşı karşıya olduğuna inanmalarına yol açıyor. Bu algılar subayları aşırı sağın kültürel erozyon, ulusal istila ve mülteci-göçmen nüfusun asimetrik tehdidi gibi temel retorik şemalarına karşı daha duyarlı hâle getirmektedir. Buna ek olarak, ordu subayları küreselleşme, mali kriz ve ülkenin Avrupa'ya entegrasyonu ile ortaya çıkan derin sosyal değişimleri sosyal dejenerasyon olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla, geleneksel ulus devletin yeniden yapılandırılmasına ve gücünün ulusüstü kurumlara devredilmesine ilişkin tarihî değişimler, ahlaki bir kriz olarak değerlendirilmektedir. Bir kurum olarak ulusal ordunun on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ulus devlet ile tarihî bağları göz önüne alındığında bu durum şaşırtıcı olmamalıdır. Bu "kriz" duygusu, Yunan devletinin Troyka'nın neoliberal ilkelelerini takip etme anlaşılmamasının bir sonucu olarak egemenliğinin önemli unsurlarını kaybettiği küresel mali kriz sırasında daha da yoğunlaşmıştır. Bu "ulusal kayıp" duygusu, ister toplumsal cinsiyet ister etnik veya dinî konular temelinde olsun, her türlü "ötekiliğe" düşman olan geleneksel bir kimliği pekiştirmektedir. Dolayısıyla, ordu subaylarının dünya görüşüne, ulusal egemenliğin kilit önemde olduğu milliyetçi ideoloji aracılık etmekte ve dolayısıyla her türlü muhakeme bu ilkedен kaynaklanmaktadır. Örneğin aile gibi geleneksel kurumlarda son on yıllarda meydana gelen tarihsel değişimler, bölünmez bir bütün olarak kavramsallaştırılan ulusal birliği bozan tehditler olarak algılanmaktadır. Bu perspektifte Yunanistan için ana düşman ve kilit tehdit, jeopolitik terimlerle çerçevelenen Müslüman ötekidir. Bu eğilim, Müslümanların Batılı uluslar için temel bir risk olarak görüldüğü diğer birçok Avrupa ülkesinde de görülebilir çünkü Müslümanların Batı demokrasisi ile bağdaşmayan bazı değerleri beraberlerinde taşıdıkları düşünülmektedir. Yunanistan bağlamında ise, Yunan subayların muhayyilesinde ana düşmanın Türkiye olduğu düşünüldüğünde, "Müslüman yabancı" doğu sınırlarından gelebilecek muhtemel bir istila tehlikesiyle ilişkilendirilmektedir.

Ortodoks Kilisesi'nde bir "medeniyet" göstergesi olarak Müslüman öteki

Aşırı sağ ideolojinin temel unsurları -toplumsal cinsiyet ilişkilerine gelenekselci bakış, saldırgan milliyetçilik ve İslamofobi- Yunan Ortodoks Kilisesi'nin söyleminde güçlü bir yere sahiptir. Bağımsız bir Kilise olarak kurulduğu 1833 yılından günümüze kadar Yunan Ortodoks Kilisesi, devlet aygıtının ayrılmaz bir parçası ve resmî ulusal ideolojinin meşrulaştırılması ve pekiştirilmesinde büyük etkisi olan bir kurum olmuştur. Bu bağlamda, Kilise ile Devlet arasındaki karşılıklı bağımlılık, Yunanistan'da Kilise ile Devlet arasındaki ayrımın tamamlanmamış olması ve dolayısıyla Kilise'nin dış politikadan göç ve eğitime kadar geniş bir yelpazedeki konulara sesli bir şekilde müdahale etmesine alan tanınması nedeniyle özellikle sıkıdır. Kendisini Yunan ulusal kimliğinin koruyucusu olarak gören Kilise, geleneksel olarak Antik Yunan mirasını Hristiyanlıkla birleştirme ve Hristiyan Ortodoksluğu Yunan ulusal ve kültürel kimliğinin iki temel bileşeninden biri olarak yansıtmaya girişimi olan "Helen-Hristiyanlık" ideolojisini desteklemiştir. Bu ideoloji, Kilise'nin komünizm, tarihî anlamda Sol ve daha yakın zamanda küreselleşme süreçlerinin Yunan ulusal kimliğine yönelik sözde tehditlerine verdiği bir karşılıktır ve öyle olmaya da devam ediyor. Gerçekten de 1990'lardan

itibaren siyaset ve siyasa Avrupa entegrasyonuna doğru kaydığında -ki bu aynı zamanda Yunan kanunlarının özellikle dinî kimlik konularında Avrupa gereklilikleriyle uyumlu hâle getirilmesini de içeriyordu- Kilise'nin ideolojik hegemonyası Kilise-devlet ilişkilerinde bir kırılmaya yol açtı. Modern Yunan ulus devlet tarihinde ilk kez "Helen-Hıristiyanlık" ideolojisi, hegemonyasını kaybediyor gibi görünüyordu ve bu da kilit meseleler açısından Yunan toplumundaki Kilise önderliğini tehdit ediyordu. Ekonominin küreselleşmesi ve göçmenlerin Yunanistan'a akın etmesiyle kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çok kültürlülük, Kilise yapılanmasının büyük bir bölümünü daha muhafazakâr ve daha agresif siyasi pozisyonlara ve söylemlere yöneltmiş, İslamofobi ve güya ülkeyi İslamlaştırma planlarına karşı paranoyak bir tutum çekirdeği oluşturmuştur. Bu bağlamda, Atina ve Yunanistan Başpiskoposu Hieronymos'un 2021 yılında verdiği bir röportajda "İslam'ın bir din değil siyasi bir parti olduğunu, açık bir siyasi niyeti olduğunu ve [Müslüman] inananların savaş insanları olduğunu" ifade etmesi tesadüf değildir.¹⁵

1990'lardan itibaren Kilise, ortaya çıkan "isim sorunu"¹⁶ vesilesiyle "Yunan ulusal kimliğinin" ve ülkenin "toprak bütünlüğünün" savunucusu olarak ön plana çıkmış ve 1992'deki büyük mitinglerde öncü bir rol üstlenmiştir. Daha spesifik olarak, 1990'ların başında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması ve özellikle Yunanistan'ın kuzey sınırında Makedonya Cumhuriyeti adında bir devletin kurulması, Yunan milliyetçiliğinin, adı Yunanistan'ın toprak bütünlüğüne ve tarihine bir tehdit olarak algılanan komşu ülkeye karşı tepkisini tetiklemiştir (Heraclidis, 2018: 162-163). Kendisini Yunanlılığın çekirdeği olarak gören Yunan Kilisesi, isim meselesine yoğun bir şekilde müdahil olmuş, panik yaratan bir duruş ve söylem benimsemiştir. Benzer bir tutum, Yunanistan ve Kuzey Makedonya'nın Makedonya Cumhuriyeti'nin anayasal adını Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştiren bir anlaşmaya vardığı 2018 yılında da sergilenecektir. Bu gelişme Yunan Kilisesi ve diğer dinî ve kilise dışı kurumların sert tepkilerine yol açmıştır (Heraclidis, 2018). 1998'de Kilise'nin başına getirilen Atina ve Yunanistan Başpiskoposu Christodoulos, Kilise'nin devlet işlerinde ve siyasi kararlarda dinamik varlığını tesis etme çabalarında önemli bir rol oynamıştır. 2011'de "kimlik kartı meselesi", yani ulusal kimlik kartlarından dinî kimliğin çıkarılmasını öngören AB yasının uygulanması Kilise-Devlet ilişkilerinde önemli bir çatlağa neden olmuştur. Başpiskopos Christodoulos'un şahsında, Kostas Simitis'in merkez sol hükümetini ve AB'yi "Yunan ulusal kimliğine" ve dolayısıyla Yunan Kilisesi'ne karşı komplo kurmakla suçlayan güçlü bir Avrupa ve modernizm karşıtı aşırı sağcı Kilise kanadı temsil olunmuştur. Başpiskopos Christodoulos'un 2008 yılında ölümü ve Ieronymos'un başpiskoposluk makamına çıkmasının ardından Kilise-Devlet ilişkileri normalleşti.

2001'de İkiz Kulelere yapılan saldırı ve ardından gelen "Teröre Karşı Savaş"ın ardından, ulusal güvenlik konularının askerî olmayan tehditleri de kapsamı gerektiğini

¹⁵ <https://www.reviewofreligions.org/28016/archbishop-of-athens-alleges-islam-is-not-a-religion-but-a-political-party/>

¹⁶ "Makedonya" ülke adının kullanımı 1991 ve 2019 yılları arasında Yunanistan ve Makedonya Cumhuriyeti (FYROM) arasında ihtilaf konusu olmuştur. Anlaşmazlık, 2018 yılında Birleşmiş Milletler himayesinde Yunanistan ile o zamanki Makedonya Cumhuriyeti arasında varılan ve Prespa Antlaşması olarak da bilinen anlaşmayla çözüme kavuşturulmuştur. Anlaşma, Makedonya Cumhuriyeti'nin "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" adını almasını öngörmektedir.

iddia eden Soğuk Savaş argümanı Batılı ülkelerin siyasi tartışmalarında yeniden canlanmışır (Lazaridis ve Wadia, 2015). Yunanistan'da İslami köktendinci örgütlerle bağlantılı herhangi bir terör saldırısı meydana gelmemiş olsa da, böyle bir olasılıktan duyulan korku devam etmekte ve başta aşırı sağcılar olmak üzere terörizm bahanesiyle sınır kontrollerinin arttırılmasını teklif edenler eksik olmamaktadır. 2014 yılında Altın Şafak, İçişleri ve Maliye bakanlıklarına gönderdiği bir mektupta, ülkeye mülteci olarak giren IŞİD teröristlerinin Yunanistan ve Kıbrıs'ı işgal etmeye yönelik planları konusunda uyarıda bulunmuş ve hükümeti sıkı sınır kontrolleri uygulamaya çağırmıştır (Zaroulia, 2014). Bu endişeler, Müslüman göçmenler tarafından Hristiyanlara karşı kutsal bir savaş için daha geniş bir planın parçası olarak ülkede yaklaşan cihatçı saldırılardan bahseden çeşitli Hristiyan Ortodoks haber siteleri tarafından paylaşıyor gibi görünmektedir. Bu web siteleri (<https://www.romfea.gr/> veya <https://orthodoxostypos.gr/> gibi) Kilise hiyerarşisinin görüşlerini açıkladığı resmî yerler olmayabilir, ancak Hristiyan Ortodoks bakış açısıyla siyasi ve sosyal meselelere ilişkin pozisyonların oluşturulmasında merkezî bir rol oynamaktadır ve özellikle cemaat üzerinde etkilidirler. Bu dinî yayın organlarında göç, çoğunlukla, Yunanistan'a ve Hristiyan Ortodoksluğa zarar vermeyi amaçlayan ve dış güçler tarafından organize edilen bir planın aracı olarak sunulmaktadır.

“Öyle görünüyor ki Erdoğan, yeni Osmanlı saldırganlığı ve yayılmacı planları bağlamında göç akımlarına ihtiyaç duyuyor ve bunları Yunanistan ve Avrupa'ya yönelik bir kuşatmanın motoru ve baskı aracı olarak kullanıyor. Aslında olayları yorumlayan pek çok kişi, kutsal savaş saldırganlığının, halihazırda Avrupa'da bulunan ya da Avrupa'ya doğru yola çıkan Müslüman göçmenler arasında, inançlarında yer alan meşhur dinî sloganlarıyla, pek çok kişi tarafından - elbette hepsi değil- devam edeceğini ileri sürüyor: İnananların inanmayanlara karşı savaşı.”¹⁷

Dolayısıyla, göçle ilgili en önemli ulusal güvenlik kaygısı terörizm değil, bu insanların yani göçmenlerin, isteyerek ya da istemeyerek, Yunanistan'ın nüfusunu azaltmaya yönelik organize bir plana katıldıkları inancı gibi görünmektedir. 2000 yılında Başpiskopos Christodoulos “...bir süre sonra kendi ülkemizde göçmenlere dönüşme” tehlikesinden bahsediyordu:

“Bugün yaklaşık bir milyon [göçmen] var; birkaç yıl içinde bu sayı üç milyonu aşacak. Yunanlıların demografik sorunuyla birlikte, her ne kadar kültürümüz ve dinimiz “Yabancılar dışarı!” dememize izin vermese de, diğer yandan, bir süre sonra kendi vatanımızda mültecilere dönüşme tehlikesinin pusuda beklediğini fark ediyorsunuz.”¹⁸

Bu öngörüler hiçbir zaman doğrulanmamış olsa da, Yunanistan ezici çoğunluğu Hristiyan Ortodoks bir ülke olmaya devam ettiği için, Şubat-Mart 2020'de Yunanistan-Türkiye sınırında yaşanan olaylar bu tür söylemlerin yeniden gündeme gelmesi için bir fırsat sağladı. 28 Şubat 2020'de Türkiye'nin AB'ye giden göçmenleri artık engellemeyeceğini açıklaması ve Yunanistan'ın sınırlarını kapatma kararı, binlerce kişinin Yunanistan'a girmek için iki ülke sınırında toplanmasına yol açtı. Mülteciler ve

¹⁷ Bkz. <https://www.romfea.gr/epikairota-xronika/40341-i-tourkiki-apeili-gia-iero-polemo-ek-merous-mousoulmanon-meta-naston->, Erişim tarihi: 26/4/2021.

¹⁸ Bkz. <https://www.news247.gr/afieromata/i-taytotita-toy-archiepiskopoy-christodoyloy-meres-kai-erga-me-dika-toy-logia.6421305.html>, Erişim tarihi: 22/4/2021.

Yunan güvenlik güçleri arasında çıkan olaylar, durumu bir “istila” ve “asimetrik tehdit” olarak nitelendiren medyanın dikkatini çekmiş, böylece telaş durumunu körüklemiş, güvensizliği tetiklemiş ve mülteciler Türk siyasi liderliğinin piyonları olarak temsil edilmiştir (Kokkinaki, 2021: 19). Kilise, hükümetin kararlarını desteklediğini resmen beyan ederken, mültecilere sempati duyduğunu da ifade etmiştir. Bununla birlikte, insani krizin ulusal güvenlikten sonra geleceği en başından beri açıktı. Başpiskopos Ieronymos’un Yunanistan-Türkiye sınırındaki bir askeri birliği ziyaretinin ardından yaptığı yorumlar bu açıdan gösterge niteliğindedir:

“Buraya itilen bu ruhlara acıyorum, çünkü başkalarının elinde araç haline geliyorlar... Halkımız sizi [güvenlik güçlerini] çok seviyor ve bugünlerde, genellikle [yanlış] izlenimler yaratmak için yansıtılan bu trajik sahneleri gördükten sonra bile gurur duyuyor.” (4 Mart 2020)¹⁹

Konuya ilişkin bu yaklaşım, alt düzey din adamlarından görüştüğümüz kişiler tarafından da paylaşılmıştır:

“Geçtiğimiz Mart ayında Meriç’te gördüğümüz görüntüler olmasaydı... Yani Türkiye’nin içlerinden gelen otobüsler, göçmen grupları ya da mülteciler ya da onlara ne isim verilirse verilsin, Yunan topraklarına girmeye çalışıyorlardı ve şimdi, evet, bunun aşırı bir tepki olduğunu söyleyebilirdim. Ancak bu koşullar altında ve bu insanlar alışılmışın dışında bir savaş mantığıyla bir noktaya kadar kullanıldığında -şu anda Türk-Yunan ilişkilerinden bahsediyorum - Yunanistan’ın da kendi tedbirlerini alması gerektiği açıktır.” (P1, rahip)

“Bir yandan sınırların korunması gerektiğini söylüyorsunuz ... Özellikle de Türkiye’den geldikleri ve Erdoğan korkutucu oyunlar oynadığı için, iki milyon mültecinin Yunanistan’a gelmesine izin verirse, bu sadece demografik değil, aynı zamanda ulusal, ekonomik, her şeyle ilgili bir sorun ... Çok kültürlülük meseleleri hakkında ne söylersek söyleyelim, konu Türkiye olduğunda ulusal bir mesele haline geliyor, tehditler çok büyük, bu yüzden çok karmaşık bir mesele.” (P.Ch., rahip)

Görüşmelerimiz sırasında mülteci ve göçmenlerin Yunan toplumuna nasıl entegre edilebileceğini tartışırken, bazı rahipler Avrupa ve Müslüman devletler arasındaki kültürel farklılıkların aşılamaz olduğunu düşündükleri için entegrasyonun mümkün olmadığını söylediler. Müslümanlar, hoşgörü, insan hakları ve demokratik süreçlerle karakterize edilen Avrupa kimliği ve kültürünün aksine, hoşgörüsüzlük ve kadın düşmanlığı ile belirginleşen farklı bir kültürel kimliğe sahip homojen bir grup olarak ve tabiatıyla baskıcı olarak sunulmaktadır:

“Şimdi sorunları görüyoruz, çünkü bu nüfuslar bir yandan asimile edilemiyor, çünkü Avrupa halklarının sahip olduğu sosyal gelişimin arka planına sahip değiller ve 200 yıl gerideler. Başörtüsü örneği tipiktir. Kadın haklarının öncülüğünü yapmış bir ülke, şimdi kızlarının başörtüsü takmasını isteyen göçmenlerin büyük bölümünü ikna edememe, asimile edememe gerçeğiyle karşı karşıya.” (B.Ch., rahip)

“Bakın. Öncelikle, farklı bir kültüre sahip olan insanları asimile etmek için hiçbir neden yoktur. İhtiyaç duyulan şey haklardır, ancak bu haklar ve Avrupa’nın ulaştığı mertebe öncelikle Avrupa’nın Hristiyan tarihinden kaynaklanmalıdır; eşitlik, haklar, farklılıkların kabulü gibi

¹⁹ Bkz. <https://www.amna.gr/macedonia/article/436247/Konta-stous-frourous-ton-sunoron-o-Archiepiskopos-leronomos>, Erişim tarihi: 20/4/2021.

konular... Yarın -en basitini söyleyeyim- farklı bir kültürden gelen, kadınları aşağı gören, kadınların konuşmaya ya da sokağa çıkmaya hakkı olmadığını düşünen bir grup insan gelirse, bunu başarmak için yüzlerce yıl mücadele etmiş bir devlet tarafından kamusal alanda kabul edilemez. Politik doğruculuk yüzünden geri gidemez.” (P.N., rahip)

İslam’ın geri kalmış ve insan haklarına yönelik bir tehdit olduğu argümanının önemli bir unsuru, Hristiyan Avrupa’da erkeklerle eşit, İslami Doğu’da ise ikincil ve sömürü mağduru olarak sunulan kadınların konumudur. Bu argümanın merkezinde, baskının sembolü olarak başörtüsü yer almakta ve Fransa gibi ülkelerdeki varlığı iki yaşam tarzının uyumsuzluğunun bir başka örneği olarak kullanılmaktadır. Muhataplarımız, kadın haklarını önemli bir toplumsal kazanım olarak görüyor gibi görünseler de, Müslüman kadınları başörtüsü takmayı seçebilecek özerk varlıklar olarak görmüyorlar; konuyu tek anlamlı terimlerle ele alıyorlar ve başörtüsü takmayı tanımı gereği baskıcı olarak görüyorlar. Görüşmecilerimizden birinin, kadınların erkek aile üyeleri tarafından başörtüsünü bir giyim tarzı olarak onaylamaları yönünde baskı gördükleri yönündeki görüşünü kanıtlamak için kullandığı örnek tipiktir:

Soru: “Kadınlar başörtüsünü çıkarmalı mı?”

Cevap “Şöyle; sorunuzla ilgili olarak, başörtüsü takan kadınlar... Lise birinci sınıfta, haftada bir saat girdiğim derste iki başörtülü kız öğrencim vardı... Bir ara onlara sordum: ‘Peki, başörtüsü sizi rahatsız etmiyor mu?’ ‘Evet efendim, bizi rahatsız ediyor. Ama babamız takmamız için ısrar ediyor’ dediler. İşte gerçek bu. Şimdi başörtüsü takan göçmen kadınların çoğunluğu için vs.” (P.A., rahip)

Kilise’nin “medeni” Batı’nın çivisi olarak kadınların seçimi ve özgürleşmesi konusundaki endişesi, geleneksel olarak toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkilerine dair gelenekçi bir görüşün ateşli ve yüksek sesli destekçileri oldukları için özellikle ilginçtir. Benimsedikleri hoşgörüsüz -çoğu zaman açıkça cinsiyetçi, ırkçı ve homofobik- pozisyonlar artık ırksal kriterler açısından değil, din adamlarının Yunan ve Avrupalı kimlikleriyle bağdaşmaz olarak sunulan İslam’a ilişkin söylemlerinden de anlaşılacağı üzere, esas olarak kültürel üstünlük açısından dile getirilmektedir. Kilise’nin, Yunanistan’da toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın hakları ve LGBTQI hakları konusunda yaşanan çok hızlı ve yaygın gelişmelere uyum sağlamak amacıyla kendisini “modern” veya “ilerici” olarak gösterme çabası, sistematik olarak ataerkil, baskıcı ve Avrupa karşıtı olarak temsil edilen İslam ile yan yana getirilmesi yoluyla işlemektedir. Feminizm ve LGBTQI hakları gruplarından kaynaklanan baskılar, bir yandan Kilise’nin “geleneksel” ve “Hristiyan” düzeni savunan kesimlerini radikalleştirirken, diğer yandan da rahiplerin bir bölümünü -küçük de olsa- daha hoşgörülü bir duruşa yöneltmiş görünmektedir. Kilise hiyerarşisinin medeni birliktelik veya cinsiyet geçişi gibi cinsel belirleme konularına yönelik düşmanca resmî tutumuna rağmen, alt düzey din adamları daha ikircikli pozisyonlar benimsiyor gibi görünmektedir, bu da resmî çizgiden belirli bir farklılaşmaya ve cinsiyet konularına “aşağıdan” daha nüanslı tepkilere işaret etmektedir:

Soru: “Kilisenin eşcinseller veya trans bireyler gibi belirli sosyal gruplara ulaşmakta zorlandığını düşünüyor musunuz?”

Cevap: “Bakın, bizim cemaatimizde kiliseyle hiçbir ilişkisi olmayan ancak toplu dualarımızın icra ediliş biçimiyle ilgilenmeye başlayan gençlerimiz var. Ayrıca, eşcinsel olan ve günah çıkarmaya gelen altı ya da yedi kişi var, sohbet etmeye geliyorlar ve tamamen kabul ediliyorlar. Bunu söyleyebiliyorum çünkü bana öyle söylediler, yani cemaatimizi tanımadan önce kiliseyle aralarına mesafe koymuşlar. Onlar adına mutluyum.” (P.A., rahip)

Soru: “Aynı cinsiyetten çiftler için medeni birliktelik ve aynı cinsiyetten çiftlerin çocuk evlat edinmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?”

Cevap: “Kilisemiz muhtemelen medeni birlikteliğe katılmıyor, çünkü oldukça basit bir şekilde ... medeni evlilik veya kilise tarafından üyeleri için kutsanmayan herhangi bir şeyde olduğu gibi. Bunun ötesinde herkes [uygun olduğunu] düşündüğü şeyi seçmekte özgürdür... Eh, tüm seçimlere saygı duyulur, ancak bu, cinsiyetlerin varoluş amacını ve Yaratıcının [bizden] talep ettiği şeyi yerine getirebilecek bir şey değildir.” (P.I., rahip)

Özetle, toplumsal cinsiyetle ilgili konularda belirli değişimler, modernize edilmiş bir profil sunma çabası gözlemleniyoruz; bununla birlikte, hemen aşağıda mevcut tarihsel kavşakta toplumsal cinsiyetin araçsallaştırılmasıyla göreceğimiz gibi, Yunanistan’ı, “Helenizm”i, “Batı”yı ve “demokrasi”sini tehdit eden Müslüman göçmen veya mülteci gibi *tamamen* uyumsuz yeni bir “öteki” icat edilerek gerçekleştiriliyor.

Kimlik politikaları ve toplumsal cinsiyetin araçsallaştırılması

Güç ilişkileri için özel bir köşe başı olan toplumsal cinsiyet söz konusu olduğunda, mevcut tarihi kesişme noktasını bir çelişki belirlemektedir: Geleneksel sağdan alt-sağa ve aşırı sağa kadar sağın tamamı toplumsal cinsiyetle ilgili kimlik politikalarını hızla bünyesine katarken, aynı zamanda modern ataerkil düzen tarafından tanımlanan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin gerici uygulamaları ve söylemleri aktif bir şekilde yeniden tesis etmeye çalışmaktadır. Bir taraftan sağ -Amerikan siyaset sahnesinin izinden giderek- taktik olarak kimlik siyasetini benimsemekte, bazı bireylerin belirli başarılarını ya da tanınırlıklarını ilerici, kapsayıcı siyasetin doruk noktası olarak sunmaktadır. Böylece, bir kadının Cumhurbaşkanı olması, modern Yunan toplumunda kadının rolüne ilişkin önemli bir sembolik gelişme olarak selamlanırken, ülkenin AB Cinsiyet Eşitliği Endeksi’nde kadın eşitliğine ilişkin bir dizi göstergede son sırada yer aldığı gerçeği rahatlıkla göz ardı edilir.²⁰ Mevcut merkez sağ Başbakan Kyriakos Mitsotakis hükümetinin ilk kez açık eşcinsel bakan yardımcısı ataması, Yunanistan’daki LGBTQI topluluğunun tarihi olarak yaşadığı uzun bir geçmişe dayalı toplumdan aforoz edilme ve dışlanma pratiğinde önemli bir kırılma anı olarak öne çıkıyor. Öte yandan, Yunan toplumunda büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuş olarak kabul edilen meseleler, gerici çevrelerin girişimleriyle yeniden gündeme getirilmeye çalışılmakta ve hükümet de bu girişimlere kulak verilmektedir: Cinsiyet Eşitliği Genel Sekreterliği’nin adının Demografi, Aile Planlaması ve Cinsiyet Eşitliği Genel Sekreterliği olarak değiştirilmesi; Yunanistan’ın demografik sorunundan kadınların özgürleşmesini sorumlu tutmaya çalışan bir konferans düzenlenmesi; kürtaaj karşıtı bir kampanya girişimi; okullarda cinsel eğitim verilmesine karşı Kilise’nin müdahaleleri; aile içi şiddet

vakalarını dikkate almayan zorunlu velayet yasa tasarısı; “kadın katli [*femicide*]” terimini yasallaştırma çabalarına karşı gösterilen çok taraflı tepkiler; veya okullarda gerici ve bilim dışı “doğmamış çocuk teorisini” öğretme girişimi buna ilişkin örneklerdir.

Bu çelişiklere ilişkin üstünkörü bir değerlendirmede, sağın toplumsal cinsiyet meselelerine yönelik bariz ikiyüzlülüğüne işaret edilmeye çalışılacaktır. Oysa böyle bir değerlendirme, beklenenin aksine solun değil, sağın kimlik politikalarının bazı yönlerinin -bu bağlamda toplumsal cinsiyetle ilgili olanların- sözcülüğünü yapıp uygulamaya koyması gibi paradoksal bir olguyu açıklayamaz. Bu olguyu anlamak için Batı liberal demokrasilerinde yaşanan, toplumsal cinsiyetin kilit rol oynadığı geniş çaplı ve derin değişimlere bakmamız gerekir. Toplumsal cinsiyet kimliği siyasetinin sağ tarafından araçsallaştırılması sadece Yunanistan’a özgü bir olgu olmayıp, Batı dünyasının genelini ilgilendirmektedir. Aslında, kimlik siyasetinin araçsallaştırılması Batı’da önceden de kullanılmış ve siyasi gündemi şekillendirmiştir. Bu olgu, İkiz Kulelere yapılan saldırı ve ardından gelen Terör Savaşları ile birlikte 21. yüzyılın başlangıcından bu yana gelişmektedir. Ancak Yunanistan’a özgü olan şey, ister feminist ister LGBTQI’nin hem kurumsal eşitlik hem de görünürlük talepleriyle ilgili olsun, uygulanan politika düzeyinde toplumsal cinsiyet meselelerinin normalleştirilmesi ve anaakımlaştırılmasının, Yunanistan’da “liberal sağ” olarak adlandırılan ancak açıkça aşırı sağ unsurlar içeren bir siyasi oluşum tarafından ortaya konmasıdır (kilit bakanlardan üçü aşırı sağ kökenlidir: İktidar partisinin lider yardımcısı Adonis Georgiadis, İçişleri Bakanı Makis Voridis ve Sağlık Bakanı Thanos Plevris).

Ancak Yunanistan’da toplumsal cinsiyetle ilgili konuların sahiplenilmesine ilişkin son dönemdeki değişimleri incelemeyi önce, bu gelişmeleri, içinde yer aldıkları uluslararası bağlama yerleştirelim. Yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle İslami kimlikler başta olmak üzere dinî kimlikler meselesiyle bağlantılı olarak sağ ve sol arasındaki tanımlayıcı ve ayırıcı çizgiler açısından katalizör olan 11 Eylül’den bu yana,²¹ toplumsal cinsiyet meselelerinin neoliberal bir politika bağlamında araçsallaştırılması yönünde bir eğilim söz konusudur. Toplumsal cinsiyetle ilgili konuların araçsallaştırılması, ilgili literatürde homonasyonalizm (Puar, 2002; 2007) ve femonasyonalizm (Bader & Mot-tier, 2020; Farris, 2017; Rahbari, 2021) olarak tanımlanmaktadır. Bu araçsallaştırma, esas olarak toplumsal cinsiyet konularının ve daha spesifik olarak feminist ve LGBTQI iddialarının Avrupa ve Amerika’daki aşırı sağ gündem tarafından benimsenmesinden ibarettir; belki de en bilinen örnekleri Marine Le Pen’in feminist iddiaları kendine mal etmesi (Farris & Rottenberg, 2017) veya kadın hakları adına Terörizme Karşı Savaş ilan etmesidir (Allison 2013).

²¹ Modernite boyunca, 20. yüzyılın sonuna kadar sekülerleşme teorileri, modern dünyada dinin ve devletin örgütlenmesi ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin geri döndürülemez bir şekilde azaldığı temel varsayımını takip etmiştir. O halde modernite bağlamında, dünyayı yorumlama ve örgütleme biçimi olarak dinin yeniden ürettiği keyfi hiyerarsilerden arınmış bir toplum tahayyül eden sol, din olgusuna karşı düşmanca olmasa da şüpheli bir duruş sergilemiş, diğer tüm “kısmi” kimlikler gibi dinî kimlikleri de yanlış bilinç değilse bile ideoloji alanına ait olarak görmüştür. Öte yandan, Sağ ve geniş muhafazakâr ideolojiler yelpazesi, hem geleneğin ana aracı ve “cemaat”ın temel referans noktası olduğu belirli bir düzenin temsilcisi, hem de uyumu ve cinselliğin kontrolünü sağlayan bir aygıt ve son olarak da genellikle bir “değerler krizi” olarak deneyimlenen toplumsal değişimin önündeki bir engel olarak din ile ayrıcalıklı bir ilişkiyi tarihsel olarak sürdürmüştür. İslam’ın ve İslamcılığın uluslararası siyaset sahnesinde ortaya çıkışı bu pozisyonları altüst etti: İslamcı örgütlerin çağırıştığı hegemonya karşıtı, anti-emperyalist ve anti-kapitalist profil (Dabashi 2008; Sayyid 1997 [2003]) nedeniyle solun Batı’da yaşayan ve göçle gelen dinî azınlıklara verdiği destek ve sağın laikliği ve kamusal alanın tarafsızlığını desteklemeye yönelmesi (Zia-Ebrahimi, 2020), 21. yüzyılın başlangıcından bu yana siyasetteki bu tür değişimlerin belki de en tipik örnekleri i oluşturmaktadır.

Yunanistan bağlamında, daha önce de belirtildiği gibi, Avrupa'da ve daha geniş anlamda Batı'da femonasyonalizme doğru kayışı takip ederek yeni bir kimlik politikasını destekleyenler aşırı sağ değil neoliberal sağdır. Ayrıca Altın Şafak, siyaset sahnesindeki varlığı boyunca pozisyonunu değiştirmemiş, üreme haklarına ve genel olarak feminist ve LGBTQI taleplerine karşı olduğunu gizlememiştir (Sakellariou, 2017: 71-73). Mülteci krizi döneminde (2015-2016) görülen Altın Şafak üyelerinin fail oldukları şiddet olayları ve ırkçı saldırılar (Kafe, Georgiadou & Lialioti, 2018: 61), Yunan aşırı sağının birçok Batı ülkesinde ortaya çıkan reformcu aşırı sağdan farklı olduğunu göstermiştir. Suç örgütünün üyeleri, güçlü bir yabancı düşmanı söyleme ek olarak, LGBTQI dostu bir söylemin benimsenmesine izin vermeyen güçlü bir homofobik duruşla karakterize durumdadır.²²

Ancak Yunanistan'a özgü olan şey, bir yandan feminist ve LGBTQI iddiaları ile diğer yandan sağ arasındaki bu yakınlaşmanın aşırı sağdan ziyade geleneksel sağın siyasi alanında gerçekleşmesidir. Bunun tipik bir örneği, mevcut sağcı *Nea Demokratia* hükümetinin yetkililerinin kadın dostu bir söylemi araçsal olarak benimsediği *#metoo* hareketidir. Bu çerçevede Başbakan Kyriakos Mitsotakis "görünmez kahramanları" övmüş, "suçlululuk sessizliğini kırmaktan" bahsetmiş ve cinsel taciz mağdurlarıyla toplantılar düzenlemiştir.²³

Sağcı siyasi partilerin üyelerinin başörtüsü karşıtı açıklamaları da daha geniş bir araçsallaştırma stratejisi içinde anlaşılmalıdır. Bu söylemde başörtüsü açık bir şekilde kadın özgürlüğüne yönelik bir baskı ve aşağılama aracı olarak sunulmaktadır. Başörtüsü, Müslüman kadınların özerkliğini silen ve onları kamusal alanın dışında konumlandıran bir sembol olarak tanımlanmakta, toplum olarak bizim adımıza kadınlara dayatıldığı vurgulanmaktadır. Hükümet milletvekili Konstantinos Bogdanos'un (*Nea Demokratia* partisinden ihraç edildikten sonra bağışsız oldu) ifade ettiği üzere:

"burka ve peçe, hem vatandaşlara ve yetkililere karşı görünmez kıldığı için bir güvenlik sorunu teşkil etmekte hem de bunları giymeye zorlandıklarında, ülkemizin hâkim kültürü ve hukuk kültürü açısından kabul edilemez olan sindirme ve baskıya maruz kalmaları nedeniyle kadın haklarının ihlaline yol açmaktadır."²⁴

Bogdanos bu makalesinde ayrıca Yunanistan'da kadınlara özgür ve eşit vatandaşlar olarak muamele edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Böyle bir bakış açısına yöneltilen eleştiri iki yönlüdür: birincisi, "Müslüman kültürü" "Batılı" Yunanistan'ın *a priori* "özgür kültürü" ile çatışma halinde görünürken, Müslüman kadınların iradesiz, kişisel seçim alanı olmayan özneler olarak algılanmasını yeniden üretmektedir. İkinci olarak, geçmişte cinsiyetçi görüşlerini dile getirmiş, toplumsal cinsiyet çalışmaları alanındaki akademisyenleri hedef göstermeye kadar varmış²⁵ ve bir televizyon röportajı sırasında homofobik görüşlerini açıklamaktan çekinmemiş bir siyasetçinin özgürleştirici bir

²² <https://www.lifo.gr/arxeio/hrysi-aygi-pros-toys-omofylofiyos-eiste-oi-epomenoi>

²³ <https://www.tanea.gr/2021/03/08/politics/government/mitsotakis-dipla-simantiki-i-fetini-imera-tis-gynaikas-meta-to-elliniko-metoo/>

²⁴ <https://www.ethnos.gr/Politics/article/126112/mpogdanoserothshgiatozhthmathsmponyrgkassthnellada>

²⁵ <https://thepressproject.gr/to-akrodexio-metopo-anisychei-gia-tis-spoudes-fylou-kai-stochopoiei-didaskouses-kai-ochi-mono/>

söylemi destekliyormuş görüldüğü de not edilmelidir.²⁶ Bogdanos'un feminist kaygılarla meşguliyeti sadece İslam ve Müslüman kadınların İslami ataerkilliğin zincirlerinden kurtarılması ihtiyacıyla ilgilidir.

Şimdi dikkatimizi, neoliberal sağcı bir göç karşıtı politikanın LGBTQI dostu bir gündem yansıtarak siyasi imajını nasıl yenileyebileceğini açıklamaya çalışan bir terim olan homonasyonalizm alanına kaydıralım. Bu terim esas olarak, görünüşte ilerici olan bir tür neoliberal politika ile ırkçılık arasındaki altta yatan, ancak doğrudan bağlantıyı vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu terim ve tanımlayıp analiz ettiği olgu, LGBTQI bireylere ve topluluklara yönelik çeşitli tanıma ve hak verme politikalarını farklı bir perspektiften incelememize olanak sağlamaktadır. Ayrıca, LGBTQI haklarının tanınmasına yönelik bu tür neoliberal politikaların yol açabileceği sonuçları yorumlamamıza da yardımcı olmaktadır. Bu tavizler, esasen belirli bir ilerleme karşıtı hegemonyanın özel çıkarlarına hizmet eden yasaların çıkarılmasını, yani insan haklarına yatırım yapan biyopolitik kontrol uygulamalarının geliştirilmesini vaat eden bir stratejiyle ilgilidir (Puar, 2013). Böylece homonasyonalizm, ulus devletleri ve kapitalizmi cinsellik aracılığıyla korumanın bir başka yolu olarak ortaya çıkmaktadır (Puar, 2013).

Bu doğrultuda, “yenilenen” sağcı siyasi gündem, daha önce ötekileştirilen LGBTQI özneler hukuki koruma önermektedir. Kısıtlı ve *koşula bağlı* LGBTQI haklarının bu şekilde asimilasyon süreci, sağ hiçbir şekilde etno-patriyarkal temelden kurtarmaz, sadece başka normalleştirme biçimleri altında yeniden inşa eder. Bu hakların üstünde yer alan şemsiye, eşitliği kısmen sağlayan mevzuatın yanı sıra cinsel yönelimden bağımsız olarak “vatandaş olma” hakkıdır. Yunanistan’daki tipik bir örnek, Kültür Bakan Yardımcısı Nikolas Yatromanolakis’in ülkenin ilerlemesinin ve Avrupalılaşmasının ya da Batılılaşmasının bir işareti olarak sunulan atamasıdır. Bu tipik bir “pembe yıkama” [LGBTQI kitleyi bir ürüne çekebilmek için karaktere böyle bir rol verilmesi veya LGBTQI karakterlere yer verilmesi – ç.n.] vakasıdır; kamuoyunun dikkatini diğer yakıcı meselelerden başka yöne çekmek, kontrolünü meşrulaştırmak ve aynı zamanda destekçi kazanmak isteyen herhangi bir hükümet tarafından kullanılan bir stratejidir (Ritchie, 2014; Ben-Shitrit, Elat Strenger & Hirsch-Hoefler, 2020).

Kadınların güçlendirilmesine yönelik yarı-feminist bir söylemin benimsenmesi örneğinde olduğu gibi, LGBTQI hakları söz konusu olduğunda da süreç apaçık-araçsal-çelişkilerle doludur: Bakan Yardımcısı Yatromanolakis’in atanması, *Nea Demokratia*’dan EMP (Avrupa Parlamentosu Üyesi) Stelios Kypourouopoulos’un eşcinsel evliliğe ilişkin Avrupa yasa tasarısına karşı pozisyon alması (daha sonra pozisyonunu geri çekerek bunun yanlışlıkla olduğunu iddia etti ve nihayetinde lehte oy kullandı) ve *Nea Demokratia*’dan diğer EMP’lerin oylamada tamamen çekimser kalması tepkiyle karşılandı.²⁷ Aynı zamanda Başbakan Mitsotakis, LGBTQI topluluğunun eşit hakları için ulusal bir strateji üzerinde çalışmak üzere bir komite kurulduğunu duyuruyor ve Yunanistan’ın modern ve adil bir ülke olarak “vatandaşlarını dışlayamayacağını veya ayıramayacağını ve LGBTQI topluluğunun üyelerinin Yunanistan’ın ekonomik, siyasi

²⁶ <https://tvxs.gr/news/ellada/neo-paralirima-mpogdanoy-gia-bigkan-lesbies-kai-mpaxalosatanistries-binteo>

²⁷ <https://www.ekathimerini.com/news/1167982/two-nd-meps-abstain-from-european-parliament-resolution-on-same-sex-marriage/>

ve sosyal yaşamında eşit bir konuma sahip olması gerektiğini²⁸ belirtiyordu; ancak bu ifade şu ana kadar hiçbir şekilde somutlaşmadı.

Özetle, Yunanistan'da femonasyonalizm ve homonasyonalizm gelişmemişken ve aşırı sağ henüz toplumsal cinsiyet politikalarını gündemine almamışken, Yunanistan'da "liberal sağ" olarak adlandırılan ana akım sağ, toplumsal cinsiyetle ilgili kaygılara özen gösteren yarı "feminist" ve LGBTQİ dostu bir retorik ortaya koyarak imajını yeniden tanımlama yoluna gitmiştir. Ancak bu değişim tamamen sembolik düzeyde kalmış gibi görünmektedir ve devam etmekte olan toplumsal cinsiyet devriminin getirdiği daha geniş sosyal değişime karşı güçlü tepkilerle de işaretlenmektedir: toplumsal cinsiyetle ilgili konular Yunan toplumunda benzeri görülmemiş atılımlar yaparken, kadın haklarına yönelik sinsi ancak koordineli bir saldırı gerçekleşmekte ve bu da toplumsal cinsiyet rolleri söz konusu olduğunda uzun vadeli bir hegemonya kurmayı amaçlayan bir stratejinin uygulandığını göstermektedir.

Sonuç

Bu değerlendirmelerden iki ana sonuç çıkarabiliriz: birincisi, sağa doğru artan bir savrulma ve gelenekselin aşırı sağ tarafından benimsenmesi; ikincisi, sürekli bir "kriz" çağrışımı ve bu "krizden" sorumlu olduğu düşünülen yeni günah keçilerinin icat edilmesi.

İlk gözlemlerle ilgili olarak, Altın Şafak'ın kriminalize edilmesine rağmen Yunanistan'da, Avrupa'daki daha geniş çaplı örneğinin de göstergesi olacak şekilde sağa kayışa tanıklık ediyoruz. Bu iki farklı düzeyde gerçekleşiyor: Sadece toplumun genelini değil, aynı zamanda giderek daha da sağa kayan liberal merkezi de ilgilendiriyor. Toplumun geneli söz konusu olduğunda, aşırı sağcı fikirlerin son derece kalıcı olduğu kanıtlanmış ve bu fikirlerin aşındırıcılığı ülkenin siyasi yapısına önemli ölçüde zarar vermiştir. Ekonomik kriz sırasında Yunanistan, sol ve sağ arasında bir yol ayrımında gibi görünse de ve -2015-2019 yılları arasında Yunanistan'ı yöneten sol siyasi parti- Syriza'nın seçim başarısına rağmen uzun vadede hâkim olan siyasi ruh hali, bir dizi önemli mesele hakkında tam olarak gerici diyemsek de muhafazakâr görüşlerdi. Syriza'nın vaatlerini gerçekleştirememesi ve gerekli ilerici reformları yapmaktaki isteksizliği, siyasi yelpazenin ilerici tarafında büyük bir hayal kırıklığına yol açarak sağa doğru kayışı daha da kolaylaştırdı. Liberal merkeze gelince; kendini Yunanistan'da aydınlanma Avrupa'sının eşdeğeri olarak sunmasına rağmen, mevcut neoliberal sağcı hükümet otoriterliğe açık bir eğilim göstermiştir ve ideolojik gündeminin diğer şeylerin yanı sıra aşırı sağ kaynaklardan yararlandığı -medya üzerinde uyguladığı sıkı kontrol yoluyla da²⁹ açıkça ortaya çıkmıştır. Altın Şafak yıllarca "kültürel değişim" korkusunu, komşu ülkelerin Yunanistan'a karşı doğası gereği düşmanca olduğu görüşünü ve yüksek düzeyde İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve ırkçılığı teşvik etti. Bugün en endişe verici eğilim, araştırmamızın da gösterdiği gibi, artık "normal" olarak kabul edilen ve ana

²⁸ <https://www.tornosnews.gr/en/tourism-businesses/thematic-tourism/43855-greek-pm-on-drafting-lgbtq-strategy-no-more-second-class-citizens.html>

²⁹ Yunanistan basın özgürlüğü açısından 2022 yılında 108. sırada, 2023 yılında ise 107. sırada yer almıştır, <https://rsf.org/en/country/greece>

akım sağın yanı sıra Yunan devletinin kilit kurumlarında fütursuzca ifade edilen bu tür görüşlerin ayrımcı doğasının farkında olunmamasıdır.

İkinci gözlemle ilgili olarak, yukarıda incelenen ve ortaya çıktıkları farklı ulusal bağlamlarda araçsal ve keyfi olarak kullanılan söylemlerin ortak paydası, bir “değerler krizi” ve belirli bir “sistem karşıtlığı” çağrısıdır. Yeni aşırı sağ kendisini aynı anda hem çok kültürlülüğün tehdit ettiği ulusal bir geleneğin ve ötekileştirilenler tarafından dile getirilen kapsayıcılık ve katılım taleplerinin koruyucusu hem de tanınma, sosyal içerme ve eşitlik talep eden bu ötekileştirilmiş grupların sözde hâkimiyetine karşı bir direniş unsuru olarak sunmaktadır. Yeni aşırı sağ, düşmanlarına karşı sadece ve öncelikle şiddet içeren yöntemleri ve iğrenç saldırıları tercih etmemektedir. Stratejileri, bizat devlet kurumlarının erozyona uğratılması, fikirlerinin sistematik olarak yayılması ve bu anlamda bu fikirlerin normalleştirilmesi yoluyla uzun vadeli bir ideolojik hegemonya projesine dönüşmüştür. Kısacası, geçmişin açık kadın düşmanlığı ve homofobisinin yerini giderek açık yabancı düşmanlığı ve İslamofobi almakta ve kadınlara ve LGBTQI topluluğuna yeni verilen haklar, sanki şimdiye kadar istenmeyenlerin hakları daha da az istenen diğerlerinin dışlanmasıyla dengelenmek zorundaymış gibi, göçmen ve İslami topluluklara karşı söylem ve politikaların sertleştirilmesine dayandırılmaktadır.

Kaynakça

- Alexatos, G. (2019) *Οι Ελλαδέμποροι: Άκρα Δεξιά και Φασισμός στην Ελλάδα του 20ου αιώνα* [Yunanistan'ı Satanlar: 20. Yüzyıl Yunanistan'ında Aşırı Sağ ve Faşizm], Athens: Aparsis.
- Bader, D. & Mottier, V. (2020) “Femonationalism and populist politics: The case of the Swiss ban on female genital mutilation”, *Nations and Nationalism*, 26: 644-659.
- Ben-Shitrit L., Elat Strenger J. & Hirsch-Hoefler S. (2020) “‘Pinkwashing’ the radical-right: Gender and the mainstreaming of radical-right policies and actions” *European Journal of Political Research*, 61(1): 86-100/
- Christopoulos, D. (der.) (2014) *Το «Βαθύ Κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά* [Çağdaş Yunanistan'da “Derin Devlet” ve Aşırı Sağ], Athens: Nissos.
- Chrysoloras, N. (2019) “Orthodoxy and the Formation of Greek National Identity”, *Chronos*, 27, 7-48. <https://doi.org/10.31377/chr.v27i0.403>
- Cohen, S. (1972) *Folk devils and Moralpanic*, London: McGibbon and Kee.
- Dabashi, H. (2008) *Islamic Liberation Theology. Resisting the Empire*, London and New York: Routledge.
- Dalakoglou, D. (2013) “From the Bottom of the Aegean Sea’ to Golden Dawn: Security, Xenophobia, and the Politics of Hate in Greece”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 13:3, 514-522, 13. 10.1111/sena.12054.
- Ellinas, A. (2013) “The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece”, *South European Society and Politics*, 18:4, 543-565, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13608746.2013.782838>.
- Ellinas, A. (2020) *Organizing Against Democracy: The Local Organizational Development of Far Right Parties in Greece and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781108227926
- Farris, Sara R. (2017) *In the Name of Women's Rights. The Rise of Femonationalism*, Durham and London: Duke University Press.
- Farris, S., & Rottenberg, C. (2017) “Introduction: Righting Feminism”, *new formations: a journal of culture/theory/politics*, 91: 5-15.
- Fischer, L. & Souvli, G., (2017) “How Syriza Stopped Worrying and Learned to Love the Status Quo”, *Salvage Quarterly*, <https://salvage.zone/how-syriza-stopped-worrying-and-learned-to-love-the-status-quo/>.
- Georgiadou, V. (2013) “Right-Wing Populism and Extremism: The Rapid Rise of “Golden Dawn” in Crisis- Ridden Greece”, R. Melzer & S. Serafin (der.) *Right-Wing Extremism in Europe: Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies* içinde, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Georgidaou, V. (2019) *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα, 1965-2018* [Yunanistan'da aşırı sağ, 1965-2018], Athens: Kastanioti.

- Heraclides, A. (2018) *Το Μακεδονικό Ζήτημα (1878-2018): Από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες [Makedonya meselesi (1878-2018): Milli taleplerden çatışan ulusal kimliklere]*, Athens: Themelio.
- Kafe, A., Georgiadou, V., & Lialioti, Z. (2018) "Βία κατά μεταναστών στην Ελλάδα: Μια νέα βάση δεδομένων για το ρεπερτόριο δράσης ακροδεξιών ομάδων (1991-2017) [Yunanistan'da göçmenlere yönelik şiddet: Aşırı sağcı grupların eylem repertuarı üzerine yeni bir veri tabanı]", *Επιστήμη και κοινωνία: Επιθεώρηση πολιτικής και ηθικής θεωρίας* (37), 41-72. <https://doi.org/10.12681/sas.14728>.
- Kallis, A. (2014) "The Radical Right in Contemporary Europe", *SETA*, <https://www.setav.org/en/the-radical-right-in-contemporary-europe/>.
- Kallis, A. (2015) "When Fascism Became Mainstream: The Challenge of Extremism in Times of Crisis", *Fascism*, 4(1), 1-24. doi: <https://doi.org/10.1163/22116257-00401001>.
- Kallis, A. (2018) "The Radical Right and Islamophobia", Jens Rydgren (der.), *The Oxford Handbook of the Radical Right* içinde, Oxford: Oxford Handbooks, 42-60.
- Kokkinaki, F. (2021) *Απατύπωση της δυτικής κρίσης στον Τύπο: κορονοϊός και κρίση στα χερσαία σύνορα* [Çifte krizi basında temsili: Koronavirüs ve kara sınırlarındaki kriz]. D. Angelidis vd. (der.), *Σύνορα και κορονοϊός: Προσφυγική πολιτική και δημόσιος λόγος την εποχή της δυτικής κρίσης στην Ελλάδα [Sınırlar ve Koronavirüs: Yunanistan'daki çifte kriz döneminde mülteci politikaları ve kamusal söylem]* içinde, Athens: Friedrich-Ebert-Stiftung 18-22. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/athen/17366.pdf>
- Koronaui, A., & Sakellariou, A. (2013) "Reflections on 'Golden Dawn', community organizing and nationalist solidarity: helping (only) Greeks", *Community Development Journal*, 48(2), 332-338. <https://www.jstor.org/stable/26166094>
- Köttig, M., Bitzan, R. & Petö, A. (der.). (2017) *Gender and Far Right Politics in Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lazaridis, G., & Wadia, K. (2015) *The Securitisation of Migration in the EU Debates Since 9/11*, London: Palgrave Macmillan.
- Papadatos, D. 2014. Στρατός [Ordu] Το «Βαθύ Κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά [Çağdaş Yunanistan'da "Derin Devlet" ve Aşırı Sağ], D. Christopoulos (der.), Athens: Nissos, 227-277.
- Paraskeva-Veloudogianni, D. (2015) *Ο Εχθρός, το Αίμα, Ο Τιμωρός: Αναλύοντας δεκατρείς λόγους του «Αρχηγού» της Χρυσής Αυγής [Düşman, Kan, Cezalandırıcı: Altın Şafak "Lideri"nin on üç konuşmasının analizi]*, Athens: Nissos.
- Petrou, M. & Kandyli, G. (2016) "Violence and Extreme-right Activism: The Neo-Nazi Golden Dawn in a Greek Rural Community", *Journal of Intercultural Studies*, 37:6, 589-604, DOI: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07256868.2016.1235022>.
- Psarras, D. (2012) *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής [Altın Şafak'ın Kara Kitabı]*. Athens: Polis.
- Puar, J. (2002) "Monster, Terrorist, Fag: The War on Terrorism and the Production of Docile Patriots", *Social Text*, 20 (3): 117-148.
- Puar, J. K. (2007) *Terrorists Assemblages: Homonationalism in Queer Times*, Durham: Duke University Press.
- Puar, J. (2013) "Rethinking homonationalism", *International Journal of Middle East Studies*, 45(2): 336-339. <https://doi.org/10.1017/S002074381300007X>.
- Rahbari, L. (2021) "When Gender Turns Right: Racializing Islam and Femonationalism in Online Political Discourses in Belgium.", *Contemporary Politics* 27 (1): 41-57.
- Richie, J. (2014) "Pinkwashing, Homonationalism, and Israel-Palestine: The Conceits of Queer Theory and the Politics of the Ordinary", *Antipode. A Radical Journal of Geography* 47(3): 616-634.
- Sakellariou, A. (2017) Country case study Greece. *İçinde E. Gutsche (Eds.), Triumph of the women? The female face of the populist and far right in Europe*, Friedrich Ebert Stiftung 66-79. <https://library.fes.de/pdf-files/dialog/14636.pdf>.
- Sakellariopoulos, T., (2013) "Η Μεταπολίτευση στο Στρατό: Ιούλιος 1974-Φεβρουάριος 1975 [Orduda rejim değişikliği: Temmuz 1974-Şubat 1975]", *Archeiotaxeio*, 14-23.
- Savas, M.-M. (2015) "Greece: The Broken Link", *Critique*, 43:3-4, 313-327, DOI: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03017605.2015.1125213>
- Seferiades, S. (2021) *Λαϊκισμός, Δημοκρατία, Αριστερά: Η Πρόκληση της Μεθόδου [Popülizm, Demokrasi, Sol: Yöntemin Meydan Okuması]*, Athens: Topos.
- Smith, H. (2014) "Greek prime minister facing registration calls after aide's Golden Dawn gaffe", *Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/03/greece-antonis-samaras-golden-dawn-takis-baltakos>.
- Sayyid, S. 2003 (1997) *A Fundamental Fear. Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. London, Zed Books Ltd.

- Valoukos, S. (2018) *Ιστορία της Ελληνικής Τηλεόρασης (1960-2018)* [Yunan Televizyon Tarihi (1960-2018)], Athens: Aigokeros.
- Vassilopoulou, S. & Chalkiopolou, D. (2015) *The Golden Dawn's 'nationalist solution': explaining the rise of the far right in Greece*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Veikou, M., & Siapera, E. (2016) "The Digital Golden Dawn: Emergence of a nationalist-racist digital mainstream" A. Karatziogianni, E. Serafinelli, & D. Nguyen (der.), *The Digital Transformation of the Public Sphere: Conflict, Migration, Crisis and Culture in Digital Networks* içinde, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Verousi, C., Boursinou, M. N. & Kostopoulos, C. (2022) "The sun sets on Golden Dawn: media representations of the biggest trial of Nazi criminality of our times", *For(e)Dialogue*, vol. 4, no. 1.
- Walby, K., & Spencer, D. (2012) "How Emotions Matter: Objects, Organizations, and the Emotional Climate of a Mass Spectrometry Laboratory" Spencer, D., Walby, Kevin. & Hunt, A.(der.), *Emotions Matter* içinde, Toronto: University of Toronto Press, 181-200.
- Zaroulia, E. (2014). *Η Ελλάδα απέναντι στην απειλή των τζιχαντιστών* [Yunanistan cihatçı tehdidiyle karşı karşıya]. Hellenic Parliament. <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c0d5184d-7550-4265-8e0b-078e1bc7375a/9172536.pdf>, indirilme tarihi: 09.03.2014.
- Zia-Ebrahimi, R. (2020) "The French origins of 'Islamophobia denial'", *Patterns of Prejudice*, 54 (4), 315-346.

Kitap Eleştirisi

Avrupa ve Tarihsiz Halklar¹

Baran Şahinli²

Eric R. Wolf'un *Avrupa ve Tarihsiz Halklar* başlıklı kitabı kapitalizmin doğuşu ve yayılmasını anlatan, bu süreçte de halkların tarihinin aslında birbirine ne kadar bağlı olduğunu gösteren bir kitap. Marksist teoriden faydalanarak yazılan bu kitap, hem bağımlılık hem de dünya sistemleri teorilerine öncü olması sebebiyle oldukça önemli. Wolf, kitabı üç ana başlığa bölüyor; ilk başlıkta 1400 yılında dünyanın durumunu, ikincisinde Avrupa'nın dünyaya egemenlik kurmasını, sonuncu başlıkta ise kapitalizmin doğuşunu ve bir dünya sistemi haline gelişini inceliyor. Hem teorik hem de tarihsel bakımdan oldukça kapsamlı bir kitabı kısa bir incelemede tüm veçheleriyle ele almak mümkün değil. Burada Wolf'un teorik çerçevesini ve temel argümanlarını özetle ele alacağız.

Yazar, 15. yüzyılda dahi dünyanın başta ticari ilişkiler sebebiyle oldukça birbirine bağlı olduğunu ileri sürüyor. Bu bağıllık çerçevesinde, ulus paradigmasının henüz mevcut olmadığını ve halklar arasında kültür vb. açılardan katı ayrımlar bulunmadığını anlatıyor. Bu açıdan dünyayı ulusların bir toplamı olarak değerlendirmek yerine, onu bir bütünlük veya bir sistem olarak algılamanın daha doğru olacağını söylüyor ve bu sistemi anlamak için Marksizmin önemli bir teorik araç olacağına inanıyor. Marksist temellerden hareket eden Andre Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein'in teorilerini başarılı bulmakla birlikte, bu isimlerin kapitalizmin "tarihsiz halklar"a nasıl nüfuz ettiğini ve nelere yol açtığını göz ardı ettiğini söylüyor ve kitabının amacını bunu incelemek olarak belirliyor.

Wolf 1400'lü yılları başlangıç noktası olarak bu dönemde dünyanın durumunu ve özellikle bağıllığını betimliyor. Marx'ın "üretim tarzı" analizinden yola çıkarak 15. Yüzyıl sonrası toplumlarını kapitalizm, haraççı üretim tarzı ve akraba düzenli üretim tarzı olmak üzere üç üretim tarzı çerçevesinde inceliyor. Kapitalizmden ne anlamak gerektiği konusunda ise yazar, farklı kullanımlara rağmen, bu terimin aslen bir üretim tarzına işaret ettiğini ve dolayısıyla üretim sürecinin klasik Marksist anlamıyla kapitalist olmasını ifade ettiğini söylüyor. Samir Amin'den aldığı haraççı üretim tarzı terimini ise yazar feodal üretim tarzı ifadesine tercih ediyor ve bunu hem egemen bir elitin hem de yerel lordların haraç temelindeki iktidarını kapsayan bir kavram olarak kulla-

¹ Wolf, E. R. (2020) *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, çev. H. Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

² 0000-0001-9438-0021, Koç Üniversitesi, sahinlibaran@gmail.com

nıyor. Aile düzenli üretim tarzını ise, ayırt edici özellikleri devletin olmaması ve katılımcılar arasında konsensusun sağlanması olan üretim tarzı olarak tarif ediyor. Avrupa hakkında ise, günümüzde düşünüş tarzımızın Avrupa-merkezli olmasına rağmen, insanlık tarihinin önemli bölümünde bu bölgenin oldukça periferik olduğunu söylüyor. Yazara göre, Avrupa bu dönemde az gelişmişti ve ticaret rotalarının merkezinde değil çevresinde bulunmaktaydı.

Avrupa'nın dünyaya egemenlik kurması konusunda ise ilk olarak İspanya ve Portekiz'in Amerika'daki kolonilerindeki üretim ilişkilerini açıklıyor. "Kürk Ticareti" başlıklı bölümde ise, Wolf, bunun Amerika'daki toplumsal yapı üzerindeki etkisini şu satırlarla özetliyor: "Daha sonraları hükümet temsilcileri veya antropologlar tarafından ayrı etnik yapılar olarak kabul edilen Amerikan Yerlisi 'ulus' ya da 'kabile'lerinin birçoğu, kürk ticaretinin yayılmasına bir cevap olarak bir araya geliyordu; Avrupalı tüccarlar, misyonerler veya askerler kadar Amerikan yerlileri de bu sürecin aktif katılımcılarıydı. Dolayısıyla, bu *tarihsiz* oldukları varsayılan halkların tarihi, aslında Avrupa'nın yayılmasının tarihinin bir parçasıydı" (266). Wolf, bu yayılmanın zaman içinde ticarete bağımlılık halini aldığına ve *putting out* sisteminin doğmasına yol açtığına işaret ediyor. "Köle Ticareti" bölümünde ise köle ticaretinin Afrika'nın ekonomik ve politik sistemini kökten dönüştürdüğünü saptıyor. Wolf'a göre, Avrupa'nın yayılması kıtayı çok büyük bir ticaret trafiğine açıyor ve bunun da en önemli sonuçlarından biri devlet benzeri kurumların ortaya çıkması. "Doğu'da Ticaret ve Fetih" bölümünde ise yazar Avrupa'nın "Doğu"ya karşı olan ticaret açığının büyüklüğünden ve bunun Hint afyonu ile nasıl çözüldüğünden bahsediyor. Bu süreçte Çin ve Hindistan'ın oynadığı rolden bahseden yazar, bunun kapitalizm için önemine dikkat çekiyor: "Hindistan, İngiliz egemenliği altında dünya çapında yükselen kapitalist düzenin kilit taşı oldu" (359).

Üçüncü ana bölümde, Eric Wolf üstü kapalı şekilde de olsa *üretici güçler*de olan gelişmelerin kapitalizme geçiş sürecinde temel adım olduğunu söylüyor: "Merkantil egemenlikten kapitalist üretim tarzına geçiş 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başarılıydı. Kapitalist yatırım tarafından tetiklenen, birbiriyle bağlantılı bir dizi icat önce tekstil üretiminde, daha sonra demiryolları inşaatında makine ile yapılan üretimin hakimiyetini tesis etti." (364-365). Dahası, yazar, kapitalizmin ayırt edici özelliği olarak önemli bir argüman ileri sürüyor: "Kapitalist tarzın tesis edilmesinden de önce insanlar ücret karşılığı çalışmışlardı, ama artık ücretli emek işçi istihdamının esası haline geldi ve ücrete bağımlı işçilerin mevcudiyeti toplumsal emeğin kullanılmasını ve uygulanmasını yöneten ana etmen oldu. Teknoloji ve emek gücü artı-değer yaratmaya tabi kılındı" (367) Wolf, kapitalizme geçişin neden önce İngiltere'de gerçekleştiğine ilişkin dört neden ileri sürüyor. Bu nedenler kapitalizme geçişin genel koşullarından ziyade İngiltere'nin kendine özgü özelliklerinden oluşuyor. Bu dört neden; (i) toprak sahiplerinin tarımı ticarileştirmesi, (ii) aristokrasi ile burjuvazinin kaynaşması, (iii) bu kaynaşmanın köylüleri baskı altına almaya imkan yaratması, (iv) çıkan siyasi çatışmaların kralı destekleyen büyük aristokrat ve tüccarları zayıflatması ve yerel düzeydeki "yaratıcı eylemlere" temel hazırlaması olarak özetlenebilir. Daha sonra yazar mekanizasyon ve fabrikaların ortaya çıkışı süreçlerini, bunların önemini ve bununla bağlantılı olarak yapısal kar oranlarının düşmesi krizlerini açıklıyor.

“Kapitalizmde Kriz ve Değişim” bölümünde ise yazar bir kere daha kendi kapitalizm anlayışının Frank ve Wallerstein’den farkını vurguluyor ve kendi sistem anlayışını Ernest Mandel’den yaptığı bir alıntıyla açıklıyor:

“Ernest Mandel (1978: 48-49) bu sistemi, ‘birbirlerine kapitalist takas ilişkileriyle bağlı ve kapitalist dünya piyasasının hakimiyetinde birbirine eklenmiş kapitalist, yarı-kapitalist ve kapitalizm öncesi üretim ilişkileri sistemi’ olarak tanımlayarak, sistem içindeki karmaşık ilişkileri iyi bir şekilde resmetmiştir. Bu tanım en az üç şeyi birden başarmaktadır. Birincisi, kapitalist üretim tarzıyla ‘kapitalist dünya pazarı’ arasında bir ayırım yapmaktadır. Kapitalist üretim tarzı kapitalist Pazar ilişkileri düzeni içinde baskın olabilir, ama dünyadaki bütün halkları endüstriyel artı-değer üreticilerine dönüştüremez. İkincisi, kapitalist tarzın diğer üretim tarzlarına nasıl bağlı olduğu sorusunu gündeme getirir. Üçüncüsü, bu tanımlama sistemi oluşturan farklı toplumların ve alt-toplumların heterojenliğine dikkat çeker ve bu heterojeliği ‘merkez-çevre’ veya ‘metropol-uydu’ gibi ikiliklerle görmezden gelmemizi engeller.” (408)

Kapitalizmin yayılması hakkında, yazar, Rosa Luxemburg ve Lenin’in teorilerini açıklıyor ve bu teorilerin kusurları olduğunu vurguluyor. Farklılaşma açısından ise, Troçki’nin teorisini açıklıyor ve onun hatasının kapitalizmi yeknesak almak olduğunu söylüyor. Çeşitli farklılaşma kaynaklarını açıkladıktan sonra, devletlerin en önemli farklılaşma kaynaklarından olduğunu söylüyor. Devletin hakim sınıfların aracı olduğu görüşünü benimseyen Wolf, ulus devletin egemenliğini ise şöyle açıklıyor: “İngiltere’nin ve kapitalist sınıfının hegemonik yayılması, İngiltere’nin bütün rakiplerinin ulusal devletler olarak şekillenmesine yol açtı” (424).

“Metanın Hareketi” bölümünde, yazar uluslararası uzmanlaşmaya ve bunun uzun dönemde yarattığı sonuçlara odaklanıyor. Wolf’a göre, zor yoluyla uzmanlaşmaya yöneltile farklı toplumların kapitalizmin içine çekilmesine yol açmıştır:

“Kapitalist üretim ilişkileri merkezi sektör ve bölgeleri doğrudan yönetirken, ak-raba veya haraççı düzenler içinde oluşan sosyal yapılara yardımcı ve marjinal bölgelerde izin verebilir, bu yapıları koruyabilir ve hatta pekiştirebilir. Bu, son derece kısıtlanmış bir içeriğe sahip politik ve ekonomik özerklik durumlarında gerçekleşir. İlk olarak, söz konusu toplumlar hükümlerliklerinden ve kendi bağımsız çıkarlarını ko-valamaya yönelik silah kullanma yeteneklerinden vazgeçmelidirler. İkinci olarak, kapitalizmin egemen olduğu piyasaya katılmayarak, toplumsal ağlar ve hiyerarşiler oluşturma kapasitelerinden yavaş yavaş uzaklaşmalıdırlar. Bu üretim tarzındaki insanlar, meta üreticileri ve işçiler olarak kapitalizmin ihtiyat ordusunun birer parçası haline gelir, ilerleme dönemlerinde seferber edilir, gerileme dönemlerindeyse kendi bölgele-rine veya kısıtlı özerkliklerine geri döndürülürler. Böylece, dünyanın dört bir yanındaki insanların yaşamları kapitalizmin kurallarına uyacak şekilde değiştirilmiş olur” (483-484).

Ancak yazar, “piyasaya meta temin etme amacıyla yapılan bütün üretim düzenle-melerinin kapitalist olduğu” anlamına gelmediğini hatırlatır (483). “Yeni Emekçiler” bölümünde ise, emek piyasalarının nasıl yaratıldığı, işçi sınıfının nasıl oluşturulduğu ve etnik farklılıkların kapitalizm tarafından bu iki süreç yardımıyla nasıl pekiştirildiği anlatılıyor.

Kitaba genel olarak bakıldığında, teori ve tarih arasında güzel bir denge kurulduğu söylenebilir. Wolf, Marx’ın kapitalizm anlayışına oldukça yakın bir teorik çerçeveden

hareket ediyor. Sunduğu tarihsel verilerle kapitalizm öncesinde Avrupa'nın ne kadar periferik olduğunu ve Doğu'nun daha önemli olduğunu başarılı bir şekilde kanıtlıyor. Wolf, birbirine bağlantılılık argümanını güçlü tarihsel kanıtlarla destekliyor.

Öte yandan, üretici güçlerdeki gelişmelerin kapitalizme geçişte belirleyici etmen olduğu görüşü tartışılması gereken bir nokta olarak öne çıkıyor. Elbette ki bu gelişmeler göz ardı edilebilir değil, ancak ünlü "Brenner tartışması" göz önüne alınırsa, üretim ilişkilerindeki değişimlerin de kapitalizme geçişte önemli rol oynadığı belirtilmeli. Eğer üretim ilişkileri ve üretici güçler arasında kapitalizme geçiş bakımından bir belirleyicilik tartışması yapılacaksa, üretim güçlerindeki gelişmenin belirleyici olduğu argümanının bazı zayıf noktaları ortaya çıkıyor. İlk olarak, bu görüş benimsendiğinde "kapitalizm niye İngiltere'de ortaya çıktı?" sorusu, "İngiltere'de üretici güçlerin gelişimi nasıl mümkün oldu?" sorusuna dönüşüyor. Büyük ihtimalle bu sebeple, Eric Wolf icatlara, bunların kim tarafından yapıldığına, kömürün rolüne vs. büyük anlam yüklüyor. Ancak böyle bir anlayış, Marx'ın belirttiği, ilkel birikimin şiddete dayalı doğasını göz ardı ediyor. Ayrıca bu tercih, kapitalizmin ortaya çıkışını oldukça rastlantısal bir süreç haline getiriyor ve kapitalizmin doğuşunu icatların, kömürün nerede ortaya çıktığına bağlıyor. Yine de, bu tarz bir yorumun Marx'ta da, özellikle Komünist Manifesto'da da bulunduğu söylenmeli.

Bu yaklaşımın bir diğer sonucu ise politik gelişmelerin kaderinin üretici güçlerin gelişmesine bağlanması oluyor. Daha önce alıntılandığı üzere, Wolf, ulus devletlerin İngiltere'nin kapitalist hegemonyasından doğduğunu iddia ediyor. Bu görüşün ise Fransa örneği düşünüldüğünde tarihsel olarak oldukça şüpheli olduğu söylenmeli. Dahası, tarihin bu ekonomi üzerinden okunması, İngiliz İç Savaşı ve Fransız Devrimi gibi olayların açıklanmasını imkansız hale getiriyor. Örneğin, eğer kapitalizm Wolf'un söylediği gibi 18. yüzyılın ikinci yarısında doğduysa, 'İngiliz İç Savaşı nasıl Marx'ın belirttiği üzere bir burjuva devrimidir?' sorusu akla geliyor.

Kapitalizmin doğuşu tartışması bir kenara bırakılırsa, kitabın kapitalizmin yayılması ve Avrupa'nın egemenliği konusunda oldukça doyurucu ve başarılı açıklamaları olduğu söylenmelidir. Özellikle dünya ekonomisinin 15. yüzyıldan itibaren birbirine bağlı bir bütün, bir sistem oluşturduğuna ilişkin çok ciddi tarihsel kanıtlar gösteriliyor. Buna paralel olarak yazar, kapitalizm ortaya çıktıktan sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde üretim kapitalizme hizmet ediyorsa o bölgelerde de üretim kapitalisttir gibi basit bir açıklama getirmek yerine kapitalizmin çeşitli üretim biçimlerine eklenmesini oldukça verimli ve kapsamlı bir şekilde anlatıyor.

Geçmiş Sayılar

61: Bağımlı Finansallaşma: Türkiye ve Küresel Güney'de Dönüşüm

Bağımlı Finansallaşma: Bağımlılığın Değişen Yüzü Ali Rıza Güngen, Elif Karaçimen, M.Gürsan Şenalp Türkiye'de Finansallaşmanın Dip Akıntısı: Köşe Başlarında Satılan Yükümlülükler Ferhat Akyüz Geç Kapitalistleme Sürecinde İmalat Sanayi ve Finans Arasındaki İç Bağlantılar: 2001 Sonrası Krizler Üzerinden Bir Analiz Gizem Şimşek Latin Amerika'nın Borçlular Karteli Girişimine İlişkin Bir CIA Raporu: Cartagena Group M. Yağız Aygün Çevresel Finansallaşma ve Bağımlılığın Dönüşümü: Latin Amerika'dan Bir Görünüm Nadine Reis, Felipe Antunes de Oliveira Bir "Dahili Pasifikasyon" Projesi Olarak "Acil Durum Hazırlığı" Mantığı, "Acil Durum Devleti"nin Ortaya Çıkışı ve 2010'lardan İtibaren Türkiye Vakası Biriz Berksoy Hegel'in Felsefesinde İmkân ve Sınırlar: Hikmet Kıvılcımlı'nın Hegel Okumaları Caner Selçuk Sevindik Küresel Polis Devleti: "Askerileşmiş Birikim" ve "Finansallaşma" Çağında Küresel Kapitalizm Kuramını Yeniden Düşünmek M. Gürsan Şenalp, Esra Şengör Şenalp Borçlandırma Siyaseti: Türkiye'de Finansal İçerilme - Kitap İncelemesi Berkay Ahyan

60: Krizler Çağında Coğrafya ve Mekan

Bölgeselliğin (Territoriality) Mekanları, Coğrafyası ve Krizleri Üzerine Bir Deneme **Sinan Cem** Kızıl Pandeminin Gölgesinde Otoriter Devletin Kentsel Gündelik Hayata Müdahaleleri **Eray Aktepe** Krizlerden Öteye, Kentte YürüyeBilmek **Segah Sak** Modern Kıyının İnşası: 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İstanbul'da Dört Kıyı Dolgu Projesi Üzerinden Toprağın ve Kentsel Dönüşüm Atığının Metabolik Akışı **Esra Sert** Stadyomdan Arenaya Türkiye'de Stadyumların Dönüşümü **Rahşan İnal** "Kentlerin Türkiye'si": Eski Şarap, Yeni Şişe **İbrahim Gündoğdu** Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat **Havva Ezgi Doğru**

59: Dijital Kapitalizm Dedikleri

Dijital Müsterekler, Yazılım Üretim Araçları, Yazılım Emeginin Yeniden Üretimi ve Komünist Üretimin Güncelliği **Ahmet Gire** Dijitalleşme ve Emegün Geleceği: Ursula Huws ile Söyleşi **Adem Yeşilyurt-Hülya Kendir** Dijital Gelecek Tahayyülleri, Kapitalist Gerçekçilik ve Müsterekleşme **Alper Aslan** Fotografik Gözetimden Veri Gözetimine Estetik Direniş **Özlem Demircan** Sağlıkta Dijital Dönüşüm **Mehmet Zencir** Verileştirme ve Çalışmanın Politik Ekonomisi: Yeni Bir Dijital Taylorizm mi? **Matthew Cole**, **Hugo Radice**, **Charles Umney** Pandeminin Gölgesinde Kapitalizm: Gözetim, Veri Siyaseti ve Özgürlük **Nurhak Polat** - **Gülcan Ergün** - **Cihan Yapıştırın** - **Filiz Arıöz** Teknolojik Gelişme ve Üretim Süreçleri İlişkisine Teorik Bir Yaklaşım **İsmail Sarp Aykurt** - **Fatma Pınar Arslan** Kodda Düşlemek **Rob Lucas** Gözetleme Kapitalizmi Çağı **Fuat Özdiñç** Radikal Teknolojiler: Gündelik Hayatın Tasarımı **Eylem Çamuroğlu Çığ** - **Melehat Kutun**

58: Engels 200: Tarih, Toplum, Sınıf, Kent

Eleanor Marx-Aveling: Engels'in Kişiliği Üzerine (1890) Friedrich Engels: İlk Marksist Tarihçi **Aytek Soner Altan** Friedrich Engels ve Devrimci Kuram: Devrimci Bir Yaşamın Mirası **Frank Jacob** Engels'te Doğa Algısı ve Marksizm'de "Metabolik Yarılma" Çiğdem Demircan-Simon Friedrich Engels: Dünyaya Açık bir Materyalist veya Neden Gerçek Anlamda bir "Engelsizm"den Oluşmadığı Üzerine **Karl Hermann Tjaden** "Köken"den "Tarih Tezi"ne: Engels ve Kıvılcımlı Sürekliliğinin İzinde **Mert Büyükkarabacak** Sınıf, Ahlak ve Siyaset: Marx ve Engels'te Lümpen Kavramı **Selin Dingiloğlu** Savaş ve Devrim: Askeri ve Siyasi Düşünür olarak Friedrich Engels **Paul Blackledge** Engels'in Diyalektik Teorisi: "Doğanın Diyalektiği" mi, Düşüncenin Diyalektiği mi? **Engin Delice**

57: Toplumsal Yeniden Üretim

Dünyayı Sırtında Taşıyanlar, Çıplak(laşan) Kral(lıklar) ve Daha İyi Bir Dünyanın Olasılığı: Pandemi Döneminde Toplumsal Yeniden Üretim Odaklı Gözlemler ve Vizyonlar **Sedef Arat-Koç** Toplumsal Yeniden Üretim Feminizmi: Birleşik Teori Yaklaşımının Olanakları ve Sınırlılıkları **Yasemin Dildar** Patriyarka Üzerine Kısa Not **Gülünur Acar Savran** Toplumsal Yeniden Üretim Krizi ve Kapitalist Devletin Erkek Sorunu: Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Faili Erkekleri Cezalandırma (ma)ma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme **Funda Hülagü** Toplumsal(in) Yeniden Üretim Krizinde Mekan-Zamansal Sınırlar, Geçişler ve Yanıtlar: Güvencesizleşme, Bekleme ve Genç Emegü **Hilal Kara** İşyerine Dönüş Evler: Toplumsal Yeniden Üretim Bağlamında Evden Çalışma **Çağla Ünlütürk Ulutaş** Toplumsal Yeniden Üretim Perspektifinden Göçmen Emegi: Almanya'nın "Misafir İşçileri" **Eda Kara** Eğitim Toplumsal Yeniden Üretim Tartışmalarının Neresinde? **Ezgi Pınar** Yeniden Üretimi Cinsiyet İlişkileri Üzerinden Okumak: Raewyn Connell'in Hegemonik Erkeklik Kavramı Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme **Ayşem Sezer Şanlı-Funda Kemahli Garipoğlu** Kapitalizmin Bakım Krizi **Sarah Leonard** - **Nancy Fraser** 21. Yüzyılda Toplumsal Yeniden Üretim Mücadeleleri **Coşku Çelik** - **Olena Lyubchenko** - **Rhaysa Sampaio Ruas da Fonseca** - **Lina Nasr El Hag Ali** Yıkıntılar Sığınaklara Çevirmek **Stefania Barca** - **Ethemcan Turhan** Kapitalist Rekabetin Anlamı: Kapitalizm Farklı Aşamalardan mı Geçiyor? İhsan Ercan Sadi

56: Türkiye'de Erdoğan Rejimi ve 'Yeni' Kültür

Kültür: Eskisi, Yenisi **Sibel Özbudun** Efendisiz Halklardan Kapitalist Devletlere: Kültür ve İktidar **Yasin Durak** Türkiye'de Alevilik Algısı, Muhataplık Biçimleri ve Tarihşel Süreklilikler **Şükrü Aslan** Devlet İkonografisinin Dönüşümü ve Muhteşem Süleyman Çağı Sergisi'nden Yeditepe Bienali'ne Türkiye'nin Neo-Osmanlı Temsili **Erdem Çolak** Sarığı Çıkarmaktan Kılıç Kuşanmaya: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın AKP İktidarı İle İlişkisine Yönelik Güncel Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış **İlber C. N. Özdemirci** Kentliliğinden Muhkem: Ele Geçirelemeyen Kültür ve Tiyatro Kalesi **Barış Yıldırım** "Din Kardeşlerimiz" ile "Ülkemde Suriyeli İstemiyoruz" Arasında Sosyo-Kültürel Entegrasyon Politikaları **Hacı Çevik** Dünya Mirasından Kebir Camii'ne: "Yeni Türkiye"nin Siyasal Sembolü olarak Ayasofya **Deniz Parlak** Ulemanın Kılıcı: Türkiye'de İslamcı Dinamik ve Sınıfsal Yeniden Üretim **Errol Babacan** "Kültür Vasaflarından Kültürel İktidara Türkiye'nin Yeni Kültürü" Eleştirel Bir Değerlendirme **Yücel Demirci**

Gelecek Sayılar

Praksis 64 Sayı Çağrı Metni "Kapitalizmde Göç"

"Dağılsak da göç yollarında yarın bizim bütün dünya..."

Marx belirli bir üretim tarzı altındaki sosyal süreçlerin tarih-aşırı kategorilerle anlaşılamayacağını ifade eder. Tarih-aşırı kategorilerin spesifik üretim tarzları filtresinden geçirilerek ele alınması onun yönteminin ayırıcı bir özelliğidir.

Göç de tıpkı, üretim, tüketim, ihtiyaç, çalışma vb. gibi neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye uzanan tarih-aşırı bir kategoridir. Ancak modern göç olgusu ya da kapitalist üretim tarzı altında göç, kapitalizm öncesi biçimlerinden farklı dinamikler taşıyor. Diğer bir ifadeyle göç dediğimizde varlıklı avcı toplayıcı topluluklara kadar uzanan ancak tarihsel süreç içerisinde farklı sosyal ilişki biçimlerine dayalı bir kategoriden bahsediyoruz. Bugün ise çok ölçekli bir süreç olarak göç, kapitalizmin gerek yapısal gerekse de dönemsel dinamiklerinin belirleyiciliği altında karşımıza çıkıyor. Kapitalizmde göç hem kapitalizme içkin eşitsizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkarken hem de bütün bir göç süreci boyunca ve göç sonrasında zaman, mekan, sınıf, cinsiyet, yaş, ırk, etnisite gibi bağlamlarda eşitsizlikleri yeniden üretiyor, derinleştiriyor. Sermayenin küresel rekabetinde en önemli unsur olan vasıflı ya da vasıfsız iş gücü ihtiyacı emek göçü olarak tanımlanan olguyu karşımıza çıkarıyor. Bakım kriziyle ilişkili olarak kadınların uluslararası göçünde yaşanan artış göçün feminizasyonu tartışmalarını gündeme taşıyor. Kapitalist güçlerin kaynak paylaşım savaşları milyonlarca insanı yasal ya da yasa dışı yollarla göçe zorluyor. Kapitalist sistemin yarattığı çevresel yıkım, ekolojik felaket, iklim krizi insanların farklı coğrafyalara göçünü zorunlu kılıyor. Kapitalizmin krizlerle sarsıldığı bu dönemde pek çok ülkede iktidara gelen otoriter yönetimler, insan hakları, demokrasi, güvenlik vb. ilkeleri hiçe sayarak insani yaşam ve güvenlik arayışındaki pek çok insanı yerinden ediyor. Şüphesiz bu tespitler çoğaltılabilir.

Göç literatürü çok sayıda farklılaşmış göç tipine işaret ediyor. Bu anlamda oldukça kapsamlı olduğu söylenebilir. Ancak bu kadar farklı tür göçü ortak bir zeminde düşünme imkânı önemli bir problem olarak karşımızda duruyor. Praksis Dergisi olarak bu sayımızda bir yandan bu farklı göç türleri i ortak bir zeminde düşünme imkânını sorgulamak bir yandan da göç olgusunu karşımıza çıktığı tüm çeşitliliği ile ele almak üzere katkılarınızı bekliyoruz.

Yazı Önerileri ve Özetler İçin Son Tarih: 1 Aralık 2023

Yazı Son Teslim Tarihi: 1 Nisan 2024

Sayı Çıkış Tarihi: Eylül 2024

Sayı Editörleri: Demet Özmen ozydemet@gmail.com

Koray R. Yılmaz rkorayyilmaz@yahoo.com

Umut Ulukan ulukan@gmail.com

Hukukun 'Namevcut Mevcudiyeti': Türkiye'deki "Anayasasızlaştırma"
Konjonktürünün Analizi
Muharrem Enes Kaya

Otoriterlik Koşullarında İşçi Sınıfı Eylemleri: 2015 Sonrası Türkiye Vakası
Alpkan Birelma, Ebru Işıklı ve Deniz Sert

Katalizatör Olarak Virüs: Türkiye'de Hegemonya Mücadeleleri
Alp Kayserilioğlu

Eski Mücadele, Yeni Gerilim: İstanbul Taksi Krizi Üzerine Bir Değerlendirme
Müge Neda Altınoklu

"Salgın Bir Toplumsal Düzen Sorunudur": Covid-19 Döneminde Batı
Avrupa'da Polis Pratikleri
Taşkın Toprak İpek

Yunanistan'daki Pakistanlı Topluluğu ve 2010'larda Altın Şafak'a Karşı
Antifaşist Mücadeleye Katkısı
Costas Gousis

Altın Şafak'tan sonra: Yunanistan'da Aşırı Sağın Yayılması ve Dönüşümü
Rosa Vasilaki - George Souvlis

Avrupa ve Tarihsiz Halklar
Baran Şahinli

FİYATI: 80 TL

